

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

**A XXVI. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS
DIÁKKÖRI KONFERENCIA
DÍJAZOTT HALLGATÓINAK DOLGOZATAI**

LÍCEUM KIADÓ

EGER, 2004

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

**A XXVI. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS
DIÁKKÖRI KONFERENCIA
DÍJAZOTT HALLGATÓINAK DOLGOZATAI**

EGER, 2004

Eszterházy Károly Főiskola

A XXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
díjazott hallgatóinak dolgozatai

(részletek)

A kötet az Eszterházy Károly Főiskola
Tudományos Diákköri Szervezete által elnyert
OM/FJKFP–TDKP 0045/2002. pályázat
támogatásával jelent meg.

Szerkesztette: Thiel Katalin

Lektorálta: Kalcsó Gyula

A kiadásért felelős:

Az Eszterházy Károly Főiskola rektora

Megjelent: az EKF Líceum Kiadó műszaki gondozásában

Igazgató: Hekeli Sándor

Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2004. június

Példányszám: 100

Készült: PR-editor Kft. nyomdája, Eger

Ügyvezető: Fülöp Gábor

TARTALOM

Előszó:.....	5
Bencsik Linda: A közművelődés gerontológiai funkciói	7
Bene Katalin: A Danitz-pusztai (Mecsek hegység) homokbánya csontoshal faunája	48
Bodnár Katalin–Péter Adrienn: Felső-oligocén otolithok összehasonlító vizsgálata.....	71
Dömötör Endre: Bíró Yvette filmkultúrája. A filmkultúra története 1965–1973.....	98
Gossányi Judit–Szeverényi Gábor: Börtönben végzett csoportmunka és annak hatékonyságvizsgálata előzetes fogva tartásban lévő fiatalokkal.....	117
Hauser Richárd: EU-csatlakozás előtt az Egri Borvidék.....	176
Kóró Kata: Ifjúság és politika (a fiatalok politikai beállítottsága és választói magatartásuk)	214
Szalay Dóra: Megváltozott munkaképességű emberek képzésének és művelődésének sajátos andragógiai feladatai.....	252
Szander Ágnes: A nők helyzete az egri börtönben.....	301
Tumpek Gabriella: Az iskolai drogprevenció helyzete Magyarországon budapesti, salgótarjáni és egri kutatások tükrében	339

Előszó

Az Eszterházy Károly Főiskola történetében ez az első alkalom, amikor tudományos diákköri dolgozatokat jelentettünk meg. Tizenhárom tehetséges fiatal tudományos kutatómunkájának eredményét tarthatja kezében az olvasó, akik valamennyien eredményesen szerepeltek a XXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián. A kötetben szereplő dolgozatok mindegyike hosszabb kutatás és a konzulens tanárokkal való áldozatkész, fáradságos együttműködés eredménye. Tanár és diák együtt örülhet e kötet megjelenésének, hiszen ezek a pályamunkák arról tanúskodnak, hogy az egri főiskolán van értelme és van eredménye a tehetséggondozásnak. A kötetben szereplő írások minden esetben alapját képezték egy szóbeli prezentációnak, s a szekciószűrik együtt értékelték a kutatómunka tartalmát az előadás színvonalával. Az eredmény önmagáért beszél: egy első helyezés született, kilenc fő pedig harmadik díjat kapott az országos megmérettetésben. Öt dolgozatot még különdíjjal is jutalmaztak a zsűrik a rangos versenyen.

Mindemellett ezek az írások még nem teljesen kiforrott tudományos prezentációk, hiszen még csak az első szárnyp próbálgatás eredményei. Kérem a kritikus olvasót, ezt is vegye figyelembe a dolgozatok tanulmányozásakor.

Témájukat tekintve igen széles horizonton mozognak a pályamunkák, az iskolai drogprevenciótól kezdve, a felső-oligocén otolithok összehasonlító vizsgálatán át egészen az egri borvidék EU-csatlakozás előtti lehetőségeinek tanulmányozásáig terjednek.

Az eredményeknek együtt örülhetünk, megköszönve a felkészítő tanárok segítőkész, gondos útmutatását, valamint a diákok lelkes és szorgalmas munkáját. Gratulálunk a kötetben szereplő diákoknak és tanároknak, reméljük, jó példájuk a jövőben követőkre talál az egri főiskolán.

Eger, 2004. június

Thiel Katalin
főiskolai tanár
Főiskolai Tudományos Diákköri Bizottság
elnöke

A közművelődés gerontológiai funkciói

Szerző: Bencsik Linda, művelődésszervező szak

Konzulens: Hidy Pálné dr., főiskolai docens

*(Pedagógia, pszichológia, közművelődési és könyvtártudományi
szekcióban küldöndj)*

*„Fenntartani a test töretlen egészségét, a
szellem állandó élénkségét és nyugalmát,
és megőrizni ezeket a késő öregségig.”
(van Borehaave)*

I. Bevezetés

I/1. A témaválasztás indoklása, meghatározása

A téma társadalmi, demográfiai aktualitása

A **közművelődés gerontológiai** funkciói címmel írt dolgozatom témája igen aktuális, hiszen századunkat nevezhetjük „öszülő évszázadnak” is. Manapság sokan tisztában vagyunk azzal, hogy az időskorúak aránya a magyar népességben folyamatosan emelkedik. 1870-ben az ország népességének csak 5 százaléka, 1930-ban egytizede, 1970-ben egyhatoda tartozott a 60 éven felüliek csoportjába. Napjainkban már minden ötödik ember betöltötte a 60. életévét, ami közel kétmillió időskorút jelent. Tehát az első népszámlálás óta eltelt közel 130 évben folyamatosan emelkedett az időskorúak népességben belüli aránya, ez az öregedési folyamat azonban csak a legutóbbi négy-öt évtizedben értékelhető kifejezetten negatív tendenciaként.

Eltérően alakul az időskorúak aránya terület- és településtípusok szerint. Az átlagosnál magasabb a számuk a fővárosban és a kisebb községekben. Az idős népesség kisebb részét, kétötödét a férfiak, többségét, háromötödét a nők alkotják.¹

Tehát az *előregedés tendenciája* egyre nagyobb jelentőségű a fejlett civilizációkban. Szerinte a világon – miként Magyarországon is – aránytalanul nő

¹ Az adatok Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon, KSH, Budapest, 2000 kiadványban találhatóak meg.

az idősök aránya a társadalom össznépességében. Az öregedés természetes folyamata társadalmi problémává vált. Ezt a folyamatot nagymértékben befolyásolják a társadalmi hatások, így az életkörülmények, az öregekkel szembeni magatartás. Ez a probléma szükségessé teszi, hogy a korábban elfogadott és megvalósított elképzeléseket, minősítéseket, megoldásokat újból végig kell gondolni, az öregedés okait és következményeit mélyebben kell elemezni.

Ez érinti mind az egészségügyet, szociálpolitikát, gazdaságot, közművelődést. A feladatok rendkívül összetettek. Fontos, hogy az állam, a különböző intézmények és azok rendszere képes legyen biztosítani az emberhez méltó megöregedés feltételeit. Természetesen az időskorúak életében a családi, emberi kapcsolatok szerepe a leginkább meghatározó, de az állam, az önkormányzati vagy a civil szervezetek az időskorúak szociális gondozásában, művelődésében a szűkebb vagy a tágabb családhoz képest is jelentősnek mondható. E szervezetek részvételét az időskorúak szociális, egészségügyi, kulturális ellátásában úgy célszerű még inkább növelni, hogy egyrészt kiegészítsék, segítsék az időskorúakat körülvevő családokat a testi, lelki gondozási feladatok ellátásában, másrészt pedig a rokonaik segítségére nem számító időskorúak támogatásában meghatározó jelentőségre tegyenek szert. Fontos tényezővé válnak a kultúrák közvetítő intézmények is, melyek felkészítik a nyugdíj előtt álló aktív dolgozót az időskorra, és nyugdíjasként támogatják és segítik őt. Tehát a sok időskorú emberrel, akik közöttünk élnek, foglalkozni kell.

Mindezen okok miatt úgy gondolom, hogy érdemes ezzel a témával foglalkozni, hiszen sok az idős ember és számukra is fontos a közművelődés adta lehetőség, tér és alkalom. Mint *leendő művelődésszervező* minden bizonnyal kapcsolatba fogok kerülni az idős korosztállyal is. Feladatom lesz programok, rendezvények, tanfolyamok szervezése számukra, az ő igényeiknek megfelelően. Ehhez elengedhetetlenül szükséges ismernem ezt a korosztályt.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol élek, szintén érdekesen alakulnak a demográfiai adatok. A megyében 738 877 ember lakik, az idős népesség eltartottsági rátája 20,3%. A saját jogú nyugdíjasok száma 173 478. A megyeszékhelyen, Miskolcon a lakónépesség száma 175 744, melyből a hatvan év felettiek aránya 19,5%.

Látható, hogy *Miskolc* sem kivétel az idősödés tendenciáját tekintve. Éppen ezért is választottam kutatásom helyszínéül ezt a várost. Ugyanakkor vizsgálódásaim elején olyan adatokra bukkantam, melyek az intézményekre vonatkoznak, s azt vontam le, hogy Miskolcon van hova fordulnia, mennie az öregebb generációnak. Például időskorúak otthonában 2368 fő, szállást adó idősök klubjában 98 fő, nappali ellátást nyújtó idősök klubjában 3878 fő

kap helyet, szociális étkeztetésben 10 016 fő részesül, a házi segítségnyújtásban részesülők száma 3807 Borsod megyében.² Témám kiválasztásában nagy súly esett arra, hogy Miskolcon sok idős él, és sok intézmény, klub, kör közül választhatnak, melyek eredményesen tevékenykednek.

A témaválasztás szubjektív okai

Természetesen nemcsak a fent leírt körülmények játszottak szerepet abban, hogy közel érzem magamhoz ezt a témát, és szerettem volna az időseket, és az idősek közművelődési lehetőségeit minél inkább megismerni. A *magánélet szférájában* mindenki kapcsolatba kerül idős emberekkel. Így vagyok ezzel én is. Két nagymamám van, mindkettő igen aktív életet él. De míg egyiküknek az utazás, a fürdőzés, a hangversenyek, a barátok a fontosak, a másiknak a fő hobbitevékenysége a kertészkedés, az olvasás, a rádióhallgatás. Irigylésre méltó öregkort élnek meg, melyben nem vesznek tudomást az idő múlásáról, a betegségeket inkább megelőzik, mint kívárlák és szeretet veszi körül őket, mert ők is azt árasztanak magukból. Szeretnek társaságba járni, másokhoz tartozni. Ugyanakkor ismerek olyanokat, akik semmi pénzért nem mozdulnának ki otthonról, és nem is lehet őket rávenni. Sokan sokféle okokkal magyarázzák ezt, megfejteti és segíteni nemigen tudok. A nyugdíjasok ezen – általam önkényesen felosztott – két csoportjából az aktívak érdekelnék igazán. Miért igénylik a közösségeket, milyen tevékenységeket végeznek, ezekből melyeket szeretik leginkább, mit tesznek magukért, jó kedélyállapotukért, közérzetükért, kapcsolataikért? S mindezekre hol van lehetőség számukra?

Ugyanakkor szeretném segíteni, ösztönözni a közelemben élő, de kissé passzív magatartásúakat azáltal, hogy elmesélem a különböző helyeken, idősök között szerzett tapasztalataimat, élményeimet.

I/2. A kutatás és a dolgozat célja, szakmai vonatkozásai

Leginkább az érdekel, hogy milyen módon segíthet *a közművelődés a gerontológiában*. Milyen intézmények, lehetőségek, funkciók segítik az időseket, hogy aktivitásukat szinten tarthassák, illetve növelhessék. Van-e hely, idő, eszköz és kedv az alkotáshoz, a szórakozáshoz, ismeretek elsajátításához, a társas kapcsolatok építéséhez, kommunikációhoz.

Célom volt, hogy a kutatásom által minél több és változatosabb helyre el látogassak, ahol vezetőket, szervezőket ismerhetek meg, hogy megtudjam, hogyan kell az öregebbekkel foglalkozni. Mi készítette őket arra, hogy ilyen jellegű munkát vállaljanak, hivatásból-e vagy „szerelemből” adódóan.

²Az adatok B.-A.-Z. megyei Statisztikai Évkönyv, Miskolc, KSH B.-A.-Z. megyei Igazgatósága 2001 kiadványból valók.

Természetesen a lehető legtöbb idős emberrel szerettem volna megismerkedni, megfigyelni őket, elbeszélgetni velük. Mit csinálnak, hová járnak, kikkel barátkoznak, milyen programokon vesznek részt, mi a véleményük a helyről, ahová tartoznak, a vezetőjükről.

Összességében arra a kérdésre kerestem a választ, hogy *mi a feladata a közművelődésnek?* Mennyiben valósul meg a különböző intézménytípusok eltérő funkcióit tekintve. Az idős embereknek, nyugdíjasoknak van-e igényük az otthonról való kimozdulásra.

Kíváncsi voltam, milyen *formák, módszerek* jelennek meg az idősök szolgálatában. Előfeltevésem, hogy leginkább az ismeretterjesztő *előadások* az uralkodóak, ami nem véletlen, mert az előadások témája minden lehet. A leghétköznapiabb dolgoktól, napi politikai eseményeken át a különböző kutatásokban elért eredményekig. Nagyon kedvelt forma lehet az idősök körében az egy vagy több napos *kirándulás*. Egy-egy utazás összeköthető fürdőzés-sel, kulturális programokkal, színházi előadás megtekintésével, kiállítás meglátogatásával. A különböző rendezvények is nagy érdeklődésre számíthatnak az idősök részéről. Ezek lehetnek szórakoztató jellegűek (ének, tánc), ünnepi megemlékezések, névnapi megemlékezések. Ám a nyugdíjas közösségek életében megtalálhatjuk a színház- és kiállításlátogatásokat, a sportjellegű elfoglaltságokat, a kártya- és társasjátékokat, vetélkedőket.

I/3. A téma feldolgozásának módszerei

Először is *a gerontológiai szakirodalmakban* mélyedtem el, olvastam, jegyzeteltem, dolgozatom megfelelő helyére próbáltam illeszteni az irodalmak számomra fontos részeit. A szakirodalmak tételes felsorolása a Felhasznált irodalmak, források fejezetben található meg. Mindenképpen szeretném rögzíteni azokat a műveket, melyek legnagyobb hasznomra váltak a kutatás folyamatában és a dolgozat megírásában. Ezek között van Hidyné Kádár Emma „*Művelődés az időskorban*” című könyve, Simone De Beauvoir klasszikusa, „*Az öregség*”, D. B. Bromley „*Az emberi öregedés pszichológiája*” című műve. Tudásomat gyarapíthattam a *Patika, Egészségnevelés, Népművelés* című folyóiratokból. Az Internet léte pozitívan befolyásolta munkámat, leginkább a www.patikanet.hu weboldalt látogattam, melynek egyik állandó szerzője prof. dr. Iván László.

Az elmélet mellett nagyobb szerepet játszik dolgozatomban a gyakorlati kutatás, vizsgálódás. Alapvetően *empirikus* kutatásokra épül a dolgozatom, hiszen leginkább a gyakorlatból tudhatók meg a fentiekben feltett kérdéseimre a válaszok. Ugyanakkor a gyakorlatban rengeteg olyan dolog létezik, működik, melyek megmaradnak a szűk körön belül, nincs róluk információ. Mindez nagy utánajárást, tudakozódást, nyitott szemmel járást igényelt. S a legjobb tapasztalat az, amit életközelségből nézhetünk meg.

A kutatásomat különböző *módszerek* segítették. Az első helyen a *hospitálás* áll, melynek során megismertem az adott helyet, közösséget, embereket, viszonyokat. Néhány helyen nemcsak egyszer hospitáltam, hanem többször meglátogattam őket. A környezet megismerése után *beszélgettem* a vezetőkkel, a részt vevő idősokkal. Ezek az *interjúk* többletinformációhoz és érdekes adalékokhoz segítettek hozzá. Az egyik – általam nagyon kedvelt – nyugdíjasklubban *kérdőíves felmérést* is végeztem. Tanulmányoztam a közösségek *dokumentumait*, ezen belül programjaik leírásait, forgatókönyveket, újságcikkeket, fényképeket.

Köszönettel tartozom *dr. Novák Istvánnak*, aki a geroeducáció gyakorlati megvalósítója a *Miskolci Öregjogászok Baráti Körének* megteremtésével és aki emberi, szakmai útavalót adott számomra beszélgetéseink alkalmával. Nagy segítségemre volt *Tóth Károly és neje*, a *Nyugdíjasklubok és Idősek* „Életet az éveknek” borsodi szervezetének vezetői. Eligazításukkal és kedvességükkel találtam rá a klubokra, szereztem információkat. Végül, de nem utolsósorban *dr. Hidy Pálné tanszékvezetőnek*, témavezető tanárnőmnek tartozom hálával a téma megszerettetéséért, az átadott tudásért, a folyamatos segítő instrukciókért.

I/4. A dolgozat szerkezete, felépítése

Az első fejezet a bevezető, mely négy részre oszlik. Az első részében megindokolom és meghatározom témaválasztásomat. A második részben a kutatásom és dolgozatom írásának céljáról írok. A bevezetés harmadik részében a hogyanra adok választ, melyek voltak a módszereim a kutatásom során. S az utolsó részben magát a dolgozatot mutatom be fejezetenként.

A második fejezetben az időskor sajátosságait tárgyalom. Ezen belül helyet kapnak a gerontológiai fogalmak, szakterületek, az életkorok kérdése, időskori jellemzők. E fejezetben belül a másik fontos téma az időskori változások és az ebből adódó feladatok.

A harmadik fejezetem már a konkrét kutatási eredményeket mutatja be, így az általam megismert nyugdíjas közösségeket. Ezt a fejezetet több részre bontva tárgyalom. Az első részben a kutatásról magáról szólok. A másodikban sorra veszem a funkciókat, a harmadikban pedig kutatási módszereimet részletezem. A negyedik alfejezet a közösségek konkrét bemutatását tartalmazza.

A negyedik fejezetben helyeztem el a vezetőkkel, szakemberekkel, aktív nyugdíjasokkal való beszélgetéseimet portrékká elrendezve.

Az ötödik fejezetben ismertetem az Avas Nyugdíjas Egyesület tagjaival elvégzett felmérés kérdőívének felépítését és értékelését. S végül az előttem feltárult képet véleményezem.

A **hatodik fejezetben** összegzem lexikális és gyakorlati tudásomat, véleményyt formálok megszerzett tapasztalataim alapján. Levonom a tanulságokat, és meghatározom feladatainkat.

II. Az időskori sajátosságok rendszere és az ebből adódó közművelődési feladatok

II/1. Az időskor tudománya: a gerontológia tudományelméleti kérdése

Az idősekkel foglalkozó tudomány a *gerontológia*, mely a geron (öregkor) (gerontesz: öregek) és a logosz (tudomány) szavaiból tevődik össze. A gerontológia *modern tudomány*, amely a XIX. század végén és a XX. század elején jött létre. Természetesen az idősekkel régen is foglalkoztak, az orvostudomány, filozófia, művészetek rengeteg információt szolgáltatott az időskorról. Ezek az információk felhalmozódtak, de komplex, tudományos kutatás, megközelítés csak a XIX–XX. század környékén jelentkezett. Így tehát a gerontológia összefoglaló név, mely az öregség különböző kérdéseivel foglalkozik. Ennek megfelelően több szakterülete van.

Gerontológiai szakterületek

A *geriátria* az orvosgerontológiát jelenti, az öregedés fizikai, biológiai változásait kutatja. Az idősgyógyászat alapvető funkciója az idős szervezet gyógyítása, az egészségügyi folyamatok feltárása, gyógyításuk lehetőségeinek, módjainak keresése. Feladat a betegség lassítása. Nagyon fontos a geriátria szerepe, hiszen az idős emberek betegsége más kezelést kíván. Ugyanakkor nem szabad, hogy az öregséget a betegséggel azonosítsuk.

A *szociális gerontológia* az idős emberek társadalmi helyzetét, az emberhez méltó öregség szociális feltételeit igyekszik megoldani. Az öregekről való társadalmi gondoskodás keretét megteremtő rendszer kiépítése, törvények, intézmények működtetése a feladata.

A *kísérleti gerontológia* a tudományos kutatások területe. Mesterséges körülmények között vizsgálja a megöregedést lassító és gyorsító tényezőket.

A *gerontopszichológia* az érzelmi élet váltoásaival, átrendeződéseivel, az érzelemvilág, intellektuális teljesítőképesség problémáival, a személyiség kérdéseivel foglalkozik.

A *geroeducáció* az idősek oktatását jelenti. Ebbe tartozik az idősek tanulása, képzése, szabadegyetemek, népfőiskolák, tanfolyamok léte.

A *gerontoandragógia* kifejezés a felnőtt kor utolsó szakaszát jelöli, ami átmegy az utolsó életkori szakaszba.

Mindezeket a területeket azért soroltam fel, mert igen fontos ismernünk ahhoz, hogy a gerontológiáról mint tudományról képet kapjunk. Ugyanakkor

a gerontológia ezen részei meghatározzák közművelődési munkánkat, irányvonalat adnak az időskori tevékenységek kialakításában. A gerontológia által megismerjük az öregedési folyamatot, lassíthatjuk, s tudásunkkal az idősek hatékonyságát, aktivitásukat, egészséges életük meghosszabbítását segíthetjük elő.

Ki számít idősnak?

A gerontológiában fontos az életkorok kérdése. Legtöbbször aszerint ítéljük meg, hogy egy ember idős-e vagy sem, hogy hány éves, a naptár szerint hányadik életévét töltötte be. Ez a *kronológiai életkor*.

Am sok ember az adott életkorához viszonyítva fiatalabbnak vagy idősebbnek néz ki. Ha a szervezet biológiai állapota rosszabb az életkorhoz viszonyítva, akkor a *biológiai kora* több, mint a kronológiai. Természetesen visszafelé is így van, ha a szervezet állapota jobb az egyén életkorához képest, akkor a biológiai kora kevesebb mint a kronológiai. Tehát a biológiai és a kronológiai kor között pozitív és negatív különbség lehet.

Az életkor harmadik típusa a *pszichológiai kor*. Egyszerűen megfogalmazva azt jelenti, hogy az egyén hogyan érzékeli saját korát. Fiatalnak vagy idősnak érzi-e magát lélekben, *világhoz való viszonyában*. Így beszélhetünk fiatalos öregekről és öreges fiatalokról. A fiatalosokra a nyitottság, a rugalmasság, a változatosság, a boldogság keresése jellemző. Ugyanakkor vannak öregek, akik zsémbesek, boldogtalanok, agresszívek, passzívak; ők a sikertelenül öregedők.

Az öregség több tényező, változásokat hozó életkori szakasz. Az emberi élet szakaszait tekintve Bromley, és őt követve Durkó Mátyás az időskort az utolsó szakasznak jelöli meg. Milyen is ez a nyugdíjazási időszak? Az élettapasztalat felhalmozódása sajátos, legfőbb jellemzője. Egyedül maradnak, a gyerekek kirepültek, viszont új családtag bukkan fel, az unoka. Kicsit filozofikusabbak, felismerik az emberi élet végességét. Betegségek nehezítik az aktivitást, de csúcsteljesítmények születhetnek még mindig.

P. Laslett angol történeti szociológus újabban azt javasolta, hogy az időskort két szakaszra osszuk fel: a gazdasági aktivitás megszűnése utáni első időszakra, amikor az idős ember még testi erőinek és szellemi képességeinek többé-kevésbé teljesen birtokában van, továbbá az igazi időskorra, amelyben a testi egészség és a szellemi képességek hanyatlanak. Ezzel arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyugdíjba vonulás után még egy sokéves időszak következhet be, amikor az idős ember aktivitása és ennek következtében igényei nem csökkennek.

II/2 Időskori változások és az ebből adódó feladatok

Az időskor *személyre szabott*, individuális, egyénre jellemző folyamat. Ennek a folyamatnak nincsenek általános törvényszerűségei, melyek mindenre nézve érvényesek. Időbeli különbségek vannak, az egyéni eltérések nagyok. Természetesen vannak jól körülhatárolt tendenciák, ám ezek mértéke és időbelisége változó. A bekövetkező változások milyensége nagymértékben függ az előző, korábbi életútától. De ugyanúgy nagy jelentősége van a biológiai okoknak. S ami leginkább fontos számunkra, művelődésszervezőknek, hogy az időskori változást meghatározza a *tudatos készülődés* az öregedés elleni harcra. Ugyanis az emberi öregedés specialitása, hogy az emberi faj egyedeinek öregedése személyiségükkel történik, vagyis tudatos, személyes életstílusunk kompetenciájával. *Alaptételünk, hogy az öregedés és annak kialakuló káros következményei ellen fel lehet venni a harcot.* Nekünk ezt a gondolatot kell erősítenünk az idősokban, és ennek gyakorlati megvalósításában kell tevékenykednünk. Az időst segíteni kell abban, hogy tudja, nem teljesen kiszolgáltatott, nem a sors irányítja az öregedését. Rá kell vezetnünk, hogy maga is vezérelheti saját öregedésének folyamatát. Természetesen látnia kell, hogy milyen veszélyek vannak, mely problémákkal kell szembenéznie. Tehát, mi kultúráközvetítők igen sokat tehetünk az idősoknak életkori változásaik kezelésében.

A nyugdíjazás és a nyugdíjazással járó változások pozitív és negatív lehetőségei

A gerontológiában háromféle életkort határoznak meg: kronológiai, biológiai, pszichológiai. Ugyanakkor a társadalom részéről is van egy meghatározás az öregség kezdetét illetően, és fontos tényező, hogy kiket tekintünk öregnek. Ma a társadalom önálló társadalmi csoportnak tekinti azokat, akiknek a koruk miatt nem tart többé igényt a munkájára.

Úgy gondolom, hogy a *nyugdíjazás* fontos határkő az ember életében, akár az öregedés első állomása is lehet. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy az öregedés nem a naptári évvel kapcsolható csupán össze, hanem az egyénre jellemző folyamatok minőségével, alkalmazkodásával, tanulási képességével, önellátásának fokával, a világgal való viszonyával, nem utolsósorban az aktivitással írható körül. A nyugdíjkorhatár vált az öregség küszöbé, aki ezt átlépi, azt a társadalom öregnek tekinti. Az öreggé minősítés régen következményekkel járt, az emberek bizonyos viselkedést vártak el az öregektől, de a hagyományok letéteményeseinek is tartották őket, ezért becsülték őket. A mai korban már nem kíváncsiak a tapasztalataikra, nincs pozitív jellegű elvárás az öregekkel szemben. Pedig a tradicionális társadalmakban az idős embereket rendszerint nagy tisztelet övezte. Az öregeknek komoly, sőt gyakran döntő szavuk volt a közösség egészét érintő ügyekben.

A családon belül mind a férfiak, mind a nők tekintélye a korral együtt növekedett.

A *mai társadalmakban* viszont ez már nem így van. Talán ez is az oka, hogy sokan ekkor élik át életük egyik legsúlyosabb állapotváltozását, mely sokuknak negatív előjelű. Ez „köszönhető” a társadalomnak is, mert a már nem dolgozó, ezért „nem hasznos” ember különböző megbélyegzettségeknek van kitéve. Ugyanakkor a munkának óriási szerepe van az egyén életében, s abban ahogy szűkebb és tágabb környezetében elhelyezkedik, ahogy viszonyul embertársaihoz. A munka a legfőbb aktivitási forma a felnőtt életében. „A munka az ember számára kiváló antidepresszáns.”³ Biztosítja társadalmi helyét, státuszát, rangját, megélhetését. Sokaknak úgy tűnik, hogy a nyugdíjazással mindez elveszik. Hiányozhat számukra a munka által elért *siker, élmények, képességek fejlesztése, fontosság, megbecsülés, társas kapcsolatok, biztonság*. Ezért a munkájából visszavonult ember általában öregezőnek tekinti magát. Pedig a nyugdíjazás a munkában a nagy történések sorában az utolsó. S nemcsak negatívummal járhat. Az időskor biztonságát kapja azáltal, hogy önállóan dönt szabadságának, gondtalanságának időszakában. Természetesen nem mindenkinek megy könnyen, sokan csupán kényszerűen tudomásul veszik. Így tehát két szempont van az öregkor értelmezésében. Az egyik, hogy az öregkor a testi és lelki hanyatlás korszaka, veszteségek sorozata, a másik viszont arra vonatkozik, hogy az öregség ad jót, pozitívumot is, az öreg ember képes arra, hogy megbékéljen önmagával, emlékeiben és tapasztalataiban rendet teremtsen, bölcsen szemlélje a világot.

„Mindenestre egyaránt gyakori jelenség az, hogy amíg sokan visszavonulnának, mert pl. betegesek vagy sajátos terveik vannak, családi kötelezettségüknek kell eleget tenni, illetve munkahelyükkel nagyon elégedetlenek, addig mások a visszavonulás kényszerét súlyos sérelemnek élik meg, szinte emiatt halnak meg. A személyiség szempontjából mind a korai nyugdíjigény, mind pedig a nyugdíjtól való félelem mögött rendszerint hibás és kóros folyamatok húzódnak meg.”⁴ A félelem sokszor reális felismerést tükröz, hogy a személyiség számára a munkán kívül nincs más, ami az időt kitöltse és ami az önértékelés bázisa lehetne. Az átlagember többnyire a sorvadást és a hanyatlást tapasztalja meg, a bölcs megbékélés csak kevesek adománya.

A munka abbahagyásának életkori meghatározása művi dolog, ugyanis átlagot fejez ki és nem veszi figyelembe a különböző munkakörök eltérő igénybevételi feltételeit, sem pedig az azonos korú idősök különböző egészségbeli és lélektani állapotát.

³ Peter Hildebrand: *Félúton*. Park Könyvkiadó, Budapest, 1997. 59. o.

⁴ *Nyugdíj(korhatár?)* szerkesztette: Széman Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998. 61. o.

Az öregséggel kapcsolatos megfigyelhető tendenciák annál nagyobb valószínűséggel érvényesek az idősek csoportjaira vagy egyes öregekre, minél előrehaladottabb az életkoruk. A változások különbözősége – mint említettem – széles spektrumon helyezkedik el, de mégis kell általánosítani, a jelenségeket csak úgy tudjuk megragadni.

III. A kutatásom során megismert nyugdíjas közösségek

„Az időskor a rövid megmaradt időből hosszú életidővé vált, amit pedig alakítani, formálni kell.”⁵

III/1. A kutatás oka, előzménye, folyamata

Munkám legnagyobb részét a művelődő, szórakozó, tanuló közösségek felkutatása tette ki. Ugyanis, ha arra akarok felkészülni, hogy művelődésszervezőként megálljam a helyem az időseknél is, fontos az elméleti tudás mellé a tapasztalás. Kíváncsiságom, lelkesedésem másfél éve lankadatlan. Akkoriban, 2000 őszén kerestem, kérdezősködtem ismerősöktől nyugdíjas klubok, körök iránt, de nem jártam nagy sikerrel megtalálásuk szempontjából. A telefonkönyvben alig találtam rájuk, sok esetben feleslegesen mentem el, mert vagy megszűntek, vagy a vezető nem fogadott szívesen, vagy sohasem értem el őket telefonon vagy személyesen. S voltak olyan helyek, ahol nem végeztek érdemi munkát.

Természetesen próbálkozásaim egy része sikeres volt, s a klubok, melyek akkor bekerültek dolgozatomba, feledtették kezdeti sikertelenségeimet. Az akkori kutatások végül azt az elhatározást szülték meg bennem, hogy még szeretnék ezzel a témával foglalkozni. (S ezt tett követte, ennek eredménye ezen diákköri dolgozat.) A megismert idősekkel, klubok némelyikével továbbra is tartottam a kapcsolatot, így könnyebben szereztem meg az újabb információkat. S rá kellett időközben döbbennem, hogy Miskolc, ahol a kutatásomat végeztem, a téma aranybányája. Természetesen terjedelmi és észszerűségi okokból nem szerepelhet mindegyik, általam megismert klub, kör, közösség, de a legfontosabbak helyet kapnak. Úgy gondoltam, hogy legjobb, ha funkciók szerint veszem sorra ezeket.

⁵ Tanulás, művelődés, szabadidő időskorban. Szerkesztette: Horváthné B. Mária, Pordány Sarolta. Nyitott Képzések Egyesülete, Budapest, 2000. 18. o.

III/2. Funkciók

A kultúraközvetítők *gerontológiai* funkciói a II/2. fejezetben leírt feladatokból adódnak:

Felkészítő funkció: az idős korra, a váltásra történő felkészítés, ennek fontosságának a tudatosítása. Az idős emberek megértésük: akarni is kell élni a kínálkozó lehetőségekkel (illetve meg kell teremteni a lehetőségeket az embernek magának is). Fontos, hogy megérleljék az idősebb generációkban ezt az akaratot – nem abbahagyni az aktivitást akkor sem, ha nyugdíjasok lesznek.

Geroeducáció funkció: önismereti, önévelési, tanulási feladatok felismertetése. Mindez a tanulás, képzés, oktatás által. Az idősek képesek új ismeretek befogadására, csupán oda kell figyelni életkori sajátosságaikra. Ugyanakkor már meglévő tudásukat is lehet szélesíteni, mélyíteni.

Aktivitási funkció: mind a fizikai és mind a szellemi aktivitás lehetőségeinek biztosítása, új érdeklődési területek kialakítása, motiváció.

Mentális funkció: sikerélmény, hasznosságtudat, identitás megőrzése az egyén kibontakozása, kiteljesedése által. Serkenteni, ösztönözni az alkotásra, a szereplésre, a produktum létrehozására.

Kommunikációs funkció: emberi kapcsolatok, társaság kialakítása. Új partnerekre való találás, új barátságok, ismeretségek köttetése egy közösség révén. Mind az azonos korúakkal, mind más életkorúakkal való találkozás, eszmecsere fontos. A közösségek a rokonszenvező hallgatóság szerepét töltik be.

III/3. A kutatás módszerei

Intézménylátogatás, hospitálás, megfigyelés

Minden intézménybe, helyre elmentem, sok esetben nem csak egy alkalommal tartózkodtam ott. Volt, hogy a külső megfigyelést részesítettem előnyben, mikor a megfigyelt jelenségben (pl. táncban) nem vettem részt. Ám sokszor mint résztvevő megfigyelő voltam jelen (pl. előadáson). Mind a két módszernél kéznél volt papír, íróeszköz, hogy le tudjam jegyezni azokat a dolgokat, melyeket fontosnak tartok. Hospitálásaim természetesen eltérő intézményekben, formák között zajlottak, de mindegyiknél figyeltem, hogy mit közvetítenek, milyen eszközökkel, hogyan alkalmazkodik az idősekhez, s melyek az öregek reakciói.

Dokumentumok

A közösségek birtokában lévő sajtóközleményeket, visszaemlékezéseket, munkanaplókat, leveleket, fényképeket, videófelvevételeket elemeztem. Min-

denhol gondosan el van rakva, bármikor elő lehet venni. Ezek a dokumentumok a közösség életéről, működéséről, eredményeiről számolnak be. Alátámaszthatják vagy megkérdőjelezhetik a klubok önmagukról mondott tényeit, gondolatait.

Beszélgetések, interjúk

A kötetlen beszélgetéseket nagyon szeretem, szívesen álltam szóba az idősekkel és ők is velem. Természetesen, ahogy tudtam irányítottam a beszélgetést az engem érdeklő és dolgozatom szempontjából fontos szempontok szerint, de nem pontos sorrendben, meghatározott kérdésekkel.

III/3. Nyugdíjas közösségek bemutatása funkciók szerint

Mielőtt funkciók szerint sorra venném a közösségeket, be szeretném mutatni az elemzésem szempontjait, azt, hogy mit vizsgáltam meg minden egyes klub, kör kapcsán, milyen részeredményekből állt össze egészszé egy közösség leírása, bemutatása.

Először is a *hely* hangulatát próbáltam megragadni, természetesen a vezető személyiségének kifürkészésével és a tagokkal való megismerkedéssel. Mindenképpen kíváncsi voltam, és megtudtam az adott *közösség történetét*, kialakulását, fejlődését, működésükben bekövetkező változásokat. Leginkább a *tevékenységük, programkínálatuk*, lehetőségeik érdekelték, ez a központi kérdés.

Felkészítő funkciót biztosító közösség

Miskolci Városi Közlekedési Rt. Nyugdíjas Klubja

A Miskolcon működő közösségek többsége természetesen ilyen funkcióval is bír, s szeretettel várnak és fogadnak középkorúakat, nyugdíjhoz közel állókat, de csak egy olyat találtam, mely legfőbb feladatának tekinti, hogy ennek a funkciónak eleget tegyen. A városban rengeteg olyan klub van, mely különböző vállalatok szerves részeként működik. Ám a legszimpatikusabb számomra – ahogy Miskolcon nevezik őket – a közlekedéses klub.

Vezetője *Tóth Károlyné Bazsa néni*, akinek a személye a garancia arra, hogy a középkorú is jól érzi magát körükben. Bazsa néni nagyszerű példa arra, hogy tudatosan készült nyugdíjas éveire egyedül, saját erejéből. Hamar felismerte, hogy a nyugdíjazással sok szabadideje lesz, tevékenységet keresett magának. Az a félelem vezérelte, hogy mihez fog kezdeni nyugdíjas-ként, ezért még aktív dolgozó korában megalakította a klubot, a vállalat támogatásával. Ezzel egy időben egy citerazenekart is alapított a vállalat akkori és volt dolgozói részvételével. Büszke arra, hogy a zenekar két idős tagja hatvan éven felül kezdte el a citerázást.

Ez a klub legfőképp azt a feladatot tölti be, hogy a jelenlegi és a hajdani munkatársak, barátok találkozhassanak a munkavégzésen túl is. A nyugdíj előtt állók és a nyugdíjasok *kiegyenlített számban* vannak jelen, előfordul, hogy harmincas-negyvenes kollégák is tagjai a klubnak. Nagyszerű lehetőség, hogy az aktívak megismerkedjenek olyanokkal, akik évekkal ezelőtt esetleg az ő munkakörükben tevékenykedtek. A *generációk közötti kapcsolat* igen harmonikus, kölcsönösen tanulnak egymástól. De leginkább az aktív dolgozók, mégpedig azt, hogy van élet, mégpedig színes élet a *nyugdíjasok számára* is. S ami fontos, hogy nem elméleti úton, hanem a gyakorlatban tudatosul számukra, hogy az életmódjával hozzájárul későbbi évei milyenségéhez.

A klub mindehhez megfelelő helyszín. Egy nyelvet beszélnek, azonos műveltségű, képzettségű emberek. Mindenki ismeri egymást. Ragyogó kommunikációs tér, ahol az idő előtti leépülés ellen veszik fel a harcot, aminek eszköze az aktivitás. Bazsa néni úgy tartja, hogy ha az ember ráérez a programok édes ízére, és képes munka után vagy mellett eljárni ezekre úgy, hogy még jól is érzi magát, az idősként még inkább keresni, várni fogja ezeket. Hiszen az egymáshoz csiszolódás után egymás nélkül, a közösség nélkül magányosak lennének.

S hogy mit csinálnak leginkább? A *kirándulásokat* szeretik a legjobban, mert hiába közlekedési vállalatnál dolgoznak, dolgoztak, az nem elégíti, elégítette ki az ilyenfajta igényeket. Ezekkel a kirándulásokkal elősegítik a kimozdulást, kell hogy legyen erejük arra, hogy otthagyják megszokott környezetüket, változatos helyekre menjenek el, találkozzanak új élményekkel, amelyeket befogadhatnak. Kedvenc úti céljuk valamilyen fürdőhely, ami számukra szórakozás, kikapcsolódás és testedzés. Egy évben négyszer Bogácsra mennek, mert a vállalat biztosít számukra 400 km-es utat ingyen. De nemcsak a strandot szeretik, hanem a történelmi helyek felkeresését, így voltak Ópusztaszeren, Egerben, Sárospatakon. Minden kirándulás előtt Utazás kis hazánkban vagy Utazás a nagyvilágban címmel előadást tart az arra vállalkozó klubtag.

Fontosnak tartják a *mozgásos játékokat*, így a labdarúgást, labdadobást, karikázást.

Nagyon szeretik a találós kérdéseket, melyek leginkább a sűrűn előforduló *házi vetélkedőben* szoktak lenni. Kedvelik az *orvosi előadásokat*, melyek témájában váltakozik a prevenciós ismeretek átadása és a tanácsadás.

Természetesen minden jelentős ünnepet megülnék, és néhányra a vállaltól ajándékot is kapnak. Így Mikulásra csomagot, szilveszterkor zenés műsort stb. Az MVK Rt klubhelyiségében tartják foglalkozásaikat, ezért tagdíjat nem kell fizetni. Ami igényli, hogy a pénztárcájukba nyúljanak, azok

az autóbuzsos kirándulások, de ezek is kedvezményesek. (Éves programtervük az 1. sz. mellékletben található meg.)

Bazsa néni egy tündéri teremtés, aki az ötvennégy fős csoportot féltőn veszi körül. Ő az, aki mindenkire figyel. Egyszer jártam nála, háromszor a klubban, s mindig jó érzéssel jöttem el tőle, tőlük. Látszik, hogy nagyon kedvelik egymást, egymás támaszai. A fiatalabbak segítenek az időseknek ügyeik intézésében, a mozgásban. Az idősek pedig tapasztalataikkal, gondoskodásukkal vesznek körül a „fiatalokat”. Ez volt az egyetlen hely, ahol éreztem a szeretet legfőbb szerepét, az egymásra figyelést, a nyugodt, kiegyensúlyozott klubéletet.

Az időskort nem negatívumként felfogni: siker. Az idősebb emberek nagyon jól leköthetik magukat olyan tevékenységekkel, amelyekre korábban nem kerülhetett sor, vagy újra feleleveníthetnek hobbit, amelyeket életük korábbi szakaszában, a körülmények kényszerítő ereje folytán kénytelenek voltak elhanyagolni. Az öregedés tehát egyéb elfoglaltságot igénylő tevékenységek megkezdésével vagy felújításával is járhat.

Aki nem tudja magát elfoglalni a nyugdíjazás után, és gyötrődik, feltűnően hamarabb megöregszik, hamarabb hal meg.

Geroeducációs funkciót biztosító közösségek

Magyarországon az idősek tanulása a szokatlan témák közé tartozik. Aránytalanul kevés szó esik az időskori nevelésről, önnevelésről, még kevesebb történik megvalósításáért. Ha erről a témáról kérdezősködtem az emberektől, furcsállották kérdésemet, volt, aki azt hitte, hogy viccelek. Valaki megkérdezte: „Csak nem nyugdíjasoknak akarsz egyetemet?” Talán ráhibáztott, ha én még nem is, de vannak, akik foglalkoznak időskorú emberek tanításával, oktatásával. Legalábbis bíztam benne. S Miskolcon két ilyen közösséget találtam. E közösségek az idősek képzésére helyezik a hangsúlyt, s túlmutatnak a segítség nyújtásán. Az odajárókat nem pátyolgatásra szoruló öregeknek tekintik, hanem önmaga sorsát irányítani képes tanulóknak.

Bocskai István Szabadegyetem

Nem titok, ezen szabadegyetem egy magyarországi párt elnökének köszönhető. Az országban minden nagyvárosban megtalálható egyetemük. Vívódtam rajta, hogy megjelentessem-e dolgozatomban ezt a formát, de végül úgy döntöttem, hogy esetünkben mindegy, hogy kihez tartozik a Bocskai, számunkra a célja, funkciója, módszere stb. érdekes. S maga az elnök határozott úgy, hogy az egyetemet nem kampánycélokra tervezik.

A pártelnök a globális társadalom, a pénz mindenhatósága ellen ágáló személy. Úgy tartja, hogy hazánkból hiányzik egy uralkodó elem, a kultúra, és emiatt üresek az emberek élete. Ezt az űrt kívánja ebben a megoldásban betölteni. A *Bocskai István Szabadegyetem* szellemi mozgalom akar lenni a

magyarság megmaradásáért. A tömegkultúra helyett a közös kulturális alkotást részesíti előnyben. Tehát a magyar kultúra közvetítésén van a hangsúly.

A szabadegyetem célja az alapító szavaival: „A szabadegyetemnek az az egyik értelme és célja, hogy az embereket felruházza a szükséges tudás alapjaival, irányítsa rá a figyelmüket a tudás megszerzésének a módjára, és bátorítsa őket.” Nem karriereket akarnak elindítani.

Az egyetem *első, nyitó féléve 1999 februárjában* kezdődött, ez a Bocskai István Szabadegyetem alapítási dátuma is. Ekkor volt a beelendülés korszaka. A kezdetekben több figyelemfelhívó érdekességet találtak az érdeklődők, mint rendszerességet és fegyelmezett tanulást. De akkor is komolyan gondolták.

A budapestivel egy időben indultak a vidéki szemeszterek. Neves tanáremberek, tudósok tartanak előadást Miskolcon is. Különböző előadássorozatot hallgathatnak meg a hallgatók különböző tudományokról. Így a magyar irodalomról, egészségügyről, csillagászatról, művészettörténetről, hadtörténetről. Egy tanév tavaszi és őszi szemeszterből áll. Az előadókat, előadások témáját Budapesten Medveczky Attila titkár határozza meg. Egy szemeszteren belül tizenkét előadás van, melyek másfél vagy kétórás időtartamúak. Ám nem megkötött, az előadót lehet kérdezni, beszélgetni vele, nemegyszer vitára is sor kerül. A színvonalas előadásokon mindenki részt vehet térítési díj nélkül, ingyen. Látogatási könyvet adnak ki, amelyben rendszeren regisztrálva van a hallgató. Nem szükséges előzetes jelentkezés, a program előtt kitölt egy jelentkezési lapot, amire regisztrálják és a Bocskai hallgatójává válik. A részvétel, a szemeszter elvégzése nem jár diplomával. Leginkább közép- és felsőfokú végzettségűek az egyetem tagjai. A résztvevők nagyobb százaléka nő. De az érdeklődés töretlen. A miskolci szabadegyetem koordinátora, Szegedi Judit tanárnő azt tapasztalja, hogy amikor megalakultak, főleg az idős korosztály jött, megfigyelte, hogy szemeszterenként változott a hallgatóság. Van egy kemény mag, akik végighallgattak minden előadást. A hatodik szemeszter nemrég fejeződött be Miskolcon, és most már nem kizárólagos az idősek jelenléte. Az arány az ő javukra 25–75%. Az idősek leginkább az új ismeretekért, neves előadókért lesznek ismét „diákok”. Kiváló tanulási lehetőségnek tekintik, sokak szeretnék még idős korukban is képezni magukat.

Plakátokkal, újságcikkekkel, szóróanyagokkal hirdetik az előadásokat. Én is az egyik megyei napilapból értesültem róluk. Volt időm, kedvem és elementem. Egy kicsit megdöbbenem, mikor megtaláltam a megadott címet: egy pártiroda előadóterme. Kezdeti feszengésemet azonban feloldották az érkezők, kíváncsian érdeklődtek, hogy mi járatban vagyok náluk. Egy kissé lelombozódtak, mikor mondtam, hogy nem akarok hallgató lenni. Hetvenöt ember vett részt a *hadtörténeti témájú előadáson*, alig fértünk a teremben. A

hallgatóság csendben figyelt, mindenki erősen koncentrált a térképekre, vetítőre és az előadóra. Soha sem hittem volna, hogy ilyen létezik. Idős bácsik és nénik képesek azért elmenni minden héten kedd délután egy helyre, hogy okosodjanak. De miért is gondoltam? Naivságomra nincs válasz. Az előadás vége felé oldottabb lett a légkör, kérdések röpködtek a levegőben, s megtelt a fejem a sok érdekes tudnivalótól, észrevételtől. Párttag, szimpatizáns és semleges egyaránt megfordult, de politikáról vagy vitáról nem volt szó.

A Bocskai Szabadegyetem mellett működik a *Bocskai Irodalmi Színpad*, amely az elmúlt 80 év betiltott verseit, dalait adja elő. Az irodalmi együttesnek vannak idős tagjai, leginkább nénik.

Szegedi Judit szívesen végzi ezen munkáját tanári hivatása mellett, mert sok kedves, érdekes emberrel találkozik. Semmi szín alatt nem adná oda ezt a társadalmi munkát. Sokszor fárasztó, de az egyetem sikere ad számára erőt, hogy ne hagyja abba.

Miskolci Öregjogászok Baráti Köre

Ahogy dr. Novák István bácsi, az eseti elnök meséli, hosszú történelmi előzménye van a körnek, amivel jó megismerkedni. A gyökerek messze, a XVII. század második feléig és Eperjesig nyúlnak vissza. A reformáció-ellenreformáció eszméi viaskodtak Európa-szerte. Küzdelmükből iskolák is születtek, amelyek a hit és eszme szolgálatával egy időben a kultúra, a művelődés fellelegváraiként ékelődtek be az egyetemes magyar művelődésbe. 1667. április 16-án megnyílt az eperjesi ősi kollégium. Az első világháborút lezáró békekötés Eperjest a megalakuló csehszlovák államnak juttatta. A teológia Budapestre, míg a jogakadémia és tanítóképző Miskolcra költözött 1919-ben. Miskolc fogadta. 1920-tól 1949-ig működött, mert 1949-ben Rákosi Mátyás eltörölte a katolikus jogakadémiát Egerben, a reformátust Kecskeméten és az evangélikust is itt Miskolcon.

A Miskolci Öregjogászok Baráti Köre az eperjesi szellem folytatásának céljával alakult meg 1982-ben. *Eperjes: szellemi adottság*. Olyan adottság, mely a történelemből, a reformációból, hagyományokból, az európai kultúra tényezőiből és abból az igényből táplálkozik, mely a tudományok, azon belül is a jogtudomány ápolásával párhuzamosan egyéniségformáló követelményeket támaszt oktatók és diákok kapcsolatában. Mindezt sajátos patriarchális légkörben kialakítva. A professzorok, a hallgatók a város társadalmi és kulturális megmozdulásaiban állandóan részt vettek. Tevékenyen bekapcsolódó, irányító szerepet vállaló felsőoktatási intézmény volt.

Az öregjogászokat a társadalmi és kulturális történések olyannyira érdeklik, hogy mindenben szívesen részt vesznek, vagy kritikai vénával elmélkednek azokról.

A körnek eleinte 80-100 tagja volt, mára 40 főre csökkent a létszám, mindenki 75–88 év között van, de öröndetes, ha húszan eljönnek. Ezeknek az időseknek fontosak az összejövetelek, mert megőrzi szellemi frissességüket, aktivitásukat. A legfontosabb fórum számukra, ahol azonos műveltségű, iskolázottságú társakkal beszélhetnek, vitázhatnak. Nekik, mint hajdani jogászoknak, bírának, jogi szakembereknek különösen fontos a megfelelő szellemi partner, még mindig a tanulás, az ismeretek elsajátítása a fontos. Tájékozottak a napi politikában, gazdaságban, szociális, kulturális helyzetben.

Szellemi frissességük megőrzése érdekében járnak össze minden hónap első hétfőjén. Ezeken az összejöveteleken az emlékezésen és beszélgetéseken kívül joghallgatókat hívnak meg, akik mesélnek a mostani diákéletről, felvillantják a jogászhumort egyik-másik tag előadásában, jogázköltők mutatkoznak be. Szakmájukhoz kapcsolódóan az új jogalkotás főbb vonásait közösen tekintik át, igyekeznek a bíraskodás helyzetéről képet kapni még aktív jogász, bíró meghívása révén. Nem lévén szakbarbárok, szeretnek úti beszámolókat hallgatni, az előadók rendszerint érdekes országban járó tagok vagy a fiatalabb meghívottak közül kerülnek ki. Nagyon jó a kapcsolatuk a fiatalabb és a középgenerációval, szívesen fogadják őket. Mivel idősek, és a betegség őket sem kerülte el, orvosi előadásokat hallgatnak. Ám ez az orvosi témájú ismeretterjesztés valóban tudományos jellegű, s az öregjogászok még ebben is járatosak.

Sokan hosszú évek óta barátok, ők a kör adta lehetőségeken kívül együtt járnak színházba, kiállításokra, hangversenyekre. Olykor beülnek egy-egy tárgyalásra is. A tudomány mellett, mely a fő terület érdeklődésükben, más egyébbel is foglalkoznak. Van bélyeggyűjtő, alkalmi újságíró, „sakkmester”, sportoló közöttük.

A hétfői rendezvényeken az öregurak kitűnő hangulatot varázsolnak. Egy ilyen délután nem meghatározott időtartamra szól. Olyankor örülnek, hogy el tudnak menni a TIT-be, együtt lehetnek, s ezt ki is használják. Az előadások, beszámolók, viták után még a szomszédos intellektuális felhanggal bíró *Kazinczy Klubba* mennek át beszélgetni, konyakozni. Másfél év után ezen az éven is megejtettük a kazinczys időtöltést, a társalgást ott folytattuk, ahol abbahagytuk. Hogy milyenek ők, és milyen velük lenni? Egy mondat is sokat elárul. Az öregjogászokkal töltöttem a legszívesebben az időmet.

(Összejövetelük meghívója a 2. sz. melléklet.)

Szellemi-fizikai aktivitás funkcióját betöltő közösségek

Reuma Klub

A klub – hosszabb nevén Reumás Betegek Egyesülete – hétfőnként található meg a miskolci Szent Ferenc Kórház előadótermében. Ezt az egyesületet 1991 májusában alapították meg Miskolcon 37 alapító taggal. A budapesti Bechterew Klub után az első betegklubok között alakult meg az országban. Azóta több ilyen jellegű klub van.

Az ötlet *Kincses Lászlónétól* ered, aki 1990-ben az ORFI-ban feküdt és figyelmes lett a *Heti Hírhöző* című nyugdíjas lap az évi április 5-i, 14-i számában közölt Reuma Klub című cikkeire. A cikk mottója a következő volt: „A betegség egy batyu, amit nem lehet letenni, cipelni kell, de a terhet meg lehet könnyíteni.” Az összejöveleteket az ORFI-ban tartották, lement és érdeklődött, hogy van-e ilyen Borsod megyében vagy Miskolcon. Akkor még nem volt.

Dr. Tamási László reumatológus főorvos állt az ügy mellé, aki az egyesület alelnöke. Tamási doktor célja a Reuma Klubbal az, hogy a betegek megismerjék szervezetük működését, betegségüket, megérthetik az orvosi munkatörekvéseit, eszközeit a gyógyításban, elkerülhetik azon káros hatásokat, melyek betegségük súlyosbodásához vezethetnek, megértő partnerei lesznek orvosuknak. Alapvető követelmény, hogy a beteg is aktívan tegyen gyógyulásáért. Ennek a megvalósulását látja az előadásokban, kirándulásokban, tanfolyamokban, melyek elterelik figyelmüket a fájdalomról. A közösség pedig lépcső az életminőség javításában.

Az embereknek igényük van a hiteles információkra betegségükről. Az orvosnak pedig törődnie kell a betegekkel a rendelési időn túl is.

A klub háziasszonya *Nagy Lajosné titkár*, Ica néni, aki a betegek lelki és szociális gondjaira próbál megoldást találni. A megoldás a következő gyakorlati tevékenységekben nyilvánul meg:

- természetgyógyászati előadások pl. a csontritkulásról, a mádi gyógyító ásványokról,
- termékbemutatók, kóstolók, tesztek,
- orvosi, szakértői előadások pl. a mozgáskorlátozottakkal kapcsolatos rendeletekről, fizioterápiás kezelések hatásairól, az úszás kedvező élettani hatásairól, szociális kérdésekről, gyógyszerekről, időskori változásokról, allergiáról, akupunktúráról, táplálkozásról, agykontrollról, jógáról, a hévizes fürdők kialakulásáról, szeretetszolgálatokról,
- képes úti beszámolók, hang- és videókazetta-hallgatás és megtekintés az egészségügy, gyógyturizmus témájában,

- egyórás gyógytorna hetente a Soros Alapítvány támogatásával,
- úszásoktatás évente háromszor Kovács Bertalan, a Miskolci Egyetem adjunktusának vezényletével,
- rendszeresen úszók heti kétszeri edzése kedvezményes bérlettel,
- Lenártek Alajosné bensőséges hangulatú szavaltatai,
- relaxációs csoportterápia minden évben kétszer 30 fővel,
- laboratóriumi vizsgálatokba való betekintés,
- fürdőhelyek felkeresése, kirándulás.

Ottjártamkor – az aktuális előadás előtt – a berekfürdői nyaralási, gyógyulási lehetőségről esett szó. Ez nem egyszerűen üdülés, hanem egy-két-három hetes gyógykezelésekkel járó kúra, mely igen jutányos árú. Erre elég sokan jelentkeztek. Ica néni emlékeztette a tagokat a közelgő jelölőbizottság felállításáról az új vezetőség megválasztásához. Szó esett, hogy fogadják a hévízi reumásokat, ehhez segítőt várt. Tamási doktor úr kíséretében érkezett Bacsikai Zsuzsanna kozmetikus, aki az időskori szépségápolásról tartott érdekes, érthető, színvonalas, minden kérdést megválaszoló előadást. A jelenlévő egyetértettek vele abban, hogy szépen megöregedni mindannyiunk vágya. Külön kiemelte a gyógyfürdő utáni tisztálkodás fontosságát és mikéntjét. Az előadás után bemutatta az arcmasszázs, a magunk által is elvégezhető technikákat.

A hagyományos programok között helyezkedik el a klub életében fontos eseményként a *Betegforum*, mely a Magyar Reumatológusok Egyesülete vándorgyűlése Miskolcon orvosok és betegek részvételével. A 2000. évben központi helyen állt az *Osteoporózis Világnap*, mely során még több előadást, programot, terápiát tartottak. A 2001. év a *Csont és ízület évtizede* jegyében telt szakmai rendezvényekkel, akkor jelentették meg az egyesület tízéves fennállására készített évkönyvet. Az évkönyv megismerteti az olvasót a klub történetével, az alapító, aktívan ténykedő tagokkal, az évi programokkal, néhány előadás kivonatával.

Ma már 138, túlnyomórészt idős tagja van az egyesületnek, ami köszönhető az érdemi munkának, a színvonalas előadásoknak, a kedvezményes lehetőségeknek, a jó társaságnak. Meg kell említeni, hogy a klub elismertségének híre a széleskörű médiatámogatás révén jut el a borsodi régióba. Jelen vannak a helyi és megyei sajtóban, rádióban, televízióban s a közvélemény egyre jobban elismeri őket.

Úgy gondolom, hogy ez a klub nagyszerű példája annak, hogyan lehet beteg idős embereket szellemileg és fizikailag egyaránt megmozgatni. Betegek, így érdekli őket saját problémájuk. Kesergés helyett cselekednek, már azáltal, hogy eljárnak a hetenkénti programokra, ahol figyelmes hallgatói azoknak. Többen vannak, látják, hogy nincsenek egyedül bajukkal. Orvosok

vannak köztük, ami biztonságérzést ad számukra. Bizonyára a csoporthatásnak is köszönhető, hogy szép számmal vesznek részt a testmozgásokkal járó foglalkozásokon, és sokan rákaptak a mozgásra, önállóan vagy párosával járnak tornázni, úszni, túrázni. Mivel már nekem is gerincproblémáim vannak akut izomgyulladásal, gondoltam, hogy felvetetem magam a klubtagok sorába (a tartalmas programok miatt is). Természetesen szívesen fogadnak, ám elhalasztottam a belépést a főiskola elvégzése utána. S még akkor is én leszek a legfiatalabb.

Kocsis Pál Kertbarátkör

Ez a kör a miskolci Ady Endre Művelődési Házban kap helyet, a ház művelődő közössége. Mivel itt töltöttem a 2000/2001. tanév nyári gyakorlatát, és már akkor kutattam a gerontológia témakörében, érdeklődtem a művelődési ház igazgatónőjétől is csoportok iránt. Ládi Kati néni nagy lelkesedéssel ajánlotta ezt a kertbarátkört. Már azon a nyáron megkerestem vezetőjét, *Csépányi Sándort*. Sanyi bácsi készségesen fogadta érdeklődésemet, s a gyakorlat ideje alatt meglátogattam őket az egyik előadáson, s mivel gyakorlatom valódi helyszíne a Diósgyőri vár volt, s ők is ott voltak mint kiállítók a mezőgazdasági termékbemutatón augusztus 20-án. Így már a következő előadáson ismerősként köszöntöttük egymást. Voltak, akik sokáig azt hitték, hogy a kertművelés vonzott a közösséghez. De az igazság az, hogy az távol állt tőlem, addig...

A kertbarátkör hosszú múltra tekint vissza, eredete 1916-ig vezethető vissza. A diósgyőri vasgyár vezetősége telkeket osztott ki dolgozóinak, jövedelemkiegészítés elősegítésére. A tulajdonosok szövetségre léptek, így alakult meg a Közhasznú Kiskert Egyesület. A szövetség 1952-ig működhetett, ezt követően a Belügyminisztérium megszüntette. 1961-ben újból föllángolt az akarat, s az Ady Művelődési Házban az akkori igazgató, Buday József által meg is alakult. 1985-ben vette fel a kör Kocsis Pál világhírű szőlőtermesztő nevét. Csépányi Sándor 1992-től vezeti a kertbarátkört.

A kilencven fős tagság tagjai többségében a hatvan és hetven éves korosztályból kerül ki, akik néhány száz négyzetméter nagyságú kiskertekben termelik meg saját családjuk ellátásához szükséges zöldség- és gyümölcsféléket, részben pedig piaci értékesítést végeznek.

A kertbarátkör tagja a 25 000 főt számláló Kertészek és Kertbarátok Országos Szövetségének.

Éves programjuk decemberben áll össze, aszerint dolgoznak. A programválasztás demokratikus úton zajlik: a tagság javaslatait írásban teszik meg. Természetesen szelektál a vezetőség, figyelembe veszik, hogy egy témát hányan kértek, melyik téma volt már, s melyik, ami kimondottan szükséges. A foglalkozások, melyek leginkább *előadásokból, ismeretközlésekből, film-*

vetítésből állnak, hétfőnként délután kezdődnek, s a késő esti órákban érnek véget. Ezek az előadások komoly odafigyelést jelentenek, sokan jegyzetelnek, kérdeznek. Az egyéni tudás megszerzésén túl év végén vetélkedőt szerveznek, ötfős csoportokban vetélkednek. A feladatok az egész év során felhalmozott ismeretekre épülnek, melyek nemcsak az előadások anyagait, hanem a kirándulásokon, kertlátogatásokon látottakat, hallottakat is felölelik. Ezen jól szerepelni külön dicsőség az ajándékok mellett. Csépanyi Sándor szerint ez szórakoztató is, de fontos, hogy az ismeretek ne sorvadjanak el.

Éves programjukban szerepelnek *kirándulások*, melyeknek célja kertbarátok meglátogatása. Ezek a napok tartalmas időtöltésnek bizonyulnak, mert az ismerős kertbarátkörök tagjai megismerkednek egymással, jól érzik magukat, s emellett tanulnak, új tapasztalatokat szereznek. A biogazdálkodás, a kisárutermelés, az új módszerek érdeklik őket legjobban. Ugyanakkor a Kocsisnak van kultúrfelelőse, ő más programokat is beiktat a látogatásba. Legfőképp az arborétumokra, kutatóintézetekre, kísérleti telepekre, gazdaságokra, növénynevelőkre kíváncsiak. De felkeresik – ha idejük engedi – a templomokat, múzeumokat is. Az ilyen kirándulások sajátossága az esti vacsora. Ilyen jellegű kapcsolatuk van Kecskeméttel, Debrecennel, Kistelekkel, Vörösbérényvel, Mályival, Szentessel, Esztergommal.

Am a Kocsis mindezek mellett *társadalmi aktivitásáról* is híres. Három éve kérték a polgármesteri hivatalt, hogy jelöljön ki számukra egy szabad területet, ahová 350 facsemetét ültethetnének el. Erre sor is került akkor. Most szeretnék, ha azt a parkot elneveznék *Honfoglalás Parknak*. Ez a legközelebbi testületi ülés témája lesz. Már elkészítették a tervet a parkra vonatkozóan a terület képviselőjével, civil szervezeteivel közösen. Szeretnék gondozni a parkot, összejöveteleknek helyet adni, kutya futtatót kialakítani, játszóteret építeni.

Tavaly, 2001-ben a 85 éves évforduló alkalmából nagyszabású ünnepségsorozatot rendeztek, melynek keretében leleplezték Kocsis Pál mellszobrát, mely az Ady emeletén található.

A Kocsis nagy sikereket ér el különböző vetélkedőkön, versenyeken, jelenleg a legjobban a 73. Országos Mezőgazdasági Élelmiszeripari Kiállítás és Vásár I. díjának örülnek. Csépanyi Sándor pedig nemrégiben miniszteri elismerést kapott tevékenységéért. S hogy honnan tudnak egy kertbarátkör működéséről? Azt mondja Sanyi bácsi, hogy a tevékenységet észreveszik a szakemberek, a város vezetősége, s odafigyelnek a versenyeken elért helyezésekre.

A tagok nemcsak a kerttel kapcsolatos ismeretek, dolgok iránt fogékonnyak. Egy-egy kert-, pincelátogatás alkalmával rájöttek, hogy nagyon jó hanganyaggal rendelkeznek. Azóta – egy éve – megalakult az *énekkaruk* tizenennyolc fővel. Minden kedden járnak össze, próbálnak, műsort állítanak

elő. Eddig három fellépési lehetőség van kilátásban: Hajdúdorogon a kertbarátoknak, Lillafüreden a Borbarát Klub kétéves fennállásának évfordulóján, Bogácson a Nemzetközi Borfesztiválon.

A Kocsis Pál Kertbarátkör tagjai a kert szeretetén, gondozásán túl sokkal többet kapnak. Részesei egy remek közösségnek, barátságok alakulnak ki, gyarapítják már meglévő tudásukat, országot járnak, s inspirálva vannak, hogy foglalkozzanak hobbijukkal, s azáltal magukkal.

(Éves tervük a 3. sz. melléklet.)

Mentális funkciót betöltő közösségek

Arany Alkony Nótaklub

Ez a nótaklub a miskolci Vasutasok Vörösmarty Művelődési Házában működik. Szép példa arra, hogy hogyan segítheti a közművelődés a nyugdíjasokat, a nyugdíjasok igényét, kedvteléseit. A ház igazgatónöje, *Szabóné Nagy Júlia* szívesen fogadta a kis csapatot a házba.

Az ötlet kitalálóját már jól ismerte a szintén házban helyet kapó Baross Gábor Nyugdíjas Klubból. Azóta is igénylik Szabóné Júlia segítségét. S ő mindent meg is ad nekik: ingyenes teremhasználatot, szóróanyagok előállítását, médiával való kapcsolattartást, szervezési segítséget. Júlia úgy gondolja, hogy ezt a kapcsolatot a közös érdek szolgálja. A klub nem kap pénzt a háztól, de szakmailag teljesen önállóak. Egy valamit kérnek a sokrétű segítségért, törődésért cserébe: adjanak elő műsort, olykor társuljanak a házban működő csoportokkal egy-egy közös program kapcsán, s lépjenek fel a környező, vagy városon kívüli gondozóközpontokban örömet szerezve társaiknak. Az utóbbi szereplés nemcsak a ház számára okoz jó érzést, a klub tagjai szeretik megmutatni, előadni magukat. Ugyanakkor viszik a csoport nevét és emberileg is sokat jelent számukra, mert kicsit felpörgeti a közösséget. Ebben nyilvánul meg leginkább, hogy a közművelődés képes kivonulni; egy művelődési ház segítve közösségét fellépéssel. Mindenki jól jár. S az igazgatónő rendületlenül keresi a nótaklub számára a fellépési helyeket.

A klub 1999. január 28-án alakult tizenkét fővel. Mindannyian különböző népdalkörökben szerepeltek, de nem fértek bele a körök elképzeléseibe. A vezetők nem engedték el őket különálló fellépésekre, egyéni bemutatkozásokra, s így nem találták a helyüket. *Szedlacsek Lajos* öt évvel ezelőtt a három tenor formációt találta ki, de az nem jött létre. Aztán úgy gondolta, hogy összeszedi, megkeresi azokat, akik szeretnek énekelni, de el vannak nyomva. Így van a tagok sorában öt fő, akik Miskolctól messzebb lévő településekről járnak be a próbákra, rendezvényekre. Egy évben negyvenhárom próbára kerül sor.

Mindannyian egyforma mértékben szeretik a magyar nótát, a népzene, az örökzöldeket, a filmdalokat, az operetteket és operákat, s a magyar költők megzenésített dalait is szívesen előadják. Egyedül a mai modern „zörejtől” irtóznak. Legfontosabb küldetésüknek a magyar kultúra gyöngyszemeként tündöklő magyar zene népszerűsítését tartják. Ennek a megvalósulásáért sokat tesznek, leginkább a fellépésekkel. Ezekre pedig bőven adódik lehetőség. Az országban számtalan helyen jelennek meg, így Tiszafüreden, Gyöngyösön, Emődön, Győrött, Szolnokon, Budapesten, Sajószentpéteren stb. A stabil pont a művelődési ház, minden hónap utolsó péntekén 15 órától műsort adnak a nyugdíjasoknak. A város és megye idősei hamar szívükbe zárták ezt a rendezvényt, a létszám van, hogy meghaladja a 80 főt. Ezeken a *nótadélutánokon* nincs meghatározva, hogy ki mit ad elő, a saját ízlése és képessége szerint építi fel a repertoárját. Ilyen délutánokra negyvenegyszer kerül sor egy évben.

Olyannyira szeretnek utazni és szerepelni, hogy a kultúra napi rendezvényeken, templomszentelésen, ökumenikus ünnepeken, kórusversenyen is részt vesznek. Jótékonyági koncerteket adnak, nyugdíjasklubokban lépnek fel. A kórházak betegeinek személyesen szoktak adni műsort. Közös fellépéseik száma kb. százötvenre tehető.

Ők nem együtt énekelnek, hanem mindenki szólóban. Művészeti vezetőjük *Hornung Antal*, aki a Miskolci Nemzeti Színházban volt operaénekes. Ő állítja össze a teljes műsort, a gyakorlásért ő a felelős. Van egy billentyűsük és egy harmonikásuk. Tudják, hogy igazából egy zenekarral lenne szép előadni a dalokat, de az igen sokba kerül. Viszont Herédy Éva karnagy önzetlennel segíti szakmai munkájukat.

Mindenki 400-500 dalt tud, s egymástól is tanulnak. Nagy segítségük a hangkazetta, ebből kb. 600 darab van bekezelve.

Minden évben meghirdetik a *magyarnóta- és népdaléneklési versenyt*.

Ezen kitűnt három fiatal tehetségével, most őket tanítják, képezik. Aki szeretne hozzájuk csatlakozni, annak felvételin kell helytállnia. A tagok népdalminősítő versenyeken indulnak, sokak aranydiplomások.

Velük beszélgetve kiderült, hogy a közösség azért is fontos számukra, mert véleményezik egymást, a jobbító szándékú kritika állandóan jelen van. De a leginkább a színpad a fontos, az, hogy adhatnak magukból és ők is kapnak, *sikerélményt, tapsot, elismerést*.

Próbájukat hallgatva, mosolygó arcukat látva én is kedvet kaptam az énekléshez, s amit nemigen szoktak, közösen énekeltük el A csitári hegyek alatt című dalt. Április utolsó péntekén elmegyek a nótakedvelő nagymammal a klub szokásos délutánjára.

Diósgyőri Vasas Fotóművészeti Kör

Felvetődött a kérdés, hogy vannak-e olyan idősök, akik csak azért jönnek össze vagy tömörülnek egy klub köré, hogy *együtt alkothassanak*. Kérdezgetések, újságok, telefonkönyv átböngészése után találtam rá a fent nevezett körre.

Ez a fotókör a harmadik legöregebb az országban, *1940-ben hozták* létre. *Juhász Miklós* fotóművész 1957-től tag, s 1969 óta körvezető. Húsz taggal büszkélkedhet, két csoportban tartja a foglalkozásokat. Az egyikben a fiatalok, a kezdők vannak, a másikon az idősebbek, idősök. Juhász Miklós fél, hogy elöregszik a kör, s ezért ingyenes tanfolyamokat tart. Észrevette, hogy az idősök közül többen elfáradtak, ellustultak vagy csak megelégtették, kellenek a fiatalok is, ők majd felfrissítik az idős szunnyadni vágyókat. De a tendencia nem ez. A korcsoport szerinti megoszlás érdekes. A 18 évestől kezdve megtalálható a 70 éves is. Van, aki régebb óta tagja a körnek, mint a vezető. De Juhász Miklós örül, hogy több az idős fotós, mert velük könnyebb, nem kell alapfokú dolgokat megtanítani, képesek együtt dolgozni, barátiabb a légkör, s közelebb áll hozzájuk az életkoruk. A fiatalokkal csak az a baj, hogy mindent elhisznek, s ez nem jó az alkotóművészetben. A megszállottak, kortól függetlenül, együtt dolgoznak, s ezek jó alkalmak arra, hogy az ifjak lássák, hogy érdemes idős korban is munkálkodni, hiszen tele vannak tapasztalatokkal, tudással, s a tudás látszik a képeken is.

A fotós kör világhírű együttes, a világból 60 meghívót kapnak, de ennyi helyre képtelenek fotókat küldeni. *700 hazai és 135 nemzetközi egyéni díjazás mellett 50-nél több kollektívdíjat* kapott a kollektíva. Témaválasztásuk igen széles skálájú, minden témakörben alkotnak.

Minden héten fél kettőtől van foglalkozás, estig is maradnak. Számomra elég érdekes, meglepő és szokatlan volt az emberek összevisszasága. A fiatalok, középkorúak, idősök különböző időpontokban érkeztek, nincs megszabva az idő. Így alakult ki az évek folyamán. Miklós bácsi a biztos pont; van, aki hamarabb bejön hozzá beszélni, más pedig még este hét után is a fényképezés rejtelseiben van elmerülve. Megtudtam, hogy figyelemmel kísérik egymás munkáját, elemzik, kritizálják egymás alkotását. Vezetőjüktől az eligazításokon, dicséreteken túl szakirodalmat, eszközöket, újságokat is kapnak kölcsön. Szívesen áll rendelkezésükre, ha tanácsát kérik, ugyanis a Fotóművészeti Alkotócsoportok Országos Szövetségében alelnök, a Vizuális Műhely Egyesület elnöke, sokszor vállal zsűrizést. 280 Magyarországon nyert díj boldog birtokosa, míg 62 díjat külföldön nyert.

Egy évben négy alkalommal van *fotótúra*, személygépkocsikkal mennek. Régen autóbuszos kirándulásokat is szerveztek, de azok drágák, s volt hogy el kellett adni néhány eszközt, hogy tudjanak menni. Együtt szoktak menni

fotós kiállításokra, akár Budapestre is. A fotóköri megérzi, hogy a közművelődés nincs kellőképpen támogatva, a Bartók Béla Művelődési Ház, melynek lakói, pénzhiánnyal küszködik. A házon belül állandóan költöznek egyre kisebb helyre, gyenge technikai feltételek közé, kicsi laborral. Így mindenki a képeit az ideiglenes laborban, a saját fürdőszobájában vagy konyhájában hívja elő. Leginkább az idősök rendelkeznek valódi laborral.

A nehézségek ellenére kitartó, érdeklődő, megszállott emberekkel találkozom. Ez az alkotóköri fontos. Tartoznak egy csoporthoz, mely biztonságot ad, oldja magányukat. Általában egyedül készítik és hívják elő felvételeiket, de megbeszélnek, megvitatják egymással, kiállításokon és versenyeken méretetnek meg, sikereket érnek el, mely által hasznosság- és fontosságtudatuk növekszik. Mindezek mentálhigiénés funkciók. Elmondják egymásnak tapasztalataikat, ami által ismereteket sajátítanak el. Az idősöknek pedig különösen fontos, hiszen a fotózás olyan tevékenység, mely segíti a világ iránti érdeklődés megtartását, hiszen az életet nézi, a lényegre akarja észrevenni, szeretne többet mondani vizuális megnyilvánulás kapcsán. Ez a hely ugyanakkor a hétköznapiaktól való eltávolodás szigete a maga kis területével és kopottságával. Találkozni tudnak azonos érdeklődésű emberekkel, és a fiatalokkal is megtalálják a közös hangot a nagy szerelem révén.

(Brosúrájuk az 5. sz. melléklet.)

Kommunikációs funkciót betöltő közösségek

Természetesen az előbb felsorolt klubok, körök mind betöltik ezen funkciót, de van egy közösség, amelyik legfőbb értéke önmagában rejlik. Abban, hogy van, létezik és persze ahogy működik. A *magány feloldása*, a társakra találás, az együtt tevékenykedés öröme a legfontosabb szerepe a következőkben bemutatott klubnak. Ugyanakkor ez a nyugdíjas-egyesület az, mely az összes funkciót ragyogóan betölti.

Avas Nyugdíjas Egyesület

A városban a legsokszínűbb klub, nevük fogalom. Vezetőjük *Lestárné Mater Mária*. Róla, életéről, felfogásáról a IV. fejezetben, a klubról pedig az V. fejezetben tudhatunk meg többet.

A klub húszéves lesz az idén, és tagjai száma elérte a háromszáz főt. Ennek Marika örül a leginkább, ugyanakkor ez már nagyon sok, a személyesség elvész.

Legérdekesebb a klubéletük, mely igencsak zsúfolt.

Hétfőnként a *Bükkbe* mennek, mozgatja őket Marika ha esik, ha fúj. Télen szétnéznek a környéken, figyelik a természetet, nyaranta pedig egy-egy bogrács-gulyást készítenek, szalonnát sütnek, borozgatnak is olykor. Szeretnek *kirándulni*, az utazási irodák keresik kegyüket, versengenek, hogy me-

lyiküket választják a nyugdíjasok. A lehető legkedvezményesebb áron jutottak el Velencébe, Prágába, Rómába, Horvátországba. A klubban a kispénzű is megteheti, hogy világot lásson, mert részletekben is lehet állni az út költségét. Ezen a nyáron Rómába mennek ismét. Megejtik a szokásos nyári balatoni üdülést is.

A kirándulások mellett túrákat is tartanak, melyek többnaposak. A legsikeresebb a Mikulás-túra Szentléleken.

Szerdánként van a hetenkénti rendes *foglalkozásuk*, mikor a legtöbben találkoznak egymással. Ez délután két órakor kezdődik, de van lehetőség a beszélgetésre, egymás üdvözlésére. Marika ezt nagyon jól csinálja, nem kezd rögtön, hanem megvárja, hogy mindenki megérkezzen, elfoglalja helyét, s kedves ismerőseivel pár szót vált. Viszont fél vagy háromnegyed háromkor üdvözlí az egybegyűlteket, elmondja az aktuális híreket, programokat, információkat, jegyeket ad ki, jelentkezéseket rögzít. Sokszor – ha nem éri el azonnal a csendet, a csak rá való figyelmet – szaval, mindenki áhítattal hallgatja. S mindezek után kerül sor egy-egy előadásra, melynek témája igen széles skálájú. Egészségügyi, jogi, politikai témák kerülnek sorra, meghív-nak papot, lelkészt, antropológust, zenészt, kutatót akár egy-egy ünnep alkalmából. Helyet adnak termékbemutatóknak, vásároknak, fórumoknak.

Télen a legsikeresebb a vasárnap délutáni *zsíroskenyér-parti*. Marika egy különleges zsírt állít elő, amiben tízféle fűszer van. A zsíros kenyérhez savanyú, 30 liter tea, 10 liter bor jár. Szereti, ha egészségesen élnek, s jó karban vannak társai.

A legtöbb elismerést a *kultúr-csoport* vívja ki. Ez a csoport rengeteg fellépést teljesít szerte az országban. Táncolnak: kánkán, cigánytánc, keringő stb. A táncosok – láttam őket – szinte a levegőbe emelkedve mozognak, repülnek, mosolygós arccal, ami óhatatlanul átragad az őket nézőkre. A tánckar mellett működik az *énekkar*. A kar nem nótákat, lakodalmi, mulató dalokat ad elő, hanem klasszikusokat, például Liszt Ferencet vagy a modernnek közül Vangelist. A miskolci Evangélikus Kossuth Gimnázium zenetanára foglalkozik velük, ő tanítja be a repertoárt. Az *irodalmi színpad* verselőket tömörít, a szavalók országos versenyeken indulnak és nyernek. A legkiemelkedőbb és legidősebb egy 88 éves tanárnő.

A szereplések alkalmával sikereket érnek el, lelkesebbekké válnak az alkotás révén. Látni próbáikat, hatalmas a bizonyítási vágyuk, alaposan felkészülnek. Ha valakinél új tevékenység a tánc, az éneklés, szavalás, a kezdeti gátlások hamar feloldódnak. Március 22-én nyolcan szerepeltek a megyei szavalóversenyen szép eredménnyel.

Rendszeres látogatói a Rákóczi-udvarban tartott *Péntek esték és Disputa* című rendezvénysorozatnak. A színház sokaknak a nagy szerelem, kedvezményesen, olykor ingyen kapnak az előadásokra jegyet.

Legnagyobb programjuk, melyet ők szerveztek, az *Idősek Világnapja* rendezése a miskolci Sportcsarnokban és a két évvel ezelőtt a Miskolci Nemzeti Színházban adott gálaműsoruk volt.

Legközelebbi nagy megmozdulásaik a következők:

- Egy budapesti nyugdíjasklub 10 éves fennállásának évfordulójára hivatalos a tánc- és énekkar, az esemény az Almássy Téri Szabadidőközpontban lesz április 12-én. Kétórás műsort adnak majd elő.
- Sopronban a Páneurópai Idősek Világnapjára hivatalosak, alapító tagok, ugyanis Marika a *Nyugdíjasok Népfőiskolájának* tiszteletbeli tagja. Erre a rendezvényre prof. dr. Iván László kérte fel őket.
- Húszéves lesz a klub, októberben elő szeretnék adni Déryné életét a Miskolci Nemzeti Színházban. Erre meghívják a velük kapcsolatban álló magyarországi klubokat is, akiket három napig vendégül látnak, hogy bemutassák nekik Miskolcot.

Ezzel a klubbal kapcsolatban a legfurcsábbak az érzéseim: ambivalensek. A kutatás során ez az a hely, ahová legszívesebben elmentem és ahol a legtöbbször jártam, ugyanakkor volt, hogy hamar el is mentem, szinte menekültem. De ezt az ellentétes érzelmi állapotot leginkább Marika, a vezető okozza. Egy nagyon kellemes légkörű klubba lépek be minden egyes alkalommal (kb. 7-8-szor voltam náluk), de ha Marika elkezdi a mondandóját, sokszor rosszul leszek. Követelőző, színpadias megnyilvánulásai, mozdulatai vannak. Ha nem úgy történik valami, ahogy ő szeretné, akkor érzelmileg kész zsarolni az embereket. S ha valaki beadja a derekát, akkor „szeretetajnározásban” részesül: „Jaj, de szeretlek, imádlak, te szuper vagy!” Ugyanakkor rengeteg programot szervez, kedvezményeket jár ki, fáradhatatlan, egyszóval: remek szervező. A baj a módszereiben keresendő. Ugyanakkor a tagokkal beszélgetve csak pozitív megnyilvánulásokat hallottam róla. (Az V. fejezetben azért kibújik a szög a zsákból.)

Marika nagyon szuggesztív személyiség, hihetetlen meggyőző képessége van, a tagok többsége pedig egy erős, határozott személyiséget szívesen követ és tisztel.

Összefoglalva náluk szerzett tapasztalataimat: sokan a rengeteg jó programért járnak, s nem az ő személyéért. Felnéznek rá, de irigylük és tartanak is tőle.

IV. Az Avas Nyugdíjas Egyesület tagjai által kitöltött kérdőívek értékelése és elemzése

IV/1. A kérdőíves felmérés oka

Az Avas – mint fent részleteztem – országos hírű nyugdíjasklub. Ők állnak szívemhez a legközelebb, és ők a legtevékenyebbek, a legtöbbben is ők vannak.

Úgy gondoltam, hogy dolgozatomat érdekesebbé, pontosabbá teszem, ha a körükben kérdőíves felmérést végzek. Igaz, hogy nagyon sokat beszélgettem velük, sok rendezvényükön jelen lehettem, de szerettem volna ilyen módon is képet kapni róluk. S tudvalevő, hogy a szociológiai vizsgálat célja valamilyen csoport megismerése. Szívesen álltak az ötlet elé, ám a kiadott harmincöt kérdőívből huszonegy darab az, amivel foglalkozni lehet, érdemes kiértékelni. Sokan elhagyták, elfelejtették elhozni, kitölteni és akadt, aki csak a kérdések első felére válaszolt. De ezek ellenére fontosnak tartom a kérdőívek által szerzett adatokat közzétenni.

IV/2. A kérdőív felépítése és értékelése

A kérdőív csak nyitott kérdéseket tartalmaz, a megkérdezett személy fogalmazta meg a válaszát, melyet ő is írt be. Ügyeltem arra, hogy kevés legyen a kérdések száma, hogy ne fogyjon el a türelmük, ezért összesen kilenc kérdést kellett megválaszolniuk.

A kérdéseket – mivel az azokra adott válaszok különbözőek – egymás után veszem sorra, megjelölve a válaszadó kódjával (számával).

A kérdések:

Miért jár az Avas Nyugdíjas Egyesületbe?

Milyen programok érdeklik leginkább? Melyeken vesz részt szívesen?

Mi volt a múlt év két-három legkedvesebb programja Önnek és miért?

Mi az a három fontos dolog, amit szeret ebben a klubban?

Mely dolgok, programok tetszenek legkevésbé?

Mit sajnálna leginkább, ha itt kellene hagynia a klubot?

Ha nem tudna erről a klubról, vagy nem tudna ide járni, mivel foglalkozna, mit csinálna szabadidejében?

Az Avas Nyugdíjas Egyesületen kívül jár-e más közösségbe, klubba? Az egyesület kínálta lehetőségeken túl részt vesz-e más programokon is (pl. színház, mozi, fürdő, kirándulás stb.)?

Leendő művelődésszervezőként szeretnék majd időseknek is rendezvényeket szervezni. Szeretném, ha tanácsot adna, hogy milyen jellegű programokat szervezzek.

A válaszok a válaszadók egymás utáni kód szerinti sorrendjében és azok összegzése

1. Miért jár az Avas Nyugdíjas Egyesületbe?

1.	Szeretem a társaságot. A kultúrcsoport tagja vagyok, imádok táncolni. Szeretem a próbák hangulatát, a fellépések előtti izgalmakat. Van kivel túrázni.
2.	Nagyon jól érzem magam és jó a társaság
3.	Kikapcsolódnál, bűt és bánatot elfeledni
4.	Kikapcsolódnál és jól érzem magam.
5.	Nosztalgia tánc délutánt és a társaságot.
6.	Mert jól érzem magam és jó a közösség.
7.	A családi hangulatért és a klubtagok összetartásáért.
8.	Szeretek itt lenni, kell a társaság.
9.	Mert nagyon jól érzem magam.
10.	Kitűnően kielégíti személyemet, megfelelő a klubfoglalkoztatás.
11.	Szeretem a közösséget, kielégíti személyemet, megfelelőek a foglalkozások.
12.	Kikapcsolódnál és a kedves kollektíva miatt.
13.	Mivel özvegy nő vagyok és két gyermekem már felnőtt, nagyon magányos vagyok. Itt leltem barátokra, szeretetre. Kedvesek az emberek. Segítőkészek, lehetőség van színházba menni. Megünnepelni az év nagy ünnepeit: nőnap, anyák napja, karácsony, szilveszter stb. Nem számít, hogy 45 éves vagyok.
14.	Jól érzem magam, néha nagyon jó közösségbe jönni, és ez a klub nagyon sokat ad ahhoz, hogy egy kicsit feltöltődjünk.
15.	Olyan program és légkör van, ami talán az országban sehol.
16.	Jó a közösség, mozgalmas a klubélet.
17.	Mert egyedül vagyok, és kell egy kis kikapcsolódás.
18.	Valahová kell tartoznom, rokkant nyugdíjas vagyok, elvált, egyedül élek. Sok a kulturális és egyéb program.
19.	Jó a közösségi szellem.
20.	Mivel egyedül élek, így igen jó ide járni, mert nagyon változatos a program és barátokat is találok.

Elég szétszórta a válaszok – természetesen a nyitott kérdések miatt – de próbáltam válaszkategóriákat felállítani. A válaszokból öt kategória kerekedett ki:

- társaság, közösség miatt jár a klubba: 5 fő, azaz 25%,
- jól érezze magát, kikapcsolódjon: 4 fő, azaz 20%,
- társaság+kikapcsolódás miatt: 4 fő, azaz 20%,
- a programok miatt: 1 fő, azaz 5%,
- társaság+programok miatt: 6 fő, azaz 30%.

Tehát leginkább a társaság és a klub által nyújtott programok a vonzóak, amivel együtt jár, hogy jól érzik magukat és kikapcsolódnak a hétköznapi nehézségből, magányból.

2. Milyen programok érdeklik leginkább? Melyeken vesz részt szívesen?

1.	Szervezett túrázás, szakorvosok, természetgyógyászok előadásai, kirándulások
2.	Kirándulások, természetgyógyász előadásai.
3.	Minden program érdekel mivel sokoldalú ember vagyok.
4.	Kirándulások, táncrendezvények, foglalkozások.
5.	Irodalmi verses programokon.
6.	Társasági ember vagyok és minden érdekel.
7.	Kirándulások és a szerdai összejövetelek.
8.	Kirándulások.
9.	Kirándulások, irodalmi programok.
10.	Kirándulások, színházlátogatás, múzeum, táncrendezvények, minden foglalkozás
11.	Kirándulás, színház, táncrendezvények. Szívesen részt veszek minden foglalkozáson.
12.	Közös kirándulások, vasárnapi zenés összejövetelek.
13.	Kultúrcsoport, tánc, zene, bálók, kirándulások, színdarabok megtekintése a színházban, más egyéb rendezvények, szilveszter is.
14.	Szinte minden. Szeretek szavalni, színházba menni és kirándulni. Külföldi utakra is mennék, de arra kevés a pénzem.
15.	Szinte minden program, de az egy napos kirándulások.
16.	Általában az orvosi előadások és a városi élettel kapcsolatos dolgok.
17.	Minden szerdán. A vasárnapi teadélutánok.
18.	Benne vagyok a kultúrcsoportba, énekelek, táncolok, szívesen szervezek művész-nyugdíjas találkozókat.
19.	A kirándulások.
20.	Orvosi előadások, kirándulások és utazások, bálók.

Ennek a kérdésnek az összesítését úgy végeztem, hogy az összes, negyvenhárom adott válasz közül kerestem a válaszkategóriákat.

- múzeum: 1 válasz, azaz 2,3%,
- irodalmi programok: 2 válasz, azaz 4,6%,
- színház: 4 válasz, azaz 9,2%,
- előadások: 4 válasz, azaz 9,2%,
- minden program: 4 válasz, azaz 9,2%,
- szerdai foglalkozások: 6 válasz, azaz 13,8%,
- kirándulások, utazások: 14 válasz, azaz 32,2%.

A válaszokból világosan látszik, hogy a tagok kevésbé érdeklődnek a kulturális programok iránt, s leginkább az egy és többnapos helyi, megyei, országos, külföldi utazások iránt vonzódnak. Dolgozatom III. fejezetéből az Avast tárgyalva mindegyik fény is derül, hiszen éves programjuk nagy részét az utazások, kirándulások, táborozások, séták teszik ki.

3. Mi volt a múlt év két-három legkedvesebb programja Önnek és miért?

1.	Körút Erdélyben, üdülés Cserkeszölön, fellépések sorozata, Veres Bálint természetgyógyász előadás sorozata.
2.	Bialicska bányánál voltunk, Mátyásdombi szereplésünk, Cserkeszölön üdültünk csoportosan.
3.	Amikor verset mondhattam vagy énekelhettem.
4.	Erdély, Cserkeszölő, Spanyolország, Görögország, világlátás, pihenés.
5.	Versmondó verseny.
6.	Minden kedves volt.
7.	Kirándulások Egerbe, Károlyi-kastély, Berekfürdő, jól szórakoztunk.
8.	----
9.	----
10.	Cserkeszölő és annak gyógyfürdője, Erdély és gyönyörű tájai.
11.	Gyógyfürdő Cserkeszölön, Erdély gyönyörű fenyvesei.
12.	Vielicskai sóbánya látogatása, Eger, szentléleki kirándulás.
13.	Álarcosbál, vasárnap délutáni teaklubok.
14.	Az egyhetes erdélyi út, ami fantasztikus volt és a karácsonyi ünnep volt szép.
15.	A gulyás-partik Tapolcán, a karácsonyi ünnep és a bálók.
16.	Zsíroskenyér-partik, buszkirándulások, ismerd meg megyédet.
17.	A kirándulások.
18.	A közös kirándulások, jól szervezett bálók, a kultúrcsoport együtt-egymásért programjai (ebben is aktív vagyok).
19.	Erdélyi út, csodálatos vidék.
20.	---

A konkrét programokra voltam kíváncsi. Sokan ennek megfelelően töltöttek ki, de van olyan, három fő, aki nem válaszolt, s van, aki általánosságban.

Az így kialakult kép a következő, amire szívesen gondoltak vissza:

A harminchét különböző válaszból

1-1 válasz, azaz 2,7%, összesen: 24,3%:

Veres Bálint természetgyógyász előadásai, spanyolországi, görögországi út, berekfürdői, szentléleki kirándulás, Károlyi kastély megtekintése, gulyás-parti, álarcosbál, minden program

2-2 válasz, azaz 5,4%, összesen 27%.

Egri kirándulás, vasárnapi teadélutánok, karácsonyi ünnep, bálók, bányalátogatás

3 válasz, azaz 8,1%:

kirándulások;

4 válasz, azaz 10,8%:

szereplések (versmondás, éneklés, tánc, verseny);

5 válasz, azaz 13,5%:

cserkeszölői üdülés;

6 válasz, azaz 16,2%:
erdélyi körút.

4. Mi az a három fontos dolog, amit szeret ebben a klubban?

1.	Ha megszűnne az irigység, az emberek egy kicsit jobban tudnának egymáshoz alkalmazkodni.
2.	Az emberekben lévő kapcsolat és barátság. Színház, zsíroskenyér-parti vasárnaponként.
3.	Mindent szeretek úgy ahogy van.
4.	Nekem minden kitölti az érdeklődésem amiről szó van.
5.	Táncdelután, társasági együttlét, versmondás.
6.	Minden úgy jó ahogy van.
7.	A klubvezető embersége, szeretete, a programok jó megválasztása.
8.	Közösséget, nem vagyok egyedül.
9.	Jó társaság, közvetlenség, jó zene.
10.	Tánc, éneklés, szereplés.
11.	Szeretem a klubéletet, a klubtagokat és a kultúrszoport foglalkozását.
12.	A jó kollektíva, sokrétű programok és természetgyógyász előadásai.
13.	Barátság, szeretet, társasági kapcsolatok teremtése, ünnepekre való megemlékezés.
14.	Legjobban a vezetőnőt, Lestárné Marikát, akitől olyan csodálatos dolgokat kapunk, amit nem lehet elmondani, csak érezni!
15.	A barátaimat, azt, hogy emberek között vagyunk, de legjobban a klubvezetőnket.
16.	A jó baráti kört.
17.	A jó társaság.
18.	Jó közösség, összetartás, egyéni, egyedi barátságok köttetése.
19.	Barátokra találtam, programok, közösség.
20.	A közösség, a kirándulások remek hangulata és a tartalmas előadások.

Ennél a kérdésnél remekül kijöttek a válaszok, elég jó fogódzót adnak egy klub mibenlétével kapcsolatban.

A húsz megkérdezett több dolgot is felsorolt, így harminc válasz lett. Ezekből 6 fő kategóriát jelölök meg.

- alkalmazkodás képessége: 1 válasz, azaz 3,3%
- szereplési lehetőség: 2 válasz, 6,6%
- klubvezető személye: 3 válasz, azaz 9,9%
- mindent szeret: 3 válasz, azaz 9,9%
- programok megléte: 8 válasz, azaz 26.4%
- KÖZÖSSÉG (kapcsolat, barátság, szeretet): 13 válasz, azaz 42,9%

Mint látható, egy klubnak, körnek legfőbb jellemzője a közösség, aminek a tagok számára megtartó ereje van. Idős korban a társas együttlétek szükséglete nem szűnik meg, ellenkezőleg, domináns igény van rá.

5. Mely dolgok, programok tetszenek legkevésbé?

1.	Termékbemutatók
2.	---
3.	Minden programot elfogadok.
4.	Minden program tetszik.
5.	---
6.	Ami nem szórakoztató.
7.	Nincs ilyen.
8.	Nincs olyan.
9.	Olyan nincs.
10.	Minden programban szívesen részt veszek.
11.	Minden programban szívesen részt veszek.
12.	Nem volt olyan.
13.	Minden jó nekem. Nemcsak a 20 éveseké a világ!
14.	Én a bálakat kevésbé szeretem, de sokan nagyon szeretik!
15.	Talán olyan nincs is.
16.	Amikor politizálnak.
17.	A vasárnapi teadélutánok.
18.	A személyes programok, személyiség ellenes (időnkénti) harcok, a vezetőnő időnkénti despotizmusa.
19.	---
20.	---

Itt zavarban van az ember. Az eredmény ugyanis:

- nincs válasz: 4 fő, azaz 20%,
- minden tetszik, mindennel elégedett: 10 fő, azaz 50%,
- valamivel elégedetlen: 6 fő, azaz 30%:
 - termékbemutató: 1 fő, azaz 5%,
 - ami nem szórakoztató: 1 fő, azaz 5%,
 - bálók: 1 fő, azaz 5%,
 - vasárnapi teadélután: 1 fő, azaz 5%,
 - politikai tartalmú programok: 1 fő, azaz 5%,
 - a vezetőnő despotizmusa: 1 fő, azaz 5%.

Ha csupán ezeket az adatokat nézzük, azt láthatjuk, hogy a megkérdezettek 70%-nak nincs olyan program, mely ne tetszene. De a tényeket nézve is felmerül a kételkedés. Hogyan lehet az, hogy ekkora többségnek minden tetszik, elégedett mindennel?

Szeretem ezt a klubot, de pár alkalom után megfigyeltem, hogy a vezetőnő, Marika igen erős lelki ráhatást gyakorol a tagok többségére, akik hagyják is magukat. (Ez érthető helyzetükből: magány előli menekülés, közösséghez való tartozás, magabiztos vezető iránti tisztelet stb. motivációk.) Csak egy ember merte felvállalni a Marikával kapcsolatos véleményét. Összegezve

helyben és ezen kérdésnél szerzett tapasztalatomat: féltek leírni az esetleg mégiscsak jelenlévő problémákat, negatívumokat tartva attól, hogy Marika elolvassa.

6. Mit sajnálna leginkább, ha itt kellene hagynia a klubot?

1.	A kultúrcsoport kis társaságát.
2.	Nem szeretném ha megszűnne, mert a magány nyomorba döntene.
3.	Ezt a családi hangulatot és az Anyánkat.
4.	A közösség és az összetartozás.
5.	Társaságot.
6.	Közösséget, amitől és akiktől sok szeretet kapok.
7.	Klubvezető szeretetét és a tagok barátságát.
8.	Egyedül volnék otthon.
9.	A társaságot.
10.	Baráti klubtagságot.
11.	Elsősorban a klubvezetőt, a klubtagokat és a kultúrcsoport tagjait.
12.	A klubvezetőt és a kollektívát.
13.	A kapcsolatok megszűnését, a zenés táncdélutánt. Máshol nem jártam, itt már megszoktam. Sokat sírnék, mivel depressziós vagyok és a magány betegít meg, itt feloldódom.
14.	A megszokott közösséget, szeretetüket és legjobban a vezetőnket, Marikát!
15.	Mindent sajnálnék, még a legegyszerűbbet is.
16.	A közösséget és a mozgalmas klubéletet.
17.	A barátaimat és ezt a jó társaságot.
18.	A már megkötött barátságokat (hiszen mi egymáshoz is járunk, összejárunk alkalmanként!)
19.	A közösséget, a klubvezetőt.
20.	A közösség, mert nagyon szeretem a társaságot.

19 fő, azaz 95% a közösséget, a társaságot sajnálná a leginkább. Emellett még két dolgot említene:

- 6 fő, azaz 30% a klubvezetőt,
- 1 fő, azaz 5% a kultúrcsoportot.

Ez az eredmény szinte rímeli a 4. kérdésben kapott válaszokra, felfogható annak az ellenőrző kérdésének ez a 6. kérdés. Legfontosabb a közösség, melyből szeretetet, barátságokat, emlékeket, közös élményeket szerezhetnek. Ahogy Cseh-Szombathy László is írja: „Az öregek érzelmi szükségleteinek kielégítésében számottevő a barátok szerepe. Leggyakoribb funkciójuk abban van, hogy érzékeltetik az egyénnel: nincs egyedül, egy egymást számon tartó, egymással törődő közösség tagja.”⁶

⁶ Cseh-Szombathy László: Az idősek helyzete a társadalomban. In: Társadalmi Szemle, 1986. 4. szám

7. Ha nem tudna erről a klubról, vagy nem tudna ide járni, mivel foglalkozna, mit csinálna szabadidejében?

1.	Unokáznék, tv-t néznék, olvasnék, kertészkednék, kézimunkáznék.
2.	Kirándulnék és a gyerekeknek a telken segítenék.
3.	Ki tudnám tölteni a szabadidőmet, de a klub nélkül szegényebbek volnának.
4.	Tv-t néznék, sétálnék.
5.	Olvasnék és tv-t néznék.
6.	Olvasás, kertészkedés, kirándulás.
7.	Otthon ülnék.
8.	Jönnék-mennék az utcán.
9.	Tv-t néznék és olvasnék.
10.	Erről a klubról nem tudnék, akkor magányos lennék. Szabadidőmben tv-t néznék.
11.	Ha a klubról nem tudnék, magányos lennék. A szabadidőmben eljárnék túrázni.
12.	A három unokámmal foglalkoznék többet.
13.	Nem sok mindent. Vasárnap délután én tv-t néznék, temetőbe mennék a férjem sírjához, de így szombaton megyek oda. Főznék, mosogatnék, szilveszterkor is sírnék, és tv-t néznék.
14.	Csak otthon lennék.
15.	Valami hasonlót.
16.	Keresnék másik klubot.
17.	A kerti munkával foglalkoznék.
18.	Olvasás, keresztrejtvényfejtés, komolyzene-hallgatás, újságírás.
19.	Tv, rejtvény, kertészkedés.
20.	Igaz én ezen....klubban vagyok, így nem vagyok magányos.

Harminchárom tevékenységet soroltak fel, amit csinálnának a klubélet helyett. Ezen tevékenységek megoszlása a következő:

- kézimunkázna – 1 válasz, azaz a válaszok 3,03%-a,
- újságcikket írna – 1 válasz, azaz 3,03%,
- zenét hallgatna – 1 válasz, azaz 3,03%,
- gyerekeinek segítene – 1 válasz, azaz 3,03%,
- unokáival lenne – 2 válasz, azaz 6,06%,
- sétálna – 2 válasz, azaz 6,06%,
- otthon ülne – 2 válasz, azaz 6,06%,
- másik klubot keresne – 2 válasz, azaz 6,06%,
- keresztrejtvényt fejtene – 2 válasz, azaz 6,06%,
- kirándulna – 3 válasz, azaz 9,09%,
- kertészkedne – 4 válasz, azaz 12,12%,
- olvasna: 5 válasz, azaz 15,15%,
- tv-t nézne: 7 válasz, azaz 21,21%.

Csupán 2 válasz született (2 embertől), ami arra utal, hogy nem tudná elfoglalni magát a klub nélkül. Örömteli, hogy a többiek akár többféle tevékenységgel is el tudnák foglalni magukat. Az aktivitások között leggyakrabban a televízió nézése és az olvasás.

8. Az Avas Nyugdíjas Egyesületen kívül jár-e más közösségbe, klubba? Az egyesület kínálja lehetőségeken túl részt vesz-e más programokon is (pl. színház, mozi, fürdő, kirándulás stb.)?

1.	Nem, esetenként színházba, nyaralni.
2.	Nem járok más klubba, ide járok 10 éve.
3.	Járok a Helyőrség nyugdíjas klubba.
4.	Más klubba is elmegyek táncolni, szórakozni.
5.	Részt veszek, a másik klubban kártyázom.
6.	Igen, mivel aktív dolgozó nő vagyok.
7.	Nem.
8.	Barátság klubba.
9.	Járok más klubba, de ez tetszik a legjobban.
10.	Más klubba nem járunk, csak akkor, ha szereplésre felkérnek. Mind azzal élünk, amit a klub felkínál.
11.	Más klubba is eljárunk táncolni és szerepelni. Amit a klub felkínál, azzal minddel élünk.
12.	Nem.
13.	Orvosi reumatológiától kapott Barlang-fürdőjeggyel járok fürdeni Tapolcára. Kirándulni szoktam menni Budapestre, ott lakik a fiam, őhózzá. A Csanyikba a szanatóriumba. Színház és fürdő megjelölve.
14.	Nem.
15.	Én nem járok máshová, bár részt vennék, ha olyan hangulatú volna, mint az Avas klub.
16.	Igen.
17.	Nem járok, mert ezzel a klubbal meg vagyok elégedve.
18.	Szeretem a színházunkat, minden darabot megnézek, nyáron úszás, kirándulás.
19.	Nem.
20.	Járok a klubokon kívül úszni, utazom sokat, nyaralni stb.

A húsz tag közül

- tizenkettő nem tagja más klubnak, ez 60%-ot jelent,
- nyolc tagja más klubnak is, ez 40%-ot jelent.

Tizenegy válasz született arra a kérdésre, hogy részt vesz-e más programokon is. (Van aki többet is megjelölt.) A válaszok

- 9,09%-ban gyógykezelésen vesz részt,
- 18,18%-ban kirándulnak,
- 18,18%-ban nyaralnak,
- 27,27%-ban úsznak, fürdőznek,
- 27,27%-ban színházba járnak.

A kapott számok jól mutatják a valós helyzetet: a tagok többsége csak az Avas Nyugdíjas Egyesület tagja. Sok a program, ezért kevesen vannak, akik igénylik a klubon kívüli egyéni tevékenységeket, aktivitási formákat.

9. Leendő művelődésszervezőként szeretnék majd időseknek is rendezvényeket szervezni. Szeretném, ha tanácsot adna, hogy milyen jellegű programokat szervezzek.

1.	Egészségügyi tanácsadások, kirándulások, városnézések, fürdők. Kisebb, nem megterhelő túrázások rendszeresen. Táncos összejövetelek, varró tanfolyamok, hogy olyanok is varrogassanak, akik eddig nem csinálták. Politikusok beszámolóira is szükség van.
2.	---
3.	Én ezt Önre bízom.
4.	Színház, fürdő, kirándulás.
5.	Egészségügyi felvilágosítást a táplálkozásról és a helyes életmódról.
6.	Vidámság, zene, szórakoztató műsorok, hogy ne a betegséggel foglalkozzanak.
7.	Gyógyfürdők és orvosi tanácsok.
8.	Kirándulások, táncos programok.
9.	Irodalmi ismertetéseket, kirándulásokat.
10.	Kirándulás, színház, mozi, fürdő, táncestek.
11.	Kirándulás, színház, mozi, fürdő, táncestek, zsíroskenyér-parti!
12.	Több színház-látogatás, esetenként Budapestre is.
13.	Anyák, nők napja, karácsonyi ünnep, szilveszter, névnapok, kirándulások, mozi, színházlátogatás, kultúrcsoport létrehozása, ének, táncsoport. Különféle bálók.
14.	Hasonlókat a miénkhez.
15.	Egy napos kirándulásokat, fürdéseket.
16.	Szabás-varrás, múzeumlátogatás! Országos nevezetességek látogatása, buszos kirándulások egy napra tervezett utak.
17.	---
18.	Kulturális programokat, hagyni az egyéniség kibontakozását (versmondás, éneklés stb.) ez itt nem minden esetben történik meg! (néha a főnökasszony miatt!)
19.	Ilyeneket mint az Avas klub.
20.	Ez a mi klubunknak megfelelő a programja, így nem kell több. Szervezésben nem veszek részt, mert 78 éves vagyok.

Milyen programokat szeretnének, milyeneket kell majd nekem szervezni, gondolva rájuk?

Öt fő, azaz 25% nem adott választ, vagy kitérően nyilatkozott.

40 válasz született, ebből 12 féle lehetőség vetődött fel:

- politikai fórumok: 1 válasz, azaz 2,5%,
- ünnepek rendezése: 1 válasz, 2,5%,
- kulturális csoport létrehozása: 1 válasz, 2,5%,
- múzeumok látogatása: 1 válasz, 2,5%,
- kulturális programok szervezése: 2 válasz, azaz 5%,

- tanfolyamok indítása: 2 válasz, 5%,
- egészségügyi tanácsadások: 3 válasz, azaz 7,5%,
- mozi: 3 válasz, 7,5%,
- színház: 5 válasz, azaz 12,5%,
- fürdőzés: 6 válasz, azaz 15%,
- táncrendezvények: 6 válasz, 15%,
- kirándulások: 9 válasz, azaz 22,5%.

Legfontosabbnak a kirándulást tartják a fürdözéssel együtt. Úgy gondolom, hogy sokan ezt a kettőt egynek is tekintik, hiszen sokszor kirándulnak, de a megérkezés fő programja a gyógyfürdőben töltött pihenés. Fontos számukra a táncos összejövetel, ahol zene van és lehet mulatni.

Legkevésbé érdekli őket a politika, az ünnepi megemlékezés, a tanfolyami formában történő tanulás, ismeretsajátítás, a múzeumok látogatása.

Összegezve: inkább a könnyebb szórakozás felé hajlanak.

V. A TAPASZTALATOK ÖSSZEGZÉSE

Nagy lelkesedéssel vettem bele magamat a *munkába*. A szakirodalmak olvasása, tanulmányozása révén új ismeretekre tettem szert, más-más megközelítésből (szociológia, egészségügy, szociálpszichológia, művészet, közművelődés) tanulmányozhattam a témát. Tetten értem a szakirodalmak közös mondanivalóját, mely az én olvasatomban így hangzik: az öregkor akkor zavartalan és hátralevő lehetőségeit kibontakoztató, ha az idősödő ember számot tud vetni életével, be tudja fejezni munkaköri feladatait úgy, hogy ésszerű és kedvvel végzett tevékenységi formákat hagy meg magának.

Minden mű jelentősége abban rejlik, hogy világosan fogalmazza meg az időskor jellemzőit, tendenciáit. Felhívja a különböző veszélyekre a figyelmet, tanácsokat ad, programot dolgoz ki. A legnagyobb értékük viszont az, hogy mindegyik szerző az aktív, a külvilágra odafigyelő, önmagával jóban levő idős példáját tűzi ki követendőnek; azét, aki tudatosan készül idős napjaira. „Vannak olyanok, akik úgy halnak meg, ahogyan éltek, tevékenyen és a világgal elfoglaltan.”⁷

Hogyan foglalnám össze a tanultakat?

Először is, az öregséggel némely vonatkozásban ma nehezebb szembenézni, mint régen. Ugyanakkor korántsem kell annyi mindenbe, mint sorszerűbe és megváltoztathatatlanba beletörődni, mint ahogy arra előző nemzedékek kényszerültek. Mindenkinek önmagával kell egyezségre jutnia, hogy miként készül az öregségre. Szabadalmazott megoldások nincsenek, min-

⁷ D. B. Bromley: Az emberi öregedés pszichológiája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 83. o.

denki csak a maga módján oldhatja meg az öregség problémáját, elvértve szakmai segítséggel (l. irodalmak, gondozóközpontok, klubok, kórházak, körök stb.). A lényeg az, hogy az embernek kialakuljon a saját elképzelése, mégpedig lehetőleg nem az utolsó pillanatban. Tehát abból, amit régen sorsnak neveztek, ma már sok függ tőlünk, magunktól. A tétlen sorselfogadás idegen a mai dinamikus kor számára, s ez hat arra is, hogy miként közelítsünk az öregedéshez, melyet értelmes előkészítéssel és alakítással életünknek még formálható szakaszává szeretnénk tenni.

Sok ember életében kimondottan krízist okoz az öregség, sőt már az öregedés is. Ahogy a tűnő idő feltolul, többeket elfog az a szorongás, amelyet így fogalmazhatnánk meg: hát ennyi volt az egész?

Egyetlen más életkorban sem ilyen nagy a párkapcsolat értéke, mint ebben. Az öregedés nemcsak folyamat, hanem feladat is.

Sokan gyerekként kezelik az időt, de ez csak pár embernél van így. Vannak, akik visszaesnek az infantilizmusba, gyermekévé válnak. Más dolog, ha organikus agyi folyamatok okoznak ilyen szétesést – azoknak ki vagyunk szolgáltatva. Különböztet az hangsúlyozzák a szerzők, tudósok, hogy teljes mértékben felelősek vagyunk öregkorunk méltóságáért vagy méltatlanságáért.

Az idős új dolgokat fedezhet fel magában, ha sikerül megszabadulnia attól az elképzeléstől, hogy létjogosultsága csak annak volna, ami „hasznos”; és ha csak azért kész foglalkozni valamivel, mert az neki örömet szerez, s abban ő értelmet lát. Nem az a fontos, hogy valami jelentőset alkossanak, sőt: inkább valami játékféléhez igyekezzünk visszatérni, ami nagyon örömteli lehet. Például a festés, faragás, zenélés vagy iparművészeti tevékenység. A cél az, hogy feltöltődjenek, kifejezhessenek, megformálhassanak valamit, s így talán felfedezik az elhanyagolt belső világukat.

Könnyebb volt megőregedni olyan korokban, amikor az öregek fölényben voltak a fiatalokkal szemben gazdagabb tapasztalataik, nagyobb tudásuk és képességük révén. A mai ember úgy érzi, hogy öreg, s a fiatal nemzedék megelőzte. Egybeolvad szomorúságuk azzal, hogy feleslegesek és magányosak a velük szemben csak közönyt tanúsító világban.

Az öregember kíváncsiságihiányát, érdeklődésének megszűnését fokozza a biológiai állapota. Fáraszthatja a világra való figyelés. Az öregek egymás közötti kapcsolataik kettős természetűek. Kedvelik egymás társaságát, ha vannak közös dolgaik, de egyúttal tükrök egymás számára, s ezért nem kellemes egymást látniuk.

Közben vágyunk a társaságra és a közösségi lét egyik érdeme, hogy az aktív, produktív életet meghosszabbítja, ami a gerontológiai kutatások legfőbb törekvése.

Az ember számára az életmód nemcsak a mozgást, táplálkozást, klímát jelenti, hanem a pszichikus, emocionális kapcsolatokat is környezetével. Az optimizmus, a tevékeny élet aktivitással, nagyfokú munkaképességgel, a körülöttünk történetek iránti érdeklődéssel, a környezettel alkotott sokrétű kapcsolattal, ami az ember biológiai lényegéből fakad. Azt mondják, hogy az egyetlen semmittevő sem élt késő öregkoráig. A szellemi élet, a belső tartalom, terveink és törekvéseink tartják tónusban az embert élete során.

„Egy megoldás van rá, hogy az öregség ne váljék korábbi létünk nevetséges paródiájává, és ez az, hogy olyan célokat igyekezzünk megvalósítani, amelyek értelmet adnak az életünknek: odaadó szolgálata egyes embereknek, közösségeknek, ügyeknek; társadalmi vagy politikai, szellemi, alkotó munka. Az életnek addig van értéke, amíg mások életének is értéket tulajdonítunk, szerelem, barátság, felháborodás, együttérzés útján. Ebben az esetben marad még ok rá, hogy cselekedjünk, hogy beszéljünk.”⁸

Mit mutat az *empirikus kutatás*? Tizenkét közösséget kerestem fel, de dolgozatomba ezek közül csak nyolc került be. Azokat választottam ki, melyek jól működnek, érdemi munkát folytatnak, érdekes programokat kínálnak. Részt vettem a közösségek foglalkozásain, rendezvényein, megbeszélésein, próbáin, vitáin, *interjút* készítettem a vezetőikkel, *beszélgettem* a tagokkal. Fontosnak bizonyult a különféle *dokumentumok* tanulmányozása. Örülök, hogy az *Avas Nyugdíjas Egyesület húsz tagjával* kérdőívet töltöttem ki. Mindezen módszerek segítségével képet kaptam a miskolci nyugdíjas közösségekről.

Úgy gondolom, hogy nagyon jó egy vállalat nyugdíjasklubjának a tagja lenni, mert támogatva vannak, és nagyon szép helyiséggel rendelkeznek. A *Miskolci Városi Közlekedési Rt.* klubjánál nem központi téma a pénz, jobb az összetartó erő a közös munkahely és múlt miatt. Nekünk, a közművelődés leendő szakemberei számára nagy feladat, hogy megvalósítsuk a nyugdíj előtt állók felkészítését a tevékeny időskorra.

Ahhoz képest, hogy az időskori művelődés még igen idegenül hangzik sokak számára, örömdetes, hogy Miskolcon két ilyen jellegű körre találtam. A *Bocskai István Szabadegyetem* a szabadegyetemek klasszikus példáját mutatja be kurzusai által. Közművelődési feladataink sorában bátran szervezhetünk szemesztereket az időseknek, lesznek érdeklődők.

Ez azért is biztos, mert nemcsak a készen kapott tanfolyamokat látogatják, hanem maguk is képesek szervezni képzési jellegű programot. Erre nagyszerű példa a *Miskolci Öregjogászok Baráti Köre*.

Az időskor változásai között erőteljesen van jelen a fizikai, biológiai, egészségügyi. Az idősek között sok azok száma, akik valamilyen betegség-

⁸ Simone De Beauvoir: Az öregség. Európa Könyvkiadó, 1972. 859. o.

gel küzdenek. Az érdeklődő beteg idősök számára kiváló lehetőség a tájékozódásra, a fizikai és szellemi aktivitás megtartására a *Reuma Klub*.

Az aktivitás megtartható, fejleszthető hobbitevékenységgel is. Ugyanis egy hobbi köré sok minden szervezhető. A kertészkedők egymás kertjébe ellátogatva mozognak, az előadások hallgatásával okosodnak, más városba utazva kikapcsolódnak, érdekességeket látnak és társadalmi munkájuk révén hasznosságtudatuk nő. Mindez megvalósul a *Kocsis Pál Kertbarátkörben*.

A *Diósgyőri Vasas Fotóművészeti Kör* létének nagyon örültem. Bebizonosodott, igaz az állítás, hogy az idősöknek is szükségük van tapasztalatcserére, társas együttlétekre, alkotásra, megmérettetésekre.

A produktum, a mű nemcsak tárgyban nyilvánulhat meg. Nagyszerű produkciókat kaphatunk a színpadról is. Az *Arany Alkony Nótaklub* tagjai számára az éneklés, a szereplés a legfontosabb az életben.

Az *Avas Nyugdíjas Egyesület* egy igen híres, felkapott, kedvelt klub. Ez a közösség éli a legszínesebb, legsokoldalúbb életet, bár a nagy létszám miatt klikkesedés figyelhető meg.

Milyenek a megismert idősök? Mint látható, vannak köztük olyanok, akik kimondottan csak egy téma, tevékenység iránt érdeklődnek, de vannak, akik sok dologba belekóstolnak, s több feladatot el tudnak látni.

A nyugdíjasok szeretnek panaszkodni, sópánkodni, legfőképp a nyugdíj összege miatt. Nehezen áldoznak pénzt bármire is. Ám az unoka fontos, nekik szívesen gyűjtögetnek.

Az idősök között még virágozhat kapcsolat, sokan nem titkolt szándékkal azért is mennek el közösségbe, hogy párra találjanak.

Igénylik a szabadidő hasznos eltöltését, a társaságot, a széles körű programokat. Ezek közül is leginkább az autóbuszos kirándulásokat, amelyek végállomása egy-egy gyógyfürdő. Természetesen ezeknek egészségmegőrző és védő funkciójuk is van a szórakozás, utazás, mozgás, kapcsolatok kialakítása mellett. A színházba járás mint tevékenységi forma, kiemelt helyen van náluk.

Az idősök számára a közösségek megoldást jelentenek a hétköznapiakban.

„Az öregedést ugyan nem lehet megállítani, de késleltetni nagyon is lehet. A teljesítményképesség fenntartása, és szellemi vonatkozásban a fejlesztése lehetséges minden egészséges ember számára, amennyiben az átjárja az életút egészét, és nem szűnik meg az időskor éveiben sem.”⁹

⁹ Simone De Beauvoir: Az öregség. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972. 14. o.

A Danitz-pusztai (Mecsek hegység) homokbánya cson- toshal faunája

Szerző: Bene Katalin, földrajz

Konzulens: dr. Dávid Árpád, főiskolai docens)

(Fizika, földtudományok és matematika szekcióban különdíj)

1. Bevezetés

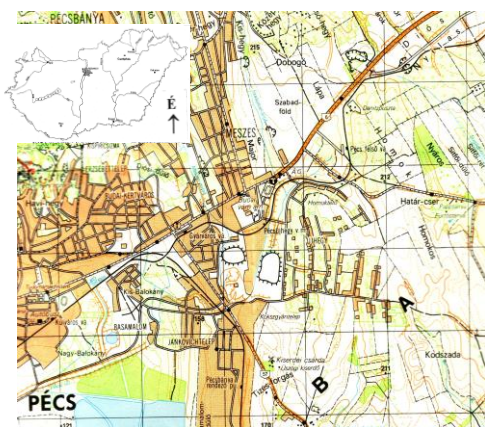
A Pécs közelében elhelyezkedő Danitz-pusztai homokbánya nevezetes ősmaradvány lelőhely. A pannon korú homokos, márgás összletből főként gerincesek maradványai gyűjthetők.

Ezen gerinces fossziliák közül a csontoshal fauna vizsgálatát tűztem ki célul. A fogmaradványok alapján meghatározott csontoshalnemzetségek recens képviselőinek ökológiai igényeit figyelembe véve paleoökológiai, ősföldrajzi következtetéseket teszek.

Vizsgálom a különböző fogtípusokon előforduló patológiás elváltozásokat is.

2. A lelőhely földrajzi elhelyezkedése

A lelőhely a Mecsekben, Pécs keleti részén a hatos út északi oldalán, a honvédségi laktanyától keletre egy km-re helyezkedik el. A bányához rövid, betonozott útleágazás vezet (1. ábra).

1. ábra: A lelőhely földrajzi elhelyezkedése

3. Földtani képződmények és ősmaradványok

3.1. A magyarországi pannon általános képe

A pannóniai nevet Telegdi-Róth Lajos adta a szarmatát követő rétegeknek a múlt század hetvenes éveiben. Miután helyesen felismerte, hogy az üledékösszlet, s főleg a benne található kövületek a világon másutt nem találhatók meg, a korszakot Pannóniáról, az itt volt római provinciáról nevezte el.

A Pannon-beltő a megelőző, szarmata korszak (Piller, W. et al. 2002) bonyolult, töréses mélyedéseit örökölte, így kezdetben változatos, szigetekkel, szorosokkal, félszigetekkel tagolt alakulata lehetett. A tektonikai mozgások azonban egyre csillapodtak, s helyüket az elvékonyodott, de viszonylag meleg litoszféra lassú hűléséből adódó (ún. termikus) süllyedés vetette át. A korábbi, mély árkok egy része feltöltődött, főleg amelyek a peremekhez közel voltak, s így a beömlő folyók görgetett és lebegtetett hordaléka könnyen beléjük juthatott. Hatalmas deltarendszerek alakultak ki, amelyek főleg északnyugat, kisebb részben északkelet felől töltögették a tómedencét.

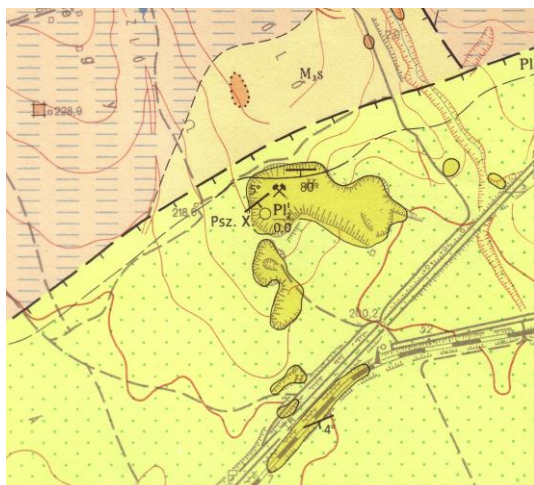
Az erőteljes süllyedés miatt a tó egy része, főleg a mai Alföld délkeleti és keleti területei, továbbra is igen mélyek maradtak. Az olajkutatás szeizmikus szelvényei – nagy mélységekig – kiválóan, bár kis felbontással tükrözik az üledékek szerkezetét. Ezekből világosan kiderül, hogy a tó egyes részein a vízmélység meghaladta az ezer métert. Másutt természetesen sekélyebb részek helyezkedtek el, a folyó beömlése körül a lagúnák, folyótorkolatok s elszigetelt kis tavak változatos vízi világot hozhattak létre. A tó magasabb vízállásainak idején a hegységperemeken sziklás partok alakultak; az ún. abráziós színlőket és az ott keletkezett törmeléket sok helyen, például a Keszthelyi-hegységben és a Mecsekben is megtalálták.

A tó tehát sokféleségében akár a mai tengeri környezethez is hasonlítható volt.

A tó nagy területe és összetettsége miatt a benne képződött üledékek nagyon változatosak, de feltűnő a mészkő ritkasága. A kőzetek legnagyobb része törmelékes (sziliciklasztos) eredeti agyag, aleurit vagy agyag. Ennek fő oka, hogy a környező hegyek (elsősorban az Alpok és Kárpátok) erősen emelkedtek. Ezért igen nagy mennyiségű homok, homokliszt és agyag került a medencébe, s azt rendkívüli mérete ellenére mintegy hat és fél millió év alatt teljesen fel is töltötte (Karátson, D. 1996).

3.2. A Danitz-pusztai homokbánya és környékének földtani képződményei és ősmaradványai

A Pannon-beltő partszegélyi kifejlődése a Nyugati-Mecsek előterétől a Zengő-vonulat és a Mórággyi-rög peremén át a Mecsek északi részéig követhető. A város K-i oldalán már a Gyárvaros és a Meszes D-i részétől Danitz-puszta irányába húzódik a limonitos homokkőösszlet mintegy 300–500 méteres szélességben és 30–50 m vastagságú kifejlődésben.

Jelmagyarázat:

	Kibúvásiában	Éltakarva
1	Pl ₁ ¹	Sárga, limonitos homok
2	Pl ₁ ²	Szürkés-sárga, meszes, helyenként kavicsos homokkő, kőzetlisztes agyagmárga
3	M _{3s}	Molluszkás, oolitos durvamész-kő
4	M _{3t} ¹	Sárga, márgás mészkő, lithothamniumos mészkő, turritellás-corbulás agyagmárga /turritellás-corbulás agyagmárga összlet/
5	M _{3t} ²	Ostreás, cerithiumos finom homok, helyenként barnaköszéntepekkel /barnaköszéntepek összlet/

2. ábra: A lelőhely és környékének földtani képződményei

A rétegsor erősen limonitos sárgásbarna és szürke, közép- és durvaszemű homokból áll, melyben helyenként durvább darakavicsos és aprókavicsos betelepülések vannak, ezek anyaga kvarc, kvarcit, jura mészkő és homokkő. Az összletet limonitos faunás rétegek tagolják. A szemcsealak-vizsgálatok alapján erős szerepe volt a közeli folyóvízi szállításnak is. A gránit és meta-

morf kőzetanyag mellett jelentős a mezozóos és miocén üledékek lepusztulásából származó áthalmazott kőzettörmelék is. A rétegek délies dőlésűek, a bányászat csapásirányban történik, így az északi falon egy helyen a zavartalan településű, tektonikailag nem bolygatott rétegek jól követhetők. A feltárás alsó részén több rétegben limonitosodott *Congeria balatonica* és *Lymnocardium schmidti* kőmagok és lenyomatok gyűjthetők. Itt az É-i bányafalon egy feltolódás most is jól látható, ahol a felső-pannon rétegekre pikkelyeződött a „fehér-márga” kifejlődésű alsó-pannon.

Az itt megfigyelhető alsó-pannon *Congeria banaticás* fehér-márga a hegységperemi fűrészekből és néhány kisebb felszíni kibukkanásból jól ismert, és ugyanúgy legjellemzőbb az itteni alsó-pannon összletre, mint Szerbia és Horvátország területén (2. ábra).

3.2.1. Gerinces ősmaradványok

A homokbánya mindenekelőtt gazdag gerinces ősmaradvány-együtteséről ismert. A fossziliák koruk szerint legalább két nagy csoportra oszlanak: a homok lerakódásával közelítőleg azonos korú szárazföldi és édesvízi, valamint az ennél idősebb tengeri fauná(k)ra.

A szárazföldi és édesvízi csontleletek alapján lehetőség nyílik a prepannóniai üledékek áthalmazódási idejének rögzítésére. A teknősök között gyakoriak a folyóvízi környezetben élő lágyhéjúak (*Trionyx*) és a szárazföldi *Trestudók*. A *Trionyx* a miocén korai és középső, a *Testudo* pedig a felső szakaszában gyakori. A tafonómiai körülmények miatt kisemlősök nincsenek, ugyanakkor ritkán, de előfordulnak a kis-közepes méretű hódok és ragadozók. A nagyemlősök között gyakori a kisebb (*Korynochoerus*) és egy nagyobb disznóféle; a kérődző tragulidákhoz tartozó *Dorcatherium*. A páratlanujjú patások jellemző faja a *Hippotherium primigenium* korai morfotípusa. Jellemző továbbá kétféle tapír és egy kis termetű orrszarvú (*Aceratherium*) jelenléte. Az orrmányosokat a *Deinotherium* cf. *giganteum* és a *Tetra-
lophodon* képviseli.

A részletes vizsgálatokat nélkülöző, előzetes értékelés alapján az édesvízi-szárazföldi gerinces faunaegyüttes az MN 9–10 zónában (alsó-pannóniai, Vallesian) élt. A homokban nagy számban előforduló csontshal-maradványok (garatfog-, úszósugártüske-, csonttöredékek) valószínűleg ugyancsak a szárazföldi faunával állnak kapcsolatban (édesvízi formák).

Az előzőeknél idősebb korú tengeri gerinces fauna gyakori elemei a cápa-fogak, amelyek taxonómiai szempontból egyelőre feldolgozatlanok. Tengeri emlősök maradványai ugyancsak megtalálhatóak a lelőhelyen: *Phocidae* (végtagcsontok, medence), *Sirenia* (bordák) és *Cetacea* (csigolyák, végtagcsontok, ritkán koponyadarabok, rostrumtöredékek és fogak) fordulnak elő. Nagyon ritkán *Cetacea* fülcsonatok is előkerülnek.

A fogasceteket (Odontoceti) kb. 6-7 taxon képviseli, a sziláscetek (Mysticeti) közül cf. Cetotheriidae mutatható ki (Kazár, E. et al. 2001).

4. Kutatási módszerek

A lelőhelyről 75 kg üledéket gyűjtöttem. Az üledéket 2 mm lyukátmérőjű rostán átrostáltam, a 2 mm alatti tartományt iszapoltam. Az iszapolás során 10 l vízhez 3 dl hidrogén-peroxidot adtam. A beáztatott üledéket 0,5 mm lyukátmérőjű szitán mostam át. Az iszapolási maradékból száradás után sztereomikroszkóp segítségével válogattam ki a csontoshalfogakat. A 2 mm feletti szemcsetartományba tartozó üledékből pedig szabad szemmel. Terepen a nagyméretű fogakat egyeléssel gyűjtöttem.

A kiválogatott anyagot nemzetség szinten határoztam meg Bianchi, G. 1984; Mañé et al. 1995; Onofri, I. 1985, 1986a, 1986b, 1987, 1991; Owen, R. 1845; Palma, J. et al. 1998; Schultz, O. 1998 művei alapján.

Majd lemértem a fogak magasságát és szélességét, hogy méretbeli megoszlásukat vizsgálhassam. A méréshez sztereomikroszkópot használtam szálkeresztos optikai feltétellel. A fogakról fényképek készültek, amihez Kodak Ultra Gold 400 filmet használtunk.

5. Paleopathológia

„A paleopathológia kifejezést őslégi és ősemberi illetve a történelmi kőzép-kort megelőző emberi maradványok, az indiánok pathológiájának a tárgyalására Moodie használta először” (Géczy B. 1985).

A paleopathológia legkidolgozottabb ága a gerincesek sérüléseivel és betegségeivel foglalkozik. Az eddigi kutatásokat figyelembe véve kevés a pathológus jelenségek mennyiségi eloszlására vonatkozó megfigyelések. Sokszor megelégszenek csak a rendellenes példányok leírásával.

6. A csontoshalak jellemzése

A csontoshalak az (Osteichthyes osztály) a tágabb értelemben vett halak legfejlettebb osztályába tartoznak.

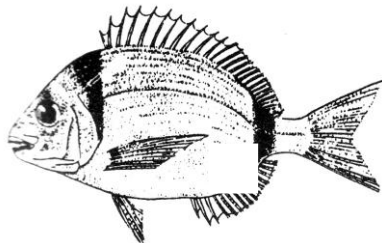
Jellemző rájuk:

- elcsontosodó belső váz
- kopoltyúfedő
- fejlett kleitrum
- ganoid, cikloid, ktenoid pikkelyek

A csontoshalak ősein a porcos elemek sokkal jelentősebbek, mint a csontok, de a törzsfajlódásuk során a csontelemek válnak uralkodóvá. A kopol-

tyúfedő (operculum) a 4 pár kopolyúrést fedi. A párosúszók közül a mellúszó helyzete mindig állandó, mivel függesztőöve a koponya hátsó részéhez kapcsolódik.

A vállöv csontjai közül a felső kleitrum fejlett. A hasúszók helyzete változó, esetleg előre, a toroktájra kerülhetnek (3. ábra).

3. ábra: A csontoshalak általános felépítése

Kialakulásuk ideje vitatott. Az biztos, hogy az alsó-devonban már éltek, de a szilurban vagy az ordoviciumban különváltak a többi halszerű osztálytól.

A devonra már három alosztály különíthető el:

Sugaras úszójúak (Actinopterygii)

Tüdőshalak (Dipnoi)

Bojtosúszós halak (Crossopterygii)

E három alosztály törzsfejlődési menete eltér egymástól. A sugaras úszójúak ma élnek virágkorukat. A másik két alosztálynak mindössze négy nemzetsége él. Valamennyi élő kövület. A sugaras úszójú halak páros úszójának izmokat és csontokat tartalmazó része rövid. Az úszót az úszósugarak feszítik ki, anyaguk többnyire bőrszerű. Másodlagosan az egyik vagy mindkét úszópár visszafejlődhet. Többnyire egy háti úszóval rendelkeznek.

Őseik még ganoid pikkelyekkel rendelkeztek, itt a csontréteget vékony dentin és vastag zománcszerű ganoin réteg fedi. A fejlettebbek pikkelye ktenoid vagy cikloid típusú.

A legősibb úszósugarasok farkúszója heterocerk. A ganoid pikkelyek mozaikszerűen egymás mellé illeszkedve borították a testüket. A virágkorukat a paleozoikumban és a mezozoikumban élték, de ma is vannak utódaik, pl. a tok és a kecsge.

A szűkebb értelemben vett csontoshalak, a Teleostei csoport gerincoszlopa elcsontosodott, farkúszójuk homocerk, azaz csak kívül részarányos, belül a gerincoszlop háti irányban felhajolva végződik.

A pikkelyek vékony csontállományból vannak és ktenoid vagy cikloid típusúak, és csak részben fedik egymást.

A jurában jelentek meg, és ma élnek virágkorukat. Harminc rendjükbe több száz család, és több ezer nemzetség tartozik.

Főként tengerben élnek, sőt a mélytengeri árkokban is előfordulnak, de csökkentsósvízi és édesvízi környezetben is fellelhetők (Galács, A. – Monostori, M. 1992; Géczy, B. 1993).

6.1. A Sparidae család rendszertani besorolása

Törzs: Chordata
Osztály: Osteichthyes
Rend: Perciformes
Család: Sparidae
Nemzetségek: 35

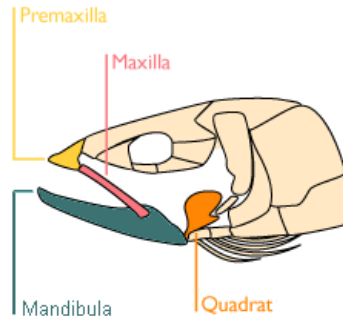
6.2. A Sparidae család jellemzése

A tengeri durbincsok családja kb. 200 fajt foglal magában. Legrégibb képviselőik már a krétában éltek. Közös ismertetőjegyeik: testük hosszúkas, oldalról lapos. Faruk töve és az állkapcsuk csupasz, ellentétben a testük többi részével, ui. a testük többi részén aránylag nagy, hátsó szegélyükön fogazott halpikkely található.

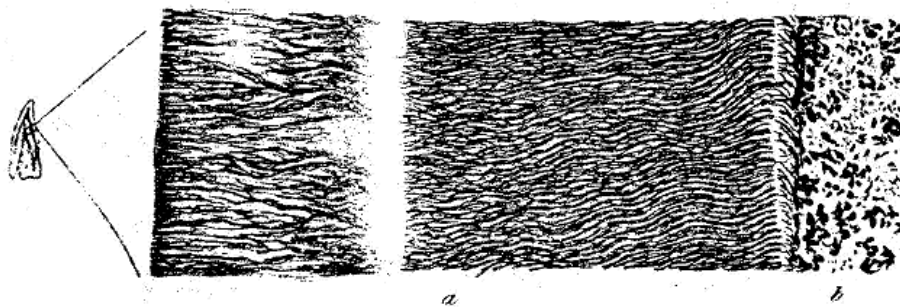
Úszóik: egy hátúszója van, amely a barázdából ered.

Mellúszójuk kihegyesedő, farokúszójuk villás, hasúszójukban egy kemény és öt lágy sugaruk van.

A család legfőbb jellegzetessége a fogazat. A tisztán növényevők kivételével, elől az állkapocsban emberére emlékeztető, erős metszőfogak, ezek mögött pedig széles tompa fogakból álló sorok vannak. A hegyes, kúpos, serteszerű fogak ritkábbak. A garat és az ekecsont fogatlan (4., 5. ábra).

4. ábra: Egy halkoponya általános felépítése

a: dentinállomány; b: fogzománc

5. ábra: A csontoshalfog szerkezete (OWEN, R. 1845)

A Sparidae családban is előfordul a kétivarúság, a hermafroditizmus. Némelyik fajuk protogyn, vagyis az állatok először nőstények, később hímek. Mások viszont proterandrikusok, azaz előbb hímek és később nőstények.

Az átalakulásuk oka még tisztázatlan, s ez abból áll, hogy először a működőképes izomszövetek teljesen vagy részlegesen elcsökevényesednek, vagy felszívódnak, és helyükön addig inaktív szövetek fejlődnek. Itt a petefészket meg a herét vastag kötőszöveti réteg különíti el egymástól. Mindezekről eltekintve rendszerint váltivarúak.

Táplálkozásukat nézve többnyire kagylókkal, rákokkal, tengeri növényekkel táplálkoznak. Némelyik faj halakra is vadászik. Egyes fajok helyenként rajokba verődve élnek.

Előfordulásukat tekintve elmondható, hogy csaknem minden tengerben előfordulnak, vagyis kozmopoliták (Brehm, 1996; Grassé, P.-P. 1958).

6.3. A Sparidae család recens nemzetségeinek jellemzése

6.3.1. *Archosargus* nemzetség

Táplálkozásukat nézve többnyire kagylókkal, rákokkal, tengeri növényekkel táplálkoznak. Némelyik faj halakra is vadászik. Egyes fajok helyenként rajokba verődve élnek.

Előfordulásukat tekintve elmondható, hogy csaknem minden tengerben előfordulnak, vagyis kozmopoliták (Brehm, 1996). Méretük kétéves korban 33 cm, súlyuk 55 dkg. Ez egy átlagérték, mivel néha elérhetik 70 cm hosszúságot és a 10 kg súlyt is. A hímek sötétbarna színűek sötét foltokkal tarkítva. A nőstények narancssárga színűek.

Táplálkozási szokásaikat tekintve vegyes táplálkozásúak, azaz a bentoszba tartozó gerinctelen nemzetségekkel, csigákkal, kagylókkal, rákokkal és növényekkel táplálkoznak.

Élőhelyüket nézve a szubtróposi klímát kedvelik. Megtalálhatók iszapos aljzat felett, mangrovemocsarak közelében, növényzettel borított homokos aljzaton, brakkvizekben, ritkán korallzátonyoknál is (6. ábra).

A recens példányok az Atlanti-óceán nyugati partjának közelében, ill. a Nyugat-indiai-szigetvilág közelében élnek (Brehm,1996).

6. ábra: Az *Archosargus*ok vázfelépítése

6.3.2. *Chrysophrys* nemzetség

Hossza, 25–40 cm, de kivételesen elérheti a 60 cm-t is. A súlya 4–8 kg közötti, de a maximális súlya pedig 20 kg is lehet.

Alapszíne zöldesen csillogó ezüstsötét, amely a hátán sötétebb, a hasi oldalán pedig tiszta ezüstbe megy át. A kopolyfedőt aranyfolt díszíti. A homlokán és a szemek között arany- és sárga sáv látható, oldalain 18–20 arany- és sárga csík vonul végig. A hátúszó kékes színű. A farokúszó, melyet 17 sugár feszít ki, fekete színben játszik. A mell- és a hasúszó ibolyaszínű.

Kagylókkal és csigákkal, rákokkal, tengeri férgekkel, sünnökkel, tengeri csillagokkal, apróbb halakkal táplálkozik.

A sekély helyeken a farkával felkavarja a homokot, és így kaparja ki az ott rejtő kagylókat. A száját borító hatalmas őrlőfogai bármely csiga vagy kagyló legkeményebb héját szétmorzsolja.

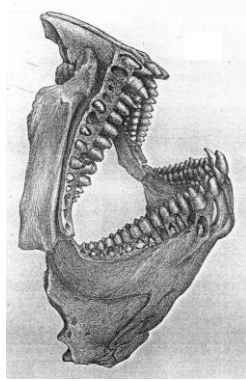
Az aranydurbincsok elülső fogai kúposak, mindegyik állkapocsban 4-6 db van, a hátulsó őrlőfogak ellenben legalább 3 sort alkotnak, és tompa csúcsuk van.

A homlok és az arcorr, az elülső kopolyfedő széle csupasz, a pofákat nagy és finom fogazott pikkelyek szegélyezik. A sziklára tapadó kagylókat is ügyesen szedegeti le. Különösen a fekete kagylóra (*Mytilus*) veszélyes.

Szaporodásukat tekintve az aranydurbincs valószínűleg hímnős, azaz kölcsönös megtermékenyítéssel szaporodnak.

A lagúnákban és sziklás partok mentén 10–15 m mélységben élnek rajokban verődve. Gyakori a tengerbe ömlő folyók, patakok torkolatánál, ill. a kikötőkben is. Elsősorban a kevert vizet kedveli.

A recens példányok a Földközi-tengerben mindenhol, Afrikában az Atlanti-óceántól mosott partjain, a Gibraltári-szorostól végig a Jóreménység fokáig mindenütt megtalálhatók (Brehm, 1996), (7. ábra).

7. ábra: *Chrysophrys allkapocs* (OWEN, R. 1845)

6.3.3. *Dentex nemzetség*

A Sparidae család legnagyobb termetű tagja. Hossza eléri az 1 m-t, súlya pedig a 10 kg-ot.

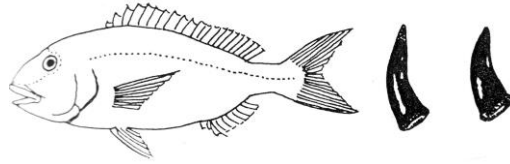
A tengeri fogasnak pompás színezete van. Az egész teste világos ezüstfényben játszik, amely a hátán kékes árnyalatba megy át, és oldalának felső részét sötétkék foltok díszítik.

A fej csupasz része arany és rézvörös, a hátúszója sárgás, a többi pedig pirosas színű.

Valódi ragadozó, amit a mindkét állkapocsban négyesével álló kapófogak is elárulnak. A külső pár fog jóval nagyobb a belsőnél. Mögöttük kisebb hegyes fogak sorakoznak. Halakkal és puhatestűekkel táplálkozik.

Nyáron a part mentén él, télen mélyebbre húzódik vissza. Júliusban sziklás, kavicsos helyeken ívik. 50 m és 200 m közötti mélységben él, 50 m fölötti mélységben csak a fiatalabb példányok fordulnak elő.

Recens példányok megtalálhatók a Földközi-tengerben és az Atlanti-óceánban, délre a Kanári-szigetekig. Az angol partokig ritkán kalandozik el. A Vörös-tengerben, az Indonéz-szigetvilágban, valamint Kína és Japán partjainál is megtalálhatjuk (Brehm, 1996), (8. ábra).

8. ábra: *Dentex* nemzetségbe tartozó hal és metszőfoga
(Mañé, R. et al. 1995)

6.3.4. *Diplodus* nemzetség

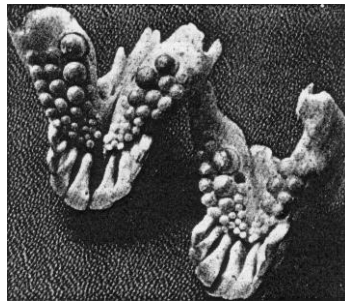
Méretük elérheti a 24cm-t. Súlyuk 2,5–3 kg között mozog.

Táplálkozási szokásukat tekintve ragadozók. Elsősorban férgekkel, puhatestűekkel, különböző rákfélékkel és tüskésbőrűekkel táplálkoznak.

Szaporodásukat tekintve elmondható, hogy a nemek elkülönültek, de a hermafroditizmus is előfordul.

0-90 m közötti mélységben fordulnak elő, Posidona és Zostera nemzetségbe tartozó füves aljzaton élnek.

Előfordulásuk: a ma élő példányok a mediterráneumban, azaz a Földközi-tengerben, a Fekete-tengerben, a Madeira szigeténél, a Kanári-szigetekenél, és az Azovi-tengerben fordulnak elő (Brehm,1996), (9. ábra).

9. ábra: A *Diplodus* nemzetségbe tartozó csontoshalak fogainak elhelyezkedése az állkapocsban (ONOFRI, I. 1985)

6.3.5. *Pagellus* nemzetség

Méretük maximum 60 cm lehet. Súlyuk 1–1,5 kg között mozog.

Alapszínük bíboros és ezüstös fényben csillogó narancspiros, a hasuk világosabb. A nagyobb példányokat néha elhintett kék foltok is díszítik. A hasúszó szintelen, a többi olyan színű, mint a törzs.

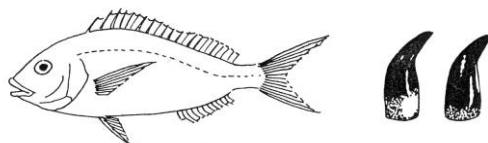
A közönséges vörösdurbincs végsőállású szája aránylag kicsi, alig ér túl a szem elülső szegélyének vonalánál. Arcát hat pikkelysor borítja. Alsó és felső állkapcsán két-két sor őrlőfog helyezkedik el.

Általános jellemzőjük, hogy a fogazatuk gereben és többsoros, apró őrlőfogakból áll. Mellúszójuk hosszú és hegyes. Testük mérsékelten megnyúlt és lapos. Halpénzeik eléggé nagyok, pofájuk is pikkelyes. Farokúszójuk erősen villás. Tüskéjük mérgező.

Táplálkozásukat nézve megállapítható, hogy mindenevők. A bentosban élő gerinctelenekkel és különböző fűfélékkel táplálkoznak.

Előfordulásuk: Elsősorban partközeli, sziklás, kavicsos, homokos és iszapos aljzaton fordulnak elő.

A recens példányok a Fekete-tengertől a Földközi-tengeren át az Atlanti-óceántól K-re, és a Kanári-szigetekenél gyakoriak (Brehm, 1996), (10. ábra).

10. ábra: *Pagellus* nemzetségbe tartozó hal és metszőfoga (Mañé, R. et al. 1995)

6.3.6. *Pagrus* nemzetség

A kifejlett példányok hossza 50-90 cm között mozog. A recens példányok súlya 5-7 kg.

Étrendjét rákok, halak és puhatestűek alkotják. Tengeri, bentopelágikus faj. Előfordulhat 250 m-es mélységben is. Leggyakrabban azonban 150 m-nél sekélyebb vizekben fordul elő. Kedveli a homokos aljzatot, de megtalálható kavicsos vagy sziklás aljzat felett is. A juvenilis példányok gyakran láthatók tengerifű között is. Recens képviselői megtalálhatók a Mediterráneumban, valamint az Atlanti-óceánban a Brit-szigetektől Argentínáig. A Karib-tenger kontinentális partvidékének jellegzetes hala (11. ábra).

11. ábra: A *Pagrus* nemzetségbe tartozó csontoshalak fogainak elhelyezkedése az állkapocsban (Bianchi, G. 1984)

6.3.7. *Sparnodus nemzetség*

Hosszuk 15-40 cm közötti. A recens példányok súlya a 3 kg-ot is elérheti.

Táplálkozási szokásaikat tekintve vegyes táplálkozásúak, de főként ragadozó életmódot folytatnak. Kagylókkal, férgekkel táplálkoznak, de a recens példányoknál megfigyelték, hogy növényeket is fogyasztanak. Leggyakrabban 20 és 50 m-es mélységben fordulnak elő. A lágy, iszapos, homokos aljzatot kedveli. Ritkán brakkvízben is előfordul (12. ábra).

12. ábra: *Sparnodus* lenyomat

6.3.8. *Sparus nemzetség*

Nagyságuk elérheti a 70 cm-t. A súlyuk maximum 12 kg lehet. A test hosszúság és fekete foltokkal tarkított.

Táplálkozási szokásaikat tekintve ragadozó életmódot folytatnak, csigákkal, kagylókkal, osztrigával táplálkoznak, de különböző tengeri fűféléket is fogyasztanak.

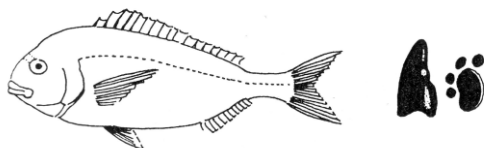
Élőhelyük: 30-150 m mélységben élnek.

Megtalálhatók füves, homokos aljzaton és a hullámverési zónában. Brakkvízben is előfordulnak.

A felnőtt példányok általában 150 m mélységben élnek magányosan egy területen.

Néha előfordulnak kisebb rajokban is. Tavasszal elsősorban brakkvízben, lagúnákban, vagy tölcsértorkolatban élnek.

Előfordulnak: a Mediterrániumban, az Atlanti-óceánban, a Kanári-szigeteken és a Gibraltári-szorosnál (Brehm, 1996), (13. ábra)..

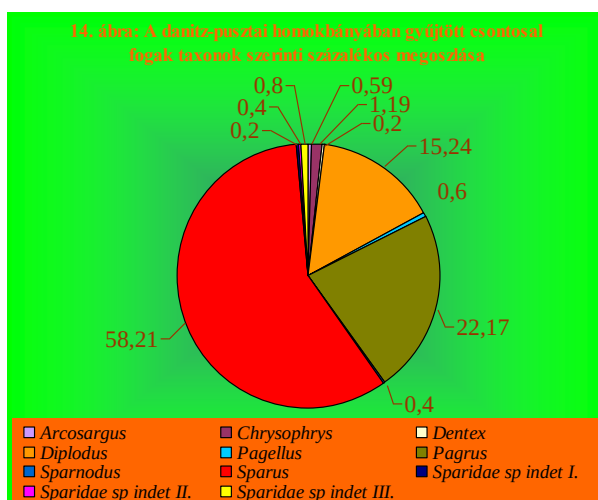
13. ábra: Sparus nemzetségbe tartozó hal, valamint metsző- és őrlőfoga
(Mañé, R. et al. 1995)

7. Megfigyelések

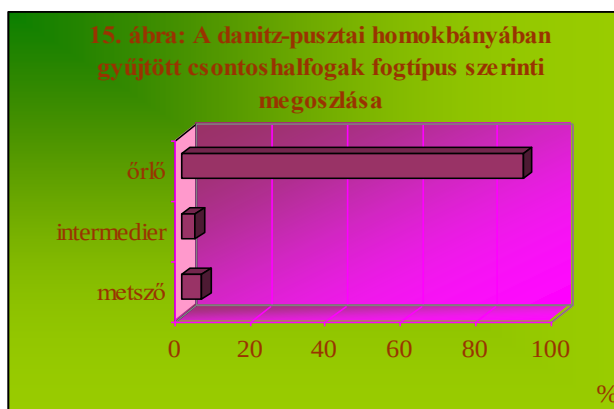
7.1. Gyakoriság, megoszlás

A Danitz-pusztai feltárásból 641 csontoshal fogat gyűjtöttem. Ezek 8 nemzetségbe tartoznak, valamint elkülönítettem 3 Sparidae indet taxont. Ezeket nemzetség szinten azért nem lehet meghatározni, mert koptatottak, hiányoznak azok a jellegzetes morfológiai elemek, melyek a pontosabb rendszertani besorolást lehetővé teszik.

A csontoshal nemzetségek mind a Sparidae családba tartoznak. A nemzetségek szerinti megoszlást tekintve a *Sparus* dominál (58,21%). Jelentősek még a *Pagrus* és *Diplodus* nemzetség képviselői is. Az *Archosargus*, *Chrysophrys*, *Dentex*, *Pagellus* és *Sparnodus* nemzetségek részaránya 0,2 és 1,2% között váltakozik. A *Sparidae* sp. indet taxonok együttes gyakorisága 1,2% (14. ábra).

A Sparidae családba tartozó csontoshaltaxonok fogtípusok szerinti megoszlását tekintve a következőket jelenthetjük ki. Legnagyobb számban az őrlőfogak fordulnak elő a gyűjtött anyagban. Ezt követik a metsző- és intermedier fogak (15. ábra, 1. táblázat.).

1. táblázat: A Danitz-pusztai homokbányából meghatározott csontosha- nemzetségek darabszám szerinti megoszlása

	metsző		intermedier		őrlő	
	ép	patológiás	ép	patológiás	ép	patológiás
Archosargus	-	1	-	-	2	-
Chrysophrys	-	-	3	3	-	-
Dentex	1	-	-	-	-	-
Diplodus	15	9	-	-	33	10
Pagellus	-	1	-	-	2	-
Pagrus	-	-	2	-	95	15
Sparnodus	-	2	-	-	-	-
Sparus	-	-	3	2	165	122
Sparidae sp. Indet I.	-	1	-	-	-	-
Sparidae sp. Indet II.	1	-	-	-	-	-
Sparidae sp. Indet III.	-	-	3	1	-	-
Töredék	137					

7.2. Paleoökológiai jellemzők

A gyűjtött csontoshal-nemzetségek életmód szerinti megoszlását tekintve igen egyveretű képet kapunk. Képviselőik mind a bentosz tagjai voltak (2. táblázat).

2. táblázat: A Danitz-pusztai homokbányából meghatározott csontoshal nemzetségek életmód szerinti megoszlása

<i>Archosargus</i> (3 db)	Bentosz
<i>Chrysophrys</i> (6 db)	
<i>Dentex</i> (1 db)	
<i>Diplodus</i> (68 db)	
<i>Pagellus</i> (3 db)	
<i>Pagrus</i> (112 db)	
<i>Sparnodus</i> (2 db)	
<i>Sparus</i> (292 db)	

Az egyes nemzetségek képviselőinek táplálkozásmódjáról a következő megfigyelést tehetjük. Mind nemzetségszámot, mind darabszámot tekintve a ragadozók dominálnak. Az *Archosargus* nemzetségbe tartozó halak voltak csupán mindenevők. A gyűjtött anyagban három fog képviseli ezt a nemzetséget (3. táblázat).

3. táblázat: A Danitz-pusztai homokbányából meghatározott csontoshal nemzetségek táplálkozásmód szerinti megoszlása

Nemzetségek	Mindenevő	Ragadozó
<i>Archosargus</i> (3 db)	X	
<i>Chrysophrys</i> (6 db)		X
<i>Dentex</i> (1 db)		X
<i>Diplodus</i> (68 db)		X
<i>Pagellus</i> (3 db)		X
<i>Pagrus</i> (112 db)		X
<i>Sparnodus</i> (2 db)		X
<i>Sparus</i> (292 db)		X

Az éghajlati övek szerinti megoszlást tekintve mind a nyolc nemzetségre jellemző az uralkodóan szubtrópusi elterjedés. Az *Archosargus*, *Chrysophrys* és *Sparnodus* nemzetségbe tartozó halak csak a szubtrópusi klímát kedvelik. A többi nemzetség képviselői előfordulhattak trópusi és kontinentális klímájú tengerek vizében is.

Paleobatimetriai szempontokat figyelembe véve az egyes nemzetségek képviselői uralkodóan a litorális és a neritikus régiót népesítették be. Említésre méltóak még a brakkvizet kedvelők. A batiális régióban is előforduló *Pagellus* nemzetség szerepe alárendelt.

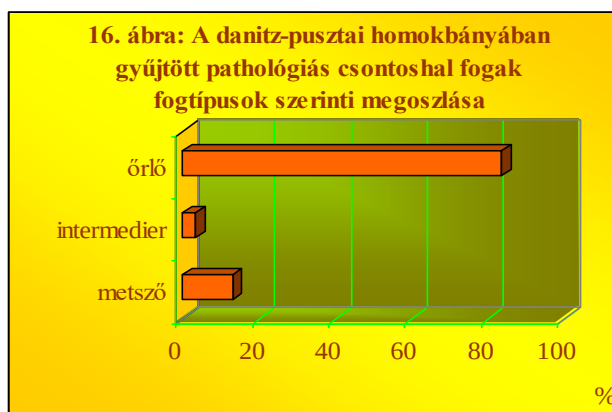
Az egyes nemzetségek ösföldrajzi elterjedését tekintve uralkodóak a mediterrán és atlantikus faunaprovinciák lakói. A vizsgált fauna összetételében a kozmopolita taxonok alárendelt szerepet játszanak. Indopacifikus faunaelem előfordulását nem figyeltem meg (4. táblázat).

4. táblázat: A Danitz-pusztai homokbányából meghatározott csontoshal nemzetségek földrajzi elterjedés szerinti megoszlása

Nemzetségek	Mediterrán	Atlantikus	Indopacifikus	Kozmopolita
<i>Archosargus</i> (3 db)				X
<i>Chrysophrys</i> (6 db)				X
<i>Dentex</i> (1 db)				X
<i>Diplodus</i> (68 db)	X	X		
<i>Pagellus</i> (3 db)	X	X		
<i>Pagrus</i> (112 db)	X	X		
<i>Sparnodus</i> (2 db)	X			
<i>Sparus</i> (292 db)	X	X		

7.3. A gyűjtött anyagban megfigyelt patológiás elváltozások

A gyűjtött anyagban patológiás elváltozások nyomait is megfigyeltem. Ezek előfordulásukat tekintve a metszőfogakon dominálnak. Legnagyobb számban pedig az őrlőfogakon fordulnak elő. Az intermedier fogak esetében alárendelt szerepet játszanak (16. ábra, 1. táblázat).

A patológiás elváltozások három csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak a kopásnyomok. Ez leggyakrabban az őrlőfogakon figyelhető meg. Számos esetben a fogakon lyuk is megfigyelhető.

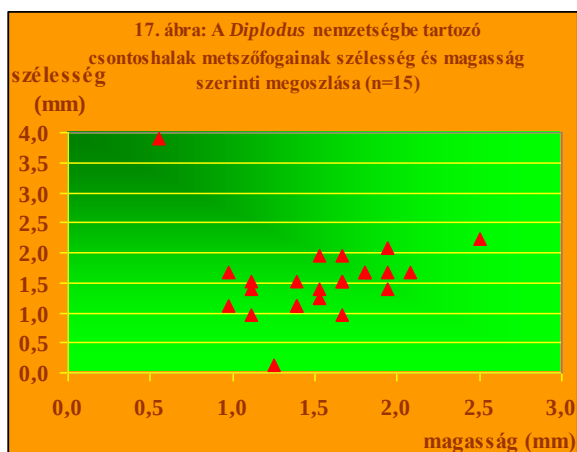
A második csoportba sorolhatók a törés miatti elváltozások. Ezek a metszőfogakra jellemzők.

Harmadik csoportot a rendellenes növekedésű fogak alkotják. Ezzel mindhárom fogtípus esetében megfigyeltem.

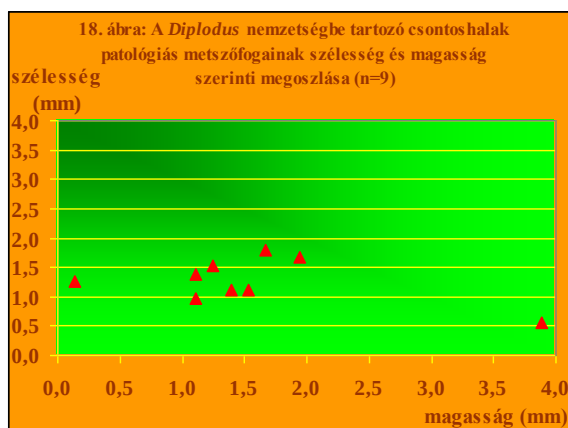
7.4. A leggyakoribb nemzetségek egyes fogtípusainak méret szerinti összehasonlítása

Ebben az alfejezetben leírom három Sparidae családba tartozó nemzetség különböző fogtípusainak méretbeli megoszlását, összehasonlítva a patológiás elváltozást mutató fogak hasonló megoszlásával.

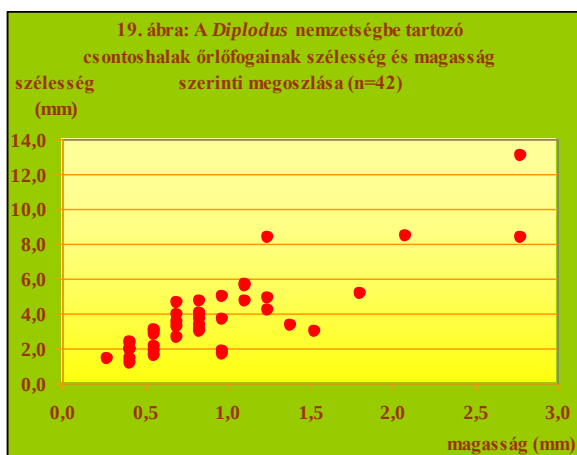
A *Diplodus* metszőfogak mind magasságot, mind szélességet tekintve 1-2 mm közé esnek. A kis méret a sok töredéknek tulajdonítható (17. ábra).

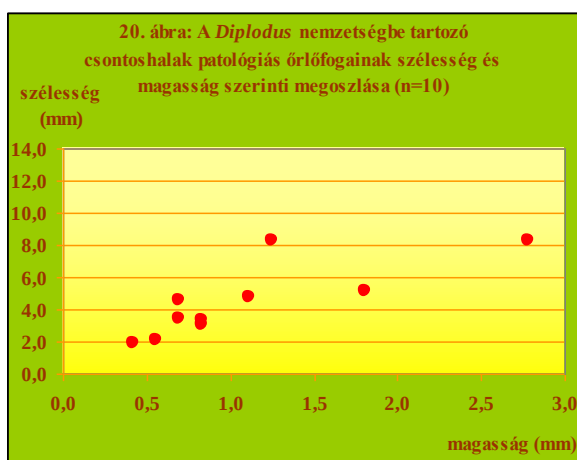
A patológiás elváltozások is leggyakrabban a 1,5-2 mm nagyságú fogakon figyelhetők meg (18. ábra).

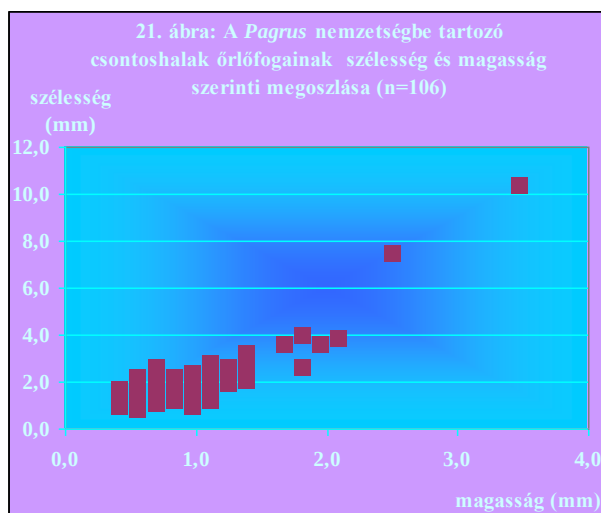
A *Diplodus* őrlőfogak méretbeli megoszlásában már nagyobb különbségeket tapasztalhatunk. Dominál a 0,5–1,5 mm közötti magasság és a 4 mm-es szélesség (19. ábra).

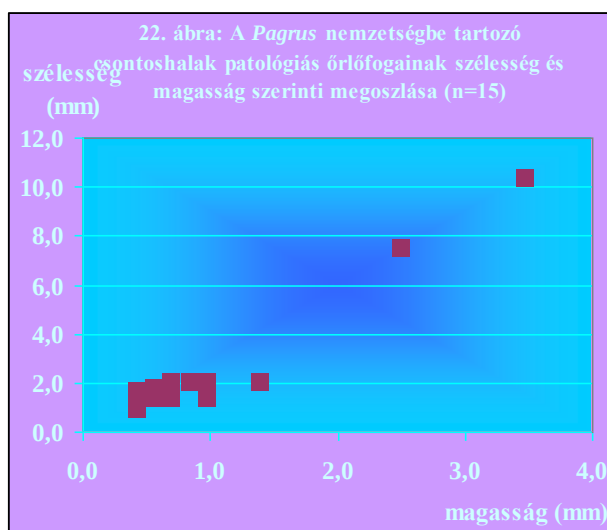
Hasonló megoszlást mutatnak a patológiás fogak is (20. ábra).

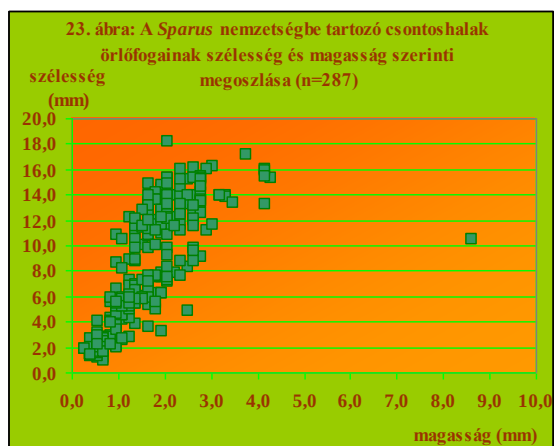
A *Pagrus* nemzetségbe tartozó halak őrlőfogai magasságukat tekintve 0,5 és 1,5 közötti értékeket mutatnak leggyakrabban. A leggyakoribb szélességek 0,5 és 3 mm közé esnek (21. ábra).

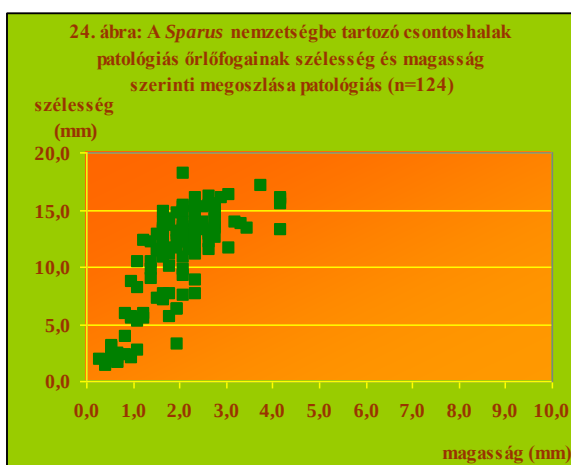
A patológiás elváltozások ezen nemzetség őrlőfogainál magasságot tekintve 0,5 mm körüli, szélességet tekintve 2 mm körüli (22. ábra).

A vizsgált *Sparus* őrlőfogak méretbeli megoszlása fogja át a legnagyobb intervallumot. Ezek a fogak óriási méreteikkel is kitűnnek. Gyakoriak az 1 cm-t meghaladó szélességű fogak. A leggyakoribb magassági értékek 1 és 3 mm között mozognak (23. ábra).

A nagyméretű fogakon figyelhető meg a legtöbb patológiás elváltozás (24. ábra).

8. Elemzés, értékelés

A gyűjtött anyagban a Sparidae családba tartozó csontoshal-nemzetségek fordulnak elő. Ezek mind tengeri taxonok. Döntő többségük a normál sótartalmú tengervízben élt.

A Sparidae családba tartozó taxonoknak nagy diverzitása figyelhető meg a gyűjtött anyagon. A fogak egy területről, egy azonos korú rétegből kikerülve szállíthatódtak a beágyazódási helyükre. A szállítódásra utal a fogak megtartási állapota is. Sok a koptatott példány és a töredék.

A *Sparus* és *Pagrus* nemzetségek dominanciája 20 és 100 m közötti vízmélységre utal. Az aljzat homokos, kőzetlisztes lehetett. A sekélyebb részen tengeri fű is előfordulhatott, erre utal az *Archosargus* és *Diplodus* nemzetség jelenléte.

A klíma meleg, szubtrópusi volt. A mediterrán és atlantikus taxonok nagy száma az élőhelynek a Földközi-tengerrel és az Atlanti-óceánnal való kapcsolatára utal. Az elmondottak alapján, valamint a *Sparus* nemzetség dominanciája miatt az ősmaradványok kora középső-miocén, a badeni korszak közepére, végére tehető.

A patológiás elváltozások gyakoriságát tekintve leggyakrabban a metszőfogakon fordulnak elő. A gyűjtött anyagban a táplálkozásmódot tekintve uralkodóak a ragadozók. A metszőfogak a zsákmány megragadására szolgálnak, így ezeknek a sérülése leggyakrabban a törés. Legnagyobb számban őrlőfogak fordulnak elő. Darabszámot tekintve ezért fordul elő leggyakrabban patológiás elváltozás ezen a fogtípuson. Ezen fogak esetében leggyakrabban a koptatottság.

* * *

Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Dr. Ortwin Schultznak, a bécsi Természettörténeti Múzeum kurátorának a csontoshalfogak meghatározásában nyújtott segítségéért.

IRODALOM

- Bianchi, G. (1984): Study on the morphology of five mediterranean and atlantic sparid fishes with a reinstatement of the genus *Pagrus* Cuvier, 1817. *Cybium*, Róma p. 31–56.
- Galács, A.–Monostori, M. (1992): Ósállattani praktikum. Tankönyvkiadó, Budapest p. 664.
- Géczy, B. (1985): Ósállattan. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 361–364.
- Géczy, B. (1993): Ósállattan, *Vertebrata paleontológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p. 595.
- Grassé, P.-P. (1958): *Traité de zoologie*. Masson et Cie Éditeurs Libraires de L'académie de Médecine, 120, Boulevard Saint-Germain, Paris, p. 2398–2400
- Karátson, D. (1996) (szerk.): *Pannon Enciklopédia*, Magyarország földje. Kertek. 2000, pp. 128.
- Leidenforst, GY. (1996): Halak. Brehm: Állatok világa, Kassák Kiadó, Budapest, p. 262–270.
- Mañé, R.–Magrans, J.–Ferrer, E. (1995): *Ictiologia fòssils del Pliocè del Baix Llobregat*. I. Teleostis. Batalleria, Barcelona, p. 19–27.

- Onofri, I. (1986): Oblik Zubijukod sarga (*Diplodus Sargus* Linnaeus, 1758.) (pisces, Sparidae) iz jadrana. *Ichtiologia*, Vol. 18, No. 1, 1–6.
- Onofri, I. (1985): Zubi i njihov raspored kao taksonomska karakteristika riba. *Morsko Ribarstvo*, God 37, Broj 1, Zágráb, p. 31–34.
- Onofri, I. (1986): Morfološke prilagodbe zubala na način ishrane kod vrsta iz roda *Diplodus* Puntazzo i Sarpa (Piscis, Sparidae) iz Jadranskog mora. *Morsko Ribarstvo*, God.38., Broj 4., Zágráb, p. 129–134.
- Onofri, I. (1987): Grada, oblici smještaj zubi kod riba koštunjača (Pisces, Osteichthyes). *Morsko Ribarstvo*, God. 39, Broj 2., Zágráb, p. 52–58.
- Onofri, I. (1991): Zubi i zubalonekih jadranskih riba. *Priroda*, 5–6., p.13–15.
- Owen, R. (1840-1845): *Odontography, or a treatise on the comparative anatomy of the teeth* Hippolite Bailliere, London, p. 90–101., pl. 1, pl .41–45.
- Palma, J.–Andrae, J. P.–Paspatis, M.–Divanach, P.–Kentouri, M. (1998): Morphometric characters in gilthead sea bream, *Sparus aurata*, red porgy, *Pagrus pagrus* and their hybrids (Sparidae). *Ital. J. Zool.*, 65, Suppl.: 435–439.
- Papp László (1996) szerk.: *Zootaxonómia*. Budapest, p. 286–309.
- Piller, W.–Harzhauser, M. (2002): Reinterpretation of Sarmatian Environments and Climatic Constraints in the Central Paratethys. “The Middle Miocene Crisis”, Frankfurt Am Main, p. 91–92.
- Schultz, O. (1998): Die Knorpel- und Knochenfischfauna (excl. Otolithen) aus dem Karpat des Korneuburger Beckens (Niederösterreich). *Beitr. Paläont.*, 23: 295–323, Bécs.

Felső-oligocén otolithok összehasonlító vizsgálata

Szerző: Bodnár Katalin, földrajz–biológia

Péter Adrienn, földrajz–biológia

Konzulens: dr. dávid Árpád, főiskolai docens

*(Fizika, földtudományok és matematika szekcióban III. hely,
kiemelt különdíj)*

1. Bevezetés

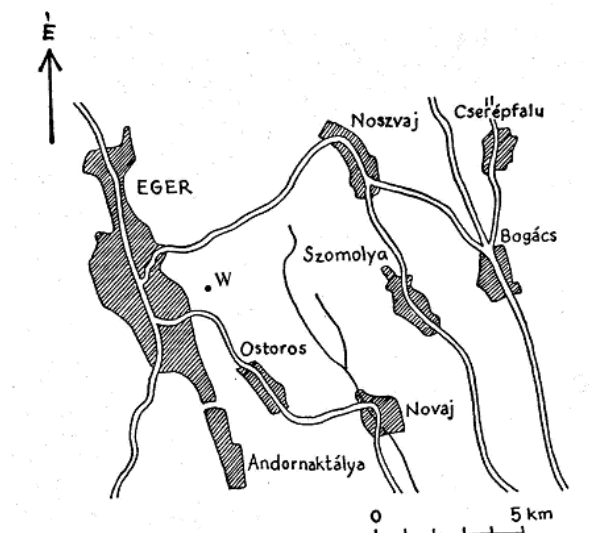
A volt Wind-féle téglagyár agyagbányájának rétegsora a feltárás gazdag, változatos ősmaradvány együttese még a bánya megnyitása után több mint száz évvel is számos kutatót vonz. A feltárás az Egri emelet sztratotípusa, ezért szükség van a minél sokrétűbb szedimentológiai és paleontológiai megismerésére.

Kutatásaink célja, hogy feltárjuk, bemutassuk és összehasonlítsuk a bánya három rétegének otolith faunáját. Vizsgálati eredményeink alapján a területre vonatkozó paleoökológiai és ősföldrajzi megállapításokat teszünk.

2. A lelőhely földrajzi elhelyezkedése

A várostól K-re fekszik. Déli irányból a Homok út határolja. É, ÉNy-on Eger Merengő nevű városrésze jelenti határát. Közvetlen közelében halad az Egert Putnokkal összekötő vasútvonal.

A feltárás mind gyalogszerrel, mind pedig személygépkocsival jól megközelíthető (1. ábra), (1. kép).

W – Wind-féle téglagyár agyagbányája

1. ábra: A lelőhely földrajzi elhelyezkedése

1. kép: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának távlati képe

3. Az egeri korszak ősföldrajzi vázlata

Az oligocén elejére medencék láncolatából álló, többé-kevésbé izolált, hatalmas beltenger jött létre, amely az Alpok É-i előterétől az Aral-tóig húzódott.

Ez a beltenger volt a Paratethys.

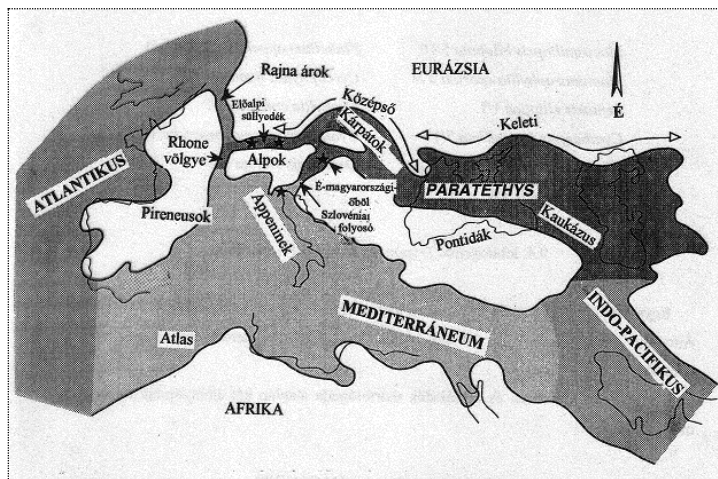
Két részre tagolódott, a Középső- és a Keleti-Paratethysre. Az alpi-kárpáti régió a Középső-Paratethyshez tartozott.

Az egerien idején a Paratethys középső medencéje Szlovénián keresztül közvetlen kapcsolatban állt a Mediterráneummal. A Keleti-Paratethysnek az É-i tengerek felé voltak összeköttetései. A Középső- és Keleti-Paratethys pedig az Erdélyi-medencén át kapcsolódott össze.

Az egerien főbb történései a következők voltak:

- a Középső-Paratethys molluszkafaunájában ismét megjelentek a Mediterráneum elemei,
- feltűntek a nagyforaminiferák, boreális taxonokkal keveredve,
- számos helyen transzgresszió játszódtott le, az euxin fácies visszaszorult,
- az egerien végén általános regresszív tendencia figyelhető meg:
- az alpi-tátrai szárazulat gyors ütemű emelkedése kezdődik, emiatt gyorsabb üteművé válik az üledékképződés az alsó kiscellienhez viszonyítva.

A klíma hűvös-szubtrópusi, és különösen a vége felé humid volt (BÁLDI 1980, 1983) (2. ábra).

2. ábra: Az egerien ősföldrajzi vázlata (Rögl és Steiner nyomán)

4. A Wind-féle téglagyár agyagbányájának földtani képződményei

A Wind-féle téglagyárban az Egri formáció rétegei fokozatos átmenettel fejlődnek ki a fekvő Kiscelli Agyagból. Erre erősen glaukonitos, tufitos homokkő települ. Makrofaunájára jellemző a *Flabellipecten burdigalensis* Lamarck, a *Cerithium egerense* Gábor, a *Babylonia eburnoides umbilicosiformis* Telegdi-Roth, *Dentalium apenninicum* Sacco, valamint magányos korallok, halúszótüskék előfordulása.

A glaukonitos homokkőre mintegy 35–40 m vastagságban molluszkás agyag települ. A kifejlődést gazdag foraminifera és apró molluszkás puhatestű fauna jellemzi. Alsó része a Legányi-féle ún. X_1 és X_2 aleurit közbetelepülések igen gazdag faunájúak és sok növénymaradványt tartalmaznak /alsó-flóra/. A magasabb helyzetű Telegdi-Roth K. által X rétegnek nevezett finomhomokos összlet faunája átmenetet képvisel a felsőbb rétegek felé.

Erre az összletre 5–5,5 m vastagságú homokzsínóros agyag települ. Igen gyakoriak a limonitos konkréciók, a leveles, palás elválás, felsőbb részében jelentős mennyiségű növénymaradvánnyal /középső-flóra/.

Majd 2 m vastagságban helyenként linomitos, laza, gyengén meszes homokkő következik, igen gazdag, jó megtartású molluszká faunával. Ez a Legányi F. által „k” rétegnek nevezett összlet. A régebbi szakirodalomban ennek a faunája fedte az „egri fauna” fogalmát.

A rétegsor 10–12 m vastag szürke agyagmárga, kőzetlisztes agyag, márga kifejlődésben folytatódik homok közbetelepülésekkel. Ez az összlet ősmaradványokban ritka. Legányi ezt „tellinás agyag”-nak vagy „d” rétegnek nevezte. Erre mintegy 5–7 m vastag csillámos, kőzetlisztes agyag, felső részén palás, limonitos homokkő betelepülés következik, szórványos növénylenyomatokkal. A rétegsor mintegy 20 méteres vastagságban keresztarétegzett, aprókavicsos durva homok, laza durva homokkő, felső részén felfelé sűrűsödő agyagbetelepülések és konkréciók sorozatából áll. Az összlet ősmaradványokban ritka.

Ezután csökkentsósvízi kifejlődésű limonitos agyag következik *Polymesoda convexa* és *Unio* fajokkal (Telegdi-Roth-féle „u” réteg).

A következő finomrétegzett, csillámos, laza, homokkőből, homokos agyagból álló réteg tartalmazza a „felső flóra” kivételesen szép, jó megtartású növénymaradványait.

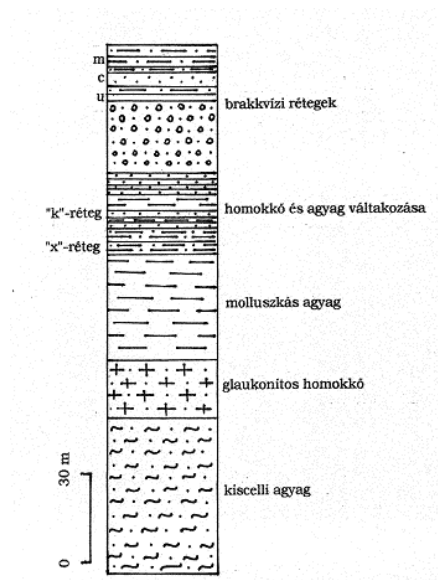
Majd 4–5 m vastag homokos agyag, agyagos laza homokkő következik gazdag csökkentsósvízi faunával. Ez a Telegdi-Roth által „c”-vel jelzett „cerithiumos réteg”.

Erre 1 m vastagságú, csillámos, laza, agyagos homokkő következik.

Felette 0,8–1,0 m-es kavicsos laza homokkő, lumasellaszerűen felhalmozott gazdag faunával (pl.: *Anadara diluvii* Lamarck, *Mytilus aquitanicus*

Mayer, *Ostrea cyathula* Lamarck, *Tympanotonus margaritaeus* Brocchi). E szintet Telegdi-Roth „m”-el jelölte („mytiluszos réteg”).

A rétegsort 1-2 m növénymaradványos agyag, limonitos, mytiluszos (m_1 réteg) homok és homokkő, végül 0,5 m agyagos kavics, s 4–5 m limonit-konkréciós agyag, kőzetliszt zárja, kevés „k” réteghez hasonló (k_1) faunával (3. ábra) (Báldi 1966; 1967; 1973; Báldi et al. 1961; Báldi–Senes 1975; Gyalog 1996).

3. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának elvi rétegoszlopa
(Báldi, T. 1966)

5. A Wind-féle téglagyári feltárás földtani és őslénytani megismerése

A téglagyári faunáról legrégebbi adatot Böckh J. geológusnál találunk. Mégis a történeti áttekintést Legányi F. volt egri földbirtokos nevével kell kezdeni. Ez az autodidakta paleontológus páratlan szorgalommal, kitartóan, nagy odaadással végezte a gyűjtést ezen a területen egész életén át. Ő hívta fel Telegdi-Roth K. figyelmét a feltárás faunájára, mint ezt 1912-ben keltezett levelei is bizonyítják.

Az egri puhatestű faunáról Telegdi-Roth K. (1914) készít elsőként monográfiát. Ebben 73 fajról ad pontos leírást. Ezt követte Gábor R. (1936) kiegészítő publikációja, amelyben 17, Egerből addig ismeretlen forma leírását adja. Ezek között nemcsak új fajok találhatók, hanem Egerea névvel egy új

csiga-nemzetséget is felállított. A gyűjtött anyagot id. Noszky J. (1936) is megvizsgálta. Összesítése inkább bővített fauna-listának nevezhető, s 324 új fajt, alfajt foglal magában. Az időközben jelentősen gyarapodott gyűjteményt ismét id. Noszky J. dolgozta fel 1951-ben. Ez a munka azonban nem került nyomtatásba.

Erre a kéziratra épül Benkőné Czabaly L. közleménye, amely 1041 fajt és változatot említ a feltárásból, alig téve többet a fajok felsorolásánál.

A kiegészítő adatok sorából említésre méltó Csepregyhyné Meznerics I. monográfiája, amelyben 7 *Pecten* fajt ír le Egerből. Báldi T. 2 új *Glycymeris* fajt említ a feltárásból.

Az eddig említett anyag – a Legányi-féle gyűjtemény kivételével – szinte teljes egészében csak a „k” réteg, legfeljebb az „x” réteg látványos faunáját képviseli. Báldi T. (1966) gyűjtései a mélyebb agyagösszlet, és az 1961-ben mélyített 80 m-es alapfúrás faunájára is kiterjednek.

A puhatestűek mellett a vizsgálat kiterjedt más törzsekre is. A foraminiférákat Majzon L., a korallokat Hegedűs GY. (1962), a kacs lábú rákokat (*Balanus*) Kolosváry (in Benkőné Czabaly L.) vizsgálta és dolgozta fel.

A feltárási otolithjairól D. Nolf és R. Brzobohaty (1994) jelentetett meg tanulmányt. Művükben részletesen tárgyalják a glaukonitos homokkő, a moluszkás agyag, és a „cerithiumos” réteg csontoshalainak hallóköveit.

A feltárási flóráját Andreánszky G. tette vizsgálat tárgyává.

6. Otolithok szerkezeti és morfológiai felépítése

6.1. Történeti áttekintés

Az otolithok vagy hallókövek sajátos gerinces fossziliák, mivel nem részei a csontváznak, de lényeges és különleges részei az akusztikus-oldalvonal rendszernek.

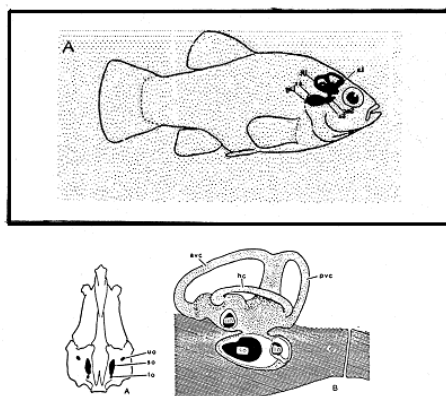
Taxonómiai helyüket először Cuvier határozta meg 1836-ban, őslénytanilag jelentőségüket pedig Koken alapozta meg 1884-ben. Megjelent munkájában kitarzott amellett, hogy közel valamennyi osteichthyan faj azonosítható szakkuláris otolithja alapján és alaposan megvitatta az alapjait az összehasonlító morfológiai vizsgálatoknak és megvilágította a recens és fosszilis fajok rokonságát. Megtalálhatóak a jurától napjainkig a legkülönbözőbb rétegekben A csontoshal-fauna rekonstrukciója során a szakkuláris otolithok fontos szerepet játszanak, mint a fogak a cápa- vagy emlősfauna térképezésében. Míg a teljesen ép csontvázak ritkák, addig az otolithok viszonylag nagy mennyiségben fordulnak elő a tengeri üledékekben és sokkal kiterjedtebb faunák rekonstrukcióját engedik meg.

A másik jelentős szerző Schubert, aki 1902 és 1916 között főleg a Bécsi-medence miocén otolithjairól jelentetett meg publikációkat (NOLF, D. 1985).

6.2. Az otolithok elhelyezkedése

A belső fül vagy labirintus kalciumkristályai minden gerincesben előfordulnak. Méretük 1 és 50 mikron között mozog. A Sugarasúszójúakban (Actinopterygii) és a Tetrapodák kivételével az összes Sarcopterygiában, vagyis a Bojtosúszós (Crossopterygii) és Tüdős (Dipnoi) halakban ezek a kristályok egy alakilag jól körülhatárolható képletet alkotnak: ez az otolith vagy hallókő.

Az otolith eredete a labirintussal függ össze. Maga a labirintus a fültájéki lemezből származik, mely fokozatosan megvastagodott és betűródött a fej mindkét oldalán. A lemezek eredetileg az oldalvonal részei, de befelé vándoroltak a fejlődés során és megalkották a fülhólyagot vagy más néven otocisztát. Az ontogenezis során a fülhólyag lefűződött az epidermiszről és alsó része elvándorolva kialakította a fülducot a VIII. agyideggel. A zsákszerű képlet egy összetettebb háti (dorzális – utriculus) és egy hasi (ventrális – sacculus) kamrára tagolódik. Az alsóbbrendű gerincesekben a sacculus újabb részét lagenának nevezik, az emlősökben ez a bonyolultabb csigának (cochlea) felel meg. Az utriculus felső részéből ered a három félkörös ívjárat és az endolimphaticus (nyirok) vezeték. Mindez a koponya hallótokjában helyezkedik el. A labirintus különböző részeit porc veszi körül, amit a gerincesek többségében csont vált fel (4. ábra) (HOLLÓSI 1995).

4. ábra: Az otolithok elhelyezkedése a halak koponyájában (D. NOLF 1985 nyomán)

Mindhárom zsákszerű képletben található egy-egy érzékelő- és támasztó-sejtekből álló folt, melyet maculanak neveznek. A maculák hasonlítanak az oldalon-rendszer érzékelő-foltjaihoz, de nagyobbak azoktól.

A legtöbb Sugarasúszójában három otolith található, közülük a sacculáris a legfontosabb a fajok azonosításában. A Bojtosúszósoknál csak sacculáris otolith ismert, a Tüdőshalakban sacculáris és utriculáris otolithot is találtak (Galács–Monostori, 1992; Géczy 1985; Géczy 1993).

A szakirodalomban többféle elnevezés is él a három hallókőtípus elkülönítésére. A sacculáris otolithot nevezik még sagittának vagy sacculithnak, az utriculárist lapillusnak vagy utriculithnak, a lagenálist pedig asteriscusnak vagy lagenalithnak (Nolf, D. 1985).

6.3. Az otolithok összetétele

A hallókövet kalcium-karbonát és egy szerves anyag alkotja, utóbbit otoline-nak neveznek. Az otoline mennyisége az otolithban változó: 0,2 és 10% között mozog. Ez a szerves anyag egy rostos fehérje aminosavak építik fel.

Sok halfajnál a kalcium-karbonát aragonit formájában van jelen, s az aragonit-kristályok a hallókő középpontjától sugárirányban kifelé rendeződnek. Az alacsonyabbrendű Sugarasúszójákban egy másik kristályforma is megjelenhet, a vaterit, míg a melegvérű tetrapodákban (Aves – Madarak, Mammalia – Emlősök) a statoconia anyaga kalcit. A legjobban kutatott hüllőfajoknál a statoconiat aragonit és kalcit keveréke alkotja. A Cápáknál a hallókő rendszerint aragonitból áll. A Körszájúak (Cyclostomata) statoconiája másfajta vegyület alkotja: a gerincesek csontanyagát is adó kalcium-foszfát vagy apatit. A vaterit jelenléte az otolithokban a törzsejlődés egy alacsonyabb szintjét mutatja, mivel ez az ásvány a Sugarasúszóják (Actinopterygii) csoportjában fordul elő. A valódi csontoshalak (Teleostei) majd összes csoportjában aragonitból épül fel a hallókő, de a primitívebb formákban a colliculumokat vaterit alkothatja.

A Valódi csontoshalak (Teleostei) hallóköveinek patológiás, alaki elváltozását is vaterit képezi. Frizzell & Exline (1958) ezt a jelenséget otoconiának nevezte el. Rendszerint az otoconiás otolith mellett a labirintusban vannak még elkülönült amorf vateritkristályok. Frizzell & Exline (1958) ezeket ossiculithnak nevezte

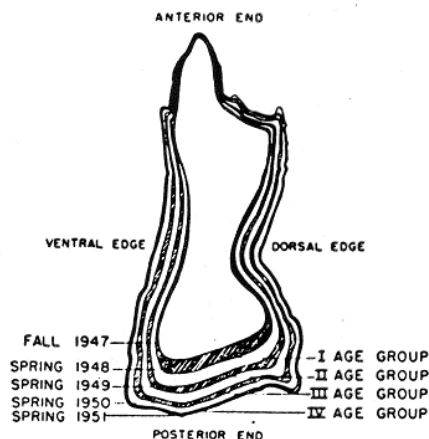
Oxigén- és szénizotópos vizsgálatok kiderítették, hogy a különböző csontoshalak otolithjának aragonittartalma közelít a tenger aragonittartalmához, a tengeri és édesvízi héjas gerinctelenekhez hasonlóan. Ezért az otolithok alkalmasak ökoszenveti viszonyok megállapítására (Nolf, D. 1985).

6.4. Otolithok szerkezete

Szerkezeti összetételét tekintve az otolithok koncentrikus gyűrűkből állnak. Ezek növekedési gyűrűk, a kalcium-karbonát és a fehérje sorozatos egymásra rakódásával keletkeznek. Metszetben nagyon finom szerkezetet mutatnak: a sötétebb, opak sávok váltakoznak világosabb, szélesebb, áttetsző sávokkal. A középső hosszanti egyenes felé eső síkban láthatók legjobban a növekedési vonalak.

A vastagabb, világosabb, áttetsző öv a gyors lerakódás periódusában képződik (rendszerint nyáron és ősszel). Ebben az időszakban a fehérjék képződése jelentős, de a kalcifikáció még inkább. A szerves-szervetlen anyagok aránya az otolithban egyértelműen a szervetlen felé billen. A sötét öv a lassú lerakódás idejét jelenti. Ebben az időszakban sokkal kevesebb szerves anyag képződik, de a szerves-szervetlen anyagok közül a szerves van jelen nagyobb arányban, mivel a kalcifikáció szinte teljesen szünetel. A világos és sötét sávok mintázata ott jelenik meg kifejezettebben, ahol az évszakok között nagyobb a hőmérséklet-különbség. A halbiológiában használják ezeket az éves gyűrűket a hal korának megállapításához. A trópusi területeken, ahol nincsenek évszakok, a hallóköveken sem figyelhetők meg élesen kivehető sávok.

Recens otolithon „évgyűrűket” Panella tanulmányozott. Acetátos maratással az éves gyűrűknél finomabbakat is el tudott különíteni. A szélesebb sávok mellett megkülönböztetett havi, kéthetes és napi gyűrűket. Kísérletei során elkülönített 100–110 napos téli, és 230–260 napos nyári zónákat. A napi kalcium-lerakódás feltehetőleg összefüggésben van a halak viselkedésével, anyagcseréjével, és napi (circadian) ritmusával (Nolf, D. 1985) (5. ábra).

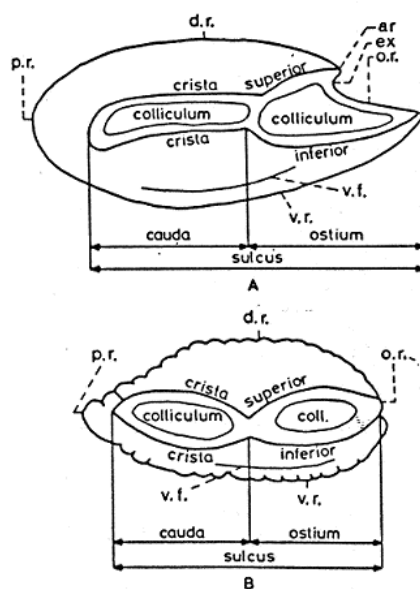
5. ábra: Növekedési vonalak egy otolith hosszmetstetén

6.5. Az otolithok morfológiai felépítése

Az otolithok mérettartománya néhány tizedmilliméter és 1,5 centiméter között mozog. Külső felépítésüket a 5 ábra mutatja.

Az otolith legfőbb azonosító jellegei a következők: legfontosabb határozó bélyegzőjük a külalakjuk, a központi barázda (sulcus) mélysége, a belső oldal konvexitása, a külső oldal konvex illetve konkáv volta, az otolith vastagsága és mintázata. Határozáskor a belső oldal képleteit kell vizsgálni, a barázda alakját, a benne elhelyezkedő kiemelkedések (colliculum) formáját és méretét, egymáshoz való viszonyát, a sulcuson belül a cauda és az ostium arányát, a ventrális hasíték (fissura ventralis) lefutását illetve az area mélységét és kiterjedését. Fontos bélyeg még az otolith anterior peremén a jellegzetes rostrum és antirostrum aránya. Fontos a meghatározásban még az otolith körvonala, széleinek mintázottsága (Nolf, D. 1985, Radwanska, U. 1992).

Néha a külső oldal is segíthet a határozásban, bár ez a rész meglehetősen változékony. Szintén variációs lehetőséget nyújt az a tény is, hogy a fiatalabb és idősebb példányok otolithja eltérő nagyságú és mintázottságú lehet (6. ábra).

6. ábra: Az otolithok morfológiája (D. NOLF 1985 nyomán)

6.6. Otolithok funkciója

Az otolithok szoros kapcsolatban állnak a halak egyik fő érzékszervével, az oldalvonallal, tulajdonképpen annak specializált, ásványosult részei.

Négy fő funkciót töltenek be:

1. az izomtónus fenntartása és szabályozása,
2. a szöggyorsulás érzékelése,
3. egyensúly-érzékelés,
4. hang/rezgésérzékelés.

A labirintus felső része érzékeli az egyensúlyi helyzetet (az utriculus és a félkörös ívjáratok), míg az alsó rész (a sacculus és a lagena) a rezgések érzékeléséért felelős. Nagyméretű, módosult otolithjuk van azoknak a halaknak, melyek hangadásra képesek, mint a Sciaenidae. A hallókövek erős piezoelektromos tulajdonságát tekintve feltételezhető, hogy van köze a frekvenciaanalízishez vagy a mélységérzékeléshez, esetleg mindkettőhöz (Nolf, D. 1985).

6.7. Az otolithok jelentősége

Az otolithkutatók az őslénytan kevésbé ismert területe, jelentős mértékben feltáratlan, kevés hozzá a szakirodalom. Pedig az otolithok jelentősége igen nagy, hiszen a fajra meghatározott hallókövek mennyiségéből és eloszlásából következtethetünk a vízmélységre, sótartalomra, vízhőmérsékletre, valamint a hal korára (Brzobohaty 1989).

7. Kutatási módszerek

A Wind-féle téglagyár agyagbányájának három rétegéből – molluszkás agyag, aleuritos finomhomokkő, limonitos homokkő – 500-500 kg üledéket gyűjtöttünk. Ezt szárítás után hidrogén-peroxidos forró vízben áztattuk. A molluszkás agyag esetében 10 l vízhez 3 dl hidrogén-peroxidot adtunk. Az aleuritos finomhomokkő és a limonitos homokkő esetében 10 l vízhez 2 dl hidrogén-peroxidot öntöttünk. Az anyagot 0,8 mm lyukátmérőjű szitán iszapoltuk. Az iszapolási maradékból sztereomikroszkóp segítségével válogattuk ki az otolithokat. Ezeket Nolf 1978, Nolf–Brzobohaty 1994; Nolf–Da Silva 1997; Reichenbacher–Capetta 1999; Smigielska 1973 és Seurbaut 1979 alapján határoztuk meg.

Lemértük az otolithok legnagyobb hosszát, hogy méretbeli megoszlásukat vizsgálhassuk. A méréshez sztereomikroszkópot használtunk szátkeresztes optikai feltétellel. Az otolithokról fényképek készültek, melyhez Kodak Ultra Gold 400 filmet használtunk.

8. Megfigyelések, vizsgálati eredmények

8.1. Molluszkás agyag

A kifejlődést mintegy 30-40 m vastagságban tanulmányozhatjuk (2. kép).

2. kép: Molluszkás agyag a Wind-féle téglagyár agyagbányájában

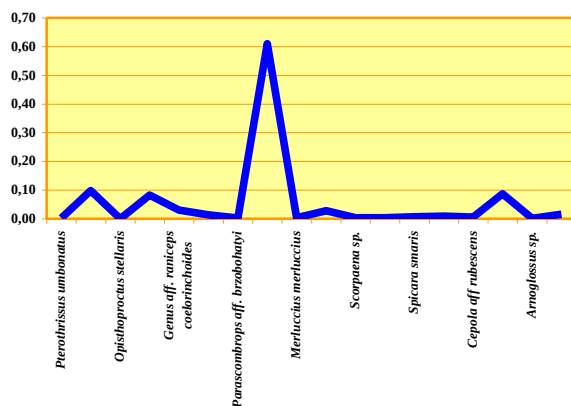
A gazdag puhatestű faunán kívül az általunk talált nagyszámú otolith a halfauna gazdagságát is bizonyítja. Az 500 kg üledék iszapolási maradékából 2133 db hallókövet válogattunk ki, és azokat 17 taxonba soroltuk (1. táblázat).

1. táblázat: Faunalista – molluszkás agyag

TAXON	db
<i>Pterothrissus umbonatus</i> (Koken, 1884)	5
<i>Rhechias nagymarosyi</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	208
<i>Opisthoproctus stellaris</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	1
<i>Diaphus pristismetallis</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	175
Genus aff. <i>raniceps coelorchinoides</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	64
<i>Physiculus</i> aff. <i>huloti</i> Poll 1953.(Steurbaut 1979)	29
<i>Parascombrops</i> aff <i>brzobohaty</i> Nolf, 1988	4
<i>Bregmaceros</i> sp.	1300
<i>Merluccius merluccius</i> Linnaeus, 1758	6
<i>Echiodon</i> sp.	59
<i>Scorpaena</i> sp.	7
<i>Trigla</i> sp.	6
<i>Spicara smaris</i> (Linnaeus, 1758)	14
<i>Dentex</i> aff. <i>gregarius</i> (Koken, 1891)	20
<i>Cepola</i> aff. <i>rubescens</i> Linnaeus, 1766	13
<i>Gobius vicinalis</i> Koken 1891.	185
<i>Arnoglossus</i> sp.	3
Otolith sp. indet	34

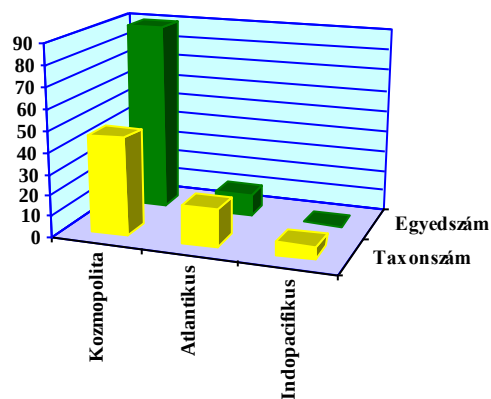
Relatív gyakoriságuk alapján meghatározóak a *Bregmaceros* sp., *Rhechias nagymarosi*, (6. kép) *Gobius vicinalis* taxonok (7. ábra).

7. ábra: Az egyes otolith taxonok relatív gyakorisága a Wind-féle téglagyár molluszkás agyag rétegében

A halak elterjedését vizsgálva megállapítható, hogy mind egyedszámban mind taxonszámban a kozmopoliták dominálnak. A legkisebb arányban az indopacifikus elemek fordulnak elő (8. ábra).

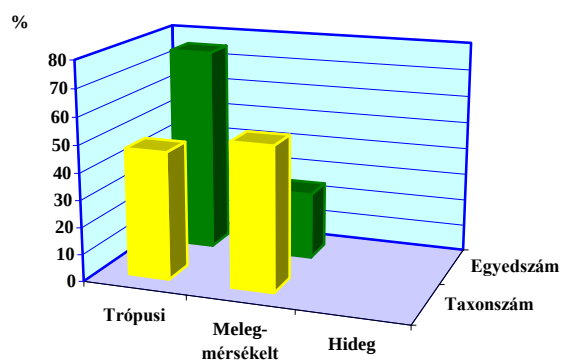
8. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának molluszkás agyag rétegéből gyűjtött otolithok ösföldrajzi megoszlása %

Az éghajlati igényeket figyelembe véve taxonszámban a trópusi és meleg-mérsékelt elemek aránya csak kis eltérést mutat, viszont egyedszámot

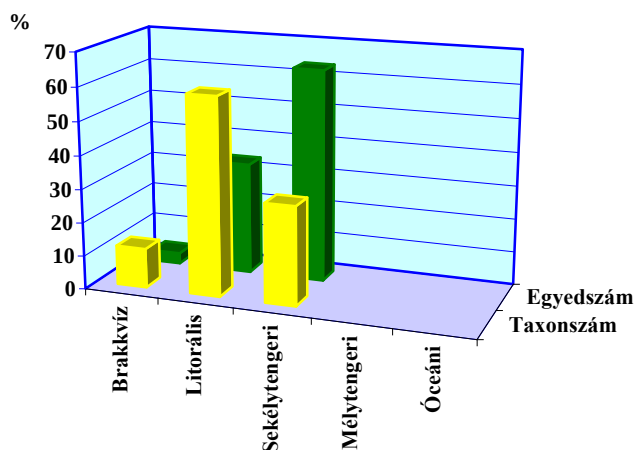
nézve a trópusi taxonok több mint 75%-ban vannak jelen. Hideg éghajlati fajok hiányoznak (9. ábra).

9. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának molluszkás agyag rétegéből gyűjtött otolithok éghajlat szerinti megoszlása

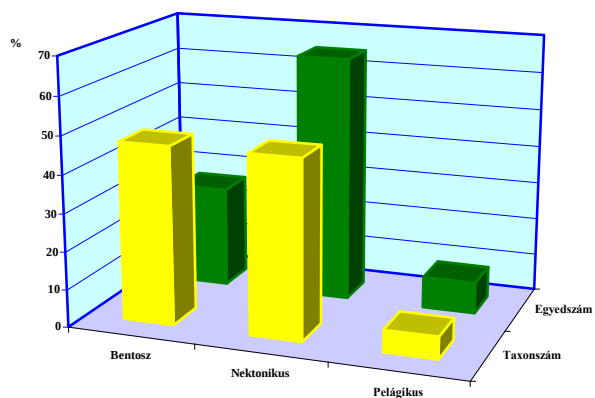
A vízmélységi viszonyok eredményeként az állapítható meg, hogy taxon számban a litorális, egyedszámban a sekélytengeri elemek a meghatározóak. A két darab brakvízi taxon mindössze csak 3,2%-ban jelenik meg az egyedszámot tekintve. A mélytengeri és óceáni halak hiányoznak (10. ábra).

10. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának molluszkás agyag rétegéből gyűjtött otolithok élőhely szerinti megoszlása

Életmód szempontjából taxonszámot tekintve az aljzathoz közel élők és a nektonikusak dominálnak, egyedszámban viszont a nektonikusak az uralkodók közel 65%-kal (11. ábra).

11. ábra: A Wind-féle téglagyár molluskás agyag rétegéből gyűjtött otolithok életmód szerinti megoszlása

8.2. Aleuritos homokkő

Ez az a réteg amit Telegdi-Róth „X rétegnek” nevezett el. Faunája átmenetet képvisel a felsőbb rétegek felé (3. kép).

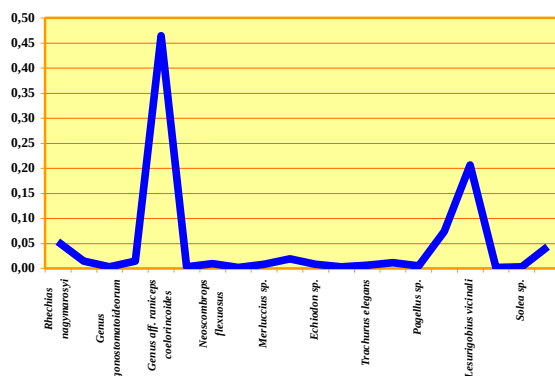
3. kép: Aleuritos finomhomokkő a Wind-féle téglagyár agyagbányájából

Az átvizsgált 500 kg üledékből 622 otolith került elő, amit 20 taxonba soroltunk be. Relatív gyakorisági vizsgálatok alapján leggyakoribb taxonok a *Genus* aff. *Raniceps coelorincoides*, *Gobius vicinális* (2. táblázat) (12. ábra).

2. táblázat: Faunalista – aleuritos finomhomokkő

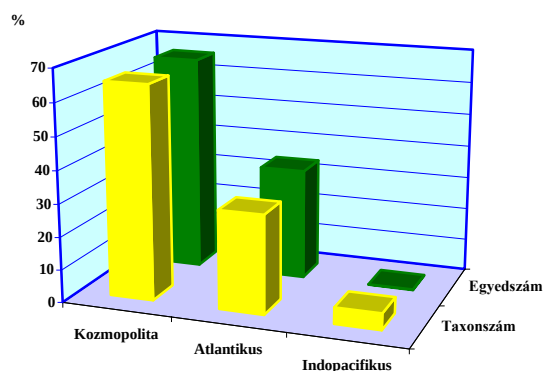
TAXON	db
<i>Pterothrissus umbonatus</i> (Koken, 1884)	28
<i>Rhechias nagymarosyi</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	33
<i>Rhynchoconger pantanellii</i> (Bassoli&Schubert,1906)	9
<i>Genus gonostomatoideorum</i> sp.	2
<i>Diaphus</i> sp.	9
<i>Genus</i> aff. <i>raniceps coelorincoides</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	288
<i>Physiculus</i> sp.	2
<i>Neoscombrops flexuosus</i> Steurbaut 1979.	6
<i>Parascombrops</i> aff <i>brzobohaty</i> Nolf, 1988	1
<i>Merluccius</i> sp.	5
<i>Phycis</i> sp.	12
<i>Echiodon</i> sp.	5
<i>Morone</i> sp.	2
<i>Trachurus elegans</i> Jonet ,1973	4
<i>Spicara smar</i> is (Linnaeus, 1758)	7
<i>Pagellus</i> sp.	3
<i>Dentex</i> aff. <i>gregarius</i> (Koken, 1891)	46
<i>Gobius vicinalis</i> Koken 1891.	128
<i>Arnoglossus</i> sp.	1
<i>Solea</i> sp.	2
Otolith sp. indet	29

12. ábra: Az egyes otolith taxonok relatív gyakorisága a Wind-féle téglagyár aleuritos finomhomokkő rétegében

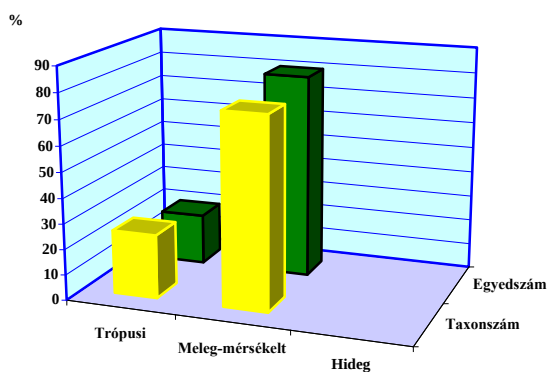
Taxonszámot és egyedszámot tekintve egyaránt a kozmopolita fajok dominanciája jellemző. Az indopacifikus taxonok egyedszáma nem éri el az 1%-ot sem (13. ábra).

13. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának aleuritos finomhomokkő rétegéből gyűjtött otolithok ösföldrajzi megoszlása

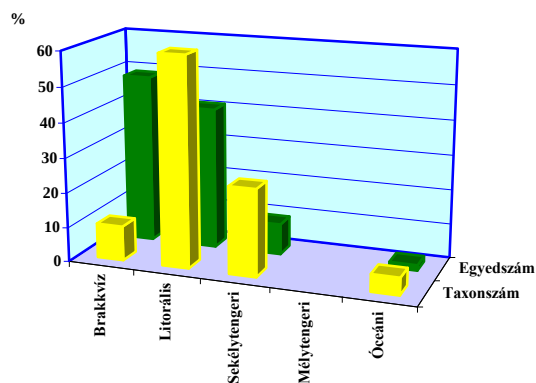
A meleg-mérsékelt magas taxonszámhoz magas egyedszám társul. A trópusi fajok kisebb arányúak, hidegtaxonok nem fordulnak elő (14. ábra).

14. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának aleuritos finomhomokkő rétegéből gyűjtött otolithok éghajlat szerinti megoszlása

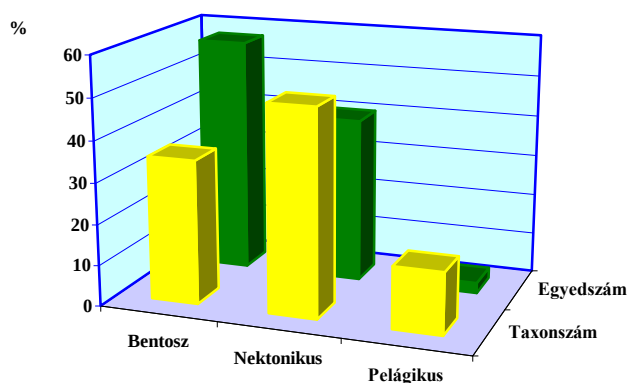
A litorális régióban élő halak taxonszáma jelentős viszont egyedszámban a brakkvízi taxonok a kiemelkedők. A sekélytengeriek aránya kicsi, óceáni fajoké pedig 1% körüli (15. ábra).

15. ábra: A Wind-féle téglagyár aleuritos finomhomokkő rétegéből gyűjtött otolithok élőhely szerinti megoszlása

Életmódot figyelembe véve a nektonikus elemek az uralkodók, viszont egyedszámuk nem éri el a bentosz életmódúak egyedszámát. A pelágikus életmód három taxonnal és 2,5%-os egyedsűrűséggel jelenik meg (16. ábra).

16. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának aleuritos finomhomokkő rétegéből gyűjtött otolithok életmód szerinti megoszlása

8.3. Limonitos homokkő

Ez a Legányi F. által „k” rétegnek nevezett összlet. A réteget 2 m vastagságban lehet tanulmányozni (4. kép).

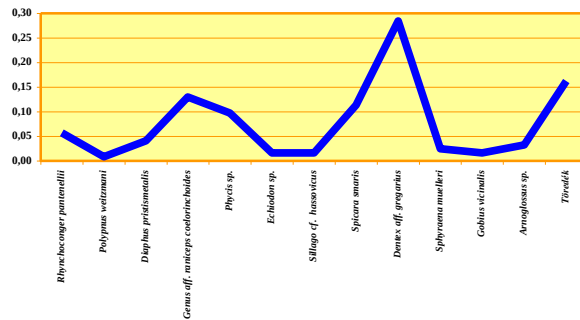
4. kép: Limonitos homokkő a Wind-főle téglagyár agyagbányájából

Az 500 kg üledékben talált 123 otolithot 12 taxonba soroltuk be. Relatív gyakoriság alapján elmondható, hogy a *Dentex* aff. *Gregarius* Genus aff. *Raniceps coelorinchoides* az uralkodó (3. táblázat), (17. ábra).

3. táblázat: Faunalista – limonitos homokkő

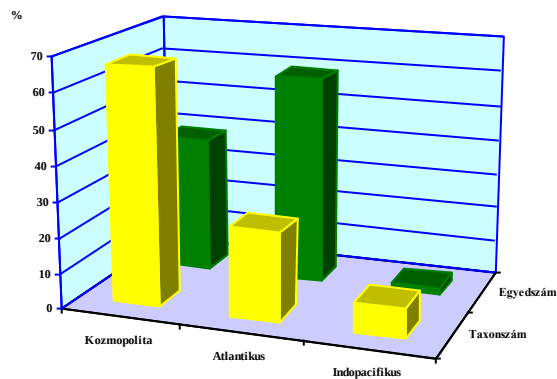
TAXON	db
<i>Rhynchoconger pantanellii</i> (Bassoli&Schubert,1906)	7
<i>Polyipnus weitzmani</i> Steurbaut, 1982.	1
<i>Diaphus pristismetallis</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	5
Genus aff. <i>raniceps coelorinchoides</i> (Nolf&Brzobohaty 1994)	16
<i>Phycis</i> sp.	12
<i>Echiodon</i> sp.	2
<i>Sillago</i> cf. <i>hassovicus</i> (Koken, 1891)	2
<i>Spicara smar</i> (Linnaeus, 1758)	14
<i>Dentex</i> aff. <i>gregarius</i> (Koken, 1891)	35
<i>Sphyræna muelleri</i> (Peters, 1884)	3
<i>Gobius vicinalis</i> Koken 1891.	2
<i>Arnoglossus</i> sp.	4
Otolith sp. indet	20

17. ábra: Az egyes otolith taxonok relatív gyakorisága a Wind-féle téglagyár limonitos homokkő rétegében

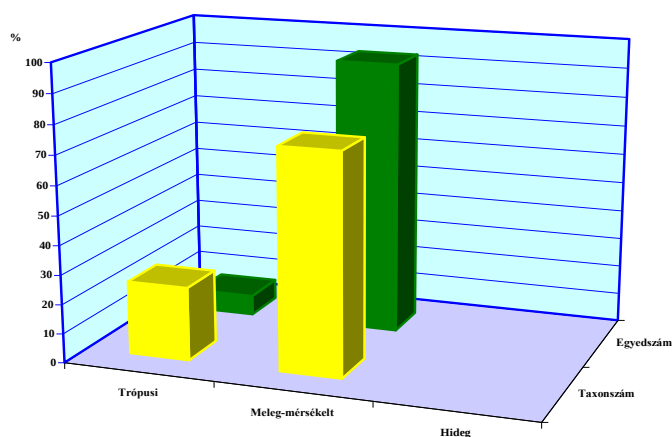
A kozmopolita taxonok dominálnak, viszont egyedszámban az atlantikusak a meghatározóak. Az indopacifikus elemek aránya elenyésző (18. ábra).

18. ábra: A Wind-féle téglagyár limonitos homokkő rétegéből gyűjtött otolithok ösföldrajzi megoszlása

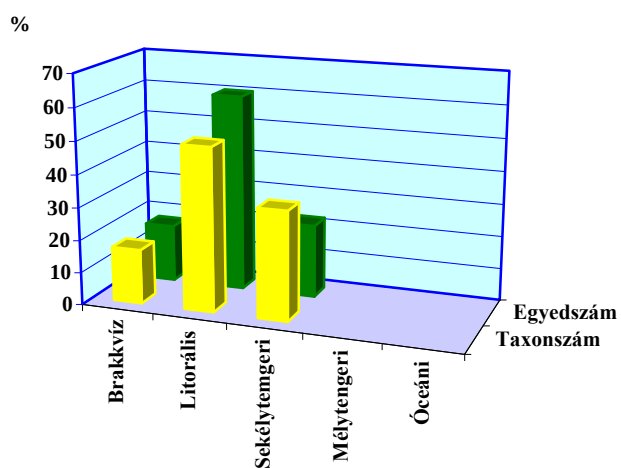
Az éghajlatot figyelembe véve mind taxonszámban mind egyedszámban a meleg-mérsékelt elemek az uralkodók. A trópusi fajok egyedszáma nem éri el a 7%-ot. A hideg éghajlatra jellemző fajok alárendeltek (19. ábra).

19. ábra: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának limonitos homokkő rétegéből gyűjtött otolithok éghajlat szerinti megoszlása

A legtöbb hal a litorális régiót részesítette előnybe de sekélytengeri taxonok is meghatározóak. A brakkvízi elemek egyedszáma a legkisebb (20. ábra).

20. ábra.: A Wind-féle téglagyár agyagbányájának limonitos homokkő rétegéből gyűjtött otolithok élőhely szerinti megoszlása

Taxonszámban is, egyedszámban is a nektonikusak a dominánsak, de jelentős az aljzathoz közel élők aránya is (21. ábra).

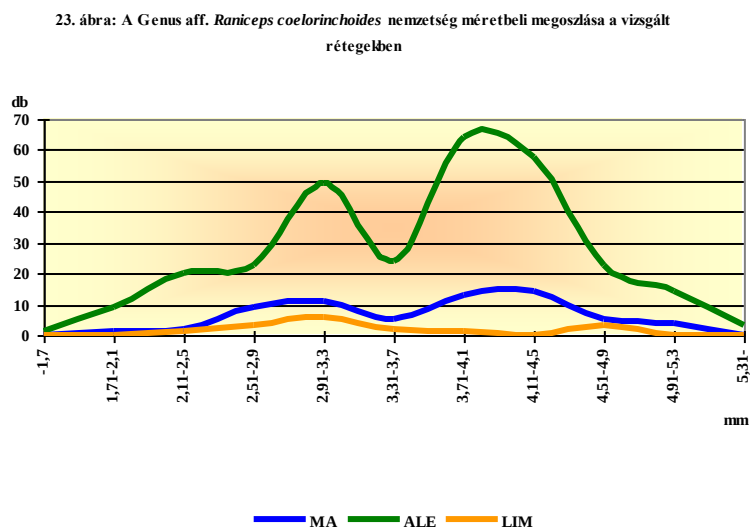
Group	Egysedszám (%)	Taxonszám
Bentsz	~45	~5
Nektonikus	~5	~5
Pelagikus	~75	~10

A három réteg összehasonlításánál a relatív gyakoriság (22. ábra), illetve a Jaccard-féle index eredményeit vettük alapul. A Jaccard-index hasonlóság kifejezésére szolgál. Számításaink alapján a molluszkás agyag és az aleuritos homokkő rétegek a leghasonlóbbak, valamint az aleuritos homokkő és a limonitos homokkő rétegek. Ez is bizonyítja az aleuritos homokkő réteg átmeneti jellegét. Legkisebb a hasonlóság a molluszkás agyag és a limonitos homokkő között. A három rétegben azon közös taxonokat vizsgáltuk, melyeknek egyedszáma meghaladta vagy elérte a 14-et. Mindezek alapján 3 közös taxont találtunk. A *Genus aff. raniceps coelorinchoides*, *Dentex aff. gregarius*, *Spicara smaris* taxonok méretbeli megoszlását vizsgáltuk.

[illegible]

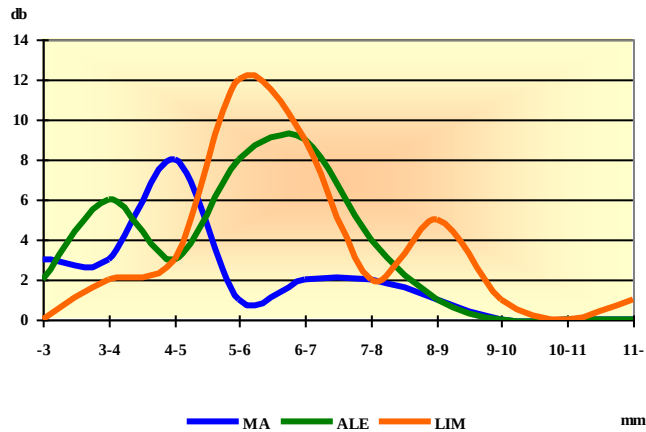
A *Genus aff. raniceps coelorchoides*-nek az aleuritos homokkőben a legnagyobb a relatív gyakorisága, a legkisebb a molluszkás agyagban. A *Dentex aff. gregarius* a limonitos homokkőben a leggyakoribb, és a molluszkás agyagban a legritkább. A *Spicara smaragdina* szintén a limonitos homokkőben a leggyakoribb, és a molluszkás agyagban a legritkább.

Ugyanezeket a taxonokat vizsgáltuk az otolithjaik mérete alapján. A *Genus aff. raniceps coelorchoides* mérete a három rétegben hasonló megoszlást mutat (23. ábra).

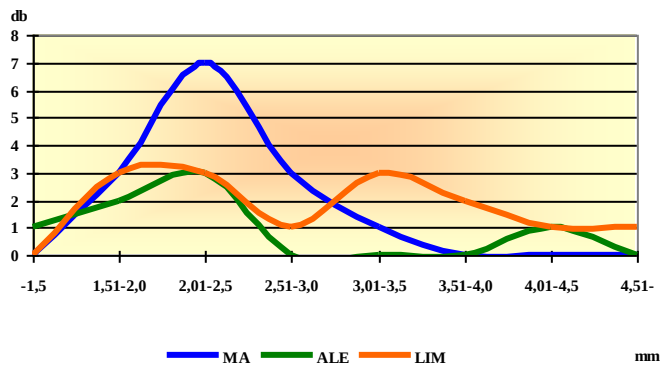
A *Dentex aff. gregarius* esetében voltak a legnagyobb különbségek. Legnagyobbak a limonitos homokkőben, a legkisebbek pedig a molluszkás agyagban voltak (24. ábra).

24. ábra: A *Dentex aff. gregarius* faj otolithjainak méretbeli megoszlása a vizsgált rétegekben

A *Spicara smaris* esetében is hasonló képet kapunk (25. ábra). Valószínűsíthetjük, hogy a halak mérete nagyobb volt a limonitos homokkő rétegben, mint a molluszkás agyagban.

25. ábra: A *Spicara smaris* faj otolithjainak méretbeli megoszlása a vizsgált rétegekben

Amennyiben a vizsgált taxonok ősföldrajzi megoszlását vizsgáljuk a három rétegben, jelentős változást vehetünk észre mind taxonszámot, mind egyedszámot tekintve. A molluszkás agyag rétegben a kozmopoliták aránya a legnagyobb. A többi csoport alárendelt helyzetű. Az atlantikus elemek látványos növekedését tapasztalhatjuk az x réteget vizsgálva, bár még mindig a kozmopoliták a dominánsak. Az indopacifikus taxonok továbbra is

alárendeltek. A limonitos homokkő esetében a taxonszámot tekintve a kozmopoliták az uralkodók. Egyedszámot tekintve az atlantikus faunaelemek vannak többségben. Az indopacifikus taxonok itt sem számottevők.

Az éghajlati övek szerinti megoszlást vizsgálva a molluszkás agyag esetében a trópusi öv dominanciája figyelhető meg. Az aleuritós homokkőből gyűjtött otolithfauna alapján elmondhatjuk, hogy változás történt. Mind taxonszámot, mind egyedszámot tekintve a meleg-mérsékelt klímára jellemző egyedek jelentősége növekedett. Mindhárom rétegből hiányoztak a hideg övre jellemző faunaelemek.

Amennyiben az élőhelyek szerinti megoszlást hasonlítjuk össze a rétegek között, a következő eredményt kapjuk. A molluszkás agyagtól a limonitos homokkőig haladva csökken a sekélytengeri faunaelemek jelentősége és növekszik a partközeli környezetet jelző taxonok mennyisége. A mélytengeri formák mindenütt hiányoznak.

Vizsgáltuk még az otolithok alapján meghatározott halak életmód szerinti megoszlását. A molluszkás agyagban a nektonikus halak dominálnak mind taxonszámot, mind egyedszámot tekintve. Az aleuritós finomhomokkő rétegben megfigyelhetjük, hogy uralkodóvá válnak a bentosz elemek. A limonitos homokkőből gyűjtött otolithok alapján még mindig a bentosz elemek a legjelentősebbek. Egyedszámot tekintve viszont a nektonikus halak voltak többen.

Az ősföldrajzi elterjedést tekintve a kapott adatok alapján arra következtethetünk, hogy az egerien idején a *Paratethys* medencéje közvetlen kapcsolatban állt a Földközi-tengerrel és az atlantikus régióval. Ez a kapcsolat a molluszkás agyagtól a limonitos homokkő felé haladva egyre kifejezettebbé vált. Az indopacifikus elemeknek a faunában betöltött alárendelt szerepe azt mutatja, hogy az egri korszak idején a *Paratethys* középső medencéje nem állt kapcsolatban az indopacifikus régióval. Az éghajlati megoszlást tekintve arra következtethetünk, hogy az egerien idején a klíma fokozatosan hűvösebbé vált. Az élőhely szerinti megoszlás alapján a tenger sekélyebbé válására következtethetünk, mivel nőtt a litorális és brakkvízi elemek aránya a faunában. Az életmód szerinti megoszlás szintén a sekélytengeri körülményeket mutatja.

Összevetettük az általunk talált taxonokat a Nolf tanulmányban leírt taxonokkal.

A molluszkás agyagban Nolf 7 otolith taxont talált 100 kg üledékben.

Mi 500 kg molluszkás agyagból 9 taxont határoztunk meg. A közös taxonok száma 4. Szignifikáns eltérés darabszámot tekintve a *Bregmaceros* sp. esetében van, Nolf 10-et említ, az általunk vizsgált anyagból pedig 1300 db került elő. Jelentős egyedszámbeli különbség adódik a genus aff. *Raniceps coelorrhynchoides* és a *Gobidaek* esetében is.

Az aleuritós homokkővet összehasonlítva a taxonszámok a következőképpen alakulnak: Nolf 13; a dolgozat szerzői 12. A közös taxonok száma tíz. Jelentős egyedszámbeli különbség csak a *genus aff. Raniceps coelorinchoides* taxonnál tapasztalható (84/288).

Irodalom

- Báldi, T. (1966): Az egri felsőoligocén rétegsor és molluszkafauna újrvizsgálata. *Földtani Közlöny* 96. pp. 171–194.
- Báldi, T. (1967a.): A Mátyásbánya-medence felsőoligocén makrofaunája. *Földtani Közlöny* 97. pp. 435–446.
- Báldi, T. (1967b.): A magyarországi felsőoligocén paleocönózisokról és ősföldrajzi jelentőségükről. *Őslénytani viták*. 8. pp. 1–6.
- Báldi, T. (1973 a.): *Mollusc Fauna of the Hungarian Upper Oligocene /Egerian/*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 511.
- Báldi, T. (1973 b.): Az életközösségek és üledékképződési környezetek összefüggésének vizsgálati módszereiről. *Földtani Közlöny* 103. pp. 340–344.
- Báldi, T. (1980): A korai Paratethys története. *Földtani Közlöny* 110. pp. 456–472.
- Báldi, T. (1983): Magyarországi oligocén és alsómiocén formációk. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 293.
- Báldi, T.–Kecskeméti, T.–Nyirő, R.–Drooger, W. (1961): Neue Angaben zur Grenzziehung zwischen Chatt und Aquitan in der Umgebung von Eger (Nordungarn). *Ann. Mus. Nat. Hun.* 53. pp. 67–132.
- Báldi, T.–Senes, J. (ed. //1975): *Cronostratigraphie und Neostatotypen: Miozän der Zentralen Paratethys*. VEDA – Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Bratislava, pp. 134–137.
- Brzobohaty, R. (1989): Die untermiozäne Otolithenfauna von Maigen bei Eggenburg, Niederösterreich. *Ann. Naturhist. Mus. Wien*, Vol. 90A, pp. 21–47.
- Gábor, R. (1936): Újabb adatok Eger felső-oligocén molluszkafaunájához. *Doktori értekezés*: pp. 1–13.; pp. 43–48, + irodalom + I. és II. fényképes tábla
- Galács, A.–Monostori, M (1992): *Ősállattani praktikum*. Tankönyvkiadó, Budapest p. 664.
- Géczy, B. (1985): *Ősállattan*. Tankönyvkiadó, Budapest p. 453.
- Géczy, B. (1993): *Ősállattan, Invertebrata paleontológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest p. 595.
- Gyalog L. (szerk.) (1996): A Földtani térképek jelkulcsa és a rétegtani egységek rövid leírása. Magyar Állami Földtani Intézet, p. 77.
- Hegedűs, GY. (1959): Magyarországi oligocén korallak. A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése az 1959. évről pp. 231–261.
- Hollósi G. (1995): *Funkcionális állatanatómia III. Az állati test szervei és szervrendszerei* 2. Kézirat Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Nolf, D. (1978): Les Otolithes des Teleosteens du Plio-Pleistocene Belge. *Geobios* No. 11, Fasc. 4., p. 517–559.
- Nolf, D. (1985): Otolithi Piscium in: *Handbook of Paleoichthyology*, Volume 10., Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, New York, 145. p.

- Nolf, D.–Brzobohaty, R. (1994): Fish otoliths from the Late Oligocene (Eger and Kiscell Formations) in the Eger area (northeastern Hungary) Bulletin de l'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique, Sciences de la Terre, 64 pp. 225–252.
- Nolf, D.–Da Silva, M. (1997): Otolithes de Poissons Pliocenes (Plaisancien) de Vale de Freixo, Portugal, Revue de Micropaleontologie, Vol. 40, No. 3. pp. 273–282.
- Noszky, J. (1936): Az egri felső cattiens molluszkafaunája. Ann. Mus. Nat. Hung. XXX. pp. 53–115.
- Radwanska, U. (1992): Fish Otoliths in the Middle Miocene (Badenian) Deposits of Southern Poland, Acta Geologica Polonica, Vol. 42. No. 3–4. p. 286.
- Reichenbacher, B.–Capetta, H. (1999): First Evidence of an Early Miocene Marine Teleostean Fish Fauna (Otoliths) from La Paillade (Montpellier, France); Palaeovertebrata, Montpellier 28 (1), pp. 1–46.
- Smigielska, T. (1973): Fish Otoliths from the Lower Tortonian Deposits at Niskowa near Nowy Sacz, Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Vol. XLIII. p. 23.
- Steurbaut, E. (1979): Les Otolithes de Teleosteens des Marines de Saubrigues (Miocene D'Aquitaine Meridionale, France), Paleontographica Abt. A, Vol. 166./1–3, pp. 50–91.
- Telegdi-Roth, K. (1914): Felső-oligocén fauna Magyarországból. Geologica Hungarica 1. pp. 1–66.

Bíró Yvette filmkultúrája. A filmkultúra története 1965–1973

Szerző: Dömötör Endre, művelődésszervező szak
Konzulens: Dr. Veress József, kandidátus

(Társadalomtudományi szekcióban III. helyezés)

1. Bevezetés

Elöljáróban fontos leszögezni, hogy a magyar film – miképpen más nemzetek filmjének, filmgyártásának – története nem ismerhető meg pusztán az elkészült művekből. Elkerülhetetlen, hogy a témával foglalkozó ne szembesüljön az adott kor történelmével, társadalmával, a művek keletkezési körülményeivel és azok utóéletével. Nem kell hangsúlyozni, hogy minden film azért jön létre, hogy a közönség megnézze azokat – és ez akkor is igaz, ha kivételes esetben az alkotó egyáltalán nem gondol a majdani nézőjére a készítés során. Továbbá azt se kell hangsúlyozni, hogy a nézőnek sokszor van szüksége segítségre a film értelmezésében, megítélésében, – szakszerűbben megfogalmazva: befogadásában. A baráti vélemények, eszmecserék mellett a filmkritika a legfontosabb ilyen fogódzó. Természetesen a filmes folyóiratok mellett másutt is fellelhető filmkritika (ma már gyakorlatilag a média minden területén), azonban a mozgókép világával legmélyebben ezek a lapok foglalkoznak.

A magyar filmes lapok, folyóiratok, periodikák teljes története eddig megíratlanul pereg, igaz a némafilmkorszak kiadványaiból készült egy átfogó és igényes munka – **Nemeskürty István: A mozgóképtől a filmművészetig** – az azt követő időszak összefoglalása azonban még nem született meg. A dolgozat témájául választott **Filmkultúra** című folyóirat képviseli a folytonosságot ebben a történetben. Ezzel a címmel ugyanis már létezett egy kiválónak tartott szaklap a háború előtti korszakban, azt **Lajta Andor** szerkesztette és 1928–1938 között tizenegy évfolyamot ért meg. Nem tekinthető közvetlen folytatásnak az 1960-ban szűk szakmai fórumként indult, a **Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum** kiadásában, rendkívül alacsony példányszámban megjelenő és 1964 júliusáig 25 számot megért lap, viszont szellemileg és a címválasztás azonosságával jelképesen is rokonságot vállalt vele. 1965 januárjában kezdődött a Filmkultúra harmadik és legfényesebb korszaka, mely alatt **Bíró Yvette** volt a főszerkesztő. Az ő leváltásával, 1974-től sokszor megújult, átváltozott lap 1995-ig létezett nyomtatott ki-

adásban, azóta a világhálón keresztül www.filmkultura.hu címen, internetes site-ként él tovább a harmadik évezred kihívásainak megfelelően. Ezek ismeretében nagyjából helytálló, hogy a Filmkultúra végigkísérte a magyar film történetét. Az pedig szintén állítható, hogy a Bíró-korszak a magyar film legragyogóbb éveire esett. Jelentősége azonban messze nem ebben keresendő. Amiért külön érdemes foglalkozni a Bíró Yvette szerkesztette „legendás” Filmkultúrával, arra több magyarázat van. Ez volt az a lap, mely nemzetközi megítélésben is jelentős magyar kiadványnak mondható: a korszakban magától értetődő volt, hogy a fontos európai filmlapok közlésre átvettek, fordítottak belőle cikkeket. Ez volt az a lap, mely nyilvánvaló pártontkívüliségével¹ a hatvanas évek magyar sajtótörténetében talán a legnagyobb szabadságot engedhette meg magának. Egyedülálló sikertörténetet hajtott végre, hiszen 500 stencilezett példányból rövid idő alatt 10 000 példányban, pillanatok alatt elkapkodott – filmes témákkal foglalkozó, de azok keretein túlmutató, társadalmilag is jelentős folyóirat lett.

1. 1. A magyar filmes lapok történetéről

A magyarországi, illetve a magyar nyelvű, határon túli filmes folyóiratok, kiadványok történetének első fejezete – a némafilmkorszak lapkiadása – könnyen megismerhető. Elég Nemeskürty remek összefoglalását felnyitni és nagy valószínűséggel választ találunk minden, e területre vonatkozó kérdésünkre. Meglepően széles volt a korabeli választék, és bár gyorsan jöttek létre és szűntek meg kiadványok, mégis állandó volt a filmszerető közönség olvasmányellátása. A második világháború után aztán lassan indult csak be a filmes lapkiadás, de az ötvenes évek második felére, amikor a szocializmus már megerősítette hadállásait, és a filmet is felhasználta a propagandacélokra, akkor a lapok is elindultak.

Az ötvenes-hatvanas években a Filmkultúrán kívül a csak részben idevonatkoztatható **Film**, **Színház**, **Muzsika** és az 1958-ban indult olvasmányosabb **Filmvilág** mellett néhány, rövidebb időt megélt kiadvány (**Jó szórakozást!**, **A MOKÉP képes film híradója**) tájékoztatta a moziba járó közönséget. Napjainkban, illetve a nyomtatott Filmkultúra utolsó napjaiban pedig – amikor a **Filmvilág** a legigényesebb, de még nagyobb közönségnek szánt lap – számos népszerű, de inkább szórakoztató filmnap (**Cinema**, **Vox**, **Total Film**) mellett a **Metropolis** és a **Filmspirál** képviseli a nívós filmelméleti kiadványokat. Néhány hosszabb-rövidebb időt megélt folyóirat érdemel még említést: ilyen a fotóval is foglalkozó **Szellemkép**, a tényyszerűségegre törekvő **Filmhírek**, a Filmhírek utódjának tekinthető **Biciklitolvaj** (mely szintén

¹ Bíró Yvette: Oh, azok a szép napok! In: Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991. 12. p.

hamarosan megszűnt), a Kolozsváron szerkesztett **Filmtett** és az amatőr filmes mozgalmat életető, hosszabb szünet után 1999-ben újraindult **Pergő Képek**.

1. 2. A Filmkultúra pályája

Ha egy, teljes magyar filmtörténetet átfogó lapot keresünk, akkor nem lesz eredménye a kutatásnak, hiszen ilyen sajtótermék nem létezik. Azonban nem kell sokáig kutatni, hogy Filmkultúra címmel megtaláljuk azt a kiadványt, mely a legtöbb korszakban fejtett ki aktív tevékenységet. A Lajta-féle Filmkultúra 1. száma 1928. április 1-jén jelent meg, majd 1938. november 1-jén a XI. évfolyam 11. számával szűnt meg. Mindvégig minőségi, ugyanakkor széles körű érdeklődés kielégítésre szolgáló lapként működött.

Az 1960 januárjában elindult stencilezett Filmkultúra a nagy előd iránti tiszteletből jelent meg ugyanazzal a névvel. Az első szám megjelenésekor Bíró Yvette és Molnár István neve állt a szerkesztő szó mögött, majd a második számtól egészült ki a szerkesztőbizottság Homoródy Józseffel. A huszonöt lapszámot megért kiadvány (mely ebben a formában 1964 júliusában jelent meg utoljára) csak a nagyon szűk szakmát érte el. Bíró szándékát valóra váltva – egy rövidebb átszervezés után – 1965 nyarán egy országosan terjesztett, szélesebb filmértő réteget megcélzó folyóirat indult be.

1. 3. A hatvanas évek politikai-kulturális állapota, a korabeli sajtóviszonyok

A korszak (a hatvanas évek eleje-közepe) politikai sajátosságainak legjellemzőbbje az volt, hogy amint sikerült megszilárdítani a szovjet felügyelettel működő hazai szocializmust, megtörténtek az első enyhülést jelző lépések, de a biztos kezű vezetés jelképeként – és mintegy ellenpontként – állandóak maradtak a kiszámíthatatlan lépések, érthetetlennek tetsző elhallgattatások. Mindenesetre ekkoriban a politikán belül a gazdaság és a kultúrpolitika is a reform előszelével kecsegtetett. 1963. március 21-én Kádár János bejelentette az általános amnesztiát, mely azonban nem terjedt ki minden „ellenforradalmi” tevékenységet folytató személyre, de így is több száz politikai elítélt ekkor került szabadlábra². 1966 végén aztán bejelentésre került az 1968-ra tervezett reform, mely az év január 1-jétől életbe is lépett. Megkezdődött az új gazdasági mechanizmus bevezetése és a fogyasztói árrendszer átalakítá-

² Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története. I. rész. (Szerk.: Révész Sándor) Budapest, 2000. 447. p.

sa³. A felszabadultabb társadalmi légkörben ekkoriban megjelenik a bizakodás és a remény egy szabadabb jövő eljövételében.

A hatvanas évek sajtóját egyszerűen lehet jellemezni: a pártirányítás alapvetően meghatározta a hangját, tematikáját. Ahogy **Murányi Gábor** *A magyar sajtó története* című könyvben írja: az alapképlet az volt, hogy „a párt a 'demokratikus centralizmus' alapján tévedhetetlenül irányítja az országot (...), s a párt tehát az általa kialakított és gyakorolt hatalom csúcsáról vezérli – a többi között – a sajtót is”⁴. Aztán 1964-ben, miképp más formában (pl. az amnesztia) már tapasztalható volt, a sajtóban és a kultúra egyéb területein is egyfajta nyitás kezdődött. Erre utaló jel volt, hogy **Pálffy József** főszerkesztésében 1964. január 31-én megindult a **Magyarország** című politikai és társadalmi hetilap⁵, mely témáival, hangütésével már önmagában is a korszak jelentős orgánuma volt, ám az tovább növelte szerepét, hogy elsőként ez a nagyközönségnek szánt lap közölt fordításokat, külföldi újságokból, folyóiratokból átvett cikkeket (itt jegyzendő meg, hogy az 1960–64 között élt Filmkultúra már korábban is jelentetett meg idegen nyelvű filmes kiadványokból fordított cikkeket). Az irányítás ügyelt arra, hogy egy-egy lapnak nagyobb mozgástere legyen, egyfajta 'felügyelt, kézben tartott' ellenzékként tevékenykedhessen (ilyen helyzetben volt a **Valóság**, időnként az **Élet és Irodalom** és ebbe a sorba tartozott később a **Mozgó Világ** is).

A Filmkultúrával alapvetően más volt a helyzet, de a szabadabb hangneme miatt szintén ebbe a sorba tartozott. Bíró fokozatosan térképezte fel, meddig lehet elmenni a szabadság keresésében (és egy percre sem volt megalkuvó; amikor rátalált a határra, rögtön távoznia is kellett). Azonban az elképzelhetetlen volt, hogy ne legyen egyetlen pártfelügyelő sem a szerkesztőségben. Ám a Filmkultúránál ezen a posztot betöltő **Újhelyi Szilárd** – a lap szemszögéből – becsülettel látta el feladatát, számtalanszor hárította el a párt megsemmisítőnek szánt támadásait. Feddhetetlenségét Bíró később többször is megerősítette: „...Újhelyi Szilárd oltalmazó védnöksége nélkül talán még idáig sem jutottunk volna, mint ahogy, valljuk meg, később is nem-egyszer csak az ő légelhárító manőverei mentettek át a forró helyzeteken”⁶, másutt pedig: „...efféle publikációk persze nem születtek könnyedén: Újhelyi Szilárd segítségével...”⁷

³ Beszélő évek 1957–1968. 559. p.

⁴ Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: *A magyar sajtó története* Budapest, é. n. 218. p.

⁵ Beszélő évek 1957–1968. 361. p.

⁶ Bíró Yvette: Oh, azok a szép napok! In: *Filmkultúra 65/73 válogatás.* (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991. 10. p.

⁷ Zsugán István: Volt egyszer egy Filmkultúra... Budapesti beszélgetés Bíró Yvette-tel In: *Filmvilág 1990/1.* 6. p.

A 3T önkényes elve (Tiltás, Tűrés, Támogatás) a lapok esetében egyre inkább a széles sávú túrt kategóriát jelentette, a Filmkultúra pedig egyre szemtelenebbül kísérletezett azon, vajon ki fér még bele a megtűrték sorába. Arra azonban a legfelsőbb vezetés gondosan ügyelt, hogy a politikai ellenzék csírájának tekinthető szellemi csoportosulások hosszú távon ne tömörülhessenek.

Pontosan ez zajlott le a Filmkultúra köré gyűlt emberekkel is, és ezt a párt következetesen meg is torolta. Bíró eltávolításával – akárcsak a hetvenes évek sajtójában mindenütt – itt is egyszemélyes főszerkesztői felelősség került bevezetésre, melyet már gondosan felügyeltek ’fent’-ről (bár szakmailag továbbra sem lehet túlzott kritikával illetni a következő szerkesztőségeket, a lap – a folyamatos átalakulás során – mindig a filmművészet igazi értékeinek továbbadására, megőrzésére törekedett, és a hiánypótlás mellett mindig a magyar film helyezkedett el fókuszában).

1. 4. Magyar film a hatvanas években

Csúcskorszakról akkor érdemes beszélni a filmművészetben, ha valami gyökeres változást követően nem elszórtan, hanem tömegével jelennek meg jelentős művek. A magyar filmgyártásban ez a korszak a hatvanas évek közepéig nem érkezett el. A magyar film az ezt megelőző időszakban hosszú ideig a sematizmus időszakát élte (1957 és 1962 között volt az igazi mélypont), „főfoglalkozás”-ban a szocialista rendszer kiszolgáló gépezete volt, és csak „mellékes”-ként vállalt néhány egyáltalán jobban sikerült, másfelől szabadabb alkotást.

Az államilag szervezett filmgyártás nem tudott kilépni szűkös keretei határából. Apró jelek azért voltak a fellendülésre: ilyen a **Balázs Béla Stúdió** létrejötte 1959-ben, az ígéretes rövidfilmekkel induló tehetséges filmfőiskolások (**Sára Sándor, Szabó István, Huszárik Zoltán**), valamint az állami **Hunnia Stúdió** két gyártótelepe mellett létrejött a **Budapest Filmstúdió**, melyet Nemeskürty István vezetett, és az ő – ekkor már megalapozott – tekintélye révén, némileg szabadabb felfogásban működhetett.

A magyar újhullám két elődarabjának (**Jancsó Miklós: Oldás és Kötés, Gaál István: Sodrásban**) elkészülte egy időbe esik az 1963-as politikai enyhülés időszakával, így azzal a légkörrel is, mely a közéletben is a nagyobb szabadság ígérletét hordozta. Ekkoriban a filmesek minden addiginál nagyobb ugrással, egyre jelentősebb alkotásokat hoztak létre. Abban az évben, amikor megjelenik a Bíró szerkesztette Filmkultúra, már Szabó István is bemutatkozott egy ígéretes elsőfilmmel (*Álmodozások kora*, 1964), a mozik vetítik Jancsó és Gaál második alkotását (*Így jöttem* 1965, valamint *Zöldár* 1965) és túl van a bemutatón néhány friss hangú alkotás, így a **Kardos Ferenc-Rózsa János** által rendezett *Gyerekbetegségek* és **Kovács András**

Nehéz emberekje is. Ami pedig még inkább fontos, elkészült a korszak két igazán emblemikus remekműve, az 1966-os bemutató előtt álló *Szegénylegények* és a sorsára egyelőre dobozban várakozó **Kósa Ferenc**-film, a *Tíz-ezer nap* (mely egyúttal a Balázs Béla Stúdió első nagyjátékfilmje).

Mint a Leninnek tulajdonított mondás – „*számunkra minden művészetek közül legfontosabb: a film*” – is mutatja, a szocializmusban a filmművészet volt a kiemelten támogatott művészeti ág, művészi tevékenység, dacára annak, hogy ez került a legtöbb pénzbe, anyagi és természeti teherbe. A hatvanas évek közepén és második felében az említett filmek, és a korszak további csúcscsalkotásai: *Húsz óra* (**Fábri Zoltán**, 1965), *Apa* (Szabó István, 1966), *Hideg napok* (Kovács András, 1966), *Csillagosok, katonák*, illetve *Fényes szelek* (Jancsó Miklós, 1967 és 1968), *Nyár a hegyen* (**Bacsó Péter**, 1967), *Bohóc a falon* (**Sándor Pál**, 1968) *Feldobott kő* (**Sára Sándor**, 1968) által elért nemzetközi sikerek persze a politika számára is hasznosnak bizonyultak. A kialakított viszonyt is ez a tény határozta meg: az évtized végére filmgyártásunk a politika általi legitimitást élvezhette (persze a néhány megsértethetetlen tabut kivéve: ’56 ellenforradalmi beállítása, a szocializmus érvényessége és a szovjet hadsereg magyarországi állomásozása). Megengedett volt a filmművészet számára, hogy tegye, amit akar, ha nem lépi át az említett határokat, és ha ezzel még *’hazánk hírnevét is öregbíti’*, ráadásul példázza, hogy *’nálunk bizony még ezt is lehet, lám-lám nincs diktatúra, érvénye van a szabad szónak’*. A jelentős és rangos fesztiválsikerek a korszak egyik legizgalmasabb filmgyártásává tették a magyart. Ami a külföld számára a szocializmusba való betekintést jelentette, valamint komoly hírértékkel bírt (no és persze – például Jancsó esetében – teljesen újszerű filmnyelvi megoldásokat mutatott be), az az ország lakosságának a betevő szellemi táplálékot, az ország irányításnak pedig a kapóra jött hátszelet jelképezte. Ilyen alap helyzetben a filmes lap, a Filmkultúra is, mint ezen filmek *’tettestárs’*-a kevesebb felügyeletet szenvedett el, nagyobb szabadságot kiharcoló fórum lehetett.

2. A filmkultúra megalapítása

2. 1. Eredeti szándék

Egy belső igény nyomán megújult a Filmkultúra. 1964 júliusában jelent meg az utolsó száma a Bíró–Molnár–Homoródy-féle Filmkultúrának, és a megenyhült, „kis magyar konszolidációként” is emlegetett időszakban Bíró ráértett, hogy a belső szakmai közlöny-féleséget fel lehet (és fel is kell) váltani egy szélesebb réteget megcélzó folyóirattal. A következő majdnem egy év ennek a tervnek a megvalósításával (engedélyeztetés, átszervezés) telt el.

1965 közepén a szakmának szóló igényes folyóirat jelenik meg az utcákon (a párt ezen a címen engedélyezte a működést), Bíró Yvette főszerkesztésében, továbbra is a MFIF kiadványaként (de hivatalosan azért új folyóiratként, hiszen a címlapon az első évfolyam, első szám szerepel). Így vall az indulásról Bíró: lehetővé vált, hogy „józanabb tájékoztatás, tárgyilagosabb hangok is érvényesüljenek a kultúra területén, s így lapot alapítani egyszerre csak váratlan lehetőség volt számunkra, alkalom, fórum, mely addig elképzelhetetlen szellemi összefogást kínált”.⁸

Ismeretes, hogy a film nagykorúvá a század közepének jelentős filmirányzatai, mozgalmi által érett. Az olasz neorealizmus, a francia újhullám, az angol free cinema, mind-mind egy új minőséget, egy magasabb szintű művészi kifejezőmódot hozott létre, mely a világ számos táján egy megújulási és fejlődési folyamatot indított be. A társadalmi problémák ábrázolása, a szubjektum nyíltan vállalt megnyilatkozása, az 'itt és most válaszadás' a film sajátosan új, önkifejező terepe és területe lett (nem beszélve a filmnyelv megújulásáról, mely nem tartozik a témához). Olaszországban a **Cinema Nuovo** folyóirat, Franciaországban a minden filmes folyóiratok közül leginkább legendásnak tartott **Cahiers du Cinéma**, Angliában a **Sight and Sound** tudósított az új törekvésekről, sőt beágyazta és serkentette azokat. A Filmkultúra ezek mintáját követte.

A nemzetközi filmélet mellett a biztató hazai eredményekről kívánt beszámolni, ha már bemutatni nem tudta azokat a filmeket, melyeket nyilvánvaló politikai okokból nem lehetett játszani a hazai mozikban. „Az volt a szándékunk, hogy összehozzuk mindazt, ami a világ filmművészetében történik azzal, ami itthon készül”⁹ – nyilatkozta Bíró egy 1989-es beszélgetésben az indulásról. Mintául a francia újhullám előőrseként, szócsöveként elhíresült legendás Cahiers du Cinémát választotta a rövid időn belül a korabeli magyar film, a magyar újhullám támogatójává, pártfogójává nemesült lap. „Arra törekedtünk, hogy az alkotók körül olyan szellemi légkör és kritikusi gárda alakuljon ki, amely hozzásegíti őket ahhoz, hogy lényeges dolgokról beszéljenek...”¹⁰

A Filmkultúra az indulással mindjárt felrázni akart: „Tessék felébredni! Nyissunk új lapot!”¹¹ – szólt a beköszönő cikk címe, az *Álmodozások* korának zárómondatát idézve, ugyanakkor Bíró rögtön eszmecsere, beszélgetés kezdeményezett a lap hasábjain keresztül, és ez a hangnem mindvégig jellemezte is szerkesztői periódusát. A másik, nem titkolt cél az volt, hogy a

⁸ Bíró Yvette: Óh, azok a szép napok! 10. p.

⁹ Zsugán István: Volt egyszer egy Filmkultúra. 5. p.

¹⁰ Uo. 5. p.

¹¹ Filmkultúra 65/1. 5. p.

„gyermekfelügyelet alá helyezett magyar nézőt”¹² megismertessék az itthon eltitkolt, elhallgatott, be nem mutatott alkotókkal és művekkel. „Első, elemi vágyunk a lappal az volt, hogy kaput nyissunk, kaput a tiltott gyümölcsök behozatalára. Ismertessük meg végre azt, ami másutt történik, ami tilos, véltük. Lássuk a kirekesztett értékeket”.¹³

2. 2. A lap készítői

A Filmkultúra a Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum védőszárnyai alatt, mondhatni az intézet kiadványaként látott napvilágot.

A szerkesztőségnek – persze csak átvitt értelemben – nagyon sok tagja volt. Nem is hivatalos szerkesztőségként, hanem egyfajta szabad szellemi társaságként működött a lapot létrehozó szerkesztő-szerző gárda. A főszerkesztői pozíciót – ha szerénységből titulusként a lapban nem is írta ki – természetesen Bíró Yvette birtokolta (neve mellett a szerkesztő szó szerepelt). Ő alakította ki a lapot létrehozó csapatot, melynek katalizátoraként igazi másként gondolkodó közösséget hozott létre, így aztán nem számított, hogy a hivatalos szerkesztői felállás szerint öten dolgoztak a lapon, valójában a szerkesztőség nagyon sok taggal és állandóan változó felállásban ténykedett, sokszor Bíró lakását használva műhelyként, szerkesztőségi szobaként.

2. 2. 1. Bíró Yvette, szerkesztő

Bíró Yvette Budapesten született 1930. április 3-án, iskoláit is itt végezte. Túl azon, hogy magyar–filozófia szakon szerzett diplomát, és filmesztétaként ténykedett, jelentős dramaturgnak is tekinthető, hiszen Makk Károly, Fábri Zoltán (például a *Húsz óra*), **Mészáros Márta** filmjei mellett hosszú évekig Jancsónak is ő volt a dramaturgia, többek közt az egyik legnagyobb hazai filmes vitát kiváltott alkotásának, a *Fényes Szelek*nek is irodalmi felügyelője volt, tehát belülről ismerte mindazt, amiről aztán külső szemmel is éles megfigyeléseket tett.

1960-tól a Filmkultúra szerkesztője, 1965-től a főszerkesztője. Első könyve, *A film formanyelve* 1964-ben, a Gondolat Kiadónál jelent meg, második munkájával, *A film drámaiságával* (Gondolat, 1967) a filmtudomány kandidátusa lett. (Ezek közös kiadását a Századvég–Osiris gondozta, 1994-ben, *A hetedik művészet* címmel jelent meg.)

A Filmkultúrát 1973 végéig szerkeszthette, aztán 1976-ban eltanácsolták az országból. Ezek után a világ számos egyetemén tanított (Párizs, Jeruzsálem, Nyugat-Berlin), majd kétéves párizsi tartózkodást követően, 1978-tól Amerikában telepedett le, a Stanford és a Berkeley egyetemek után a New

¹² Bikácsy Gergely: Mítoszok és parabolák. In: Beszélő évek. 1957–1968. 531. p.

¹³ Bíró uo. 10. p.

York University filmtanszékének lett állandó tanára. Könyvei rendszeresen jelennek meg azóta is (*Profán mitológia*, 1982 – magyarul: 1990, *A rendetlenség rendje – Film / Kép / Esemény*, 1996, a **Marie-Genevieve Ripeau**-val közös *Egy akt felöltöztetése – Képzletgyakorlatok*, 1996) a legújabb kötete, a *Nem tiltott határátlépések* 2003 elején jelent meg, az Osiris kiadó gondozásában. 1990 óta gyakran hazalátogat, előadásokat tart, tanít (például ő adta **Iványi Marcell** *Szél* című alkotásának alapfeladatát, mely később a legjobb rövidfilm Arany Pálmáját nyerte el Cannes-ban).

Bíró akkori kapcsolatai révén ismerte a magyar underground élet színéjavát, íróktól, költőktől kezdve szociológusokon, pszichológusokon át filozófusokig szinte mindenkit, aki a rendszer által kegyvesztettnek, vagy csak nemkívánatosnak számított. Ezekből a kapcsolatokból aztán munkakapcsolat lett és számos ismert tudós, művész később állandó szerzőjévé vált a Filmkultúrájának.

2. 2. 2. *A szerkesztőség tagjai*

A jelképesen felállított, de munkáját felelősséggel végző szerkesztőség az indulástól kezdve 1967 végéig öt főből állt: Bíró mellett Gaál István és Kovács András filmrendezők, **Hegedűs Zoltán** filmesztéta és Újhelyi Szilárd filmfőigazgató, akkoriban az MFIF igazgatója volt tagja. Újhelyi a párt felé legalizálta a lap működését, a filmrendezők lapcsináló hajlama pedig szintén francia példa, az újhullám majd minden jeles rendezője – **Godard, Truffaut, Rohmer** stb. – szintén kritikusként kezdte.

1968-ban két fővel, **Garai Erzsivel** és **Illés Györggyel** bővült az addigi szerkesztőség, majd 1969-ben és 1970-ben már **Papp Sándor** neve is a szerkesztőbizottság sorában szerepelt. Az 1971/1-es számtól Bíró eltávolításáig, az 1973/5-ös számig a némileg átalakult szerkesztőség így nézett ki: Bíró, Garai, Hegedűs, Illés, Kovács, Papp maradt a régi gárdából, Újhelyi és Gaál távozott, helyükre **B. Nagy László** filmkritikus, **Köllő Miklós** dramaturg-stúdióvezető és két filmes, Makk Károly, illetve Sára Sándor érkezett.

A tárgyalt időszakban a lap olvasószerkesztője **Sallay Gergely**, képszerkesztője **Sebestyén Lajos**, szerkesztőségi titkára **Kreitli Ilona** volt. 1970-től **Ember Marianne** munkatársi státuszban szerepelt.

2. 3. *Az indulás körülményei*

Nagyon szerény körülmények között kezdte működését a lap, a minisztériumi engedélyen csak egy 500 példányban kiadható szakmai fórum megjelenés szerepelt, ám az olvasói igény alapján gyorsan átalakult a példányszám. A külalak szinte egyből véglegessé vált, a Kemény György tervezte borítón ugyanazzal a betűtípussal és mérettel szerepelt a lap neve, alatta az év, illetve lapszám. Az első évben három szám jelent meg, mindegyik más-más

alapszínnel, majd ez a színváltogatós (piros, lila, ezüst, zöld stb.) hagyomány még pár évig folytatódott. A második évtől kéthavi rendszerességgel hat szám jelent meg évente. A kiadott példányszám fokozatosan emelkedett, a filmes szakemberek nagy várakozással, a filmrajongó olvasók pedig nagy szeretettel vették kezükbe az első példányokat, és egyik tábor sem csalódott azokban. Egy szép reményű kiadvány született.

3. A filmkultúra aranykorszaka

3. 1. A lap jelentősége

A Filmkultúra olyan szerepet töltött be a hazai filmtörténetben, mint a Cahiers du Cinéma a francia újhullám idején. Nemcsak tájékoztatta a modern filmes törekvésekről az olvasókat, hanem a korabeli filmgyártással szoros kapcsolatot kialakítva befolyásolta a magyar újhullám fejlődését. A modern európai iskolák bemutatása mellett azért mégiscsak a magyar film volt a folyóirat középpontjában. A cikkek többsége a magyar filmekről szólt, kritikák, portrék, interjúk, alkotói beszélgetések, készülő filmek bemutatása, filmrendezők egymás közötti beszélgetése, összefoglaló esszék mind a magyar film szolgálatában születtek, még ha nem is mindig engedékeny hangnemben (és persze az is jelzés volt, ha valamiről nem született írás). A *'kérdező film'*, a *'gondolkodó film'* címkéje, fogalma is a Filmkultúra „terméke”, ezekkel a korabeli filmes életre nagyban ható írásokkal is az alkotók mozgásterét próbálta tágítani a lap. Arról már nem is szólva, hogy amint bővült a szerzőkör és az olvasók felismerték az igaz szót, azt hogy itt a filmek témáján túlmutató társadalmi-politikai másként nyilatkozás jelenik meg, onnantól a lap társadalmi jelentősége is megnőtt (nem véletlenül kellett szinte hónapról-hónapra növelni a példányszámot, mely így is gyorsan elfogyott az árusoktól). A témaválasztásokban megnyilvánuló 'néma politizálás' és a kérdésfeltevésekben megjelenő kritika hangja azonban nemcsak az olvasóréteghez jutott el és jelentett neki igen sokat, hanem a hatalom szemében is egyre fájóbb szálka volt.

3. 1. 1. Kölcsönhatásban a filmmel

Először is a Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum kiadványa volt a lap. Már ez is egy szoros kapcsolatot feltételez a filmesek világával, pláne, hogy az MFIF akkoriban – a rendszer miatt is – nagyobb befolyással bírt a filméletre. Másodszor a lap szerkesztői között is megtalálunk két filmet (Kovács, Gaál), de a szerzők között pedig még több név bukkan fel, szinte állandó lehetőséget biztosítottak számukra, hogy elmondják a gondjukat-bajukat, véleményüket. A folyamatos interjúzás, lapban lefolytatott esz-

mecssere szintén módot adott a filmeseknek, hogy előhozakodjanak és találják az ötleteiket, gondolataikat.

Harmadszor maga a filmkritika is táplálta a filmtalajt, hiszen a rendezők sokat adtak a véleményekre. Negyedszer a lap elméleti munkássága, az elméleti írások is próbálták irányítani a magyar film által meghódítandó területeket. Szinte kínálták a feldolgozandó témákat, kérdéseket vetettek fel, melyekre a filmesektől vártak választ, fogalmakat hoztak létre melyek köré műveket szerettek volna csoportosítani (kérdőző film, gondolkodó film), és nem utolsósorban kínálgatták a dokumentumfilmezés és a cinéma direct feltáratlan lehetőségeit. „Arra törekedtünk, hogy az alkotók körül olyan szellemi légkör és kritikai gárda alakuljon ki, amely hozzásegíti őket ahhoz, hogy lényeges dolgokról beszéljenek, és főként nem gyermekded, didaktikus válaszok formájában, inkább hiteles jelzéseket, minél pontosabb kérdéseket megfogalmazva.”¹⁴

Persze a film is visszahatott, hiszen adta a témát a lapnak és adta szerzőnek a számos írói, kritikai tehetséggel is megáldott filmrendezőt.

3. 1. 2. Kölcsönhatásban a közélettel

Filmes kereteket túllépő lap akkor vált a Filmkultúrából, amikor a magyar filmek valóságos táptalajt biztosítottak az 'értelmiség-politikai vezetés vitájához', ebbe szállt be a folyóirat is. A bürokratikus kultúrpolitika mindig maga határozta meg, hogy meddig lehet elmenni a bírálatban¹⁵, de a szabad pályára állt értelmiségi szellem ekkor már magától körzött, nem lehetett ellene semmit tenni, csak megbünteti, regulázni. A Filmkultúra a 3T felfuvalkodottságával szemben a maga 3K-jával reagált. A hatalom szemében kényes és kényelmetlen témákban utaztak: „a kétkedés, kritika és kísérletezés jogáért próbáltunk sikraszállni (...) mikor az önálló gondolkozás és elfogulatlan kérdés értékeit hangsúlyoztuk”.¹⁶ Ez a vállaltan fellazító és fellazító tevékenység persze a hatalomnak is gyorsan szemet szúrt. A számos küzdelem, csata (utólagos fejmosások az ominózus cikkek miatt) azonban mégsem volt eredménytelen, a lap a közélet (főként a felébredt értelmiség) egyik legizgalmasabb orgánuma lett.

2. 3. A lap felépítése – témák, cikkek

A Filmkultúra indulásától egy jól kidolgozott koncepció szerint működött. A két fő témapillér a következő volt: a kortárs magyar film helyzete, ismertetése, kritikája, támogatása, interjúk, beszélgetések, kritikák, elméleti

¹⁴ Zsugán uo. 5. p.

¹⁵ Bíró uo. 11. p.

¹⁶ Bíró uo. 11. p.

írások által, illetve a nehezen utolérhető, nálunk bemutathatatlan külföldi alkotások ismertetése, tudatosítása, az új nemzetközi filmes törekvések közléte, főként filmfesztiválról származó ismertetések útján. Persze idővel módosultak az arányok, de soha nem változott a két fő törekvés.

A lap felépítése szinte az első számtól készen volt, az egyes témák erősödése alapján volt néhány új blokk, mely az első két évben került a tematikába, de utána szinte végig ezekkel a kategóriákkal dolgoztak.

1. *Műhely*: általában ez volt az egyes számok legelső blokkja, ugyanis ezek voltak a legizgalmasabb cikkek. A Műhelyben mindig magyar alkotókkal (ritkábban a filmhez közeli szakemberekkel, esztétákkal) készült interjúk, illetve több személy közti beszélgetések voltak (ezeken sem volt ritka, hogy rendező faggatott rendezőt). Nagyon gyakran ezek voltak a legaktuálisabb, legütősebb oldalak a folyóiratban.
2. *Fórum*: ez a blokk többnyire egy nagyobb téma vitaindító cikke volt, melyet a következő számokban fejtettek tovább, vagy pedig vártak rájuk hozzászólásokat, és természetesen a nagyobb témák vitái, egyszerre megjelentetett anyagai is itt láttak napvilágot.
3. *Mérleg*: ebben a rovatban szerepeltek a filmkritikák, melyek eleinte csak magyar filmekről szóltak. Amikor megindult a külföldi művek esztétikai vizsgálata, akkor azoknak külön blokk jött létre.
4. *Látóhatár*: ez témakör foglalkozott a külföldi filmekkel. Eleinte csak fesztiválbeszámolók, külföldi (főleg nemzeti filmgyártásokat) összegzéseket, híreket közöltek itt, majd később a nemzetközi alkotások kritikája is ide került.
5. *Premier Plan*: a filmes szakzsargonnal élő rovat egy alkotó pályájának összefoglalását tartalmazta. Gyakran interjúkkal, a rendező által írt szövegekkel fűszerezve.
6. *Külföldi folyóiratokból*: ez a blokk a lap utolsó oldalain helyezkedett el és nagyon fontos szerepet töltött be a tájékoztatás szempontjából. Itt szerepelhettek a sehol máshol utol nem érhető, fel nem lelhető, nagyon értékesnek minősülő interjúk, készülő filmek beszámolóit.
7. *Esszék*: címszó alá a nagyobb elméleti írások, gondolatgyakorlatok kerültek.
8. *Ellenvélemény*: ez a témakör csak később jelent meg, de gyorsan állandóvá nemesült, hiszen a lap nagyon sokféle gondolatnak adott teret, és ebben a rovatban a korábbi cikkekhez lehetett hozzászólni, azokkal vitatkozni és ez nagyon népszerű volt. Mondhatni ez jelképezte a lap liberális szemléletét, de azt is példázta,

hogy nem volt arisztokratikus fórum, az olvasók is hozzáadhatták gondolataikat bármely témához.

9. *Könyvek*: ez egy ritkábban felbukkanó blokk volt, de időről-időre recenzálták benne a friss kiadványokat.
10. *A film és közönsége*: ez a rovat sem volt gyakori, de alkalmanként helyet kapott, és akkor filmszociológiai tárgyú írásokkal foglalkozott.

Sok esetben kapott önálló címet egy nagyobb téma, mely igazából egyik rovatba se fért bele. Szintén egy önálló egységet képezett a filmforgatókönyvek közlése, melyek sajátossága az volt, hogy a választások olyan alkotásokra estek, melyek nem voltak nálunk bemutathatók, így közlésük igazi értékközvetítés volt (az persze jelzésértékű, hogy a legutolsó oldalakon sokszor szinte feltüntetés nélkül, eldugva közölték őket). A magyar forgatókönyvek pedig még forgatás előtt vagy alatt álló műveket mutattak be.

Ilyen közlés volt a hatalom szemében nem éppen kíváncsnak tartott **Déry Tibor** novellákból készülő Makk-film, a *Szerelem*, a Csoóri Sándor–Kósa Ferenc-féle *Nincs idő* és a **Kardos István–Kardos Ferenc**-féle *Petőfi* film szövege. A nálunk forgalmazhatatlan **Tarkovszkij**-film, az *Andrej Rubljov* forgatókönyvének közlése szintén bátor és fontos cselekedet volt, csakúgy a **Buñuel**-filmek forgatókönyvei (*Az andalúziai kutya*, *Tejút*, *A Burzsoázia diszkrét bája*) és a **Bergman**-féle *Persona* bemutatása. Fegyvertény volt a lap számára, hogy a film világtól teljesen elzárkózó **Lukács György**öt is rávették egy sor hazai alkotás megtekintésére, aki ennek hatására elismerte, hogy akár művészet is lehet a film.

Az 1967/4-es szám közölte az örömteli hírt, miszerint az akkor kétéves lap elismerő oklevélben részesült a Velencei Filmfesztiválon, ebből is látszik, hogy a külföld érdeklődéssel és tetszéssel figyelte a 'vasfüggöny'-ön túli lelkes filmes szakértelmet.

1968 nyaráig a **Kemény György** tervezte címlap mindig más színben jelent meg, a Csehszlovákiai beavatkozás (augusztus 20–21.) elleni néma tiltakozásul azonban az 1968/4-es szám fekete címlappal került az utcai kioszkokba, és innentől kezdve ez is maradt a végleges forma.

A lap minőségi cikkeiről tanúskodik Bíró 20 évvel későbbi véleménye is: „Újraolvasva a tizenöt-húsz évvel ezelőtti számokat, örömmel tapasztalom, hogy mennyire érvényesek maradtak a benne megjelent írások”.¹⁷

3. 3. Szerzőgárda

A kádári konszolidáció liberalizmusra hajló éveiben egyfajta – persze csak relatív – tolerancia következtében megélénkült a másként gondolkodók

¹⁷ Zsugán uo. 6. p.

köre¹⁸, de nyilvánosságra nem juthattak, vagy ha igen, akkor csak nagyon korlátozottan. Bár továbbra is filmről szóló írások sorai közé kellett becsémpészni a tiltott gondolatokat, a Filmkultúra eredeti profilját meghaladó fórum lett, ahol a marginálisok, a hivatalos kultúrából kiszorított és hallgatásra ítélt írók, tudósok egyre nagyobb számban publikáltak. Cikkeik, – legyen tárgyak akár egy-egy **Antonioni**-, **Bergman**-, vagy **Kovács**-film kritikája, akár egy átfogó elemzés a Jancsó-filmek motívumrendszeréről, akár a cinéma direct, az új dokumentarista filmstílus méltatása – mindig többet mondtak az adott témánál, főképp az ellenkultúra hangján szóltak, és gyakran a fennálló rendszer hibáit elemezték, olyannyira a sorok közé rejtve, hogy átsiklott a cenzorok figyelmén. Ez volt az igazi bravúr, hogy ezt úgy tegyék, hogy ne lehessen belekötni, hogy kicselezze a gyakran egész cikkeket is könnyedén kihúzó kezeket.

Egészen elképesztő névsor jön össze, ha nemcsak a teljesen elhallgattatott szerzőket, hanem a csendben, a háttérben dolgozó írókat is egybegyűjtjük. A korabeli és az azóta is figyelem középpontjában lévő szellemi elit bontakozik ki, mindez Bíró szívós tevékenységének, fáradhatatlan rábeszélőképességének köszönhetően. A főszerkesztőnő azon az állásponton volt, hogy egy adott filmhez ne csak a filmkritikusok, hanem a mű világához így-úgy kapcsolódó egyéb szakterületek hozzáértői is szóljanak hozzá. *„Kilépve a szakmai szűkösség és kulturális provincializmus vigasztalan légteréből, olyan munkatársakat kerestünk, akik vitathatatlan szellemi integritást képviseltek. Nem a másutt is buzgólkodó filmkritikusi gárdát foglalkoztattuk, hanem független gondolkodókat, akik az alkotóművészet vagy filozófia bármely területén működhettek. Ez az együttes szokatlan szellemiséget teremtett, mely elűtött a kortárs folyóiratok légkörétől.”*¹⁹

Nem törekedve a teljességre, csak az arányok érzékeltetésére, álljon itt az egyes területek néhány képviselőjének neve (természetesen a szerkesztőség tagjain kívül). Ha többségük nem is volt rendszeres szerzője a lapnak, azért szinte mindegyikük alkalmi munkatársnak, gyakran szellemi segítőtársnak tekinthető, mindössze egy-két személy volt csak egyszeri közreműködője a Filmkultúrának.

Az itt publikáló kritikusi, filmesztéta társaság mára a szakma gerincének számít, ám sokuk ekkor még kezdő volt, de felbukkant azért néhány, már akkor komolyabb tekintélynek örvendő szerző is: Ember Marianne, **Mágori Erzsébet**, **Almási Miklós**, **Létay Vera**, **Veress József**, **Zalán Vince**, **Nemes Károly**, **Bikácsy Gergely**, **Marx György**, **Gyertyán Ervin**, **Zsugán István**, **Szilágyi Gábor**.

¹⁸ Bíró uo. 12. p.

¹⁹ Bíró uo. 16. p.

Az írók, költők rendszeres és erősen foglalkoztatott rétegnek számítottak a folyóiratnál: **Eörsi István, Gyurkó László, Kuczka Péter, Csoóri Sándor, Görgey Gábor, Benedek Isván, Horgas Béla, Mészöly Miklós, Dobai Péter, Örkény István, Pilinszky János, Sándor Iván, Thurzó Gábor, Domonkos Mátyás** csak néhány név a hosszan sorolható listáról.

A szociológusok leginkább a magyar film témájához szóltak hozzá, azon belül is a dokumentumfilmzés esett az ő illetékességi körükbe: **Vitányi Iván, Hegedűs András, Lázár István, Konrád György, Sükösd Mihály, Somlai Péter, Józsa Péter** neve ma is ismerősen cseng, a szakma jeles személyei ők, akik ráadásul a filmek nyelvét is jól értik.

A korszak legizgalmasabb pszichológusai sem hiányoznak a névsorból, ők főképp a lélekboncolgató alkotások kapcsán jutottak szóhoz: **Csepeli György, Halász László, Mérei Ferenc, Halmich Dezső, Sípos Kornél, Polcz Alaine, Féjja Sándor, Földes Katalin**.

Bíró baráti köréhez közel álltak a hatalomnak sok fejtörést okozó filozófusok, akik persze egyre bátrabb cikkeket publikáltak: **Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Vajda Miklós, Huszár Tibor, Márkus György**, sőt még **Lukács György**öt is sikerült rávenni, hogy érdeklődést tanúsítson a film iránt.

A tudomány és a művészet egyéb területeiről még számos szerzőre lelt Bíró: **Szabó Miklós, Hanák Péter, Lackó Miklós, Szűcs Jenő** történészek, **Hankiss Elemér** és **Szegedy-Maszák Mihály**, irodalomtörténészek, **Németh Lajos** és **Perneczky Géza** művészettörténészek, **Mészáros Tamás** színházi rendező, **Boglár László** etnográfus, **Kenedi János** mint újságíró, **Bálint Endre** és **Erdély Miklós** képzőművészek, **Marx György** fizikus mind-mind a lap érdemeit növelték írásaikkal.

A filmes szakemberek listáját lehet a legtovább sorolni, itt Bíró tényleg megvalósította azt, hogy élő kapcsolatot alakított ki a művészi ággal, mellyel folyóirata foglalkozott. Itt most tényleg csak azok neve szerepeljen, akik szerzőként kiemelkedően sokszor szerepeltek a tartalomjegyzékben: **Zsombolyai János** operatőr, **Szabó István** és **Jancsó Miklós**, továbbá az ekkoriban kezdő **Szomjas György** rendezők, valamint a ténylegesen kritikusból rendezővé avanzsálódott **Maár Gyula**.

A lap tekintélyes fejezetét kitevő fordítások főképp három ember munkáját dicsérték, akiket ráadásul akkoriban még szigorú anonimitásba kellett burkolni: **Göncz Árpád, Zsámboki Zoltán, Vásárhelyi Miklós**.

E tekintélyes névsor messze van a teljestől, de hűen mutatja be a szerzőgárda sokféleségét. „Olyan szélesre próbáltuk tárni a kaput, amennyire csak lehetett, és az urbánus és népi, reformista-revizionista és liberális nézetek képviselői egymás mellett jelentek meg a Filmkultúra hasábjain.”²⁰ A fiatal

²⁰ Bíró uo. 12. p.

szerzők integrálása szintén szívügye volt Bírónak. „... a fiatalok körében is olyan igényes írókhoz folyamodtunk, akik számára a gondolat pontossága és az érvelés világossága volt fontos...”²¹

Tagadhatatlan, hogy a Filmkultúra legendássá válásához ez a páratlan névsor és a névsorban található személyek által létrehozott cikkek is nagyban hozzájárultak.

4. Egy korszak vége

4. 1. Bíró leváltása

A lap és Bíró főszerkesztői posztja többször került a majdnem példaértékű büntetés, az eltávolítás, megszüntetés sorsára, a hetvenes évek elejének politikai visszarendeződése azonban végképp bevégezte a feladatot. A hivatalos vezetés felelőseit leginkább a Filmkultúra körül kialakult baráti társaság léte irritálta, vagy ahogy később nyíltan is Bíró szemére vetették: a „nemkívánatos személyi csoportosulás”.²² A fentről jövő telefonos zaklatások, az elégedetlenségtől terhes megjegyzések egyre nagyobb számban záporoztak a lap felé, mígnem a hivatalos elmarasztalás is megtörtént.

Az 1972-ben megjelent *Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése (Társadalmi Szemle, 1972, szeptember)* című hivatalos pártállásfoglalás – a Kulturpolitikai Munkaközösség megfogalmazásában – súlyosan elmarasztalta a Filmkultúrát. A párton belüli liberalizálási törekvések háttérbe szorultak, majd elhaltak, hogy újra a represszív, konzervatív vezetés kerüljön előtérbe. A pártokumentum szerint a Filmkultúra kárhoztatandó, antimarxista folyóirat²³, a feddés azonban rendkívül önellentmondó volt: „...*részben azért, mert – úgymond „objektivista”, elkötelezetlen; részben azért, mert a lap irányvonala „elfogult”, arisztokratikus. Mondjam, hogy a két vádpont elvileg is kizárta egymást?*”²⁴ – nyilatkozta tizennégy év múltán Bíró.

Az utolsó csepp a pohárban pedig az volt, amikor a minisztérium és főleg az akkori filmfőigazgató tudomására jutott, hogy egy filmrendező (Kovács András, **Bacsó Péter**, Jancsó Miklós, Makk Károly, Fábri Zoltán, Kósa Ferenc) által folytatott beszélgetés leközlése várható, melyben a filmesek kifejtették egy önálló alkotóstudió iránti igényüket, és a művészek önigazgatási jogait ecsetelték. Ez annyira felháborította a főigazgatót, hogy cenzori funkcióját ellentmondást nem tűrően érvényesítette. Felszólította Bíró, vegye ki

²¹ Bíró uo. 16. p.

²² Bíró uo. 17. p.

²³ Társadalmi Szemle 1972/9. 7. p.

²⁴ Zsugán uo. 6. p.

a cikket, amit ő nem tett meg (kerek perec visszautasította, hiszen korábban az nem volt gyakorlat, hogy cikkeket kérnek be előzetes cenzúrára) így azonnali hatállyal felmentette őt a lap szerkesztése alól. Neve az 1973/6-os számmal került le a lapról, a bevont cikket Bíró sohasem adta le, azóta elolvasható a Századvég által kiadott válogatásban.²⁵

A regresszió más formában is jelentkezett ekkoriban – a kizárt és megbélyegzett filozófusok ügye, a **Haraszi**-per a *Darabbér* miatt, a **Konrád–Szelényi** szerzőpáros bebörtönzése, majd kiutasítása az országból. Egy új korszak kezdődött a politikában. Három év múlva aztán a teljes némaságra kárhoztatott Bíró Yvette országból való távozása ellen sem emeltek kifogást, magyarul: eltanácsolták. „*Végül magam is levelet kaptam a belügyminisztertől, amelyben közölte, hogy az országból való távozásom ellen semmiféle kifogást nem emel...*”²⁶ Ez már éppen jókor jött a néma megfullasztásra ítélt egykori szerkesztőnőnek: „*...kirúgatott a filmgyárból is (a filmfőigazgató – D. E.) és nem taníthattam tovább sem a filmfőiskolán, sem az egyetemen (...) ami a legsúlyosabban érintett, az a teljes publikációs tilalom volt*”.²⁷ Magyarországon semmi esélye sem volt arra, hogy folytassa a megkezdett filmesztétai tevékenységét, ezért a kiutasítás számára a szükséges rossz, de egyúttal az egyetlen lehetőség is volt, hogy visszatérjen a filmesztétika világába – külföldön pedig nagy szeretettel és megbecsüléssel fogadták.

A lap számára más idők jöttek el, mely során számítani kellett arra, hogy a megkezdett út a továbbiakban nem folytatható és a tisztesség megőrzése mellett a szolidabb hangú tájékoztatás a lehetséges irányvonal. A magyar film aranykora a vége felé közeledett, a néma szövetség a filmesek és a lap között csendben felbomlott.

4. 2. Utóélet

Az ominózus cikk bevonása és Bíró azonnali leváltása után a szerkesztőség tagjai közül Garai Erzsit nevezték ki a készülő szám (1973/6) megbízott szerkesztőjének, majd három évig nem is változott a helyzet e téren. Az 1976/2-es számtól a neve mellől elkerült a 'megbízott' jelző és innentől kezdve az 1979/3-as számig ő volt a lap főszerkesztője. A megváltozott állapotok miatt eleinte fagyos légkörben, majd az új viszonyokhoz igazodva egyre természetesebben folyt a munka. Azt tudták a szerkesztők, hogy ezután nem folytatható a megkezdett hangnem, de a lehetőségekhez képest próbálták folytatni a nemzetközi filmélet bemutatását, illetve a hazai mozgóképi segítségét.

²⁵ Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991.

²⁶ Bíró uo. 17. p.

²⁷ Zsugán uo. 6. p.

A szerkesztőségi tagság gyakrabban változott, sok filmes szakember és egyre több Filmintézeti munkatárs került a lap kötelékébe. Főszerkesztőváltás még négy volt a lap életében. Először az 1979/4-es számtól vette át a stafétát az akkori filmfőigazgató **Kóháti Zsolt**, aki 1987 végéig volt a folyóiratnál. Az ő ténykedése alatt 1985 és 1987 között havilap lett a Filmkultúrából, ezzel párhuzamosan a külalakja is megváltozott, fehér alapszínen egy-egy keretes fénykép szerepelt a borítón.

1988 és 1990 között Marx József volt a főszerkesztő, és újra kéthavi periodika lett a lapból, külsőre pedig kékes alapot kapott. 1991 és 1992-ben **Urbán Mária** volt az egyik meghatározó szerkesztő, majd többen közösen, illetve számonként váltva egymást szerkesztették a lapot. Ekkoriban már nagyon szűk volt az olvasóréteg, a népszerűbb kiadvány már a nyolcvanas évek eleje óta a Filmvilág volt. Az utolsó kísérlet a lap feltámasztására **Forgács Iván** nevéhez fűződik, de az 1993 és 1995 között általa szerkesztett nagyalakú, de jóval vékonyabb lap sem tudott komolyabb előrelépést produkálni és ekkor már a piaci viszonyok között nem érte meg a Filmintézet számára fenntartani a veszteséges kiadványt. 1996 óta viszont az Interneten átalakult formában folyamatosan él, és őrzi tovább a méltán legendás nevet.

5. Összegzés

Ahelyett, hogy még egyszer megismételnénk a lap érdemeit és elhelyeznénk a Filmkultúrát a korszak társadalmilag is jelentős folyóiratai között, talán érdemes egy rövid gondolatmenet erejéig azon elidőzni, hogy mit adhat a mai, film iránt érdeklődő közönségnek ez az archív, könyvtárak raktáraiból elő-előszedett, rosszabb esetben ott porosodó több kilónyi papírköteg.

Túl azon, hogy egy történetileg is jelentős lap a Bíró-féle Filmkultúra, azért is érdemes foglalkozni vele, mert talán képes megmutatni **Almási Miklós** filmkritikus szavaival: a „*jelen arcába a múlt által húzott vonásokat*”. A korszak filmes látásmódja mai szemmel bizony elhasználnak is tűnhet, a modern filmelméletek mára meghaladták az akkori nézeteket, de a filmhez való alapvető megközelítések nem változtak: a néző minőségi, igényesen szórakoztató filmet, vagy a lelket, illetve a szellem munkálkodását megindító alkotásokat szeretne látni. 1965 és 1973 között ez a lap az akkori filmes generációval közösen nemcsak egy értékes korszakot hozott létre a magyar filmtörténetben, hanem megmozgatta a közönséget is. Talán ezért érdemes a múlttal, egy legendás filmes folyóirat történetével foglalkozni, hátha előbányászható belőle az akkori pezsgő szellemi életből valami, ami a számunkra is hasznosítható. Hiszen hiába van ott lehetőségként a múltból mindaz, ami értékes, ha észre se vesszük, vagy átnézünk rajta és nem fedezzük fel a magunk számára.

6. Felhasznált irodalom

1. A Filmkultúra című folyóirat összes száma 1928–1995-ig.
2. Beszélő évek 1957–1968. A Kádár-korszak története. I. rész. (Szerk.: Révész Sándor) Budapest, 2000.
3. Bikácsy Gergely: A magyar film 1896–1998. In: Oxford Film Enciklopédia. (Szerk.: Geoffrey Nowell-Smith) Budapest, 1998.
4. Bíró Yvette: A film drámaisága. Budapest, 1967.
5. Bíró Yvette: A film formanyelve. Budapest, 1964.
6. Bíró Yvette: A rendetlenség rendje – Film/Kép/Esemény. Budapest, 1996.
7. Bíró Yvette: Oh, azok a szép napok! In: Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991.
8. Bíró Yvette: Profán mitológia. Budapest, 1990.
9. Bíró Yvette–Marie-Genevieve Ripeau: Egy akt felöltöztetése – Képzeletgyakorlatok. Budapest, 1996.
10. Filmkultúra 65/73 válogatás. (Szerk.: Zalán Vince) Budapest, 1991.
11. Film Lexikon. (Szerk.: Csala Károly–Veress József) Budapest, 1994.
12. Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Budapest, é. n.
13. Nemeskürty István: A mozgóképtől a filmművészetig. Budapest, 1966.
14. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001.
15. Új Film Lexikon. (Szerk.: Ábel Péter) Budapest, 1971.
16. Zsugán István: Volt egyszer egy Filmkultúra... Budapesti beszélgetés Bíró Yvette-tel. In: Filmvilág 1990/1.

Börtönben végzett csoportmunka és annak hatékonyságvizsgálata előzetes fogva tartásban lévő fiatalokkal

Szerzők: Gossányi Judit szociálpedagógia szak
Szeverényi Gábor szociálpedagógia szak

Konzulens: Dr. Ludányi Ágnes tanszékvezető főiskolai docens

*(Pedagógia, Pszichológia, Közművelődési és Könyvtartudományi
Szekcióban III. helyezés)*

1. A kutatás előzményei

A börtönhöz kapcsolódó első csoportvezetési élményem harmadéves koromban ért. Akkor érkezett a tanszék felé egy kérés az egri bv. intézettől, hogy különböző foglalkozásokat tartsunk a börtönben fogva tartott elítéltek számára.

Ugyanebben az intézményben korábban is folytak foglalkoztató programok, melyeket művelődésszervező szakos hallgatók tartottak, de ezek néhány év után kimerültek, a kapcsolat megszakadt a börtön és a diákok között. A börtönnevelők vezetője, aki szintén szociálpedagógusként végzett, azzal a kérdéssel fordult tanszékünkhöz, hogy vállalná-e szociálpedagógus hallgatók delegálását intézményükbe, illetve a feladathoz kedvet érző diákok munkájának felügyeletét, szupervízióját.

Elsőként egy női csoportot választottunk, melynek középpontjába az anyaság, a család témakörét helyeztük. A többi páros is előre megnevezte, hogy mely témakörrel kíván foglalkozni, így kívántuk elérni, hogy a rabok érdeklődésük és érintettségük szerint egy, maximum két csoportba jelentkezzenek. A jól kitalált témák feldolgozására épített csoportok azonban fedték egymást, folyamatos volt a tagok vándorlása a különböző csoportok között, tehát nem lehetett állandó csoportokat kialakítani. Éreztük, hogy nem értették meg annak a lényegét, amiért a csoportok elkülönülnek egymástól, amiért a csoportoknak külön vezetőpárosaik vannak, amitől a csoport csoporttá lesz. Fontos következtetést vontunk le ezen tapasztalatainkból, mégpedig, hogy a csoportokkal kapcsolatos információkat közvetlenül nekünk kell átadni nekik ahhoz, hogy világossá váljon működésük célja.

A következő félévben újból nekivágtunk egy csoport beindításának. Úgy gondoltuk, érdemes volna az intézményben raboskodó, de még első fokú

ítéletüket váró fiatal fiúkkal külön foglalkozni, tehát az előzetes letartóztatásban lévő fiatalokúakkal kívántunk dolgozni. Létre is jött ez a csoport, igaz, nem egykönnyen, hiszen ki kellett válogatni azokat a fiúkat, akik egymás bűntársaiként nem kerülhettek egy helyiségbe, illetve azokat is, akik valószínűleg nem tudnának együttműködni a többiekkel és velünk (ezekben a részletekben a börtönnevelőség ismereteire kellett hagyatkoznunk). Így a „felhasználható” fiatalokúak száma nem volt elegendő egy csoport megalakításához, ezért a fiatal felnőtt, férfi, szintén előzetesben lévő állományból pótoltuk ki a hiányzó legénységet. A csoport átlagéletkora így is 19 év körül volt.

Egy évnyi börtöntapasztalat után kezdtünk észrevenni olyan törvényszerűségeket a csoportműködésben, melyeket a zárt, büntetés-végrehajtási intézményi környezetnek tulajdonítottunk. Ezen törvényszerűségek igazolására egy újabb csoport beindítására vállalkoztunk, hasonló célcsoporttal, mint az előző esetében, azzal a különbséggel, hogy itt nem voltak fiatalokúak, de a csoport összes tagja előzetes fogva tartott státuszban volt, és egyikük sem volt idősebb 22 évesnél.

2. Elméleti bevezető

Ennek a fejezetnek az első felében a bűnözésről általában, és a büntetés-végrehajtás magyarországi gyakorlatáról lesz szó. A második részben pedig a csoportlélektan nemzetközi hátterét és fejlődését, a hazai börtönökben már működő egyéni és csoportos terápiákat, és egy beilleszkedési zavaros serdülőkkel folytatott pszichoterápiás program és az általunk kidolgozott csoportfoglalkozás sorozat párhuzamba állítását fejtem ki. Végezetül bemutatom a csoportkutatás néhány kardinális problematikáját.

2.1. A bűnözés

A bűnelkövetést a szociológia tudománya a devianciák, a társadalomba való beilleszkedés zavarai közé sorolja. A devianciát úgy határozhatjuk meg, mint olyan normáknak vagy normarendszereknek a megszegését, amelyeket egy közösség vagy társadalom jelentős része elfogad. Minden társadalmi norma együtt jár bizonyos szankciókkal, amelyek elősegítik a konformitást, és védelmet nyújtanak a nonkonformitással szemben. A szankció mások részéről megnyilvánuló reakciót jelent egy egyén, vagy egy csoport viselkedésével kapcsolatban, amely az adott norma követését igyekszik biztosítani. A modern társadalmakban a formális szankciók fő típusai a bíróságok és börtönök által megtestesített büntetési rendszerhez kapcsolódnak. A jogszabályok a kormányzatok által érvként meghatározott normák, melyeket az állampolgároknak kötelességük követni, s amelyek megszegőit a hatóságok

formális szankciókkal büntetik. Ahol léteznek jogszabályok, ott léteznek bűncselekmények is, hiszen a bűncselekményt legegyszerűbben úgy definiálhatjuk, mint jogsértő magatartás.

2.2 A büntetés-végrehajtás magyarországi gyakorlata és ellentmondásai

A legsúlyosabb társadalmi elítélés, ami a törvényeket sértő viselkedés megbüntetéseként érheti az egyént, az a szabadságvesztés-büntetés. A börtön a büntetés letöltésének helyszíne, a bűnhődés háza, mert a bűncselekményt elkövetőnek bűnhődnie kell. Ezt az állam az igazságszolgáltatáson keresztül biztosítja, erre erős hatást gyakorol és így befolyásolja az aktuális gazdasági, kulturális, politikai helyzet, különböző érdekcsoportok és a közvélemény. Emiatt a börtön büntető funkciója mellett a hagyományosan elvárt elrettentő funkció és a javító-nevelő funkció hol felerősödik, hol gyengül, egymáshoz viszonyított aránya változik.

A *büntetés* funkcióról ma azt valljuk, hogy a fizikai elszigeteltség, a szabadság korlátozása jelenti a bűnhődést, „ez a rossz, amit a bűnöző megérdemel”, de néha ezt sem fogadja el a közvélemény tetтарыыos büntetésnek.

Az *elrettentés* – *generális prevenció*¹ – funkciója egy soha be nem bizonyított kapcsolatra épül, hogy ez a hatás egy belső gátlást hoz létre az emberekben.

A harmadik feladattal kapcsolatos általános felfogás, hogy a bebörtönzés időtartamát fel kell használni a rab korrekciójára, nevelésére, hogy alkalmassá váljon a társadalmi visszailleszkedésre.

Az ilyen jellegű munka viszont nehezen valósítható meg az előző két funkció szorításában. Ahhoz, hogy ez teret nyerjen, átfogó intézményi reformokra van szükség, a megfelelő szakembereket kell alkalmazni, és hatékony kezelésprogramokat kell kidolgozni.

A magyarországi jogszabályok a *reszocializálás*² eszméje köré szerveződnek. E cél elérése érdekében a büntetés-végrehajtási intézmény feladata az elítélt nevelése: önbecsülésük és felelősségérzetük fenntartása, a társadalmi hasznosság tudatának kialakítása, szabadulásuk után a társadalom életébe való beilleszkedés elősegítése.

A nevelési folyamat magában foglalja az elítélt személyiségének megismerését, megfelelő *foglalkoztatását* és önképzést, a *rehabilitációs* és szabad-

¹ Elriasztás útján a bűncselekmény elkövetésének megelőzése

² Az érvényes jogszabályok szerint a szabadságvesztés-büntetés célja, hogy az ítéletben, más jogszabályokban meghatározott joghátrányt érvényesítse, valamint elősegítse az elítélt szabadulása utáni társadalmi beilleszkedését és újabb bűncselekményektől való tartózkodását (1993. évi XXXII. Törv. 9.§)

idős-programok szervezését, a családi és társadalmi kapcsolatok támogatását (6/1996. IM rendelet 68.§).

A gyakorlatban azonban finanszírozási hiányosságok miatt a börtönöket nehéz megfelelő ütemben korszerűsíteni, a személyzet szakmai képzettségét növelni. A büntetőpolitika lassú, nehézkes reformja miatt – amely az *alternatív büntetési*³ *formák* bevezetését célozná – a szabadságvesztésre ítélték aránya várhatóan nem csökken, új börtönök létesítésére csekély a remény, így a jelenlegi helyzet előreláthatóan hosszú időn át fennmarad.

2.2.1 Belső ellentmondások

A bv. külső szorító dilemmái mellett belső ellentmondások is nehezítik a rendszer adekvát működését. „A börtön intézménye önmagában hordoz számos immanens (belső lényegéhez tartozó) ellentmondást, melyek a rendszerből magából fakadnak és legfeljebb mérsékelhetők, de meg nem szüntethetők” (Csetneky, 1984.) .

Az ellentmondások közül azokat fogom megvilágítani, amelyekből kristálytisztán látszik a miénkhez hasonló programok hiánya, és amely az ellentmondásokra választ és feloldást tudna nyújtani.

„A társadalom képviselői egy egyént kiemelnek, és erőszakkal kisebbségi státusba helyeznek. Így a börtön nem csak fizikailag különíti el a bentlakókat, hanem rendszeresen erősíti a rájuk illesztett alsóbbrendű bűnöző státusukat” (Grosser, 1960.).

Stigma. Ettől szabadulni szinte lehetetlen, és olyan mélyen gyökerezik bennük, hogy nem is küzdenek azért, hogy lemossák ezt a bélyeget. Ezzel a problémával többször is találkoztunk és beépítettük a foglalkozásokba, annak a problematikáját, hogy ezt miként lehet kezelni, és hogy nem érdemes fölötte elsiklani.

Az ellentmondás másik serpenyőjében a börtön céljai közé felvett reszocializáció égisze alatt a státuszjavítást is meg kell oldani, hiszen csak úgy valósulhat meg sikeres visszailleszkedés, ha a büntetés letöltése után a bekerüléskori státusnál jobb vagy ugyanolyan helyzetből tud indulni az elítélt.

Az elítélt nem önként kerül börtönbe, kényszerítik a fogva tartás eltűrésére, munkavégzésre, szabályok betartására, és kényszer hatására vesz részt különböző programokon. Az általunk lefolytatott csoportfoglalkozás-sorozat sikerének egyik fontos összetevője lenne az önkéntes részvétel.

Ezért dolgoztunk ki egy fél-önkéntes rendszert. A számítógépes nyilvántartásból megkaptuk a potenciális csoporttagok névsorát (haragosok, büntárak jelenléte kizárva), majd ezzel a névsorral celláról-cellára járva próbáltuk

³ Szabadságvesztés-büntetést helyettesítő büntetés, pl. házifogság, elektronikus távörzés, társadalmi felügyelet, terápiás kurzusra kötelezés

a fogva tartottak érdeklődését felkelteni, és természetesen megajánlottuk nekik az önkéntesség lehetőségét is.

A fogva tartottak a börtönben erősen függő helyzetben vannak, alárendelve a szabályoknak és az azokat kikényszerítő személyeknek. Ez a helyzet kiszolgáltatottá és önállóságuktól megfosztottá teszi őket. Azonban a sikeres visszailleszkedésükhöz az önállóságuk és döntéskéességük fenntartására elengedhetetlen. Mivel a bv. reformját nem tűzhetjük ki célként, ezért olyan programok, foglalkozások megszervezése szükséges, ahol a résztvevőket sokszor hozzuk döntési helyzetbe, sokszor kell választaniuk, hogy ezen képességüket szinten tartsuk, és a döntési helyzetből fakadó feszültséget le is vezessük.

A benti élet szükségszerűen zárt. Minden fontos élettevékenység ugyanazon a helyen zajlik, az intimszféra eltűnik, a mozgásszabadság korlátozott. Ez alapvető feszültségforrás, és számos kísérlet is bizonyítja, hogy ez az agresszív megnyilvánulások melegágya. A zártság a börtön irányítása szempontjából kívánatos. A lezárt terek áttekinthetőek, egyszerűbb az ellenőrzés. Ha viszont különféle aktivitási formák zajlanak, ez a kívánatos rend felborul, ellenőrizhetetlenné válik.

Ez hiedelem. Hiszen a szabadabb mozgást biztosító börtön belső biztonsága valószínűleg nagyobb, mert így a bezártságból fakadó frusztrációs feszültségek nem jelennek meg. Ezért a foglalkozásokon sokmozgásos, fizikai aktivitást igénylő tevékenységre is szükség van.

Általában nem kívánatos az, hogy az elítéltek teljesen szabadon kommunikálhassanak egymással, sőt néha ezt erőteljesen korlátozzák is (pl. szökési kísérlet miatt). Ahhoz, hogy a nevelő képes legyen közreműködni a reszocializációs folyamatban, állandó interakció szükséges közte és az elítélt között. Az őrök pedig igyekeznek minél rövidebb parancsokat osztogatni, hogy ezzel is elkerüljék a „bizalmaskodást”, és fenntartsák a fölérendelt helyzetüket. Ezért fontos, hogy más kinti személyekkel is találkozhassanak, és velük tartalmas beszélgetéseket folytathassanak, tehát folyamatosan érezzék a normál emberi kommunikáció hatóerejét.

A következőkben a *célcsoport*⁴ börtönön belüli speciális – előzetesen fogva tartott – státusából fogom a program szükségességét fókuszba állítani.

2.3 Előzetesen letartóztatottak

Az előzetes letartóztatás a legsúlyosabb személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedés, amelynek alkalmazására a büntetőeljárás törvényben

⁴ Az egri bv. intézmény előzetes fogva tartásában lévő hat, 19–22 éves korú fiatal felnőtt férfi, akik az általunk elvégzett vizsgálat alanyai voltak, ahol is a bennük lezajlott változásokat és a belőlük alakult csoport hatékonyságát vizsgáltuk

meghatározott esetekben, módon és ideig kerülhet sor, amikor az elkövetői bűnösség kérdéséről a bíróság jogerősen még nem döntött. Célja: a büntető-eljárás eredményes lefolytatásának biztosítása. Elrendelésének általános és különös feltételei is vannak.

Általános feltételek (egyszerre kell fennállni):

- a gyanúsítottal szemben fennáll a bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja, amit közöltek is vele
- szabadságvesztéssel legyen fenyegetett a bűncselekmény
- a nyomozást már elrendelték
- kizáró ok nem áll fenn
- fiatalkorúaknál plusz feltétel csak a bűncselekmény különös tárgyi súlya esetén alkalmazható

Különös feltételek:

- megszökött, hatóság elől elrejtőzött, vagy szökésétől lehet tartani.

2.3.1 Az ártatlanság védelme⁵

Ezen alapelv szabja meg az előzetes letartóztatottakkal kapcsolatos szabályozás valamennyi fontosabb rendelkezését. Például: a jogerősen elítéltekkel azonos elbírálás alá nem vonhatók, nem kötelezhetik a formaruha viselésére.

2.3.2 Ambivalens (tarthatatlan) helyzet

A bv. intézményekben az előzetesen letartóztatottaknak többszörösen is bizonytalan a helyzetük. Egyrészt az ártatlanság védelme miatt nem kezelhetők úgy, mint az elítéltek. Ez hátrányosan érinti őket, mivel elhelyezésük, mozgásterük, kontrolláltságuk a legszigorúbb elítélt kategóriai szabályaihoz hasonló, munka- és szabadidő eltöltési lehetőségeik korlátozottak. Másrészt, bár büntetés-végrehajtási szabályok vonatkoznak rájuk, a munkába állítás, látogatás és levelezés ellenőrzésében a döntési jogkör a bíróságé, amely az ítékezés érdekeinek megfelelően dönt. Mindezek fokozzák az előzetes letartóztatottban a bizonytalanság, szorongás érzését. Számukra a fogva tartás hossza kiszámíthatatlan, a bírósági ítélet kimenetele kétséges; ez az állandó bizonytalanság, sorsuk kiszámíthatatlansága befelé fordulóvá, fizikailag és pszichésen is meggyötörtté teszi őket.

⁵ „Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg”

Helyzetük tarthatatlanságát az adja, hogy elfoglaltság híján úgyszólván korlátlan szabadidővel rendelkeznek, ez alatt az idő alatt az elkövetett bűncselekménnyel, a bírósági tárgyalással és a várható ítélettel foglalkoznak.

2.4 A „csoportozás” elméleti áttekintése és gyakorlati megjelenése

Mit jelent csoportozni? Lélektani térben közös célkitűzéssel, megegyezéssel alapuló időkeretben, módon (módszerrel), meghatározott feltételek és szabályok között együtt(esen) működni, hogy az élményekbe, átélésekbe ágyazódó kedvező változást érhesünk el a személyiségben.

A legpontosabb, és számunkra legalkalmasabb csoportdefiníciót Rudas adja. A csoport-fogalmat a későbbiekben is ebben az értelemben fogom használni: „A kiscsoport olyan emberek együttese, amelyben a résztvevő egyének egymást közvetlenül érzékelik, s egymással folyamatosan vagy rendszeresen interakcióba lépnek.” A továbbiakban négy sajátosságot ír le, amelyek alapján még közelebb kerülhetünk a fogalomhoz.

1. Célja tagjainak fejlesztése (személyiség-, önismeret-fejlesztés, társas-készség-fejlesztés)
2. Nem spontánul vagy külső szempontok szerint alakul, hanem szándékosan a fenti célra hozzák létre, tehát intézményesült
3. Előre láthatóan, sokszor megtervezetten magába sűríti az emberi élet és egyéb csoportok változásának fő fázisait: a keletkezést, növekedést, leépülést, s az elmúlást
4. Célját a csoport önmaga valósítja meg, vagyis az interakcióba lépő egyének csoportja a kívánt változás, illetve fejlesztés kerete, közvetítője, serkentője

2.4.1 A csoportozás története

A teljesség igénye nélkül azokat a fejlődési utakat, kutatókat, szaktekintélyeket és csoporttípusokat fogom kiemelni, amelyek eredményeiből, módszereiből illetve gondolataiból táplálkoztunk.

Elsőként **J. M. PRATT** bosztони тудогыогыашз nevét kell megemlíteni, aki egy programot dolgozott ki betegek тудовэшэнек kórházon kívüli kezelésére.

Ez abban az időben nem csak fizikai, hanem társadalmi betegség is volt, és a pácienseket életkedvvesztés, letargia is gyötörte. Pratt észrevette, hogy azoknak, akik részt vesznek ezeken a csoportos beszélgetéseken, állapotuk gyorsabban javul. A résztvevőket a közös betegség kapcsolta össze, de a

foglalkozásokon soha nem tárgyalták meg tüneteiket, és jó hangulatban voltak. Pratt néha előadásokat is tartott a betegség kezeléséről, és az életvezetésről.

Az analógia kézzelfogható: a bűnözés „társadalmi betegség”. A csoportunk tagjait életkedvvesztés és kiábrándultság gyötörte. Összekapcsolta őket, hogy ők „sittesek”. A csoport céljai közt nagy fontosságot tulajdonítottunk annak, hogy legalább a foglalkozások alatt ne beszéljenek a „tüneteikről” (tárgyalás, bezártság, cella-ügyek). Reméltük, hogy a javulásuk is gyorsabb lesz, és hatékonyabb lesz a visszailleszkedésük.

A *csoportos pszichoterápia* elnevezés **Jacob Lewy MORENO**-tól származik, aki ebbe az elnevezésbe foglalta pszichodráma módszerét. „Ez volt az első önálló csoportmódszer, amely a közösségi kapcsolatok világában, a társak segítségével, a tagok közötti vonzalmak (szimpátia – antipátia) erejével, a csoport érzelmi atmoszférájának biztonságnyújtásával és a lejátszás kataritikus, feszültséget lereagáló hatásaival szolgálta az emberi problémamegoldást.” (A pedagógus-hivatás személyisége, KLTE 1996.)

Sok esetben alkalmaztunk verbális vagy nonverbális dramatikus elemeket a csoportülések során. Így fokozható volt a beleélés intenzitása, a probléma megértése, és a keletkező feszültség szervezett, időzített levezetése, esetleg fenntartása.

Kurt LEWIN iskolát teremtett. T-laboratóriumokat és ezen alapuló T- (tréning) csoportokat szervezett. Ezeknek a csoportoknak az elemzése, gyakorlatuk kultúrája tette technikává, tudássá és módszerré a csoportban rejlő dinamikai erőket. Munkásságának egyik jelentős állomása volt, mikor felkérték egy konferencia levezetésére, ahol vezetőket készítettek fel az előítéletek elleni harcra. Az ott folyó munka csoportos vitákból, szerepjátékokból, eseti stábülésekből állt. Lewin és munkatársai felismerték a *visszajelzéseken* (feed back) alapuló emberi kapcsolatok fejlesztésének új módszerét. Lewin életműve alapvető fontosságú annak megértésében, hogy a csoport milyen utat jár be. Ezt az általa lefektetett csoportdinamikai jelenségekkel tudjuk megragadni. E nélkül egy szituáció aktuál-értelmezése vagy egy lezajlott folyamatra való szakmai visszatekintés elképzelhetetlen volna. (A csoportdinamikai elemeket lásd a csoportjelenségek és a folyamat elemzésénél.)

Carl ROGERS, a humanisztikus pszichológia apostolának elmélete a viselkedés-lélektan és a pszichoanalízis mellett a harmadik meghatározó irányzatává lett a pszichológiának. Ez az új, személyközpontú felfogás az emberi egyéniség, szabadság és méltóság tiszteletére tanít. A terapeuta vagy csoportvezető szerepe facilitátorrá (serkentő, segítő) alakul, és egyenrangú emberi kapcsolatok kialakítására kell, hogy törekedjék. Hinnie kell az egyén belső erőforrásaiban, és ennek felszínre hozásában kell szerepet vállalnia. Empátia, hitelesség, őszinteség és a feltétel nélküli elfogadás kívánalmainak is meg kell felelnie, és mindezeket interiorizálnia kell és gyakorolnia.

Ezen képességek nélkül nehéz börtönben csoportot vezetni, dolgozni. Ha nem bízunk a résztvevők belső erejében, ami a változás kulcsa, ha nem teljes empátiával fordulunk feléjük, a bizalmat, mely a segítség támpillére, nem fogjuk tudni kialakítani.

Még egy nagyon fontos csoportvezetői attitűd a hitelesség. „Az légy, aki valójában is vagy, így nyert ügyed lesz.”

Tehát a szemlélet, melyet Rogers sugallt, érdemes magunkévá tenni.

Wilfred R. BION elmélete a csoport hatásfokának megértése szempontjából igen fontos. Ez a Tavistock-modell. Ebben Bion leírja a csoportfolyamatok szerveződésének, szakaszainak és működési rétegzettségének elméletét.

Fontos annak megértése, hogy egy csoport két szinten működik. Egyik a célnak megfelelő *munkaszint*, a másik az alapfeltevések által vezérelt, rejtett szükségletek kielégítésére törekvő történések szintje.

Ennek az elméletnek a segítségével tisztán érzékelhető, hogy a csoport mikor dolgozik. Néha a csoportvezetőnek az az érzése, hogy a csoportban munka folyik, hiszen szinte mindenki aktív, az interakciók folyamatosak, ám néha csak a nyelvek pörögnek, nem a gondolatok.

2.5 Módszertani előzmények

A fejlettebb büntetés-végrehajtási rendszerekben (pl. Németország) a különböző típusú elítéltek részére különböző terápiás programok futnak. Ez egy kis létszámú, minden szükségessel jól felszerelt intézetben, ahol a programokon való részvétel *önkéntes*, hatékonyan valósítható meg. Hazánkban a kevés börtönpszichológus terápiás tevékenysége szűk körű, elsősorban a gyógyító-nevelő csoportokba utaltak legszükségesebb *egyéni* és *csoportos terápiájában* vesznek részt.

2.5.1 Egyéni és csoportos módszerek bemutatása

A következőkben néhány egyéni és csoportos módszert mutatok be, melyek a hazai börtönökben már működnek:

1. Egyéni terápiák

a. Pszichológiai tanácsadás

Krízishelyzetben lévő vagy gonddal küszködő elítélt problémáinak feltárása. Több foglalkozásból álló sorozat. A beszélgetés során az elítélt tanácsot kap, és közösen feladatokat tűznek ki.

b. Racionális Emocionális Terápia

Krízishelyzetben, és szituatív neurotikus feszültségek kiéleződésekor alkalmazható. A beszélgetés során a felbukkanó emóciók racionális elemzése, téves gondolatok szembesítése a valóságos tapasztalatok-

kal, tényekkel. Elítélteknél gyakran kombinálják relaxációs módszerekkel.

c. *Autogén tréning*

Relaxációs módszer, *egyénil* és *csoportosan* is alkalmazható; izmok és egyes belső szervek önindított ellazulása, a nehézség- és melegérzés önszuggesztiója. Lényege, hogy a testi relaxáció jótékonyan visszahat a személyiség rendezettségére.

„A Baracskai Bv. Intézetben 12 fős elítélt csoporttal fél éven keresztül folytatott autogén tréning és szabad-interakciós kombinált csoportfoglalkozás kedvező tapasztalatokat hozott” (Dr. Csetneky László, 1997.).

„A tréning-szakasz befejező aktusaként gyakorolt imaginatív fázisból az elítéltek könnyebben kapcsolnak át szabad-interakciós szakaszba, mint egy fellazította őket a tréning; a képzeleti szakasz képeiről könnyebben asszociáltak olyan témára, amelyet azután fel lehetett dolgozni verbális szinten.”⁶

2. Csoportterápiák

Börtönviszonyok között gyakrabban alkalmazott módszer. „A csoport, mint egész, mint rendszer struktúrájával és folyamataival hat vissza a benne részt vevő egyének viselkedésére, személyiségére. A csoportban többszörös kölcsönhatás történik. Az egyének interakciói során alakul ki a pluralitásból a csoport, normáival, értékeivel, amely a csoportot alkotó egyének specifikumait is mutatja. Az így kialakult csoport azután visszahat az egyénekre.”⁷ Ez teszi igen hatékonnyá a csoportterápiát.

a. *Szabad-interakciós kiscsoport*

Nondirektív módszer, tehát nem a csoportvezető határozza meg az egyes ülések témáit, hanem azt spontán módon a csoporttagok hozzák. A vezető csak katalizálja a folyamatokat. Ösztönzi az érzelmi akciókat, az egymásnak nyújtott kölcsönös visszajelzéseket, de nem irányít. A szükséges időben értelmezi a jelenségeket, feltárja a történések hátterét és tudatosítja az okokat.

b. *Pszichodráma*

A résztvevők feladata valamilyen interperszonális konfliktus felszínre hozása, majd dramatizálása. Az egyén beleéli magát a szerepbe,

⁶ Dr. Boros János – Dr. Csetneky László: Börtönpszichológia 2000., Bp.

⁷ A csoport pszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk.: Popper Péter. 1984., Bp

érzelmileg azonosul azzal, majd szerepcsere révén mindezt kívülről is látja, így racionálisan is elemezhetővé válik az érzelmi reakció.

c. Témavezérelt kiscsoport

Zárt intézeti körülmények között egyre inkább igény jelentkezik az irányítottabb (direktívebb) vezetésű csoportterápiák kidolgozására. Hatékonyabbnak mutatkoztak a viselkedésváltozás terén, és időben is megtakarítást jelentenek. Számos formája és változata létezik:

- Csoporttanácsadás:
A csoport a vezető által hozott, vagy a tagok által felkínált eseteket, mint tanácsadó csoport kielemez, miközben alkalom nyílik a konfrontációra, az érzelmi azonosulásra, és a következtetések levonására.
- Panel-módszer (Fejes, 1976.):
Dinamikus jellegű, erősen problémaorientált, direktivitást csak időnként hangsúlyozó csoportfoglalkozási forma. A csoportnak a személyiségre gyakorlandó nevelő hatások szempontjából homogén az összetétele. Az ilyen csoport neve „panel”. A vezető nondirektív elemeket használ. A hibás magatartásmódok kialakulását mások példán keresztül, saját emóciók felszínre kerülésének erőltetése nélkül, racionális konfrontációt alkalmazva dolgozzák fel.

Eddig csoportos pszichoterápiákról volt szó, melyeket képzett terapeuták vezethetnek, de talán csak a pszichológiai tanácsadás az, amely lefolytatása túlmutat egy szociálpedagógus szakmai kompetenciáján. A többi módszert megvizsgálva kitűnik, hogy ezek teljes egészében, vagy esetleg ezek elemei részét képezik a szociálpedagógusi képzésnek. Tehát ha nem terápiaként, hanem terápiás hatású csoportként definiáljuk a fenti csoportokat, szociálpedagógus által vezetett csoportot, még kompetencia-sértés sem történik.

3. Szociális terápiák

Céljuk a kliens társadalomba való visszahelyezése, szociális kapcsolatainak rendezése, és személyiségének fejlesztése. Csökkenthetik a prizonizációs hatásokat, erősíthetik a társas beilleszkedési képességeket, fejleszthetik a segítőkészséget és a felelősségvállalást.

a. Tréning-módszerek

Nagyon sokféle technikával és részccellal kidolgozott tréning-módszert alkalmaznak a szakemberek. Például: kognitív képessége-

ket fejlesztő, szociális alkalmazkodáshoz szükséges képességeket fejlesztő, önismereti és kommunikáció-fejlesztő tréningek.

Matiasovics és Csetneky (1996.) a *nem dolgozó* elítéltek közül *önként jelentkezőkből* egy 120 órás társadalmi beilleszkedést elősegítő tréninget szervezett. Technikai eszközként feladatfüzetet, papírteszteket és videotechnikát alkalmaztak. A gyakorlásos feladatok az *önismerettel, interperszonális helyzetekkel, kognitív és viselkedéses megoldásokkal, élmények verbalizálásával* voltak kapcsolatban. Az individuális, páros és csoportos szerepjátékok a videó-visszajátzás révén értelmezhetővé és korrigálhatóvá váltak. A módszer lehetőséget ad a személyes problematika behozatalára is, de azt *nem erőlteti*, így a motiváltságot nem veszélyezteti; a csoporttársak interakciói a hangulatot kellemessé teszik, észrevétlenül facilitálják a csoportalkulás folyamatát.

b. Kreatív, hobbi- és művészetterápiák

Ez teret adhat az egyéni gondolatok ébredésének, ötletek megvalósításának. Ezek a terápiák megengedik az elszakadást a szociális követelményektől; az önkifejezés sikerélményt jelent, és szorongáscsökkentő hatása van.

Úgy gondolom, egy szociálpedagógus a szakmai határain belül marad, ha a szocioterápiás módszerek alkalmazásával próbálkozik.

Ha valaki a kreatív hobbi és művészetterápiák egyikével kíván foglalkozni, nem elég az adott területen való jártasság, hozzáértés, esetleg érdeklődés, hanem a csoportmunkával kapcsolatos elméleti ismeretekkel és gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkeznie kell.

2.5.2 Beilleszkedési zavaros serdülők pszichoterápiás kiscsoportja, avagy előzetes fogva tartottakkal folytatott szociálpedagógusi csoportmunka

A börtönben vezetett csoportfoglalkozásokon szerzett tapasztalatunkra támaszkodva párhuzam vonható SZŐNYI Gábor Beilleszkedési zavarok irányába veszélyeztetett serdülők pszichológiai megközelítése: A terápiás kiscsoport szerepe című munkájában leírtakkal. Ebben a dolgozatban Szőnyi a beilleszkedési zavarokkal küzdő, aszociális és antiszociális serdülőknek, fiatalkorúaknak segítséget nyújtó csoportos munkamódszer komplex kérdésköréből emel ki olyan szempontokat és összefüggéseket, melyek segítségével meg lehet világítani a csoportműködési kudarok okait, és támpontokat tud nyújtani a megfelelő megoldási modellek kialakításához.

Ugyanazokkal a kudarccal szembesültünk, ugyanazokkal a megoldási módokkal próbálkoztunk – eredményesen – melyeket Szőnyi is leír. Ezért

gondolom, hogy az általa megfogalmazottak könnyen adaptálhatóak egy olyan csoportmunkához, melyet mi végeztünk.

Csoportos pszichoterápia serdülőkkel	Csoportmunka előzetes letartóztatásban lévő fiatalokkal
1. <u>Cél</u> : személyiségük átváltoztatására, fejlődésükre van szükség ahhoz, hogy önmaguk és környezetük számára harmonikusabb, nem önsorsrontó, hanem kreatív lehetőségekkel rendelkező emberekké válhassanak.	1. <u>Cél</u> : személyiségük jobb megismerésére, lehetőségeik feltárására és erőforrásaik felhasználására van szükség ahhoz, hogy önmaguk és környezetük számára harmonikusabb, nem a prizonitástól és a stigmatizációtól szenvedő önsorsrontó, hanem konstruktív ötletekkel is rendelkező emberekké válhassanak.
2. <u>Módszer</u> : <i>csoportmódszer</i> gazdasági megfontolásokból; széles réteget kell ellátni, ehhez megfelelő szakembergárda szükséges.	2. <u>Módszer</u> : <i>csoportmódszer</i> gazdasági megfontolásokból; széles réteget kell ellátni, ehhez megfelelő szakembergárda szükséges.
3. <u>Változás</u> : ennek eléréséhez a személyiség belső, és ennek következtében interperszonális kapcsolatstruktúrájának megváltozására van szükség, ez időigényes folyamat; 100 ülésnél több, és 1-2 év.	3. <u>Változás</u> : eléréséhez önmaga jobb megismerése, erre építve adekvát interperszonális kapcsolati rendszer kiépítése szükséges, amely nem destruktív, de támogató a személyre nézve. Kevésbé időigényes, 50-60 ülés, max. 1 év.
4. <u>Terápiás keret</u> : a terápia mindazon feltételjellegű, és/vagy strukturális összetevői, melyek a terápiás munkát lehetővé teszik, azt hordozzák és biztosítják.	4. <u>Kölcsönhatás modell</u> ⁸ : megosztott funkcióként értelmezi a vezetést, amely nemcsak a csoportvezető kiemelt feladata. A vezetői funkció a különböző tényezők kölcsönhatásából alakul a csoport fejlődésének folyamán. Tényezők: 1. csoport célja; 2. Megoldandó probléma típusa; 3. környezet, amelyben a csoport működik; 4. a csoport egésze; 5. a csoport tagjai; 6. a csoport vezetője. A modell alkalmas arra, hogy mindazon a feltételjellegű és/vagy strukturális összetevőket számba vegyük, melyek fontosak egy csoport kialakításánál, (munka) folyamatánál és a lezárásnál.
5. <u>A keret összetevői</u> : a. <u>Kapcsolati nyaláb</u> :	5. <u>Tényezők</u> : a. A csoport célja, csoport egésze (mé-

⁸ Szociális munka elmélete és gyakorlata 4. Toseland–Rivas

Azok a tényezők, melyek a folyamat érzelmi, hangulati bázisát, együttműködést, közös cél fenntarthatóságát adják. Ide tartozik: – terápiás munka érzelmi szintű elvállalása (megállapodás) – alaphangulat, azaz a légkör, ami megfelelő biztonságot és bizalmat ad a terápiás munkához – együttműködési <i>készség</i>: a terápia a páciens részéről aktív bevonódást igényel anélkül, hogy az eredmény érzékelhető lenne – együttműködési <i>képesség</i>: a terápiával együtt járó feszültségek, érzelmi megterhelések elviselése b. Formai nyáláb: A terápia szabályai, formai elemei, közvetlen feltételei Ide tartozik: – terápiás szerződés, mint a szabályok fő hordozója – terápiás ülések körülményei (nyugalom, kényelem, azonosság) – a terápia közösen kialakított rítusai, azaz egy-egy terápia egyedi struktúrája – a terápia konszenzuális, társadalmi elemei c. Szociális nyáláb: A terápia mikro- és makroszociális hátterét adó tényezők Ide tartozik: – intézményes háttér – a terapeuta és a páciens mikroszociális háttere – a pszichoterápia általános társadalmi fogadtatása, makrofolyamatok begyűjtése a terápiába	ret, dinamikai elvek, időkeret), csoporttagok (társas készségeik, tájékozottságuk, motivációjuk, elvárásaik), csoportvezető Ide tartozik: – szerződés elfogadása és betartása – hitelességen és kölcsönösségen alapuló bizalomépítés és –fenntartás – foglalkozásokon való részvétel, szerződés betartása, egyéni célok fölé helyezett csoportcélok – a hatékony együttműködés feltétele a felszínre kerülő feszültségek értelmezése és lehetőség szerinti csillapítása, érzelmi megterhelések közös cipelése a. A csoportvezető és a résztvevők kapcsolatának formális szabályai: Tényezők: Probléma típusa, környezet, csoporttagok, csoportvezető Ide tartozik: – szerződéskötés, amely immanensen nyugalmas – a közvetlen fizikai környezet a tagok szükségleteit és az intézmény adta lehetőségeket figyelembe véve a munkát elősegítse – közös megállapodáson nyugvó egy-egy csoportülés szerkezet (szerződésben foglalt) – csoportnorma, csoportkontroll a. A csoportba besűrűződő külső hatások: Tényezők: Környezet (közvetlen fizikai, intézményi, szociális intézményrendszeri), csoporttagok, csoportvezető – intézményes háttér – a csoportvezető és a kliens (résztvevő) mikroszociális háttere – a csoportmunka elfogadtatása, azaz siker „reklámozása”, befelé irányuló makrofolyamatok és a kifelé ható hullámok interferálása
6 Keret funkciói: a. Biztonságadó, hordozó funkció – kapaszkodó nyújtása, amikor a terápia	6. A kölcsönhatás modell működése közben (csoportfolyamat során) funkciókat is ellát

a páciens életének strukturálási pontjává válik – keret, mint a belső szabályozás pótlása b. Határfunkciók: – kiemelés a mindennapokból – terápiás munka védelme a közvetlen külső behatásoktól – „átzsilipelés” a terápiás helyzetből a másfajta magatartás és beállítódást igénylő tágabb szociális környezetbe c. Tartalmi munkát szolgáló funkciók Összhangnak kell lennie a terápiás módszer, a kiemelt réteg és a terápiás cél között	a. Kölsönös biztonságot nyújthat: – kapaszkodók és eligazodási támpontok nyújtása, ha a csoport beépül a fiatal belső életéhez – a csoport, mint a belső szabályozás előmozdítója a feszültségek levezetésével – szabadabb, „nyitottabb” tér biztosítása, új, változatos ingerek – viszonylagos zavartalanság a börtön-szabályoktól a csoport működésének érdekében (foglalkozásokon ne legyen bent őr, titoktartás érvényesülhessen stb.) – zárógyakorlat, a csoporthelyzetből a börtönviszonyok közé kerülés megkönnyítése érdekében c. Tartalmi munkát szolgáló funkciók Összhangnak kell lennie az alkalmazott módszerek, technikák és eszközök, az ezekkel megcélzott klienskör és ennek személyiségrétegei és a csoportcél között
---	---

2.6 A csoportkutatásokról általában

A csoportdinamikával foglalkozó szociálpszichológiai vizsgálatok mutatták meg, hogy a kiscsoportos közegben a saját viselkedéssel kapcsolatos tanulás gyakorlása a csoport motiváló, közös norma és tradíció képző kohezív hatásai miatt könnyebb, mint társas formációkban. A csoportok célja a tagok viselkedésének befolyásolása, korrekciója, valamilyen változás előidézése. A módszer jellegzetessége, hogy a célt olyan eszközökkel lehet elérni, melyek alkalmazása és tanulmányozása megvalósítja magát a célt. A változás kerete, közege, elősegítője maga a csoport. A legtöbb kutatás nehezen birkózik meg a csoportfolyamatok komplexitásával. A kutatások legalapvetőbb problémái:

- az objektív változók nem pontosan fedik a szubjektív faktorokat,
- nehéz biztosítani az elő- és utómérés feltételeinek azonosságát,
- a statisztikai eszközök nem ezekre, hanem csak bizonyos erőszakkal kvantifikálható folyamatok mérésére alkalmazhatók.

(Poole-McPhee 1985.)

A kutatók vagy pontosan körülhatárolt, vagy izgalmasabb, de kétesnek minősíthető hipotézisen alapuló változókkal dolgoznak (Capella, 1987.).

A csoportokat többféle szempont szerint vizsgálhatjuk. Megkülönböztethetjük az *eljárás kimenetelének eredményességét* és a folyamat tényezőit célzó vizsgálatokat. Azonban máig vita tárgya, mi is hatékony igazán a csoportokban. Azt, hogy mire hat a csoport, könnyebb megválaszolni. Számos hatást tulajdonítanak a csoportnak, s igazoltak a vizsgálatok: az attitűdök, az értékek, az érzelmek, az önérvényesítés, az önkép, és az interperszonális viselkedés terén.

A kutatásokban a csoporttényezők közül a leghevesebb figyelmet a csoporttagok kapták. Elsősorban azt igyekeztek felderíteni, hogy kiknél milyen személyiségjellemzők megléte vagy hiánya esetén hatásosak bizonyos módszerek. Ezen a téren is kevés eredmény született.

Az általunk végzett kutatás a csoporttagok személyiségvonásaiban beállt változást vizsgálja. Tehát a pozitív változás a csoport hatékonyságát igazolja.

3. A kutatás bemutatása

Legelőször a próbakutatás célcsoportjáról, menetéről, és tapasztalatairól számolok be, mely további kutatásaink alapjául szolgált. Mind a csoport hatékonyságvizsgálatának, mind pedig a speciálisan börtönkörülményekre kidolgozott program ötletét a próbakutatás tapasztalatai adták. A fejezet továbbá a ténylegesen elvégzett kutatás alapfeltevését, a kutatás elvégzésének helyét, idejét és módszerét, illetve a kutatott csoporttal alkalmazott módszerek, eszközök és technikák felsorolását tartalmazza.

3.1 A próbakutatás

A próbakutatás tárgyát az első előzetes fogva tartásban lévő fiatalok és fiatal felnőtt férfiakból álló csoport adta. Az értékfeltárás módszerével dolgoztunk, de nem követtük a klasszikus struktúrát, melyet az irodalmakban találunk. Az eredetileg négy foglalkozásra tervezett programot hét foglalkozásra bővítettük, mert az első két foglalkozást arra szántuk, hogy a munkához elengedhetetlen, egymást és minket elfogadó bizalmi légkört alakítsunk ki, és a bennük rejlő értékstruktúrákat megismerjük, hogy később úgy dolgozhassunk ezekkel az értékekkel, hogy számukra érdekesek legyenek. Az ezt követő két foglalkozást az eredeti séma szerint építettük fel, de hamar kiderült, hogy az értékfeltárás ezen formája ebben a környezetben inadekvát. A módszer túl száraznak, egyhangúnak bizonyult, mert absztrakt, és magasabb fokú intellektuális megközelítést igényel, és így nem tudtak azonosulni a feladattal, illetve sok esetben egyszerűen csak nem tudtak elvonatkoztatni bezártsági helyzetüktől. Úgy gondoltuk, hogy nagyobb affektív átélést is megengedő, dramatikus technikával próbáljuk a problémát megközelíteni, és ezzel egyfajta önismereti jelleget is kapott a program.

3.1.1 A próbakutatás tárgyát képező értékfeltáró csoportfoglalkozás-sorozat folyamatelemzése

Az első olyan csoportfoglalkozás-sorozatot, amelyet előzetes fogva tartásban lévő fiatalok számára és fiatal felnőtteknek tartottunk, az 2000. tavaszán az egri bv.-ben történt. Ez egy 7 foglalkozásból álló értékfeltáró csoportfoglalkozás-sorozat volt.

Az első ülést egy toborzás előzte meg. Céltudatosan olyan előzetesben lévőket kerestünk meg, akik 16-21 év közöttiek voltak, hiszen ez egy főiskolai gyakorlat volt, és itt a korosztályi kötöttségek adottak voltak. A toborzás eredményesnek bizonyult, hiszen a 13 potenciális jelöltből 12-en megjelentek az első foglalkozáson. Egy ülés másfél óráig tartott. Hetente egyszer találkoztunk, a börtön kultúrtermében. Ez alkalmas helyszínnek bizonyult, mert a zárkákkal szemben szinte dúskálhattak az őket érő ingerekben (szabad kilátás, napfény, friss levegő, mozgástér, magnó, pingpongasztal stb.), és mivel szinte az összes foglalkozást itt tartottuk, ez a hely összekapcsolódott bennük a csoportélménnyel, és ez megkönnyítette a csoportra hangolódást.

A megvalósított program ismertetése és elemzése:

I. ülés:

Bemutatkozással kezdtük; egymásra alig, ránk (csoportvezető-társamra és rám) fokozottan figyeltek. Ezt a felénk irányuló érdeklődést mindvégig éreztük, folyton kérdezték, egy-egy probléma kapcsán a mi véleményünket is tudni akarták, mert viszonyítási pontként kezelték. A jelenlétünkkel kapcsolatban szkeptikusnak bizonyultak. Nehezen értették meg, ez nem terápia, nem írunk róluk jelentést. Minden mögött valami trükköt sejtettek, meg akarták tudni, hogy ezt vagy azt miért csináljuk, mi lesz a vége, „milyen okosság van mögötte”. Egyszóval bizalmatlanok voltak velünk szemben. Ezt a bizalmatlanságot kellett leépítenünk, hogy képesek legyünk együtt dolgozni, hogy közelebb engedjenek magukhoz. Tehát az ismerkedés, tapogatózás és a bizalomépítés volt a célja ennek, és az ezt követő foglalkozásnak is.

Majd játékos formában azt próbáltuk kideríteni, kinek mi a kedvenc időtöltése. Tevékenységek közül kellett választaniuk, ez megvilágosította számunkra azt, hogy mit tartanak fontosnak, segített bennünket abban, hogy milyen értékek mentén induljunk el. Ezt követően egy általunk kitalált történetet olvastunk fel, amely egy fiúról szólt, aki börtönbe kerül. Erről egy beszélgetést indukálva kielemeztük, hogy miként kellett volna választania. Ez egy újabb tájékozódási lehetőséget adott értékstruktúrájuk feltérképezéséhez, és ahhoz, hogy milyen céljaik lehetnek a jövőjükre nézve.

A jelenlévő 12 fő soknak bizonyult. Lehetőséget engedett a háttérbe húzódásnak, sokan csak megfigyelőként ültek bent. Kivéve R. és L. R., aki örökös kötözködésével, szkepticizmusával sokszor magához ragadta a szót; ekkor a többieket kizárva csak felénk irányított minden kérdést, és próbált minket sarokba szorítani, egyértelműen rivalizált. Olyan témákat hozott be, amelyek egy vita esetén garantálták a győzelmét. De túlzott önirányultságú megnyilvánulásai miatt a többiek nem ismerték el őt, mint belső vezetőt, és úgy tűnt, ennek a posztjának a megszerzése nem is célja. Kívülállóként kezelték. A jelenléte rányomta a bélyegét az egész foglalkozásra. A második alkalommal meglepő módon az első kérdésére adott válasszal sikerült leszerelni, és ettől fogva teljesen háttérbe húzódott, csak passzív szemlélője lett a csoportfolyamatnak. A negyedik foglalkozáson már meg sem jelent.

A másik „beszédese” L. volt. A többiek hozzá való viszonyából arra lehetett következtetni, hogy a csoporton kívül is elismert, a hierarchiában magas helyet elfoglaló személy. Ő nemcsak nekünk, hanem a csoportnak, a csoporthoz is beszélt. Minden alkalommal megjelent, szívesen irányított, és ő is fokozottan igényelte a figyelmet, kezdetekben rivalizált is, de mégsem vált belőle igazi belső vezető.

II. ülés:

Csak 6 fiú jelent meg, nagyjából azok, akik később a csoport állandó magját adták.

Itt még mindig a bizalomépítés és a csoportalakítás kapott hangsúlyt. A foglalkozás központi témáját a célok adták. Milyen céljaik vannak, melyek azok, amiket meg lehet valósítani, a célokat hogyan lehet fontossági sorrendbe állítani, és a célok mögött milyen értékek húzódnak meg. Ezeket a kérdéseket boncolgattuk, úgy, hogy előkészítsük a következő foglalkozást, amely már a tényleges értékfeltárásról szólt. Rájöttünk, hogy sokkal hatékonyabban tudunk dolgozni kisebb csoporttal. Több figyelmet tudunk adni az egyes résztvevőknek, amelyre hihetetlen nagy igényük van. Közös, kölcsönös hozzájáruláson alapuló csoportmunkáról még nem beszélhetünk. Általában a kapott feladatokat gyorsan, minimális odafigyeléssel oldották meg, így a megoldás nem is igazán volt a sajátjuk. De ez csak később, a feladatok utáni beszélgetésekből derült ki.

Újabb fontos, vezetéssel kapcsolatos tapasztalatot szereztünk: csak pontos, rövid, érthető instrukciókat szabad adnunk, és ezeket többször is érdemes megismételni, mivel nincsenek hozzászokva, hogy több lépésből álló feladatot kapjanak, és komplex megoldást produkáljanak.

Ráadásul nagyon heterogén volt a csoport intellektuális szinten. Volt egy analfabéta tag is, ez kizárta azt, hogy bonyolultabb, írásos utasításokat kapjanak. A foglalkozás végére egy kb. 20 értéket tartalmazó listát állítottunk

közösen össze. Ezek olyan értékek, amelyek fontosak számukra, foglalkoztatja őket. Így egy olyan anyaggal tudunk a későbbiekben dolgozni, amit közösen hoztunk létre, nem idegen tőlük, és még motiváltak is lehetnek arra, hogy kibontsuk ezeket, dolgozzunk velük, hiszen az övék, és nem rájuk erőltetett.

III. ülés:

A régi gárdából most csak 4-en jöttek el, de ez a létszám kiegészült 4 újabb arccal. Világossá vált, hogy nem tudunk állandó létszámú, zárt csoporttal dolgozni. Azt, hogy hányan és kik lesznek jelen, csak közvetlenül a foglalkozások előtt tudtuk meg. Ez fontos volt a tervezésnél, hiszen nem gondolkodhattunk egy fix létszámban. Sokszor az adott csoporttalálkozás előtt kellett rögtönöznünk. Ez nagyfokú rugalmasságot kívánt.

Mozgásos, aktivitást igénylő bemelegítő játék után rátértünk a kiválasztott 4 értékre: kalandvágy, tudás, pénz, elszántság. Felületes megoldások születtek, ez hamar kiderült abból, amikor a miértek megválaszolására került sor, sokan ellentmondásba keveredtek magukkal. Kezdték felismerni, hogy a szubjektív véleményükre vagyunk kíváncsiak. Ez új volt számukra. Kezdeti tartózkodás után, lassan megnyíltak és egyre beszédesebbé váltak. De a véleményüket nem a csoporttal osztották meg, és a csoport nem is küldött visszajelzést, hanem vagy párokat alkotva egymással beszéltek meg, vagy nekünk (vezetőknek) mondták el gondolataikat. Fontos volt számukra, erre hogy reagálunk, elítéljük, vagy egyetértünk. Mindenképp ki akartak csikarni belőlünk állásfoglalást. Úgy gondolták, mi, akik kintről jövünk, másként élünk, gondolkozunk, mint ők, egyfajta tükröt mutathatunk nekik, és képesek vagyunk megállapítani, hogy jók-e vagy rosszak. Ekkor szembesültek a csoport valódi céljával. Mi nem fogjuk megmondani nekik, hogy ez vagy az a helyes, nem fogjuk minősíteni őket, hanem az a fontos, hogy belelássanak magukba, a másikba; felismerjék, hogy a véleménykülönbségek létezőek és elfogadhatóak, és azt, hogy értékek bennük is vannak, és ezek színesek.

Ez a felismerés indíthatta el azt a megtévesztő jelenséget, amit „*sztorizgatásnak*” lehet nevezni. Annyiban megtévesztő, hogy a vezető hajlamos azt hinni, a csoport hatékonyan működik, pörögnek az események, a csoport aktív. Pedig ez egy jól bevált ellenállási mód. Ha komoly (őket is érintő) témáról esik szó, beindul egy védekező mechanizmus. Ezzel a monológgal el lehet terelni a figyelmet egy mélyebb, esetleg őt személyesen is érintő témáról, másrészt ezzel megint rá irányul minden szem (főként a miénk), így megkaphatja a személyes figyelmet.

A foglalkozást egy szintén mozgásos játékkal zártuk.

IV. ülés:

Ugyanaz a 8 fiú jelent meg, mint az előző foglalkozáson. Egy egymásra hangolódást segítő játék után az értékfeltárás klasszikus módja szerint haladtunk tovább. (4 érték: hit, szabadság, egyenlőség, összefogás, + az erre épülő történet.) Az egyéni sorrendek felállításával megint pillanatok alatt végeztek, így valószínűleg végig sem tudták gondolni. Emiatt a csoportsorrend sem tükrözte a valóságot. Nagyjából hasonló preferenciák születtek.

A beszélgetés, okok feltárása, miérték megválaszolása, tehát az a próbálkozás, hogy belelássunk abba, mit is takarnak voltaképp ezek az értékek, kudarccal végződött. Nem értették, hogy miért csináljuk ugyanazt, mint az előző alkalommal. Nyíltan ki is mondták, unalmasnak tartják. Azt is felvetették, minek erről beszélgetni, hiszen mindenkinek más a véleménye, mindenkinek más a fontos, ezért úgysem értjük meg egymást. Az értékek megtárgyalását követő történettel kapcsolatban is ez volt a véleményük. Akkor megegyeztünk abban, hogy a következő találkozáskor mást csinálunk. Ezzel kapcsolatban mindenki elmondta a véleményét, és egy egészen strukturált csoportbeszélgetés jött létre. Ebből azt szűrtük le, hogy a megközelítés túl intellektuális, száraz, és kevés beleélésre ad lehetőséget.

V. ülés:

Csak hatan jelentek meg. Megerősített bennünket abban, hogy ez az ideális létszám. Célunk az volt, hogy sokkal több szerepjátékot iktatunk be, de úgy, hogy az értékfeltárás lényegét megtartjuk, és több mozgásos, fizikai aktivitást igénylő gyakorlatot használunk. Ezekkel kibillentjük őket abból a kényelmes helyzetből, hogy aki nem akart, az nyugodtan kívül helyezkedhetett a csoporton, és senkitől nem igényeltünk bevonódást. Azzal, hogy különböző szerepekbe kell belebújniuk, és így mindenkire építve csoportosan kell egy problémát megoldaniuk, a dezertálás lehetőségét kizártuk. A feladatok végrehajtását az is megnehezítette számukra, hogy fizikailag is kontaktusba kellett lépniük egymással, tekintet nélkül arra, ki kivel milyen jó viszonyban van, esetleg ki milyen helyet foglal el a hierarchiában.

A foglalkozászáró beszélgetés során elmondták, nagyon jól érezték magukat, „a többi is ilyen legyen”. A mi véleményünk is ez volt. Sokkal többet engedtek magukból láttatni – akaratlanul is –, intenzívebb interakciók folytak, új kommunikációs csatornák nyíltak, kezdett létrejönni egy csoport.

VI. ülés:

Mozgásos bemelegítő gyakorlat, szerepjáték, záróbeszélgetés vonalára építettük fel.

Hihetetlen nagy dolog történt, behoztak egy személyes ellentétet. Ez a már fentebb említett L. és egy, a perifériára szorult, a hierarchia alján álló fiú közt húzódott, ő T.

T. az eddigi találkozások során ritkán szólalt meg, de akkor is csak hozzánk intézte a szavait, és azt is suttogva tette, de amit mondott, az nagyon fontos volt; előremozdította a folyamatokat, ezért a mi feladatunk volt ezt kihangosítani, a csoport elé tární, felhívni rá a figyelmüket. L. ellenséges attitűdje T.-vel szemben régebbi keletű volt, és nem a csoporton született, de a csoport ezt felerősítette. L. sokszor támadt rá indokolatlanul, szégyenítette meg, piszkálta. De azon a foglalkozáson T. kinyílt, határozottabb és hangosabb lett. Erre felfigyeltünk és megjegyeztük. Kiderült, ez a változás L.-nek köszönhető, és a csoportnak. L.-nek azért, mert a terrorizálást felfüggesztette, a csoportnak azért, mert erre itt derült fény. L. elmondta azt is, most már nem „kannibálkodik” még a zárkában sem, és indokolatlanul nem „szívat” senki. Ez jó érzéssel tölti el, de nem igazán érti magát. A foglalkozás lezárása után maradt még időnk arra, hogy kötetlenül, személyesen is beszélgethessünk velük, ilyen formában igen hamar megnyíltak.

VII. ülés:

Egy jó hangulatú folyamatzáró találkozást terveztünk – sok mozgásos játékkal –, ahol a csoport jól érezheti magát, van lehetőség az individuális törekvések kiélésére, de az egymásra figyelés is fontos. Az egyik játék során az volt a feladatuk, hogy különösebb instrukciók nélkül, közösen, mindenki részvételével adjanak elő valamit, egy képzeletbeli színpadon; a nézők mi voltunk.

Nagyon hosszú készülődés és tanácskozás után eljátszották, hogyan zajlik egy reggelük: ébredés, készülődés, zárkaellenőrzés stb. Ezt tudták adni. Még a 7. Foglalkozáson is, amikor már mint a börtönviszonyoktól eltérő szokásokkal rendelkező csoport tagjainak kezdték magukat érezni, csoportviszonyok között sem tudtak megszabadulni a prizonitástól.

Majd bizalomjátékokat játszottunk (harang nyelve). Ez alapján azt mondhatjuk, kialakult a csoportbizalom. Szívesen vállalkoztak, és képesek voltak örülni a másoknak.

A búcsú során érdeklődtek, mikor jövünk legközelebb. Visszajelzéseikből, pl.: „olyan dolgokról beszélgettünk, amikről nem szoktunk”; „más volt, mint a zárka”; „néha elgondolkoztam azon, mit csináltunk”, arra lehetett következtetni, hogy olyan igényeket sikerül kielégítenünk, amelyeket bent senki nem adhat meg nekik, és ha azt elértük, hogy továbbgondolják a csoporton történeteket, esetleg magukkal is visznek belőle valamit, pl.: hiteles közösségi érzést, önmagunkról szerzett tudást, akkor elmondhatjuk, hogy elképzeléseink egy része megvalósult.

3.2 A börtönben végzett csoportmunka során tapasztalt sajátosságok

A vezetés során olyan jellegzetességekre figyeltünk fel, amelyeket feltétlenül szükséges figyelembe venni, ha valaki zárt totális intézményben, például börtönben vezet csoportot.

1. A csoport *zárt* legyen – bár ezt nagyon nehéz megvalósítani – és *kis létszámú*, maximum 6 fő, mert a tagok fokozottan igénylik a személyes figyelmet, törődést, és ezt két vezetővel, ilyen kis taglétszámnál is nehéz megadni nekik.
2. A csoport *összetétele* értelemszerűen homogén, de nagy intellektuális különbségeket lehet tapasztalni csoporttag és csoporttag között. Előfordul, hogy egy – egy csoporttag írástudatlan, ezért az *instrukciókat* pontosan, érthetően, szóban, és többször megismételve kell kiadni.
3. *A csoportalakulás folyamata:*
Az együttes élmény, a csoporttöbbslet produktivitás növelő hatása nehezen kamatoztatható, mert az *önirányultságú szerepek* túlsúlyban vannak, az „én” fontosabbá válik, mint a „mi”. A csoporttá válás lassan, vontatottan zajlik, és könnyen megtévesztő mellékvágányokra terelődik. A program bizonyos részleteiben úgy tűnhet, hogy a *kohézió* működik a csoportban, más jellegű akadályoknál viszont kiderül, hogy a csoport nem mutat túl önálló egyének összességén, a csoportnak nincs többsletjelentése. Az *ellenállás* számtalan formában megmutatkozik, de ez a börtönkörnyezetben adekvát viselkedés, tipikus példa erre a notórius „sztorizás”. Ilyenkor valaki hosszú időre magához ragadja a szót, ami látszólag mindenkit szórakoztat, ám ilyenkor a csoport nem dolgozik. A beszélő eltereli a szót a kellemetlen témáról, védi a csoportot a mélyebb tartalmak behozatalától, tehát a szerepek csoportosítása szerint a kapuőr szerepét vállalja magára.
4. A börtönviszonyok, a *prizonitás* teljesen tisztán megjelenik a csoportfolyamatokban. A zárkán belül, és a zárkán kívül jellemző egymáshoz való viszonyulás jól berögződött rendszere, a *hierarchia*, nagyon pontosan körvonalazódó jelenség egy kívülálló számára is. Ezt a rendszert a csoport alatt is igyekeztek megtartani. Ha ez a struktúra a dinamika ellen ható, akkor sem szabad beavatkozni ebbe, mint csoportvezető, ezek a szerepek ugyanis mélyebbről jönnek, és hosszabb időre szólnak, mint amennyi ideig a csoport tart. Természetesen a jelenlétünkben azért mindig fékeztek az indulataikat, agresszív megnyilvánulásaik nem voltak, a csoport- illetve az önkontroll ezt nem engedte meg.
5. Vegyes, páros *vezetésre* van szükség az ilyen jellegű csoportok esetében. Ennek oka, hogy érzelmi életük meglehetősen kiürül a hosszú büntetés ideje alatt, ezért a vezetésre vonatkozó irodalmakban említett

apa és anya szerepek különös hangsúlyt kapnak a zártintézményi munkában. Továbbá fontos nemi identitásuk gyakorlása mindkét nemmel szemben. Mivel az ellenkező nemmel nem igen kerülnek kapcsolatba büntetésük idején, jó ha időnként újra megtapasztalhatják, hogy milyen társadalmilag beidegződött bánásmódbeli különbségek vannak a férfi–férfi, és a férfi–nő viszonyokban. Nem tartható meglepőnek az a jelenség ugyanis, ha az őket körülvevő környezet hatására vulgarizálódik a viselkedésük. A férfi vezető és a tagok közti viszony pedig azért lesz fontos, mert őt tekintik referenciaszemélynek, aki a kinti világból érkezett, és összeköti őket a valósággal. A női vezető is részese lesz ennek, de kisebb mértékben, mint a férfi.

6. *Közvetlen fizikai környezet:*

Mindenképpen lényeges, hogy az a helyszín, ahol a csoportmunka folyik, lehetőleg ne hasonlítson a zárka körülményeihez. A mi esetünkben ez a feltétel adott volt, egy tágas, fényes helyiségben tarthattuk a foglalkozásokat, feltehetően az intézmény legbarátságosabb részén. Mindezen feltételek megléte azért szükséges, mert így sok *mozgásos feladatot* végezhetünk a tagokkal, ami mindennapos rezignáltságukból kicsit kimozdítja őket.

7. *Intézményi környezet:*

Minden hatósági intézmény működését a rá vonatkozó jogszabályok rendszere határozza meg, melyekkel szemben soha, semmiféle kihágás, vagy kivételtétel nem engedhető meg. Azok, akik kívülről érkeznek, külsőként vesznek részt az intézet munkájában, ugyanúgy kötelesek ezeket a szabályokat betartani, mint az intézet közvetlen dolgozói. Ez a zárt intézményekre jellemző normarendszer és munkamorál nem minden esetben volt összeegyeztethető az általunk képviselt szemlélettel, de mivel a működési keretünket az intézmény adta, ezért az általa szabott feltételeket ellenvetés nélkül *el kellett fogadnunk*.

A minket ért hatások, és pozitív tapasztalatok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a csoportmunkában rejlő lehetőségeket érdemes lenne kamatoztatni a börtönökben folyó reszocializációs munkában. Egy csoport alkalmas lehet a bezártság okozta frusztráció feldolgozására, a feszültség levezetésére, a kilátástalanságban egy fogódzó megtalálására, és egy út kijelölésére.

3.2.1 Csoportdinamikai specialitások

Az egri börtönben a csoportfoglalkozások vezetése során különleges jelenségeket tapasztaltunk. Ezt a külső környezet (intézmény), a tagok különleges helyzete (előzetes fogva tartás), és a csoport kialakulásának, kialakítá-

sának (fél-önkéntes részvétel) körülményei és a csoport összetétele hozta felszínre.

Az ellenállás evidenciája:

„Ellenállásnak tekinthetünk minden olyan megnyilvánulást, reakciót, amely a csoportmunka elmélyülése ellen hatott, vagy a spontán megnyilvánulásokat akadályozóan másfajta hozzáállást mutatott, és/vagy nem az instrukciókban kért feladat irányában mozgott” (Kovács Károly). Ez nagyban befolyásolta a csoport dinamikáját.

Egy feladat végrehajtása során a következő ellenállási módokat tapasztaltuk:

Induláskor:

- játék késleltetése, hosszas megbeszélése, amellyel kicsorbítják a játék élet
- meg sem várva az instrukciók végét, másfajta játékot „követelnek”
- egyedül hagyják a jelentkezőt
- egymás unszolása a részvételre, kezdeményezésre, néha agresszív, durva formában is (berángatják, belökik a másikat)
- nagyon ritkán: egyszerűen nincs játék

Menet közben:

- idő előtt abbahagyják, kiszállnak
- játékhelyzet-módosítás, a probléma megbeszélése helyett magánbeszélgetésbe, üzletelésbe⁹ kezdenek
- instrukció ellenére személyes témát hoznak be, anekdotázásba, sztorizgatásba kezdenek

Megbeszélés:

- a csoport nem hajlandó megszólalni
- saját érzéseik feltárása helyett kritizálják a játékosokat
- minek beszélni az érzéseinkről, hiszen ez szubjektív, mindenki mást érzett

Ezek megjelenése szükségszerű, eleve beépített volt. Kovács szerint a személyiséget fenyegető veszélyt, sérülést, veszteséget előrejelző szorongás indítja be ezt a különféle formákban megjelenő védekezést, amelyet a csoportvezető minősít ellenállásnak.

Az ellenállás koherens viselkedési forma, adekvát megnyilvánulás a benti környezetben. Bizonytalan, kiszámíthatatlan helyzetükből egyenesen követ-

⁹ Sok esetben a foglalkozás alatt bonyolították le kisebb-nagyobb üzleti ügyeiket, vásárlásait, csereberéjüket

kezik. 'Minden elől elzárkózom, tartózkodom, nehogy kiadjam magam, véletlenül se derüljenek ki a gyengeségeim.'

Egy ilyen mélyen beépült reakciónál szükségtelen törekvés lett volna az ellenállás teljes megszüntetése. „Ne romboljuk le a játékos csoporttag falait, inkább egyszerűen próbáljuk meg a kilincseket a számtalan ajtón, és meglátjuk, melyik nyílik” (Moreno).

Nagyon tapintatos vezetői attitűd szükséges. Rogers szerint következhet a konfliktusfeltárás és -feldolgozás nem megfelelő technikájából, és abból, hogy a vezető meg akarja rövidíteni a lélektani munkát, gyorsítani akar, a csoporttag számára még elfogadhatatlan érzelmi beállítódást követelve. Ez általában igaz egy normál feltételek között kialakított csoportnál, de a mi esetünkben (az ellenállás feltétlen jelenléte miatt) „benne volt a pakliban”.

Tehát el kellett fogadnunk, és ezt beépítve kellett a programot tervezni (lásd. folyamatelemzés).

Virtuális csoportthatás:

„Az egykori csoportkapcsolatok megszűntük után is hajlandóságot mutatnak arra, hogy bizonyos feltételek és érdekeltségek esetén aktualizálódjanak.” Ezt a hajlandóságot nevezi PATAKI Ferenc *virtuális csoportnak*.

Ennek a jelenségnek a vizsgálatát azért tartom fontosnak, mert a csoportfolyamat-elemzések során általában ez nem kap hangsúlyt. Másrészt a különleges körülmények is okot adnak rá, hogy ezt közelebbről is megnézzük.

A tagok előzetes fogvatartotti státusa nem engedi meg, hogy a csoport egykori résztvevői a foglalkozásokat leszámítva máskor is találkozzanak, ha csak nem cellatársak. Tehát a kapcsolatok továbbélése nem valósulhat meg. Ez a folyamat lezárásánál vált fontossá, mert nem számolhattak az interakciók fennmaradásával és azzal, hogy esetleg egy kölcsönös segítő kapcsolat jöjjön létre.

Csak arra építhettünk, hogy ennek a csíráját sikerül elültetnünk, és később más személyekkel való kapcsolatban kinyílhat.

Érzelmi élet, társas kapcsolatok:

A 2.5.2 bekezdésben található összehasonlító táblázatra visszautalva, azok a nehézségek és kudarcok, melyekről Szőnyi Gábor is ír, hasonló módon jelentkeztek a munkánk során, és az ezekre adott megoldási módok is sokban egyeztek a Szőnyi által bemutatott, serdülőkből álló pszichoterápiás csoportnál alkalmazottakkal. A párhuzam legmarkánsabban a kapcsolati problémák terén jelentkezik.

A pszichés fejlődéshez kielégítő *tárgykapcsolatokra* (alapvető kapcsolatokra) van szükség, amelyek beépülnek a személyiségbe és hozzájárulnak a személyiségstruktúra kialakulásához. Ezeknél a fiataloknál (deviáns serdülők, előzetes letartóztatásban lévő fiatakorúak) tárgykapcsolati fejlődési

zavarok léptek fel. Arra alapozva lehet ezt megállapítani, amit a csoportmunka során tapasztaltunk. Nehéz nekik teherbíró érzelmi kapcsolatot kialakítani. A közeledés, elfogadás, támogatás mögött is veszélyt látnak. Vagy elutasítással reagálnak, vagy a közeledés számukra a másikkal való egybeolvadást, személyiségük feladását jelenti. Ezért a csoport hatékony működéséhez szükséges kapcsolatok kialakítására sok időt kell szentelni. Ezalatt bátorítással, támogatással, bizalomépítéssel és személyes odafigyeléssel lehet csak a fiataalt megnyerni a csoporthoz tartozásra. Ennek ellenére a reakció sokszor érthetetlen, elutasító, destruktív. Tehát türelemre, toleranciára van szükség, és leleményre, hogy megtaláljuk azokat az utakat, amelyeken keresztül motiválttá válhatnak a csoportmunkára.

A fentiek jelzik, hogy a kapcsolat kialakítása és fenntartása nehézségekbe ütközhet. Például nem minden esetben lehet számítani arra, hogy a megállapodásokat tartani fogják. A csoport sokszor nem a csoportcélnak megfelelő késztetések kiélési terévé válhat, tehát az együttműködés nem jelent számukra különösebb buzdító erőt. Ez a csoportvezetés szempontjából csapdát jelenthet, hiszen a vezető különböző csábításokkal, engedményekkel próbálhatja a résztvevőket együttműködésre bírni, de ezzel azt idézheti elő, hogy az irányítás kicsúszik a kezéből és tekintélyét veszti. Hosszú időnek kell eltelnie addig, amíg a csoporttag maga is felelősséget tud vállalni munkájáért, addig helyette azt is a csoportvezetőnek kell vinni, tehát nagyon fontos a csoportfenntartó szerepe.

Ebből következik, hogy külön szakasz szükséges ahhoz, hogy az aktív részvétel, rendszeres együttműködés beindulhasson.

A vezető és a csoport közötti kapcsolat érzelmi hullámmázzal, megterheléssel járhat. Ezt a fiatalok rosszul viselik. A változásra meneküléssel, ellenállással vagy visszavonulással, destrukcióval reagálnak. A megoldás itt nem a feszültségektől való megkímélés, hanem az, hogy az érzelmi ingadozások elviselésében, átélésében *támogatjuk* őket.

A kapcsolat *formai feltétele*, amely hozzájárulhat a csoportcél megvalósulásához, az a rendszeresség, folyamatosság. A résztvevők ezen keresztül tanulhatják meg, hogy bízhatnak a csoportvezetőben. A találkozások gyakoriságánál figyelembe kell venni az intézményi keret nyújtotta lehetőségeket, és, hogy a résztvevők milyen érzelmi közelséget – távolságot tudnak elviselni. Ritka találkozásoknál elveszhet a csoporthatás. A túl sűrűn beiktatott ülések pedig érzelmi függést eredményezhetnek, és igen megnehezítik a leválást.

Egy másik probléma, hogy a csoportvezető is valamilyen intézmény tagja, és ebben a minőségben a kezdetekkor a fiatal számára gyanússá válhat. Nagyon fontos, hogy ezeket a hiedelmeket eloszlassuk, ehhez szükséges, hogy magunkról beszámoljunk, informáljuk őket. Hogy ki mennyit mond el

magáról, azt a csoportvezető személyisége, nyitottsága és attitűdje határozza meg. A lényeg a hitelesség.

Végezetül még egy kapcsolat-működési nehézség. Az intézmény alap-funkciója (büntetés) nem egyezik a csoportcéllal, és az intézményben uralkodó szigorú szabályok nem kell, hogy feltétlenül érvényesüljenek a találkozásokon. Ilyenkor a vezető feladata, hogy gondoskodjon arról, hogy a célok ebben a feltételrendszerben és keretek között is érvényesülhessenek.

A csoporton belül az őszinteség, nyitottság íratlan szabály, a csoporton kívül (pl. zárkában) a tagoknak ebből problémáik lehetnek. Az üléseken gyakran arra buzdítjuk őket, mondják ki gondolataikat, érzéseiket, fejezzék ki érzelmeiket, adják ki dühüket, és ezt néha agresszív formában teszik. A szabályzatban lefektetett viselkedéstől való legkisebb eltérést is büntetik, és ez ellenkezik a regulával. Ezért fontos megvilágítani a kapcsolati különbségeket, és megvédeni őket attól, hogy a csoportszokásokat és az itt megengedett szabadabb megnyilvánulásokat kivéve problémájuk legyen. Az intézmény, ha ilyet tapasztal, ezt úgy értelmezheti, hogy a csoport működése negatív hatással van a börtön életére, és beszünteti a foglalkozásokat. Pedig ahhoz, hogy a cél megvalósuljon, legfontosabb feltétel a folyamat végigvitele, a program megvalósítása az első lépéstől az utolsóig, és ezt nem szabad kockáztatni.

A fenti tapasztalások, következtetések értékelése, elemzése és összegzése után született meg az a végleges csoportprogram, melyet a második, szintén előzetes letartóztatásban lévő fiatal (19–22) férfiakból álló csoport esetében alkalmaztunk. Ennek a csoportnak (a későbbiekben *kutatott csoport*), illetve az újonnan kidolgozott programnak az egyénekre gyakorolt hatását vizsgáltuk meg statisztikai módszerekkel.

3.3 A kutatás hipotézise

Felteszem, hogy az általam, egy speciálisan börtönre kidolgozott személyiségfejlesztő eljárás kimutatható változást okoz a következő személyiségi jellemzőkben: érettség, a gondolkodás differenciáltsági foka, bizalom, az érzelmerkifejezés adekvátsága, feszültség levezetés, önismeret, a társadalomhoz való alkalmazkodás, vagyis növeli a közösségekbe való beilleszkedési képességet és a szociális adaptációt.

3.4 A kutatás helye, ideje, módszerei

A kutatás helyszíne: Egri Büntetés-végrehajtási Intézet (Eger, 3300. Törvényház u. 2.)

A kutatás ideje: 2001. november – 2002. január (16 csoportfoglalkozás)

A kutatás módszerei: A kutatásban kétféle módszer szerepelt. **(I)** Egyrészt annak módszere, ahogyan a kutatott csoport hatékonyságát statisztikai eszközökkel megmértük. **(II)** Másrészt pedig a csoport, tehát a csoportfoglalkozások alkalmával használt, különféle csoportozási módszerekből, technikákból ötvözött, speciálisan zártintézményi körülményekre adaptált program.

I. A mérés módszere

A legelső és a legutolsó foglalkozás alkalmával kérdőívet töltöttünk ki a kutatott csoport tagjaival. Ez a kérdőív a Jesness-kérdőív (Carl F. Jesness, 1966.) volt. A tesztet eredetileg egy bűnözőkön végzett ötéves kutatási program keretében fejlesztették ki. A program során szükségessé vált egy olyan mérőeszköz kidolgozása, amely használható a kezelési programok hatékonyságának mérésénél. A teszt 155 igaz-hamis tételből áll, és 11 személyiségvonás mérését teszi lehetővé.

Mivel a tesztnek még nincs magyar standardja, és az amerikai standardértékeket kulturális különbségek miatt nem tudtuk felhasználni, ez tette szükségessé, hogy a tesztet egyenkénti személyes változások mérésére használjuk fel. Ezen keresztül a csoportmunka hatékonyságáról is képet kaphatunk. A teszt 11 személyiségvonást mér, úgy mint: értékorientáció, éretlenség, elfojtás, visszahúzódás, manifeszt agresszió stb. A skálákon elért magasabb érték az adott személyiségvonás fokozottabb jelenlétére utal. Tehát ha pozitív változás áll be az adott személyiségvonásban, a skálaérték csökken.

A skálák leírása:

1. Rossz társadalmi alkalmazkodás – (SM)

Ezalatt olyan viselkedés-együttest értünk, amely a nem megfelelő, vagy zavart szocializáció következménye, és amely annak a mértékével definiálható, hogy a fiatal mennyire osztja olyan személyek véleményét, akik a környezeti elvárásokra nem a társadalmilag elfogadott módon reagálnak. Ez egy széles tünet-együttest jelent, jellemző a negatív én-kép fenntartása, félreértettség, a boldogtalanság átélése, bizalmatlanság a tekintéllyel szemben, másokat hibáztatnak problémáikért

2. Értékorientáció (VO)

Azt a tendenciát fejezi ki, hogy az egyén milyen mértékben tesz magáévá olyan viselkedésformákat és attitűdöket, amelyek alacsonyabb társadalmi réteghez tartozó személyekre jellemző. A magas pontszámot elértekre jellemző a nonkonformitás, szabálysértő viselkedés, felelősség hiánya.

3. Éretlenség (Imm)

A skála kifejlesztésének előfeltevése az volt, hogy az érettség mérhető olyan attitűdök alapján, amelyek jellemzik az idősebbeket, s amelyek megkülönböztetik őket a fiatalabb csoportoktól. Méri a lemaradás nagyságát azoknak a válaszoknak, attitűdöknek és véleményeknek az alapján, amelyek szokásosak és elvártak az adott életkorban. Az éretlen alanyok naivak, saját és mások motivációjának értékelésében hajlamosak elhallgatni és elfojtani problémáikat.

4. Autizmus (Au)

Ez úgy definiálható, mint az egyén hajlandósága arra, hogy gondolkodását személyes szükségletei és vágyai irányítsák. Az ilyen személy tervkészítése irreális, gondolkodása differenciálatlan, az „én” és a „nem én” határai összemosódnak. Magas pontszámú személy nagy önelégedettséggel tekint magára, ügyesnek, jóképűnek, erősnek tartja magát, miközben érzi, hogy valami nincs rendben a gondolkodásával. Szeret ábrándozni, kedveli az egyedüllétet, félénk, ijedős.

5. Elidegenedés (Al)

Az elidegenedés a bizalmatlanság jelenlétére utal másokkal, különösen tekintélyszemélyekkel való kapcsolatokban. A magas pontszámú személy szkeptikus és kritikus másokkal, a tekintélyben becstelenséget, zsarnokságot lát, extrapunitív (másokat hibáztat) beállítottságú.

6. Manifeszt agresszió (MA)

A skála elsődlegesen a düh és az agresszió érzéseivel színezett állításokból áll. Aggódik érzelmei nehéz ellenőrzése miatt, túlzott konformitás lesz rá jellemző, messze elkerüli a nyílt agresszív kitöréseket.

7. Visszahúzódás (Wd)

A skála a személy másoktól való izolációjának mértékét jelöli, és arra a manőverre utal, amellyel fel akarja oldani az önmagával és másokkal szembeni elégedetlenségét. A magas pontszámú személy úgy tekinti saját magát, mint aki lehangolt, szomorú és félreértett. Bár kedveli az egyedüllétet, magányosnak érzi magát, és mások kontrollálatlan, agresszív megnyilvánulásaitól távol tartja magát, és azokat erősen elítéli.

8. Szociális szorongás (SA)

A skála más emberekkel való kapcsolattartás során átélt diszkomfort érzésre utal. A magas pontszámú személy beismeri az idegességet, félénkséget, érzékeny a kritikára, gyávának tartja magát. A skála tartalmaz néhány állítást, amely intropunitív (önmagát hibáztató) orientációra utal.

9. Elfojtás (Rep)

Az állítások az ún. hipernormalitás faktorát idézik. A magas pontszámú alany nem ismeri el vagy nincs tudatában negatív érzéseinek, dühének ellen-szenvének, általában kritikátlan önmagával és másokkal. Olyan érzéseknek tudatból való kiszorítására utal, amelyeket a legtöbb ember rendszerint átél. Az egyén impunitív beállítottságú (nem hibáztat senkit).

10. Visszautasítás (Den)

A skála állításainak fele arra vonatkozik, hogy az egyén hogyan látja családját. A magas pontszámúak hiba nélkülinek látják szüleiket, és nem ismerik el velük való konfliktusaikat. Nem hajlandó másokat kritizálni.

11. Aszociális index (Ai)

Olyan számított index, amely képes előre jelezni a bűnöző magatartását, olyan viselkedésmódokat fejez ki, amely megszegi az elfogadott társadalmi normákat.

II. A csoportprogramban használt módszerek és eszközök:

Az alább felsorolt módszerek és eszközök alkalmazása az adott környezetben és az adott mintán, és ezen metódusok ilyen összefüggésben való megjelenése adja meg programunk egyediségét.

Korábbi csoportvezetési tapasztalatok, és a próbakutatás során szerzett ismeretek alapján dolgoztuk ki a program specialitásait.

Értékfeltáró csoportmódszer:

A módszer lényege, hogy a csoporttagok értékrendszerét, értékítéleteit, preferenciáit indirekt módon a felszínre hozza és tudatosítsa. Mindezt anélkül, hogy a módszer ezeken változtatna. Az egyénnek döntést kell hoznia arról, hogy mely értékeket tartja fontosnak, s ezáltal saját értékrendszerével is szembesül. A módszer eszközei: döntéshelyzetbe hozás, vitabeszélgetés.

A konfliktuskezelő módszerek:

Ezen elemek beépítését azért találtuk indokoltnak, mert a bezártsági helyzet, a szűk léttér, az idegen emberekkel megosztott mindennapok, a folyamatos bizonytalanság számtalan konfliktust szülhet, ami még jobban megnehezíti bent életüket. Másrészt sokuk olyan elharapózott konfliktushelyzetek miatt tengeti odabent az életét, melyek már késrántásig fajultak. Észrevettük, hogy nehezükre esik egy körben ülve, egymás arcát látva csupán beszéddel, érveléssel érvényesíteni magukat, meggyőzést gyakorolni a másokra. Sokkal inkább élnek a fenyegetőzés, fölény kihangsúlyozás, vagy a gyengébb oldal

réséről a beletörődés, hallgatás eszközeivel. Ennek jelenségét így írja le a konfliktuskezelés módszertani füzet:

„Kommunikációs zavar keletkezhet, ha az egyének életútja, körülményei, azonosulási mintái különbözőek. Ennek ugyanis következménye a konszenzusteremtés nehézsége. A kommunikációs zavar mellékterméke lehet ugyanis az agresszió, a csökkent tolerancia.” A konfliktuskezelés módszeréből főként a szembesítéssel járó játékokat alkalmaztuk. Ézelmi és mentális teher volt számukra hosszan vitatkozni egyetlen dolgról, mégis motiválta őket, hogy esetleg ők kerülhetnek ki győztesen az érvelésből. Ehhez viszont be kellett tartaniuk a szabályokat: higgadt érvelés, mások véleményének meghallgatása, konszenzusra törekvés.

Racionális-Emócionális-Terápia:

A R.E.T. érzelmi zavarok és gyakorlati problémák megoldásának kognitív-viselkedéses megközelítése. Célja az, hogy adaptivitás, feszültségcsökkentés irányába segítse az egyéneket. A bezártság, a prizonitás jelensége sok olyan problémát hordoz magában, mely az egyének érzelmi életére, lelki egyensúlyára veszélyeztetőleg hathatnak. A magány, melyet a hozzátartozóktól távol élnek meg, és a hozzájuk hasonlókkal osztanak meg, sok elváltozást eredményezhet, sok hiedelmet kelthet az egyénben. Például egy feleségtől érkező levélben felfedezhet a fogva tartott olyan tartalmakat, melyek semmiben nem utalnak arra, hogy felesége megcsalja őt., vagy már nem szereti, mégis a személyben megjelenik az attól való félelem, hogy elveszíti támogatóhálóját. Ezeket az irracionális gondolatokat melyek a megbomlott érzelmi egyensúlyból nőttek ki, megpróbáltuk olyan játékokkal, feladatokkal enyhíteni, melyekben bizonyos szituációkhoz az adekvát érzelmeket kellett társítaniuk, illetve fordítva is, sok ézelem felsorolása után olyan szituációkat kellett mondaniuk, melyekben a felsorolt ézelemek adekvátak. Drámai elemekkel is eljátszották, hogy milyen különbségek vannak ézelemek különböző fokozatai, erősségei között. Mindez átvezetett bennünket egy sokkal személyesebb, nagy bizalmat követelő játékhoz. Magukról és egymásról kellett megnyilatkozniuk néhány szóban. Ez erősen felkeltette érdeklődésüket, főként a játék azon része, mikor ők kaptak visszajelzéseket tulajdonságaikról a többi csoporttagtól.

Önismereti módszerek:

„Az önismereti csoport célja tagjainak fejlesztése (személyiségfejlesztése, önismeret fejlesztése, tág értelemben vett tanulás, társas készségek fejlesztése). A csoport nem spontánul, vagy külső szempontok szerint alakul, hanem szándékosan, a fenti célra hozzák létre, úgy is mondhatnánk, hogy intézményesült csoport. Célját a csoport önmaga valósítja meg, vagyis az interakci-

*óba lépő egyének csoportja a kívánt változás, illetve fejlesztés kerete, közvetítője, serkentője.*¹⁰

A csoport céljainak a megvalósulásához mindenképp fontos volt, hogy valóban egy csoportnak érezzék magukat, melynek tagjai, mely zárt és melybe behozhatnak olyan dolgokat, ami őket érdekli, aggasztja, foglalkoztatja, tehát egy olyan közösség, amiben bizalomléggör van. Ez a csoportforma biztosította végig azt, hogy képesek legyenek megnyílni, magukról valami és egymásról is többet megtudni, tanulni. Ez nem volt azonban ilyen egyszerű. Nehéz volt őket átvezetni abból a hitből, hogy mi egyesével szeretnénk velük foglalkozni, abba a tudatba, hogy itt az egymásra figyelés, és ezen keresztül a saját magukkal való tisztába kerülés a fő cél, másrészt pedig erre nem mi, mint csoportvezetők vagyunk az eszköz, hanem maga a csoport. Ez nem írható le egy folyamatban, az egyik tendencia nem váltotta fel a másikat, inkább csak mindkettőre voltak kiemelkedő példák, melyekből a csoport, mint eszköz középpontba helyezésére vonatkozóak közül talán több esett a folyamat végére.

Encounter:

Ez a személyiségközpontú csoportmódszer, mely a humanisztikus pszichológiában gyökerezik, végigkísérte egész munkánkat a csoporttal. Mint már említettem nagy szükségük volt a tagoknak az egyéni figyelemre, a velük való személyesebb kapcsolatra, a mi visszajelzéseinkre. Leginkább hagytuk őket szabadon megnyilvánulni, ha úgy éreztük, hogy van egy téma, vagy probléma, mely a legtöbbjüket aggasztja, érdekli. Teret hagytunk ezek megvitatásának, mivel ez is növelte együttműködési készségüket, közös problémamegoldásukat. Ilyenkor igyekeztünk a háttérben maradni, és a facilitátor szerepét ellátni. Mindig fontosabbnak tartottuk ezeknek a témáknak a „kifuttatását”, mint az aznapra tervezett csoportfeladatok elvégzését.

Gestalt csoportmódszer:

Ezt a módszert úgy lehetne jellemezni, mint olyan egyéni terápiát, amely a csoport jelenlétében zajlik. Sokszor a csoportvezető és a csoporttag között folyik hosszabb interakció. Ennek a módszernek a munkánkban való megjelenését támasztja alá az egyes tagoknak adott egyéni figyelem, és személyes beszélgetés, melyek a csoportfoglalkozások ideje alatt valósultak meg.

Drámai elemek:

A pszichodráma módszerének megalkotása MORENO nevéhez fűződik. *„Ez volt az első önálló csoportmódszer, amely a közösségi kapcsolatok világában, a társak segítségével, a tagok közti vonzalmak erejével, a csoport*

¹⁰ Rudas János: Delfi örökösei, Kairosz Kiadó, 1990.

*érzelmi atmoszférájának biztonságnyújtásával és a lejátzás katartikus, feszültséget lereagáló hatásával szolgálta az emberi problémamegoldást, sőt a lelki zavarok gyógyítását is.*¹¹

Nem állíthatom, hogy a börtön csoportjainkkal pszichodrámaztunk, mégis sok olyan játékot vittünk be, amiben voltak drámai elemek. Ezek hozzásegítették őket az oldottabb hangulat megteremtéséhez, hiszen sokat nevettek saját magukon. Szégyelltek a többiek előtt mozogni, furcsán érezték magukat a helyzetben, gyengének érezték magukat egy pillanatra, de jó tapasztalás volt számukra kifejezni dolgokat pusztán mozgással.

Bemelegítő, mozgásos feladatok:

Ezeket mindig a foglalkozások elején alkalmaztuk. Járásukon, mozgásukon, beszédükön sokszor éreztük, hogy rezignáltak, lelassultak, izmaik, reflexeik bemerevedettek. Ahhoz, hogy jó koncentrációs állapotba kerüljenek, fel kellett ráznunk őket, hogy ne az egyik székről a másikra ülve, ásítózva, alacsony vérnyomással és vércukorszinttel, sápadtan üljék végig a foglalkozások hátralevő részét.

4. A kutatott csoport

4.1 A csoportról röviden

A programot 2001. novemberében indítottuk el az Egri Büntetés-végrehajtási Intézetben. Ez egy 16 találkozásból álló csoportfoglalkozás sorozat volt, melyet a börtönben lévő előzetesen fogva tartott fiatal felnőtt férfiaknak tartottunk. Életkoruk 19–22 év között volt. A csoport 8 fővel indult és kisebb ingadozások után 6 állandó résztvevőre csökkent. Egy csoport beindításának (ami nem kötelező terápia), és a tagok munka motiváltságának legfontosabb feltétele, az önkéntes részvétel nem valósult meg. Ezért a már említett fél-önkéntes rendszert dolgoztuk ki. Ez abból állt, hogy a börtönnevelők által utasításban kiadott részvételi kötelezettséget próbáltuk úgy tompítani, hogy az első ülés alkalmával adtuk meg a további távolmaradásra a lehetőséget, ott tisztáztuk az együttlétünk okait és a célokat. Tehát, aki a továbbiakban ennek ismeretében nem kívánt megjelenni, azt senki sem kötelezhette erre. Ezt a személyzettel is tisztáznunk kellett. A tagok nagyon különböző kulturális, szociális környezetből érkeztek, volt intézetben nevelkedett, hajléktalan roma származású; rendezett középosztálybeli családból jött; kiterjedt családi és rokon kapcsolatokkal rendelkező családapa; elvált szülők gyermeke.

¹¹ Szerk.: Bagdy Emőke: A pedagógus hivatásszemélyisége, Debrecen, 1996.

4.2 Téma szerinti felépítés

A 16 foglalkozást a következőképpen strukturáltuk:

I. ülés: „toborzó-találkozás”

- bemutatkozás, ismerkedés
- céljaink, elképzeléseink ismertetése
- önkéntesség megajánlása
- kérdések tisztázása

II.-V. ülés:

- intenzív és direkt csoportépítés
- értékstruktúrájuk feltérképezése, hogy számukra ne idegen anyaggal dolgozzunk
- erre épített értékfeltárás

VI.-VIII. ülés:

- erőteljes konfrontálás játékokon keresztül, néha érték ütköztetéssel
- csoportos feladatmegoldások és bizalom – gyakorlatok segítségével az együttműködés, a közösségben rejlő erő megmutatása

IX. ülés: a karácsonyt megelőző találkozás

- ezzel kapcsolatos érzéseik, feszültségek átdolgozása a kialakuló kölcsönös támogatórendszer segítségével

X.-XIV. ülés:

- érzelmek (erőssége, különbségek, kifejezés, adekvátság)
- előzőre építve: érzelmek és tulajdonságok közötti kapcsolat
- a saját és a másik tulajdonságai
- a tulajdonságok bizalom összefüggései

XV.-XVI. Ülés:

- jövőbeni konkrét célok, az ehhez szükséges lépések
- lezárás, leválás

4.3 Folyamatelemzés

„A csoportokat, mint társadalmi rendszereket úgy definiálhatjuk, mint embereket és azok interakcióit. Ezeket az interakciókat *csoportfolyamatok*-nak nevezzük. A csoportfolyamatok olyan erőket indukálnak, melyek hatás-

sal vannak a csoporttagokra és a csoport egészére. Ezeket az erőket nevezzük *csoportdinamikának*.¹²

A csoportdinamika összetevői a következők

1. – kommunikációs és interakciós minták
2. – csoportkohézió
3. – csoporton belül kialakult szociális kontroll
4. – csoportban kialakult kultúra
5. – csoportban alakuló szerepek

A csoport alakulását, folyamatát, változását ezen összetevők mentén fogom értékelni.

4.3.1 Kommunikációs és interakciós minták

Az első négy találkozás során a csoportépítésre, a bizalom kialakítására nagy hangsúlyt fektettünk. Ebben a szakaszban a csoportfenntartó szerepet is egyértelműen nekünk kellett felvállalni, ez tehát vezetőcentrikus interakciós mintát eredményezett. Ezért nagyon fontos volt, hogy az általunk küldött üzenetet a csoport pontosan értse. Ehhez egyrészt meg kellett ismernünk azt a rostát, amin keresztül szűrjük a felénk irányuló üzeneteket, másrészt olyan kommunikációs formát kellett alkalmaznunk, amely ebben a szubkultúrában is érthető. Ebben a korábban börtönben vezetett csoportokon szerzett tapasztalatok segítettek és N.-re is támaszkodhattunk, aki már az előző csoporton is részt vett. N. nagyon hamar megértett, hogy mit is szeretnénk mondani, mi a kiadott instrukció lényege és ezt lefordítva tálalta a többiek számára. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy N. a későbbiek során felvállalta a belső vezető szerepet is.

Az első négy ülést követő időszak után sikerült kifejlesztenünk azt a kommunikációs módot, amely hozzásegített bennünket a hatékony üzenettovábbításhoz. Ekkor már a tagok is nagyobb arányban vettek részt a csoportban folyó kommunikációban, ez számunkra néha vételi problémákat okozott, de ezt folyamatos parafrázálással igyekeztünk tisztázni.

A különböző interakciós minták megjelenésének hasonló aránya, és feladatadekvátsága nehezen valósult meg. Egyértelműen vezető-centrikus minták voltak túlsúlyban (pl.: „májusfa”: a vezető áll az interakció középpontjában, „forrószék”: tag és vezető között folyik intenzív kommunikáció). Igyekeztünk ösztönözni a csoport-centrikus megnyilvánulást, ehhez viszont a tagok között szabad kommunikációs csatornák szükségesek, amelyeket

¹² R. W. Toseland–R. F. Rivas: Csoportdinamika. In. A szociális munka elmélete és gyakorlata 4. Budapest, 1999.

megnyitni nagyon nehéz. A csoportban igen erőteljesen érzékelhető volt a tagok közti hierarchia. Akik korábban ismerték egymást (pl.: zárkatársak) már magukkal hozták a másikkal viszonyított helyzetüket, de azok közt, akik még nem találkoztak, azonnal beállt az alá-fölérendeltségi viszony. Tehát, aki tekintélyszemély volt, őt az alatta állók nem igen merték megszólítani, a lefelé irányuló kommunikáció pedig csak utasításokra, piszkálódásra, sértegetésre redukálódott. A tapasztalatok alapján úgy döntöttünk, hogy ezt a struktúrát direkt eszközökkel nem akarjuk megváltoztatni, reméltük, hogy a közösséggé formálódás ereje ezt oldani fogja. Ebben teljes sikert nem értünk el, de adódtak olyan játékok, olyan pillanatok, amikor az alacsonyabb szinten állót sikerült, eddig nem ismert képességeinek, meglátásainak tőlünk kapott támogatásnak köszönhetően feljebb segíteni a ranglétrán, és az alárendeltséget mellérendelt viszonyra szelídíteni. Ez, mint sikerélmény motiváló hatással bírt az egyénre, a másik oldalon pedig elismertséget vívott ki.

A leggyakoribb típusú interakció egy tag és egy vezető között zajlott. Nagyon erősen igényelték a személyes, csak az egyénre irányuló figyelmet. Tőlünk vártak megerősítést, figyelmet, visszajelzést anélkül, hogy a csoportot bevonták volna. Ez leginkább a periférikus vagy alárendelt szerepben lévőkre volt igaz. Azt a figyelmet és odafordulást kapták meg itt, amit sehol máshol nem tapasztalhattak meg. Aki pedig jó pozícióban volt, nem méltatta a többieket arra, hogy hozzájuk is intézzék valamit, esetleg a véleményüket kérje ki. Ez egyenesen megalázó lett volna számukra, ezért inkább ők is velünk kommunikáltak.

Egy figyelem-játék alkalmával próbálkoztunk egy interakciós szabály bevezetésével. Csak az beszél, akinél a labda van, a többiek csendben figyelnek. Aki szeretne a beszélőre reflektálni, jelzéssel elkéri a labdát, röviden összefoglalja a hallottakat, és csak ezután fejt ki az álláspontját. A játék meghiúsult, mesterkéltnek érezték. Azonban volt olyan eset a program vége felé, amikor labda és jelzések nélkül is megvalósult a másikra irányuló figyelem és az érdemi beszélgetés.

Az interakciók csoport-centrikussá válását és fokozódását a csoporttagok egymás iránt érzett szimpátiája és erősödő elfogadása is serkentette. A résztvevők között voltak olyanok, akik már ismerték egymást és jó kapcsolatban voltak. Ez érdekszövetségek kialakulásához vezetett. Nem a csoporttal szembeni meg nem elégedettség szülte ezeket az érdekszövetségeket, inkább az, hogy fontosabb volt számukra a másik társasága, mint a csoport. A csoportot csak személyes, nem a csoportcélnak megfelelő szükségleteik kielézési színterének tekintették. Erre a legjellemzőbb példa L. és M. kapcsolata. Ők még kintről ismerték egymást. M. jártasabb volt a zárkaügyek elintézésében, a börtön szabályokban és L. pedig „tanítómesterének” tekintette őt. Sokszor csak egymással folytattak diskurzust, a csoportra nem figyeltek. Ennek az

érdekszövetségnek a léte egyértelműen destruktív hatású volt. M. ráadásul határozottabb, aktívabb tagja volt a csoportnak és döntéseivel, válaszaival nyíltan befolyásolta L.-t, akinek ebből kifolyólag saját véleménye nem igen volt. Két markánsan megjelenő alcsoportot lehet kiemelni, az egyik a fentebb említett L. és M. kapcsolata, a másik N. és G.. N., akiről már írtam G.-vel nagyon jó haveri és zárkatársi viszonyban volt. Az ő kapcsolatuk inkább csak egymás szórakoztatásából állt. Itt még meg kell említeni a kimaradt két személyt. R. kezdetben úgy tűnt, vezetője lesz a csoportnak, különbnak tartotta magát a többiektől, különként viselkedett. Ám egy idő után a többiek felé egyre kevesebbet kommunikált, csak minket szólított meg, és egyre többet panaszkodott. Mindig letörten érkezett, és szerette kihangsúlyozni, hogyha valami bántja. A csoport kezdett elfordulni tőle, mert csak őt, és a családját érintő problémákkal állt elő, rengeteget „sztorizott”, és tőlünk várt vigasztalást, a csoport véleménye nem érdekelte. Így lassan elszigetelte magát. A másik fiú F. volt, aki szintén a bűnbak szerepét töltötte be. Pedig a képességei alapján akár vezetővé is válhatott volna. Az azonban a börtön-lét sajátossága, hogy mindig kell valaki, akit hibáztatni lehet, aki az agresszió tárgyává válhat, aki „elviszi a balhét”. F. ezt nem fogadta el passzívan, pozíciója ellenére ő volt az, aki először elvállalt valamit, a legőszintébb megnyilvánulásai neki voltak, sokszor állt elő olyan konstruktív ötletekkel, amelyek előre mozdították a csoportot. A csoporttól ezekért elismerést nem, hanem csak lehurrogást és legyintést kapott. Ezért nagyon fontos volt őt erősíteni abban, hogy továbbra is aktív résztvevője legyen a csoportnak. Ennek érdekében ő többször kapott tőlünk pozitív visszajelzést, mint a többiek. Szerencsére ezzel nem azt értük el, hogy a csoport ellen fordult, hanem néhányan, és főként N., aki meghatározó tagja volt a csoportnak, több figyelmet tanúsított iránta. Mivel a többieket kizáró személyes vezető-tag közötti kapcsolat iránt igen erős vonzódásuk volt, és hihetetlen módon igényelték a csak nekik szóló figyelmet, a hat fős csoportnagyság ideális volt. Mikor a csoport egésze is fontossá kezdett válni számukra, ez a kis létszám néha hátrányt is jelentett. Ha esetleg valaki hiányzott az már dinamikai változásokat is eredményezett a csoportban. A kis létszám mellett szóló másik érv, hogy a figyelemmegosztással sokszor problémájuk volt, de így a figyelmük nem forgácsolódott szét a foglalkozások alatt.

4.3.2 Csoportkohézió

„A tagokat a csoporthoz kötő és csoportban megtartó erők összessége” (Festinger 1950.). Ezt nevezzük csoportkohézióknak. Melyek voltak ezek az erők? Kezdetben egyértelműen az egyéni érdekek és szükségletek megvalósítási eszköze volt a csoport. Itt ellenőrzés nélkül lehetőségük nyílt üzletelésre, „börtönpletykák” megbeszélésére, zárkaügyek megvitatására. Eleinte úgy

gondoltuk, mert máskülönben nem jönnek el a foglalkozásokra, de mikor egy-egy feladat megvalósítása is problémássá vált ezek miatt, módosítottuk a szerződést. Minden foglalkozás előtt kaptak 10 percet, amikor ezeket a témákat megbeszélhették. Ez a 10 perc is elegendőnek bizonyult, a bevezetett korlátozás után is, szinte mindig eljöttek a foglalkozásokra. Tehát a csoport ez irányú fel-, illetve kihasználása háttérbe szorult.

Másik olyan tényező, ami a csoportban tartotta őket, az a zárkából való menekülés volt. Itt szabadabban mozoghattak, lélegezhettek, és lekötötték magukat. Nem unatkoztak, és ez nagyon fontos.

A harmadik kohezív erő, hogy találkozhattak olyanokkal, akikkel máshol ez nem lehetséges. Ez főként M. és L. esetében volt így. L. egyszer ki is jelentette, mikor valami miatt M. kimaradt, ha M. nem jön, ő sem fog járni. L.-nél mindig próbáltuk erősíteni, hogy ő is a csoport tagja, alkotó része, és M.-en kívül mások is vannak körülötte. A XII. találkozón történtek bizonyították be, hogy L.-el kapcsolatos törekvéseink sikerültek. Az előző ülésen L. nem jelent meg. Így kimaradt abból, hogy mindenkitől kapjon visszajelzést a tulajdonságaival kapcsolatban, és reflektálhasson rá. A hiányzása miatt ezt a gyakorlatot újra eljátszottuk, és akkor megértette, hogy csak miatta ismételtük meg. Ekkor azt mondta: „A múltkor nem jöttem, mert úgy éreztem felesleges. Itt voltam, de mégsem voltam itt. Most már itt leszek!” Tehát megjelent nála a csoporthoz való tartozás vágya, de ehhez 12 foglalkozásnak kellett eltelnie.

A negyedik vonzerő, amit a csoport nyújtott nekik, hogy azt remélték, hogy különböző előnyöket, „jó pontokat” szerezhettek, ha ide járnak. Ha bekerül az aktájukba, hogy ezen is részt vettek, a bv. bíró ezt méltányolni fogja. Ki kellett őket ábrándítanunk. Nem volt módunk ilyen igazolást kiállítani. Miután ez is tisztázódott, még mindig nem lépett vissza senki.

Tehát azon túl, hogy jól érezték magukat, „feljöttünk és jót hülyéskedtünk”, ahogy valaki a csoporttal kapcsolatos visszajelzésében is megfogalmazta, kaptak valamit, magukkal vittek valamit. Ez volt a csoporttöbbletből következő közösségi összetartó erő, amely számukra új tapasztalást jelentett és adta a csoporthoz kötődésük lényegét.

4.3.3 Szociális kontroll

„Ezt a fogalmat olyan folyamatokra szokták használni, melyek révén a csoport eléri a működéshez szükséges mértékű engedelmeskedést és konformitást”(Rivas-Toseland 1984.). A működéshez szükséges rend kialakítása különösebb figyelmet nem igényelt tőlünk, hiszen az első találkozáskor már nagyon fegyelmezetten viselkedtek. Mint utóbb kiderült, ez a fegyelem nem lett a csoportnormák része, inkább csak az új helyzetnek szólt. Csöndben várakoztak arra, hogy kiderüljön, hogy mi is fog itt tulajdonképpen történni.

Miután tisztává vált, hogy ez a helyzet nem fenyegető számukra, elkezdtek a fegyelem határait kijebbi és kijebbi tolni, próbálgatták tűrőképességünket. Mikor elérték ennek határait, akkor léptünk közbe, hogy a csoportfegyelmet, rendet helyre állítsuk. Újból megállapodtunk alapvető viselkedési szabályokban, pl.: meghallgatjuk egymást, mivel a kölcsönös tisztelet ezt megkívánja, a személyes ellentéteket csak akkor hozzák be, csak akkor engedhetünk ezeknek teret, ha ezt a csoport segítségével, a csoport előtt intézik el. Ha erre nincs mód, vagy a felek nem így kívánják, akkor emelkedjenek felül rajta, tegyék ezt félre a foglalkozás idejére. A példában említett két alapvető szabályt sikerült betartaniuk.

Nagyon erős kontrollt tudatosan nem alkalmaztunk, ezt ők azzal hálálták meg, hogy komolyabb szabályáthágást nem követtek el. Tudták, hogy ezzel az egész csoport működését, létét veszélyeztették volna, a csoport fennmaradása pedig az ő érdekük is volt.

A csoport önszabályozóan állított fel olyan normákat, amelyekre mi nem is ösztönöztük őket. Kerülték a vulgáris kifejezések használatát, s ha egy-egy mégis elhagyta a szájukat, mindig bocsánatot kértek. Félkeztek agresszív indulataikat, kitöréseiket. Történt olyan is, hogy M., aki saját bevallása szerint sem tudta félkezni indulatait – többrendbeli utcai verekedésért, súlyos testi sértésért volt bent – egy játék kapcsán egy érzelmekkel terhelt, nagyon feszült helyzetben, került nézeteltérésbe F.-el, akire rákényszerítették a bűnbak szerepét. M. ezt már képtelen volt tovább tűrni, felpattant a székéről, eltorzult arccal és ökölbe szorított kézzel tett egy lépést F. felé, aztán a kezében lévő papírt összegyűrve visszaült a helyére. Miután később megbeszeltük a játékot, erre a jelenetre is sor került, mellyel kapcsolatban M. azt mondta, hogy nem érti miért nem ütötte le F.-et, amikor az megérdemelte volna, de most így jobban érzi magát.

A szerepek társas kontrollt szabályzó funkciója N. megnyilvánulásaiban tükröződtek leginkább. N. hangulatától függően töltötte be a belső vezető szerepét. Sokszor azért jött fel csoportra, hogy jól érezze magát. Ilyenkor G.-vel végig nevetgéltek, beszélgették az egész foglalkozást, csak látszatomunkát végeztek és szabotálták a játékokat. Ennek hatására a csoport többi tagja sem dolgozott, a csoport alapfeltevés szinten működött, és a fegyelem is meglazult. Máskor pedig aktívan, nagy odaadással, másokat segítve vett részt a foglalkozáson. Ez hatással volt a csoport egészére, és így a kitűzött részcelokat sikerrel valósítottuk meg. N. nemcsak indirekt módon a munkájával, aktivitásával szabályozta a csoportot, hanem szavát is felemelve fegyelmezte a tagokat. Egy játékban (IV. foglalkozás) a figyelemnek nagyon fontos szerepe volt, de a csoport nem tartotta be a szabályokat. Utána, a megbeszélés során feltettük a kérdést, hogy mit nem sikerült megvalósítani. N. válaszolt: „Nem figyeltünk egymásra, pedig az a lényeg, hogyha valaki beszél, figyelsz

rá, és nem pofázol.” Ezzel a csoport számára teljesen érthetően fektetett le egy normát.

A státusz és a csoportnormához való alkalmazkodás közötti kapcsolatban nem lehetett egyértelmű szabályszerűséget találni. Az *alacsony* státuszúak alkalmazkodóak voltak. Ez nekünk, a csoportvezetőknek szólt, nem a csoport egészének. A *közepes* státuszúak hol konform, hol nonkonform módon viselkedtek. A *magas* státuszú csoporttagok a helyzetükből következően nagyobb szabadsággal rendelkeztek, és ezért néha megengedhették maguknak a normák áthágását.

4.3.4 Csoportkultúra

„A csoportkultúra a tagokra jellemző értékítéletek, nézetek, szokások és hagyományok együttese” (Olmstead 1959.). A csoportkultúra nagyon nehezen vált le a börtönkultúráról. A börtön rendkívül erős szokás-, norma-, hagyomány- és nézetrendszer ültet el a bentlakókban. Ebbe a közegbe ágyazódott be a csoport. Így óhatatlanul szűrődött át a csoport határain a börtönkultúra. Ahhoz, hogy ne csak a börtönről legyen szó a foglalkozások alatt, 3-4 alkalomnak el kellett telnie. Ahhoz pedig, hogy a tagok tényleges szokásai, magukkal hozott hagyományai, értékei megcsillanjanak a prizonitás szürke lerakódása alatt, legalább 8 találkozássra volt szükség. Tehát ekkor még csak a személyes kulturális háttér jelent meg, és csak ebből lehetett elkezdni összegyúrni a csoportkultúrát. Ha a csoportkultúrát úgy írjuk le, mint az értékek közös készlete, amely a tagok személyenkénti értékkészletéből áll össze a csoportfolyamatok során, akkor a csoportkultúráról ennél a csoportnál nem beszélhetünk.

4.3.5 Szerepek

A kívülről hozott szerepeket, az őket körülvevő környezeti ingerekre adott válaszok alakították ki. Tehát a börtönviszonyok határozták meg. Ez élesen kirajzolódott a csoportban megfigyelhető alá-fölérendeltségi viszonyokban, amely vetülete volt a börtönhierarchiának. A magasan állóból belső vezető, a rossz státuszúból bűnbak lett.

A bűnbak szerepét F. kapta. Azonban az F. által *eljátszott* szerep nem egyezett a bűnbakéval. Ő leginkább a *feladatra irányuló szerepeket* vállalta fel. Kezdeményezett, mindig ő volt az első vállalkozó, ha több megoldási mód merült fel, az összegző szerepet is megjelenítette, és ő volt a legérdeklődőbb, szívesen kért információt a tagokról, a csoportról, a feladatról. A csoport viszont nem ezt *várta el* tőle. Javaslatait nem fogadták el, ötleteit nem hallgatták meg, sokszor piszkálták, ha megszólalt nem figyeltek rá.

Ennek ellenére ő kitartott a feladatra irányuló aktivitása mellett, és mivel más nem volt a csoportban, aki meghallgatta volna, ezért nekünk mondta el

gondolatait. Tehát a csoport által *elvárt* és az általa *eljátszott* szerep közti eltérés feszültséget szült a csoportban. A keletkezett feszültséget azon vezették le, aki indukálta, így lett F. a *bűnbak* szerepre predesztinálva.

N. belső vezetői minőségéről, és a csoportban megjelenő szerepéről már tettem említést. Az ő kettőssége abban állt, hogy önirányultságú és csoportfenntartó szerepet is játszott. Ha a kedve úgy hozta *kilépett*, máskor pedig igyekezett *összhangot* teremteni.

A másik nagy szerepváltó R. volt, akiről már szintén írtam. Ő egy alig érzékelhető rivalizálásban alul maradt. Így vált belőle *kilépő* és *kitérő*. Szinte csak magával foglalkozott, alig vett tudomást a csoportban törtétekről.

Talán G.-ről írtam eddig a legkevesebbet, hiszen nagyon nehéz megragadni az ő szerepét. Sok esetben jelent meg *defenzív tagként*. Egy probléma megbeszélésekor, mikor mindenki elmondta már a véleményét, G. csak kitérően, felületesen válaszolt. A beszélgetés után pedig lekicsinylő megjegyzésekkel elbagatellizálta a mindenki számára fontos témát. Valószínűleg nehezen viselte a feszültséget, és ezért is viselkedett sokszor *feszültségoldóként*, csökkentette a konfliktust, javította a hangulatot csipős, humoros megjegyzéseivel.

L. tipikus *hallgatótag tag* volt. Hallgatása mögött valószínűleg az állt, hogy nehezen fejezte ki magát, és a csoport problémáját nem érezte sajátjának. El volt foglalva tárgyalásaival, zárkaügyeivel. Őt nem várták haza rokonok, barátok, és meggyőződése volt, hogy ha kikerül, újabb bűncselekményeket fog elkövetni. Amikor a többiek megbánóan, vagy óvatosabban nyilatkoztak, kijelentette, hogy azok biztosan nem gondolták végig, amit mondtak, és biztos, hogy belőlük sem lesz más, mint bűnöző.

Végül M., aki fékezhetetlen indulataival fontos tagja volt a csoportnak. Ő is hajlamos volt a *kitérésre*, attól való félelmében, hogyha valamiben részt vesz, érzelmileg bevonódik, reakcióit nem fogja tudni kontrollálni. Vidámságával, „beszólásaival” sokszor oldotta fel a csoportot terhelő feszültséget. Rádásul teljesen nyíltan volt *kapuőr*. Ha érezte, hogy valami nem tetszik a csoportnak vagy önmagának, egyből felvetette, hogy „Játszunk valami más!”.

4.4 A személyiségvonások csoportra jellemző, kiszámított átlagértékeinek összevetése (lásd.: 2.sz. melléklet)

1. Rossz társadalmi alkalmazkodás (SM)

Az első felmérés csoportátlagja **13,5**. A második felmérés átlagértéke **13,83**. Amint a számokból látszik, a különbség elenyésző. Ennek a tünetegyüttesnek a jelentkezése a zavart, vagy a nem megfelelő szocializáció eredménye. A legerőteljesebb szocializációs tapasztalatok a gyermekkorból,

a fejlődés legszenzibilisebb szakaszából valók. Tehát a vizsgált alany ezt már régóta magában hordozza, és mélyen beépült a személyiségébe. Így valószínű, hogy már a letartóztatása előtt is szociális alkalmazkodási nehézségekkel küzdött. Az ilyen személyekre jellemző a negatív énkép fenntartása, félreértettség, boldogtalanság érzése. Általában bizalmatlanok, és problémáikért másokat hibáztatnak. A csoportfoglalkozásokba igen sok önismereti elemet építettünk be annak érdekében, hogy a csoport tagjai realisabb énképet tudjanak magukról kialakítani. A csoportbizalom-építés azt is szolgálta, hogy a szinte mindenki vel szembeni bizalmatlan attitűdjük feloldódjon. A permanens boldogtalanság érzését pedig lazító, humoros és sok aktivitást igénylő játékkal kívántuk megtörni. Ez a minimális, **0,3-es** átlagértéknövekedés mutatja, hogy még közel 30 órás, intenzív és problémacentrikusan célzott csoportos együttlét – a csoportban rejlő terápiás hatást is kihasználva – sem volt elég arra, hogy jobb társadalmi alkalmazkodást tudjunk elérni a tagoknál.

2. Értékorientáció (Vo)

Az első és a második felmérés is ugyanazt az eredményt hozta: **22,33**. Azt nem tudjuk megállapítani, hogy ez az érték relatíve magas, vagy alacsony, mivel nincs standardunk, ezért az értékeket csak egymáshoz viszonyítva vizsgálhatjuk. Annak, hogy nincs különbség, egyrészt az az oka, hogy a program nem tűz ki célul azt, hogy a csoporttagok már meglévő értékstruktúráját megváltoztassa. Azt tartottuk szem előtt, hogy a valós, a személyre ténylegesen jellemző értékrendszert és értékpreferenciákat feltárjuk, és ne a börtön, vagy esetleg a zárka által sugalmazott értékekkel kelljen dolgoznunk. Ezért is használtunk túlnyomó részt önismereti és értékfeltárási módszereket. Másrészt az értéktanulás nagyon hosszú folyamat, és ehhez rendelkezésünkre álló idő rövidnek bizonyult.¹³ Váriné Szilágyi Ibolya szerint az értékek értékrendszerek beépülését, eltanulását a következő tényezők szűrik, közvetítik:

1. Az értékekre vonatkozó explicit tudás, hiedelemkészlet, amely verbálisan adódik át, mint tagadott és elfogadott értékekre vonatkozó ismerethalmaz.

Ez az összetevő erőteljesen megjelent a foglalkozásokon, hiszen egyéni vagy csoportos feladatmegoldások kapcsán, és szabadinterakciós vagy előadásos formában érintettük az értékekről verbálisan átadható tudást.

¹³ Váriné Szilágyi Ibolya: Az ember, a világ és az értékek világa Budapest, 1987.

2. Élettapasztalat, melyet mások és önmaguk értékreleváns viselkedésével és következményeivel kapcsolatban megszereztek.

A tapasztalatokról általában a csoportkezdeményezés révén beszéltünk. Így nyílt lehetőség arra, hogy a saját élményeiket és tapasztalásaikat másokkal is megoszthatták.

3. Értelmi és érzelmi feldolgozást igénylő konzisztencia/inkonzisztencia – élmény, amely a tudáskészlet (lásd.: 1.pont), és az élményszerű tapasztalat (lásd.: 2.pont) összehasonlítása során keletkezik.

A program alatt a csoport egészét illetve a csoporttagokat sokszor szembesítettük az általuk vallott értékekkel. Ezt sokszor provokatív módon tettük, mert gyakran nem látták meg a tapasztalat és a tudás közt feszülő inkonzisztenciát.

4. Önismeret és önmeghatározás szükséglete.

Fentebb már említettem, hogy mekkora hangsúlyt fektettünk az önismertetre. Összegezve mind a négy összetevőt érintettük, ennek ellenére mégsem következett be változás. Ez azt bizonyítja, hogy 16 foglalkozás során új értékek beépülése nehezen valósulhat meg. Sokkal fontosabb önmaguk ismerete, melyhez elengedhetetlen, hogy tisztában legyenek értékstruktúrájukkal.

A skálaleírás alapján mégis azt mondhatjuk, hogy az elért pontszám (22,33) magas, tehát értékorientációjuk nem a megfelelő irányú. A magas pontszámot elértekre jellemző a nonkonformitás, szabálysértő viselkedés, felelősség hiánya, továbbá mindez korrelál a börtönszeméllyzettel való rossz kapcsolattal. Ha ezekben a személyiségjegyekben a csoport hatására esetleg pozitív változás áll be, az csak később, a társadalomba való visszailleszkedésük kapcsán derülhet ki, és nem közvetlenül a csoport lezárása után.

3. Éretlenség (Imm)

Az első felmérés átlagértéke **17,16**, a másodiké **16**. Ez az **1,16**-os csökkenés jelentős változást mutat az érettség irányába. A skála leírása szerint az éretlen személyek naivak saját és mások motivációjának értékelésében. Hajlamosak elfojtani és elhallgatni problémáikat, és nincs készségük a belátásra. A csoport kialakításakor fontosnak tartottuk a bizalmat és az őszinteséget. Ezt sokszor kellett hangsúlyozni, hiszen a bizalmatlanság ebben a környezetben teljesen természetes. Ahhoz, hogy egy csoporttag nyíltan merjen beszélni a problémáiról, fontos, hogy bízzon a csoport egészében beleértve

csoportvezetőket is. A bizalomléggör egy elég hosszú, a foglalkozások első felét érintő folyamat során jött létre, körülbelül a kilencedik alkalomra. Ez a karácsonyt közvetlenül megelőző találkozás volt. A csoport tele volt feszültséggel, kétellyel, kiábrándultsággal és félelemmel. Ezeket az érzéseket sikerült a felszínre hozni személyes beszélgetésekkel és interaktív, szerepjátékos, strukturált gyakorlatokkal. Ezt követően a problémákat nyíltabban és bátrabban osztották meg a csoporttal, és nem csak velünk, vezetőkkel. A motivációk miértjét állandó konfrontáló kérdésekkel tisztáztuk, és próbáltuk tudatosítani. Ehhez a R.E.T.-ből adaptált elemeket alkalmaztunk. Tisztáztuk a különböző megnyilvánulásokhoz kapcsolódó érzelmeket. A viselkedésre adott érzelmi reakciók adekvátságát pedig szerepjátékokkal értük el.

4. Autizmus (Au)

Ezen a skálán az első felvétel csoportátlag **10,5**, a másodiké **8,3**. A különbség **2,2**, amely a legnagyobb az összes skálát tekintve. A skála konstruálói az autizmust úgy definiálják, mint az egyén hajlandósága arra, hogy gondolkodását túlságosan is a személyes szükségletei, vágyai uralják. Az ilyen személy tervkészítése irreális, gondolkodása nem differenciált, és az Én és a nem-Én határai összemosódnak. A csoportra levetítve ez a jelentős különbség a következő történetekből illetve folyamatokból következhetett. Az egymást követő találkozások során egyre tisztábbá vált a résztvevők számára, hogy a csoport nem csupán az egyéni szükségletek kielésének színtere, hanem a csoportcélok megvalósításának „eszköze” is lehet. Ezek a célok – tehát a csoportcélok – integrálják a személyes célokat is, így az individuális késztetések is kielégülést nyernek. Ennek köszönhetően tanulták meg, hogy a gondolkodás decentralizálható. Ezért iktattunk be minden foglalkozásba együttműködést serkentő feladatot is. A gondolkodás differenciálódását pedig az ébresztette föl, hogyha adódott egy probléma, vagy felvetődött egy kérdés, azt több oldalról is megvilágítva jártuk körül, amelyből következőleg több megoldási út is született. Ezzel azt igyekeztük erősíteni bennük, hogy nem csak egy irányba („sittes” irány) tudnak elmozdulni, amire determináltak érezték magukat. A skála leírása szerint a magas pontszámot elértekre jellemző, hogy azt érzik, hogy valami nincs rendben a gondolkodásukkal. Sokszor kifejezésre juttatják a kétségeiket gondolataikkal kapcsolatban, hogy az abnormális, és nem a társadalmi elvárásoknak megfelelő. Mikor a véleményünket kérték, azt, mint viszonyítási alapot használták, és ha ez eltért az övékétől, azonnal felmerült bennük a kétség, hogy valami biztos nincs rendben velük. Ilyenkor meg kellett nyugtatni a csoportot, hogy csak véleménybeli, vagy hozzáállásbeli eltérésekről van szó, és egy másfajta véleményt akár még megfontolni is érdemes. Az nem célravezető, ha bizonyos különbségek alapján önmagukat szélsőséges, elfogadhatatlan, beilleszkedés-

re képtelen személyeknek tartják, hiszen ez a rájuk nyomott stigmát csak erősíti bennük.

5. Elidegenedés (AI)

Az első felvétel alapján a skála kiszámított átlagértéke **14,16**. A másodiké **12,16**. A különbség szintén jelentős, **2,0**. „Az elidegenedés a bizalmatlanság jelenlétére utal másokkal, különösen a tekintélyszemélyekkel kapcsolatban.” (Jesness 1966.) Fentebb már taglaltam, hogy milyen nagy hangsúlyt fektettünk a foglalkozások során a bizalomlégkör kialakítására, mert a csoport hatékony működésének egyik alap pillérét a bizalmatlanság leépítése, és így az elidegenedési folyamat megállítása jelentette. Úgy gondoltuk, hogy ebben a kérdésben is csak a csoport utóhatására építhettünk, tehát a csoporttagokkal kapcsolatos bizalom, mint modell, meggyökerezik, és később más emberi kapcsolatokban újra tartalommal telítődik. Mint a számokból kitűnik, ez a hatás már a foglalkozások alatt is érezhetővé vált.

6. Manifeszt agresszió (MA)

A csoportfoglalkozások elején felvett kérdőív ezen a skálán mért átlagérték **19,83**, a program végeztével újra felvett kérdőív átlagértéke pedig **19,5**. A különbség **0,33**. Tehát itt is pozitív változást regisztrálhatunk. A skála elnevezése megtévesztő, mert nem az agresszió nyílt kitöréseivel hozható kapcsolatba, hanem azzal, hogy a személy aggódik az érzelmei nehéz ellenőrzése miatt, szorong érzéseinek kontrollátlanságától, és ezt néha szokatlan konformitással leplezi. Az egyénnek az agresszív feszültség féken tartása problémát okoz, és ezért kényelmetlenül érzi magát. A javulás oka valószínűleg az, hogy a csoportban igyekeztünk erősíteni a nyílt érzelmkifejezést és az őszinte megnyilvánulásokat, bár a tagok ránk való tekintettel – hiszen referenciaszemélynek tartottak bennünket –, a csoportnorma fejlődésének köszönhetően és a szociális kontroll szabályzóerejéből következőleg a nyílt agresszív kitöréseket amúgy is kerülték. Megtanulták, hogy érzelmet kifejezni, frusztrációt átélni, feszültséget levezetni társadalmilag elfogadható módon is lehet. Képesse váltak uralkodni agressziójukon, és valószínűleg ez oldotta fel az agresszív „acting-out”-tal kapcsolatos szorongásaikat.

7. Visszahúzóadás (Wd)

Az első átlagérték **11,83**, a második **12,66**. A változás kedvezőtlen, negatív irányú. A visszahúzóadás arra a manőverre utal, amikor a személy fel akarja oldani az önmagával és a másokkal szembeni elégedetlenségét. Ha a csoport történéseire fordítjuk le a számokat, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Az önismeret, mint módszer alkalmazása és fókuszba állítása eredményezhetett olyan jellegű változásokat a személyben, amely az önma-

gával való elégedetlenség irányába hatott. Ha ez a mechanizmus bekövetkezett, akkor érthető a visszahúzódás fokozódása.

8. Szociális szorongás (SA)

Az első felmérés átlagértéke **13,83**, a másodiké **14,83**. Ez szintén negatív irányú változást mutat. A skála leírásában azt olvashatjuk, hogy a magas pontszámú személyek beismerik az idegességet és féltékenységet, úgy értékelik magukat, mint akik érzékenyek a kritikára és „gyávák”. Ezt átfordíthatjuk úgy is, hogy a személy beismeri gyengeségeit, tehát őszintébb önmagával. Ha ez így történt, akkor ez fontos változás, hiszen a börtön körülményei megkövetelik a fogva tartottól az állandó keménységet. Ez sok esetben csak egy kényszerű álarc. A találkozásokon megpróbáltunk minél kisebb teret adni a „börtönös-én” megnyilvánulásainak, és a saját értékekre, a csoporttagokra már korábban jellemző, nem a börtön hatására kialakult személyiségre koncentrálni. Így egy paradox helyzet állt elő, tehát egy pozitív irányú fejlődést a kérdőív negatív változásként értékelt.

9. Elfojtás (Rep)

A program elején lekérdezett kérdőív Rep skálájának átlagértéke **4,5**. A program végeztére ez **0,5**-tel nőtt. Ez a skála olyan érzéseknek a tudatból való kiszorítására utal, amelyeket a legtöbb ember rendszerint átél. A számok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a foglalkozássorozat végén az elfojtási mechanizmus erőteljesebben jelentkezett a csoportnál. A találkozásokon sok személyes élmény, eddig nem tudatosított érzés is felszínre került, de ezeknek az élményeknek, érzéseknek a feldolgozása nem bizonyult hatékonynak. Tehát a tudatosból kiszorított érzések újra megjelentek, ráadásul új ingerek is érték a csoportot, amely ingerek által kiváltott érzéseket a felszínen tartottuk, és sikertelen feldolgozás következtében mindezek az elfojtás intenzitását növelték. Ezzel magyarázható a Rep skálán elért rosszabb eredmény.

10. Visszautasítás (Den)

Az első átlagérték **10,5**, a második **10,6**. A különbség minimális, de mégis jobb eredményt mutat. Ez az egyetlen skála, ahol a mérsékelt magas pontszám jó emocionális alkalmazkodást és optimizmust jelezhet. A programnak volt egy része, amikor is az érzelmeket állítottuk fókuszba. Szerepjátékokkal és szabad interakciós technikák segítségével közelítettük meg, hogy a különböző helyzetekben melyek az adekvát érzelmek, milyen intenzitású emóciók engedhetők meg különböző élethelyzetekben, és hogy mennyire fontosak az őszinte, hiteles érzelmek. Ezek a gyakorlatok járultak hozzá, hogy a résztvevők érzelmi adaptációs készsége javuljon. A foglalkozássoro-

zat utolsó találkozásain a konkrét célokról beszélgettünk. Ahol is fontosnak tartottuk, hogy mindenki ki tudjon magának jelölni egy elérhető célt, és ismerje a hozzá vezető lépcsőket. Ezzel a jövőbe vetett hitet erősítettük és az optimizmust hangsúlyoztuk.

Aszociális index (Ai)

Az első kiszámított átlagérték **82,16**, a második **69,66**. A különbség jelentősnek mondható. Az Ai egy olyan kiszámított index, amely képes nagy pontossággal előre jelezni a bűnöző magatartást. A magas pontszám olyan viselkedésmódokat fejez ki, amely megszegi az elfogadott társadalmi normákat. A csoport hatékonyságáról és a csoport a személyes változásokra gyakorolt hatásáról, ez az index mond a legtöbbet, hiszen az Imm és a Den skálát kivéve az összes skálát fel kell használni a mutató kiszámításához, a következőképpen:

$$Ai = \text{Sum1} - \text{Sum2}$$

$$\text{Sum1} = \text{SMx} + \text{SM}$$

$$\text{Sum2} = \text{Vo} + \text{Au} + \text{Al} + \text{MA} + \text{SA} + \text{Rep}$$

Tehát, ha a második felmérésen kapott érték alacsonyabb, mint az elsőn kapott, akkor a csoport egészét nézve kisebb az esély a bűnözői magatartás folytatására, és kisebb valószínűséggel fogják a csoportfoglalkozáson résztvevők megszegni az elfogadott társadalmi normákat.

4.5. Személyenként kapott, különböző skálánkénti nyerspont-értékek összevetése

Ebben a fejezetben azokat a skálaértékeket fogom vizsgálni személyekre lebontva, amelyek különös figyelmet érdemelnek, vagy az átlagtól való jelentős eltérés, vagy a két felmérés közti nagy különbség miatt, vagy mert a kapott értékek nem támasztják alá a hipotézisben foglaltakat.

Gabi: Az ő esetében a vizsgálati szempontok szerint három skálát kell kiemelni. Az első említésre méltó az éretlenség (Imm) skálája, melyet több szempontból is nagyító alá kell helyezni. Az első tesztben elért eredmény 12, a másodikban 20. A különbség 8, a változás így negatív, amely az éretlenség irányába mutat. Másrészt az első tesztben elért pontérték a csoportban a leg-alacsonyabb, így lényegesen eltér az itt kiszámított átlagtól, mely 17,16. A második tesztben Gabi a második legéretlenebb a csoportban, 20 ponttal. Az első tesztben ő bizonyult a legéretlenebbnek, a második felmérésben a második legéretlenebb személy volt. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Gabinak volt egy előfeltevése a tesztrel kapcsolatban, miszerint önmagáról egy érett gondolkodású, felnőtt képet kell mutatnia. Az éretlenségi skálához hasonló típusú, tartalmukat tekintve hasonló kérdések tartoznak, s ezt Gabi felismer-

ve az első választól kezdve megpróbált konzekvens maradni az ezekre a kijelentésekre adott válaszaiban. A csoportfoglalkozások alatt Gabi valóban nem úgy ismertük meg, mint felnőtt, érett személyiséget, például csoportos feladatmegoldások során képtelen volt az együttműködésre, az egyéni feladatmegoldásokban pedig megmutatkozott, hogy önállóan sem tud dolgozni, mindig inkább egyvalakit követett, másolt, általában N.-t. Mikor komoly emocionális problémák, kérdések kerültek a csoport elé, akkor ő képtelen volt az érzelmi ráhangolódásra, leginkább csak hártott.

Gabi pontszámai a két felmérésben a Rep skála esetében is nagy eltérést mutatnak. Az első felmérésben 1-et, a lehető legalacsonyabbat, a másodikban 9-et, a csoport legmagasabb pontszámát produkálta. Ilyen óriási negatív változást alig lehetett más csoporttagoknál tapasztalni. Ha a Rep skálán valaki ennyire alacsony pontot ér el, akkor egy olyan személy vonásai rajzolódnak ki, aki bátran megjeleníti dühét, ellenszenvét, tehát egy olyan attitűdöt képvisel, amely a börtönrendszerben ahhoz szükséges, hogy az egyénnek jó státuszt biztosítson. A tesztben is ezt a képet próbálta magáról kialakítani, erősíteni. Sokszor felülemelkedett azokon a kérdéseken, amelyeket a csoport többi tagja fontosnak tartott. A kezdeti megnyilvánulásai alapján egy „vagány” képe rajzolódott ki bennünk róla (késeléses sztorik, verekedés, mindez érzelmi töltéssel mentesítve), majd a későbbi találkozások során ezeknek a történeteknek a vadsága mérséklődött, majd a végső fordulópontot az jelentette, amikor őszintén beszámolt apja haláláról, kettejük korábbi viszonyáról.

Az Ai skálán elért első érték messze a legmagasabb, 129, a második pedig 83, mely még mindig a második legmagasabb a csoportban. A skála konstruálói szerint az ezen a skálán elért magas pontszám olyan viselkedésre utal, amely áthágja az elfogadott társadalmi normákat. Ez a normaszegő viselkedés a csoportban is sokszor megjelent Gabinál, destruktív viselkedésében, játékszabályok áthágásában, kiskapuk keresésében volt ez tetten érhető. Nem vette észre, hogy a csoport az ő érdekeit is szolgálja, számára a céltól függetlenül az vált fontossá, hogy szembe helyezkedjen velünk (a csoportvezetőkkel), akik számukra olyan normákat képviseltek, amelyek igen sokban eltérnek a benti körülmények szabályaitól, elvárásaitól. Ez az állandó szembenállás mutatkozott meg az Ai skálán elért magas pontokban.

Marci: Az ő esetében az értékorientációs (Vo) skálát kell kiemelni, mely az első felmérés alkalmával 22 pont, a második alkalmával 29 pont lett. Ez negatív változást mutat, melynek hátterében az állhat, hogy a második teszt kitöltése során sokkal meggondoltabban, reálisabban választott. A foglalkozások alatt Marcinál olyan személyiségvonások mutatkoztak meg, melyeket a skála leírásában a magas pontszámú személyeknél lehet tapasztalni. Kiderült számunkra, hogy Marci kapcsolati rendszere meglehetősen problémák-

kal terhelt, konfliktus-megoldási stratégiái kezdetlegesek, szélsőségesek, és az események kimenetelében illetve az életében bekövetkező változásokban nagy hangsúlyt fektet a véletlenekre, a sorsra, a szerencsére. A második tesztben mért skálaérték sokkal realisabban mutatja személyiségének ezen oldalát.

A Rep skálán szintén negatív változást mutat az ő személyisége, az első teszten 3, a másodikon 9 pontot ért el. Ezt a nagy negatív különbséget ugyanazon tendenciával lehet magyarázni, mint Gabinál.

Marcinál is az aszociális index rosszabb eredményt mutat a második felmérésnél, mint az elsőnél. Az önismereti gyakorlatok, és a hozzá érkező visszacsatolások eredményeképpen ráébredt arra, hogy indulatossága (melynek jellemzőségét eleinte tagadta, vagy nem ismerte fel), és egocentrikus gondolkodása meggátolja őt abban, hogy a normákat elfogadja, interiorizálja, és betartsa. Tehát az Ai-n a második felmérésen kapott magasabb érték a realisabb énkép kialakulásának folyamatát jelzi.

Norbi: Minden skálaértéket tekintve a változás pozitív és negatív irányai is megmutatkoznak. A különbségek igazából csak néhány pontértéket jelentenek. Norbi belső vezetői szerepe a csoportban is azt mutatja, hogy a legkiegyensúlyozottabb személyről van szó a csoport viszonylatában. Továbbá az első teszt kitöltésénél ő nem tartott attól, hogy az eredményekből messzemenő következtetéseket fogunk levonni az ő személyiségére vonatkozólag, hiszen korábban már ismert minket és céljainkat a csoporttal, míg a többiek a bizonytalansági helyzetben törekedhettek arra, hogy jó képet fessenek magukról.

Lajos: Az ő eredményeit vizsgálva csak az SA és a Den nőtt, mindkét esetben csupán két-két pontszámot. Az első kérdőívben viszont igen magas pontszámot ért el a Vo skálán, 32-t. A második felméréskor viszont már teljesen az átlaghoz közeli értéket számítottunk nála, 23 pontot. Lajos olyan szubkulturális környezetből érkezett, mely valóban olyan alacsonyabb társadalmi rétegekre jellemző viselkedésformákat, attitűdöket közvetített számára, melyekről a skálaleírás beszámol. A börtönben azonban ez a zárt mikroközösség nem vette már őt körül, kénytelen volt világnézetét kiterjeszteni más rétegekből származókra is, képessé kellett válnia arra, hogy másokkal is szót értsen. A csoportfolyamat vége felé többször is utalt erre a benne zajló változásra.

Feri: A legfeltűnőbb negatív tendenciát az elidegenedési (Al) skálán figyelhetünk meg. Az első felmérésen 9, a másodikon 14 pontot számoltunk esetében. Ez az erőteljes elidegenedési (bizalmatlansági) folyamat valójában

nem a csoporttörténetekkel hozható összefüggésbe. Ő igen nyitott volt, s ezért sok mindenről beszámolt, ami az életére hatást gyakorolt. Többek között azt is figyelemmel kísérhettük, ahogyan az ügye a bírósági tárgyalásokon alakult. Az utolsó találkozások egyikét megelőzően számára kedvezőtlen fordulatot vettek az események (fogva tartási időtartam hosszabbítás, családi konfliktusok). Ezeknek a hatásoknak köszönhetően megrendült az emberekbe vetett bizalma, és már a csoport ez irányú korrigáló hatása nem érvényesülhetett.

Róbi: Az SA és a Wd kivételével, ahol a két teszt eredményei ugyanazok lettek, minden más skála esetében pozitív változást találtunk. A róla szerzett első benyomások alapján Robit egy határozott, igen jó státuszú, jó intellektusú, kezdeményező csoporttagként ismertük meg, akiről azt feltételeztük, hogy hamar a csoport vezetőjévé válik. De a csoport nem fogadta őt el vezetőnek (lásd.: Szerepek alakulása c. fejezet), másrészt olyan erővel telepedett rá a fogva tartottság minden nehézsége, és a családjától való távollét érzése, hogy ez megtörte, és szabályalkotóból szabálykövetővé vált. Ezt tükrözi az Ai skálán nála mért nagy különbség.

5. A kutatás eredményei

5.1 A feltételezés érvényessége

A hipotézis: Felteszem, hogy az általam, egy speciálisan börtönre kidolgozott személyiségfejlesztő eljárás kimutatható változást okoz a következő személyiségi jellemzőkben: érettség, a gondolkodás differenciáltsági foka, bizalom, az érzelemkifejezés adekvátsága, feszültség levezetés, önismeret, a társadalomhoz való alkalmazkodás, vagyis növeli a közösségekbe való beilleszkedési képességet és a szociális adaptációt.

A csoportprogram során, és a program befejezte után történő összegzés alkalmával úgy láttuk, hogy az általunk összeállított foglalkozássorozat bizonyos faktorokban valóban változást hozott a csoport tagjainak viselkedésében, személyiségében. Ez a csoportdinamikai folyamatokban, és a kérdőívek kiértékelése után kapott mérési eredményekből is látszik. A csoportdinamikai elemzésből (4.3) kitűnik, hogy a kutatott csoport végigjárta azt az utat, amelyet egy személyiségfejlesztő csoport a csoporttá váláskor bejár.

Őt skálánál regisztráltunk negatív változást, melyek a *rossz társadalmi alkalmazkodás*, a *visszahúzódás*, a *szociális szorongás*, az *elfojtás*, és a *viszszautasítás* személyiségbeli dimenzióit mérik. Az ezekben tapasztalt tendencia tehát a hipotézisben foglaltakat nem támasztja alá. A kapott adatokat azonban óvatosan kell kezelni, hiszen ezek egy igen kis létszámú (6 fős)

mintán felvett kérdőív különböző skálái esetében kiszámított átlagértékek. Ráadásul a skálának magyar standardja sincs, ezért nyerspont-értékekkel dolgoztunk, tehát az egy-két pontos eltérés a nyerspont-értéki számításnál a standardizálási szakaszban már ugyanabba a kategóriába esik. Az *értékorientáció* skálánál változás nem mérhető a csoportátlag szintjén, a maradék öt skálánál viszont a különbség pozitív változást feltételez. Ezek a skálák: *éretlenség*, *autizmus*, *elidegenedés*, *manifeszt agresszió* és az *aszociális index*. Az utóbbit azért szükséges kiemelni, hiszen ez az összes skála eredményeit magába foglaló, kiszámított index. Itt a változás igen pozitív és jelentős.

Ha a két kérdőív kiszámított eredményeiben különbségek mutatkoznak, akkor az személyes változásokra utal. A személyes változások a két felvétel közötti időszakban történtek, és ebbe az intervallumba iktattuk be azt a látszenen reszocializációs célú csoportfoglalkozás-sorozatot, melynek hatására voltaképp a résztvevő személyekben különböző változások mentek végbe. A személyes változást empirikusan a kérdőív számérték különbségeivel tudjuk kimutatni. A változás előidézőjét és indukálóját, tehát a csoportot magát és a csoportprogram hatékonyságát ezek a mutatók minősítik. Tehát a csoport által elért hatás sok tekintetben pozitívnak bizonyult. A csoport pozitív effektusait a tagokra nézve a kérdőív mutatói nem reprezentálják. A csoport-élmény, a bizalom, az együttműködés, az új ingerek, a pozitív minta mind olyan tényezők, melyeket empirikus eszközökkel nem tudunk mérni, ezért vált szükségessé a hatékonyság bizonyítására a részletes csoportdinamikai elemzés, és a sokszor tudományos szempontból megkérdőjelezhető, szubjektív tapasztalás.

Tehát az alapfeltevésben megjelölt személyiségi változókban jelentős változást produkált az egyedien zárt intézményi körülményekre tervezett csoportprogram.

5.2 A kutatás kiterjesztése, továbbélése

A büntetés-végrehajtási intézmények feladatkörének egyik sarkalatos pontja a reszocializáció. Az intézményi keretek sem anyagilag, sem szak-képzettség szempontjából nem teszik lehetővé ennek a feladatnak a magasabb szinten való elvégzését. A börtönben dolgozó nevelőtestület létszáma és szakmai kompetenciája nem ad lehetőséget arra, hogy az adminisztratív tevékenységen túl reszocializációs, pedagógiai célú feladataikat is el tudják látni. A btk. alapszemlélete szerint mind a büntetésnek, mind a nevelésnek egyenlően fontos szerepet kellene kapnia az intézmények programjában. Ám ez kevésbé valósulhat meg, és sajnos a büntetés oldalára billen a mérleg. Mindezek miatt válik szükségessé az, hogy az intézményekben folyjék olyan munka, melyet külső szakemberek bevonásával, az előzetes fogva tartottakkal végeznek, a nevelőkkel együttműködve, az ő munkájukat kiegészítve. A

büntetés-végrehajtás reformját és struktúráját megváltoztatni nem a mi kompetenciánk, ezért ott kell beavatkoznunk, ahol erre egy adott intézmény lehetőséget biztosít, és ahol a legsürgősebb a közösségi intervenció, s mindezeket civilszervezetek, alapítványok, és egyéb segítő intézmények bevonásával kell megvalósítanunk. Egy ilyen program életképes működéséhez elengedhetetlenül fontos a szociális szakembereket képző intézmények bevonása. Ezek a szakok, tanszékek, képzések delegálhatnak már végzett szakembereket, vagy tanulmányi gyakorlatukat teljesítő hallgatókat, felvállalva az ezt a munkát elvégzők szupervízióját.

Az általunk kidolgozott programsorozat erre a problémakörre kínál részletes megoldási javaslatot. Ennek alapja a képzésben kapott elmélet és gyakorlati ismerethalmaz, melyre ráépül az általunk kidolgozott, a börtönrendszerre adaptált, a sajátosságokat figyelembe vevő eszköztár. A program segítségével, melyet egy éves börtönben szerzett csoportvezetési tapasztalatok birtokában dolgoztunk ki, nagymértékben növelhető a fogva tartottak reszocializációs képessége, illetve csökkenthető a bezártság okozta frusztráció, agresszió mértéke, és szinten tartható a fogva tartottak mentálhigiénés állapota.

A program fennmaradásának, megerősödésének és továbbélésének alapvető feltétele, hogy a szociális szféra minden szakmai szintje minél szélesebb körben megismerje ezt a problémagócot, és nyitott legyen az itt jelentkező gondok megoldására. Ám egy program akkor kerülhet elindításra, ha az már kipróbált, és a hatékonysága empirikus eszközökkel is bizonyított. Ahhoz, hogy széles szakmai körben is ismertté és elfogadottá válhasson ez a kezdeményezés, sokkal nagyobb mintán dolgozva kellene a vizsgálatot elvégezni, és a mintát ki kellene terjeszteni minél több bv. intézményre, és minél több előzetes fogva tartottra. A vizsgálatok eredményei, szubjektív tapasztalásaink és a program kiterjesztésének lehetősége előre vetítik az ilyen, és az ehhez hasonló programok létjogosultságát a hazai kriminológia tudományban és ezek beépülését a büntetés-végrehajtás mindennapos gyakorlatába.

6. Felhasznált irodalom

- Barczy Magdolna: A csoportok hatékonysága, és a személyes változás. Animula, Bp., 1997. ISBN 963 408 078 2
- Berne, Eric: Sorskönyv, az Emberi játszmák folytatása. Háttér Kiadó, Bp., 1997. ISBN 963 8128 68 2
- Dr. Boros János–Dr. Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó. Rendőrtisztai Főiskola, Bp., 2000.
- Büntetőpolitika, bűnmegelőzés. Szerk.: Göncöl Katalin. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Bp., 1994. ISBN 963 462 895 8
- Csoportlélektan. Gondolat, Bp., 1980. ISBN 963 280 8053

- A csoportterápia elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk.: Popper Péter. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984. ISBN 963 3401 0
- Esélyteremtés a pedagógiában. Szerk.: Dr. Estefánné Dr. Varga Magdolna–Dr. Ludányi Ágnes. Eger, 2001. Élettörténet és megismerés (szöveggyűjtemény) Scientia Humana, Bp., 1998. ISBN 963 84 7121 2
- Farkas Ákos: A büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékonyságának alapkérdései, avagy hatékonyá tehető-e az igazságszolgáltatás? A Magyar Kriminológiai Társaság 1993.december 3-i ülésén elhangzott előadás. Kézirat. Budapest, 1993.
- Fonyó Ilona: „Csoportdinamika és Önismeret” in. Rudas János (szerk.), Önismereti csoportok. Tömegkommunikációs Központ, Bp., 1984. (Tanfolyamok)
- Kriminálpszichológiai szöveggyűjtemény. BM Kiadó, Bp., 1996.
- Szőnyi Gábor: Beilleszkedési zavarok irányába veszélyeztetett serdülők pszichológiai megközelítése: A terápiás kiscsoport szerepe Lewin, Kurt.: Csoportdinamika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1975.
- Lőrincz József-Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás O.P., Bp., 1997. ISBN 963 03 4349 9
- A pedagógus hivatásszemélyisége. Szerk.: Bagdy Emőke. KLTE Pszichológiai Intézet, Debrecen, 1997. ISBN 963 472 220 2
- Pataki Ferenc-Hunyadi György: Csoportkohézió. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.
- Pszichodiagnosztikai Vademecum. Szerk.: Mérei Ferenc–Szakács Ferenc. Tankönyvkiadó, Bp., 1991.
- Rudas János: Delfi örökösei. Kairosz Kiadó, 1990. ISBN 963 9137 54 5
- Személyiségfejlesztés I. Szerk.: Telkes József. Közművelődés Háza és a Magyar Népművelők Egyesülete, Tatabánya, 1989.
- Szociális munka elmélete és gyakorlata IV. Szerk.: Hegyesi Gábor–Kozma Judit–Szilvási Léna–Talyigás Katalin. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Bp., 1997.
- Szőnyi Gábor: Az ún. non-direktivitásról és a csoport-pszichoterapeuta néhány technikai dilemmájáról. Magyar pszichológiai Szemle, No.35. 1978.
- Szőnyi Gábor: A csoportanalízis. Magyar Pszichológiai Szemle, No.1. 1989.
- Váriné Szilágyi Ibolya: Az ember, a világ és az értékek világa. Gondolat Kiadó, Bp., 1987.

1. sz. melléklet

KÉRDŐÍV

Kitöltési tanácsok:

Ebben a kérdőívben 155 kijelentést találsz. Olvasd el mindegyiket, és egyenként ítéld meg, hogy véleményed szerint igaz-e az állítás, vagy sem.

A VÁLASZLAPON számok vannak 1-től 155-ig. Mindegyik szám mellett két üres kocka van: az egyik az I betű alatt, a másik az N betű alatt. Az I azt jelenti, hogy igaz, az N pedig azt, hogy nem igaz. A kockába kell beírni a véleményed a következőképpen. Ha pl. az első állítás szerinted igaz, akkor az I alatti kockába tegyél egy X-et (mint a LOTTÓ-ban). Ha úgy gondolsz, hogy a kijelentés nem igaz, akkor az N betű alatti kockába tegyél egy X jelet, és így tovább minden kijelentés esetében. A VÁLASZLAP számai a kijelentések sorszámát jelentik.

Nincs jó, vagy rossz válasz, kizárólag a saját véleményed fontos. Minden esetben jelöld meg valamelyik kockát, még akkor is, ha nem vagy teljesen biztos, hogy az állítás igaz-e, vagy nem igaz. Ez a vélemény csak egyféle lehet, tehát nem szabad a szám mellett lévő mindkét kockába X-et tenni.

Mindig választanod kell!

Kijelentések:

1. Ha az ember bajban van, legjobb, ha hallgat róla.
2. Idegesít, ha nagyon sokáig nyugton kell ülnöm.
3. Gyakran keveredem verekezésbe.
4. Mindig túl sokat tépelődöm, hogy hogyan cselekedhetnék helyesen.
5. Mindig ugyanazzal a baráti társasággal szeretek lógni.
6. Jobb fej vagyok, mint a legtöbb fiú, akit ismerek.
7. Kiborít, hogy akadnak gazemberek, akik megússzák szárazon.
8. Könnyen megbántódom, ha összeszidnak, vagy megbírálnak.
9. A legtöbb rendőr segíteni akar az embernek.
10. Néha úgy érzem, hogy szeretnék megverni valakit.
11. Ha valamit megparancsolnak nekem, általában épp az ellenkezőjét szeretném csinálni.
12. A legtöbb ember csal egy kicsit, hogy pénzhez jusson.
13. Az ember sosem tudja, mikor bolondul meg, vagy mikor éri valami baj.
14. Ha nem tetszel a rendőröknek, megpróbálnak valamiért elkapni.
15. Legjobb, ha az ember nem bízik meg másokban.
16. Néha úgy érzem, nincs szükségem iskolai végzettségre.
17. Néha úgy érzem, valójában nincs otthonom.
18. Úgy tűnik, az emberek gyakran előnyben részesítenek egy bizonyos személyt másokkal szemben.
19. Sohasem hazudok.
20. A legtöbb rendőr fafejű.

21. Izgat, hogy az emberek mit gondolnak rólam.
22. A magamfajta ember először üt, aztán kérdez.
23. Nagyon különös és furcsa gondolataim vannak.
24. Haverok nélkül nemigen érzi jól magát az ember.
25. Ideges vagyok, ha szívességet kérek valakitől.
26. Ha rajtam múlt volna, otthagytam volna az iskolát.
27. Jó balhé néha ellopni valamit.
28. Gyakran észreveszem, hogy erősen ver a szívem, amikor faggatnak.
29. Ha nagyon megdühödöm, bármi kitelik tőlem.
30. A nők barátságosabbnak és boldogabbnak látszanak, mint a férfiak.
31. Nem esik nehezemre, hogy idegenekkel beszélgessek.
32. A rendőrök sok mindenbe beleütik az orrukat, amihez semmi közük.
33. Úgy tűnik, sok apa nemigen törődik azzal, hogy a gyereke érzelmeit megbántja.
34. Titokban egy csomó dologtól félek.
35. Hozzám majdnem mindig igazságtalanok.
36. Úgy látom, mások könnyebben tudják intézni dolgaikat, mint én.
37. Azt hiszem, olyan vagyok, akinek egy csomó apró dologtól is „felmegy a vérnyomása”, amik valójában nem érdemelnének figyelmet.
38. Csak a csecsemő sír, ha fáj valamilye.
39. A legtöbb felnőtt igazán nagyon rendes.
40. Egy verekezésben győzni egyike a legjobb dolgoknak.
41. Sok különös dolog történik velem.
42. Annyi barátom van, amennyi kell nekem.
43. Imádom embereket feldühíteni és kiborítani.
44. Manapság egy kis rosszalkodásból (csínytevésből) egész bűnügyet csinálnak.
45. Szórakoztató volna, ha bevásárló központban, vagy játéktérben dolgozhatnék.
46. Apám túlságosan elfoglalt ahhoz, hogy sokat törődjön, és sok időt töltsön velem.
47. Néha minden ok nélkül szédülést érzek.
48. Az emberek felnőtt lányokat és fiúkat időnként úgy kezelnek, mintha csecsemők lennének.
49. Rosszul esik, ha összeszidnak, vagy bírálnak.
50. Ha rosszul mennek a dolgok, az ember nem sokat tehet ellenük.
51. Ha a családban valaki bajba kerül, jobb fedezni, mint feladni a rendőrségen.
52. Úgy érzem, semmire sem tudok sokáig odafigyelni.
53. Úgy látszik mindig rosszul sül el, ha jó akarok lenni.
54. A legtöbb ember zsarnokoskodó és aljas.
55. Nem érdekel, hogy az emberek szeretnek-e, vagy sem.
56. Bárhol vagyok, úgy érzem, jobb volna valahol másutt lenni.
57. Időnként feldühödöm.

58. Szerintem az ember 14 éves korában elég érett ahhoz, hogy dohányozhasson.
59. Szerintem a legtöbb szülő túl szigorú.
60. Ha valaki valami aljasságot követ el ellenem, megpróbálom visszaadni neki a kölcsönt.
61. Szinte soha nem lehet elhinni azt, amit a szülők mondanak.
62. Van bennem valami egészen közepszerű vonás.
63. Nem hinném, hogy valaha is sikeres ember leszek, vagy sokra fogom vinni.
64. A rendőrök általában piszokul bánnak az emberekkel.
65. Rendszerint nem tudok elfoglaltságot találni.
66. Nehezen mutatom ki az érzéseimet más emberek iránt.
67. Gyakran magányosnak, és szomorúnak érzem magam.
68. Nem izgat, ha ugratnak, és szórakoznak velem.
69. Általában alig történik valami.
70. Gyakran teszek olyat, amit a hozzátartozóim szerint nem kellene.
71. Jó móka, ha az ember megkergetteti magát a rendőrökkel.
72. Sokan rosszat mondanak rólam a hátam mögött.
73. Szeretném, ha nem lennék ilyen szegénylős, és félénk.
74. Úgy veszem észre, hogy az emberek arra számítanak, hogy valami bajba keveredem.
75. Mindenkit szeretek, akit csak ismerek.
76. Mások boldogabbak, mint én.
77. Ha lenne egy kocsim, minden rendben volna.
78. Igazán nincs sok olyan problémám, amin rágódni kellene.
79. A legrémesebb dolog, amit el tudok képzelni, ha beszarinak neveznek.
80. Mikor egyedül vagyok furcsa dolgokat hallok.
81. Ha a banda bajba kerül, mindenkinek ki kell tartania egy azonos szöveg mellett.
82. Gyakran fáj a fejem.
83. A nevelőknek mindig vannak kedvenceik, akik mindent megúsznak.
84. Mindennap rengeteg érdekes dologgal találkozom.
85. Jobban szeretek egyedül lenni, mint másokkal.
86. Rosszul bírom, ha ugratnak, vagy szórakoznak velem.
87. Úgy érzem, nem érdekel eléggé, hogy mi történik velem.
88. Soha nem szoktam dühös lenni másokra.
89. Mindig azt kívánom, bárcsak történne valami izgalmas.
90. A rendőrök és a bírók mást tesznek, mint amit mondanak.
91. Nehezemre esik, hogy a szüleimnek a bajaimról meséljek.
92. Mindenki szeret, aki csak ismer.
93. Általában könnyebb valami rosszat tennem, mint a jószándékomat kimutatnom.
94. Túl sokan szeretik megjátszani a nagyot és erőset.
95. Mindig mindenkihez kedves vagyok.

96. Korán kell felkelnie annak, aki a nagyobb májer (jobb) akar lenni nálam.
97. Gyerekes dolognak tartom, ha valaki a problémáit egy idősebb emberrel beszél meg.
98. Úgy érzem nem bűn csaló boltosoktól lopni.
99. Sohasem hátrálnék meg egy verekedéstől.
100. Sok sötét dolog jár a fejemben, amiről mások nem tudnak.
101. Sok hülyeséget megteszek, ha valaki felbízgat.
102. Félek, ha mások előtt kell beszélnem.
103. A szülők nyaggatják, és piszkálják a fiatalokat.
104. Szeretnék egyszer egy versenyautót vezetni.
105. Többet ülök és ábrándozom, mint kellene.
106. Gyakran rossz a gyomrom.
107. Otthon gyakran kaptam büntetést olyasmiért, amit el sem követtem.
108. Otthon mindig boldog vagyok.
109. Éjjel, ha nincs semmi dolgom, szeretek lelépni otthonról, és egy kis izgalmat keresni.
110. Sok nő aljasnak, és zsarnoknak tűnik.
111. Úgy látszik senki sem ért meg engem, és az érzéseimet.
112. A legtöbbször azért kerülnek bajba, mert nincs szerencséjük.
113. Mindig kedves vagyok.
114. A szüleimmel éppen olyan könnyen tudok beszélgetni, mint a korombeliekkel.
115. Néha nem szerettem az iskolát.
116. Ha előbbre akarsz jutni, nem szabad túl sokat törődni a többiekkel.
117. Időnként úgy érzem, hogy apróságok miatt is szét tudnék robbanni.
118. Ha bajban vagyok, nem bánom azt sem, ha hazudnom kell.
119. Egy fiú, aki nem verekszik, nem is jó srác.
120. Manapság erőszakosnak kell lenni, ha boldogulni akar az ember.
121. Nagyon sokat tépelődöm.
122. Ha az ember nem tartozik szorosan a bandához, bajba juthat.
123. Azt hiszem jobb a külsőm, mint sok másnak az én koromban.
124. Tele van a fejem sötét gondolatokkal.
125. Ha bajba jutottál, nem igen próbálnak segíteni rajtad.
126. Néha, ha a hozzátartozóim azt mondják, hogy ne tegyek valamit, csak azért is a saját fejem után megyek, és megteszem.
127. Legjobb nem töprengeni a problémákon.
128. Szinte soha nem vagyok izgatott, vagy rémült.
129. Ha valami rossz történik, mindig inkább magamat okolom érte, mint másokat.
130. A fejesek általában ellenem vannak.
131. Túl nehezen döntök.
132. A legtöbb ember, aki olyan tökéletesen cselekszik, csak megjátssza a nagyot.
133. Ha egyszer a szerencse ellened fordul, nem sokat tehetsz.
134. Könnyen elfáradok.

135. Azt hiszem, anyámnak sok mindenben szigorúbbnak kellene lennie.
136. Szeretek olvasni és tanulni.
137. Akkor is egyedül érzem magam, ha emberek vannak körülöttem.
138. Könnyen lepipálok másokat.
139. Mindig utálok, ha szívességet kell kérnem valakitől.
140. Gyakran vannak légzési nehézségeim.
141. Mindig érdekelt, hogy milyen az iskolai előmenetelem.
142. Az alakomhoz képest elég erős vagyok.
143. Az emberek soha nem adnak egyenlő esélyt nekem.
144. Mindennél jobban szeretek ábrándozni.
145. Az egyetlen módja annak, hogy az ember elintézzon valamit, ha kiharcolja.
146. Ideges vagyok.
147. Gazdag embertől lopni nem is olyan nagy bűn.
148. Úgy látom, hogy a szüleim azt hiszik, hogy csavargóként fogom végezni.
149. A dolgok nem tűnnek valóságosnak nekem.
150. Félek a sötétől.
151. A családok túl sokat veszekszenek.
152. Néha mintha belemásznék a bajba, mintsem megpróbálnám távol tartani magam tőle.
153. Azt hiszem, valami baj van a fejemmel.
154. Nagyon hamar dühbe gurulok.
155. Ha bajba jutok, az rendszerint az én hibám.

2. sz. melléklet

AZ ELŐKUTATÁS SORÁN TAPASZTALT SAJÁTOSSÁGOK

1. A csoport szerkezete:

- zárt
 - kis létszámú (6-8 fő)
- } személyes figyelem iránti fokozott igény

2. A csoportalakulás folyamata:

- lassú
- túlsúlyban az önirányultságú szerepek
- fokozott ellenállás csoporttal, témával, vezetővel szemben

3. Prizonitás (börtönösség):

- statikus, a csoportdinamika ellen ható hierarchia

4. Csoportvezetés:

- vegyes (férfi-nő), páros – nemi szerepek modellértékűsége

5. A vezetés során kiadott instrukciók:

- érthető
- szóbeli
- többször megismételt (nagy intellektuális különbségek, pl. analfabétizmus)

6. Közvetlen fizikai környezet:

- tág, ingerdús, mozgásos feladatok elvégzésére is alkalmas helység

7. Intézményi környezet:

- a működési keret meghatározója → szabályok betartása
- az intézmény részéről nyitottság és együttműködés

EU-csatlakozás előtt az Egri Borvidék

Szerző: Hauser Richárd, gazdálkodási szak

Konzulens: Dr. Gaál Béla, egyetemi tanár

(Közgazdaságtudományi szekcióban I. hely)

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben a borászat és borkereskedelem Magyarországon jelentősen átalakult, mely folyamat ma is tart. Gyakran hallani, hogy a kilencvenes évek elején bekövetkezett társadalmi-gazdasági átalakulás egyik nyertese a borgazdaság. A közelmúltban egyre fokozódó mértékben került előtérbe a minőség kérdése. Így kezdődött el hegyközségekben – Egerben is – az eredetvédelmi rendszerek, a helyi szabályozások bevezetése, melyeket országos törvények kísérnek. A várható EU-csatlakozás lehetősége új távlatokat nyit, de egyben számos problémát és bizonytalanságot tár föl.

A nemzetközileg híres egri borvidéken eddig is komoly erőfeszítéseket tettek a minőségi bortermelés, a jó hírnév visszaállítása, erősítése és megtartása érdekében. Ennek bizonyítéka, hogy 1987-ben a világ 134 városa közül Eger is megkapta „A szőlő és bor városa” kitüntető címet. E cím viselése komoly kihívást jelent a helyi bortermelők számára. A versenyképesség növelése, a világgiazi rang megszerzése a borászokat – a körzet ökológiai adottságait kihasználva – egy nemzetközileg elismert, a helyi sajátosságokat érvényesítő szőlőtermesztési és borkészítési stílus kialakítására ösztönözi. A jó minőségű terméket a piacon jól kell tudni eladni. Az „eladás művészete”, a marketing adta lehetőségek jelentősége felértékelődött, azok tudatos használata megkerülhetetlen.

Ezek természetesen jelentős anyagi háttérrel, kvalifikált szakembereket, nagyfokú tájékozottságot és komoly együttműködést kívánnak meg. Ki kell használni azt az óriási helyzeti előnyt, hogy Eger Észak-Kelet-Magyarország leglátogatottabb idegenforgalmi centruma. Ez a tény szinte tálcán kínálja a lehetőségét az idegenforgalom, a szőlő- és borkultúra, a kulturális élet összekapcsolására és harmonizálására. Az utóbbi években e törekvéseknek már jó néhány példáját tapasztalhattuk.

A téma választására egyrészt a fenti körülmények is jelentős hatással voltak, másrészt családi kötődésem is van a borkultúra fejlesztéséhez. TDK-

dolgozatom célja, hogy lehetőségeimhez mérten hozzájáruljak a problémakör helyi megoldásához.

Ezúton mondok köszönetet konzulensemnek a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségért és a nélkülözhetetlen tanácsokért.

Az egri borvidék szőlő- és borgazdaságának helyzete

Ökológiai és termesztési feltételek és lehetőségek

A termőhelyekre meghatározó jelentőséggel bírnak az ökológiai feltételek. Alapvetően befolyásolják a termés minőségét és mennyiségét. Ezek olyan tényezők, amelyeket csak kismértékben tudunk befolyásolni. Természetesen ezeket a feltételeket ismernünk kell az eredményes alkalmazkodás miatt, hogy az agroökonómiai potenciált minél hatékonyabban ki tudjuk használni.

Az egri borvidék a Bükk déli részének nyugati felén helyezkedik el. Sok évre visszanyúló hagyományokkal és kedvező földrajzi adottságokkal rendelkezik. A borvidék a debrői- és az egri körzetre osztható fel. Szőlőültetvényeket 250–300 méter tengerszint feletti magasságban is találunk, de előfordulnak még 350 méteren is. Itt van Közép-Európa legmagasabban fekvő szőlőültetvénye (450 méter). Az Egeri Borvidék északi részének aljzatát a Bükk hegység mezozoós tengeri kőzetei alakítják: a mészkő, a dolomit és az agyagpala változatai. A déli részt miocén képződmények jellemzik: riolittufa és riolit-dácit lávakőzet. A borvidék nyugati részén a miocén kavics és szárazföldi agyag az uralkodó. Előfordul még a barnaföld és a barna erdőtalaj, amelyek riolittufán illetve agyagpalán alakultak ki. (Pécsi–Somogyi, 1980)

A szőlő kiemelkedően napfényigényes, csak ott termesztethető, ahol megkapja ebből a szükséges mennyiségét. Ez a mennyiség évente optimálisan 2000 óra körüli mennyiség. A napsütéses órák számának változása az alábbi táblázaton figyelhető meg.

*1. táblázat
Napsütéses órák száma (éves összesen)*

1994	2045,9
1995	1921,3
1996	1660,6
1997	2067,7
1998	1911,6
1999	1932,0
2000	2260,8
2001	1909,7

Forrás: OMSZEÁ

A napsütéses órák száma a termés minőségét nagyban befolyásolja, a jó évjáratok egyik fő meghatározója. A táblázat világosan érzékelteti a jó évjáratokat a borvidéken: 1994, 1997 és 2000, amely kiemelkedőnek is nevezhető.

Az időjárás szélsőséges, de kedvező mikroklimatikus viszonyok alakultak ki. A téli fagykár minimális, a tavaszi fagykarak sokkal veszélyesebbek a szőlőkre. Az évi átlaghőmérséklet 10 fok körül alakul. Az elmúlt tíz év hőmérsékleteinek alakulását kísérhetjük nyomon az alábbi táblázatban. A jó ill. kiemelkedő évjáratok (1994, 1997 és 2000) itt is megfigyelhetők.

2. táblázat
Havi átlaghőmérsékletek

év/hó	jan.	feb.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	átlag
1990	-1,1	4,3	9,0	10,2	16,1	17,9	19,8	21,0	13,4	9,7	5,3	0,6	10,5
1991	-0,5	-2,9	7,0	9,1	13,0	18,7	22,0	20,1	16,5	9,2	4,9	-2,9	9,5
1992	-1,9	1,5	5,1	11,3	16,4	19,7	21,9	25,5	15,5	9,0	4,6	-0,8	10,7
1993	-1,1	-2,2	3,2	9,5	18,1	18,8	19,4	21,3	15,2	11,7	1,8	2,3	9,8
1994	2,3	1,2	7,4	11,0	15,0	19,4	23,6	21,4	18,8	9,1	4,9	0,6	11,2
1995	-1,3	4,6	4,9	10,3	14,9	18,3	23,5	20,0	14,4	11,9	1,7	0,0	10,3
1996	-2,0	-2,4	1,1	11,8	17,2	19,7	19,2	20,2	12,4	10,8	7,0	-2,3	9,4
1997	-2,7	0,9	4,7	7,3	16,3	19,2	19,2	20,3	15,3	8,1	5,7	2,0	9,7
1998	2,3	4,2	3,4	11,7	14,9	20,2	20,8	20,4	14,7	10,6	2,2	-4,6	10,1
1999	-1,1	-0,4	6,4	11,8	15,3	19,7	21,5	19,2	18,5	10,4	3,2	-0,5	10,3
2000	-3,1	2,5	5,2	14,0	17,7	20,7	19,3	22,5	15,2	13,9	8,2	1,9	11,5
2001	0,3	2,2	6,7	10,5	17,3	17,5	21,1	21,8	14,1	12,9	2,3	-4,3	10,2

Forrás: OMSZEÁ

A napfényes órák és a hőmérséklet mellett a csapadék megoszlása és mennyisége is fontos tényező. A szőlő jellegzetesen mediterrán növény, csapadékgénye 400–700 mm között van, amelyet a talaj- és hőmérséklet-megoszlás is befolyásol. Az átlagos évi csapadékmennyiség Eger környékén 118 év megfigyelései (1867–1985) alapján 589 mm (Bodnár, 2001). A csapadék éven belüli megoszlása kontinentális jellegű. A borvidék természetes vízkészlete változatos, és ezek területi és időbeni eloszlása nem mindig kedvezőek. Az alábbi táblázatban 1990-től tanulmányozhatjuk havonta a csapadékmennyiséget és az éves átlagot. Érdekes megfigyelni az elmúlt évtized már korábban is említett jobb évjáratainak csapadékmennyiségét, különös tekintettel az őszi hónapok adataira.

3. táblázat
Havi csapadékmennyiségek és évi átlag

év/hó	jan.	feb.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	átlag
1990	10,4	28,0	11,2	59,2	36,2	31,7	49,1	66,8	50,1	86,2	34,0	40,0	502,9
1991	8,0	30,0	18,0	48,6	65,8	79,6	133,1	50,9	7,7	108,4	84,0	31,6	665,7
1992	0,0	9,1	22,2	1,1	14,9	56,9	17,1	0,0	29,0	60,0	29,0	17,0	256,3
1993	0,0	15,0	17,0	38,0	5,6	39,7	33,0	26,4	38,3	68,9	61,7	29,2	372,8
1994	34,9	13,7	9,3	74,8	71,5	21,8	48,3	106,0	20,1	47,8	19,7	10,7	478,6
1995	14,3	54,0	39,9	56,6	50,6	69,1	20,2	115,2	68,4	0,1	39,6	39,7	567,7
1996	29,0	17,8	21,2	32,7	59,5	29,6	26,4	119,3	80,4	32,5	23,8	49,8	522,0
1997	14,3	3,2	7,2	14,7	44,1	70,7	110,8	39,1	54,2	6,2	57,2	22,0	443,7
1998	19,1	2,0	7,4	76,0	74,1	78,0	163,1	46,7	123,3	87,6	82,1	28,9	788,3
1999	16,5	51,0	26,5	67,9	59,4	130,8	196,2	114,0	22,7	26,0	71,9	47,0	829,9
2000	12,3	24,5	32,2	63,7	24,0	16,1	89,8	28,3	41,9	1,5	39,0	40,4	413,7
2001	64,5	15,8	83,1	68,2	30,2	65,8	88,3	56,0	78,1	2,3	34,1	10,1	596,5

Forrás: OMSZEA

Szőlőterületek és jellemzőik

Az országban ezen a borvidéken nőtt a legjobban a szőlőterület az elmúlt tíz évben. Igaz, hogy 1977-ben 3255 ha volt az összes terület, de ez a nagyüzemi gazdálkodás megszűnésével később visszaesett, majd az elmúlt évtizedben ismét folyamatos növekedésnek indult. 2001-ben már elérte a 4386 ha-t, amelynek 43%-a fehér szőlő, 56%-a kék szőlő és 1%-a csemege. A növekedés legfontosabb okaként az EU-hoz való csatlakozást említhetjük, mert a belépést követően a telepítések nem lesznek engedélyezve, csak a pótlások. Ugyanakkor megállapítható, hogy 1999-ig több fehérszőlőültetvény volt, mint kékszőlő-terület. Azt ezt követő években a fehér szőlők területének nagysága jelentősen nem változott, míg a kék szőlők folyamatosan növekedett. Ennek oka, hogy világszerte növekedik a vörösbor fogyasztása. A szőlőterület változását az alábbi táblázat mutatja be.

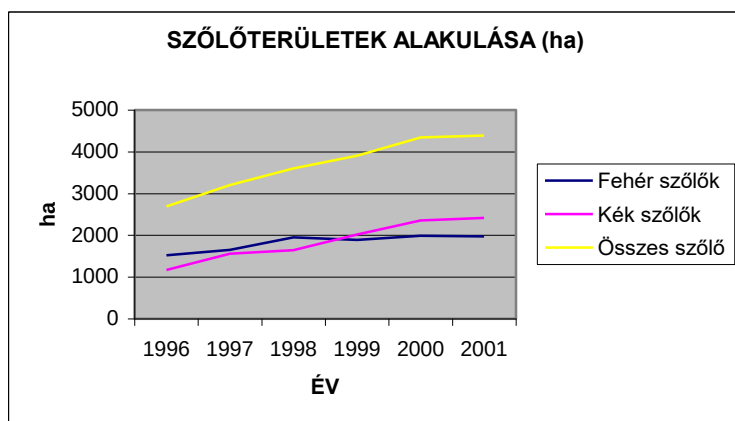
4. táblázat

Szőlőterületek alakulása (ha)

ÉV	Fehér szőlők	Kék szőlők	Összes szőlő
1996	1522	1166	2688
1997	1650	1556	3206
1998	1953	1645	3598
1999	1887	2019	3906
2000	1985	2358	4343
2001	1972	2414	4386

Forrás: FVMSzBKE

1. diagram

A fehér szőlők között 2001-ben a legjelentősebbek a leányka (17%) és a rizlingszilváni (16%) területek. Számottevők még az muscat ottonel (10%), olaszrizling (7%) és zenit (5%) termőterületek. Említést érdemel a hárslevelű is, bár területét (4%) tekintve kisebb, mint az előbb említettek. Az Egri Borvidék Hegyközségi Tanácsától kapott adatok alapján a chardonnay szőlő nagymértékű növekedését lehet megállapítani, jelenleg közel 5%.

A kék szőlők között 2001-ben a legnagyobb területet a kékfrankos (36%) foglalja el. Ezt követi a zweigelt (12%), a cabernet-k (18%), a kékoportó (11%), a merlot (7%) és a blauburger (4,5%). A pinot noir terület néhány éven belül ötszörösére nőtt, ezzel meghaladja a 2%-ot. A kadarka és a kék-medoc is jelen van, de kisebb területeken. Ezek a szőlők a híres egri bikavér alkotóelemei.

A borgazdaság helyzete

Az egri borvidéken mintegy 800 fő foglalkozik borászattal (2001), amelynek megoszlása a következő: 303 fő szőlőfeldolgozással, 286 fő borkezeléssel, 216 fő érleléssel, 275 fő a tárolással és 6 fő a palackozással foglalkozik. Mintegy 13 352 m² pince van ezen a borvidéken, ahol a tárolótér nagysága 233 833 hl. Ebből 36 967 hl erjesztőtér és 196 508 hl-nyi borttárolásra alkalmas. A tárolóedények fajtái a következők: vasbeton (75 916 hl), saválló acél (59 371 hl), más fémtartály (38 202 hl), fahordó (27 509 hl), műanyag (22 760 hl) és egyéb (55 hl).

A szőlő- és borágazat évi termelési értéke Magyarországon mintegy 4–4,5 millió hl bor. Ebből az egri borvidék részesedése 5% körüli, amely 200–250 ezer hl bornak felel meg. A hazai borpiac változása egyrészt a fogyasztói kereslet által meghatározott. Itt elsősorban az olcsóbb borok iránti kereslet a döntő, de van egy szűk – igaz egyre bővülő – szegmens, akik az igényesebb, magasabb árfekvést is kifizetik.

Az exportpiacokon jelentős változások következtek be. A hazai borszektor ehhez csak késéssel kezdett alkalmazkodni. A nemzetközi borpiac egy új, erősen tagolt (technológia, piaci módszerek, szabályozás és eredetvédelem) rendszer. Ebben a struktúrában egyre inkább a minőségi és megfelelő származással rendelkező termékek tudnak versenyképesek maradni.

Ezek a megállapítások az egri borvidék termékeire is igazak. A bortermelők a bor mennyiségének mintegy 60%-át belföldi, a maradék részt pedig külföldi piacokon értékesítik. Mind palackos, mind lédig borokra egyaránt van igény belföldön és külföldön is. Ugyanakkor az értékesítési pozíciók, az elérhető ár nagyon eltérő. A külföldön eladott bormennyiség körülbelül 20%-át Lengyelországban, 15%-át az EU-ban, a fennmaradót pedig Ázsiában, illetve Észak-Amerikában értékesítik. Az export sajnos nem nő, inkább stagnál, bár a palackos értékesítésben vannak biztató jelek.

Az EU-csatlakozás várható hatásai

A bor- és a szőlőtermesztés az Európai Unió közös agrárpolitikájában

A Közös Agrárpolitika (CAP) céljait az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés 39. cikkelye rögzíti. Ebben kifejtésre kerül a mezőgazdasági termelés és termelékenység növelése műszaki fejlesztéssel, a munkaerő optimális hasznosításával:

- A mezőgazdasági termelésből élők számára méltányos jövedelem-szint biztosítása;

- A mezőgazdasági termékek piacainak stabilizálása;
- Az élelmiszer-ellátás biztonságának garantálása;
- Annak biztosítása, hogy a fogyasztók reális áron jussanak az élelmiszerekhez.

A CAP a mezőgazdaság minden területére tartalmaz előírásokat, szabályozásokat; így a bor- és a szőlőtermelésre is. Az Európai Unió szőlő- és borpiaci szabályozása két területre osztható. Egyrészt tartalmaz szűkebb értelemben vett piacsabályozási elemeket, amelyek célja a borpiaci egyensúly biztosítása. A széles körben alkalmazott telepítési korlátozások és ültetvénykivágási támogatások hatására mára az EU szőlőtermelő területe jelentősen csökkent. Napjainkban a piaci feleslegek kezelése helyett a fő cél a minőségjavítás, az ültetvénykorszerűsítés.

A minőség javítása és garantálása érdekében szigorúan szabályozzák a borászati eljárásokat. Különösen nagy hangsúlyt helyeznek a nyilvántartásokra. A szőlőfajták használatára, az engedélyezett borászati eljárásokra, a forgalmazásra és az eredet igazolásra vonatkozó szabályok célja az egyenlő versenyfeltételek biztosítása, a fogyasztó felé a minőség garantálása. A rendtartás hatálya alá tartozó termékek: a szőlőtermesztés, borszőlő, asztali, minőségi bor, pezsgő és más bor alapú italok, ízesített borok.

Az alkalmazott eszközök vonatkozásában a rendkívül bonyolult és sokrétű szabályok a következő fő csoportokra sorolhatók:

- A szőlőültetvények telepítésére, kivágására vonatkozó szabályok, kapcsolódó támogatási és nyilvántartási rendszer;
- A szőlőfeldolgozás, a borászati eljárások, a borászati melléktermékek kezelésének szabályozása, a borok minőségi kategóriáira vonatkozó előírások;
- Az asztali borok piacsabályozási rendszere (a lepárlás, a tárolás támogatása, a szőlőlékészítés ösztönzése);
- A borok forgalmazásának (palackozás, címkézés), a minőségi borok eredetvédelmének, illetve kereskedelmének (exporttámogatás, importvédelem) szabályozása.

Az Európai Unió kibővítésének várható hatásai

Az elkövetkező évek feladata kettős. Egyrészt az Unióhoz való csatlakozásra, másrészt a bővítésből fakadó kihívásokra való megfelelő felkészülés. A szóban forgó csatlakozás átfogó, mindenki előtt nyitott és meghatározott, egymásra épülő szakaszokból álló folyamat, amelyben minden tagságra pályázó ország a saját tempójában – ami a kérdéses ország felkészültségének a

függvénye – halad előre. Az Unió bővítésének előfeltétele az intézmények működésének az Amszterdami Szerződés intézményrendszerre vonatkozó rendelkezéseivel összhangban történő megszilárdítása és fejlesztése.

A csatlakozás előtti stratégiának az a célja, hogy a tagjelölt közép-kelet-európai országokat képessé tegye arra, hogy végül az Európai Unió tagországaivá váljanak, és ennek érdekében már a csatlakozást megelőzően a lehető legnagyobb mértékben a közösségi vívmányokhoz (acquis) igazítsák társadalmi és gazdasági berendezkedésüket. Az európai megállapodások értelmében, amelyek továbbra is az alapokat képezik az Unió és a fent említett térség országainak kapcsolatában, a stratégia a csatlakozási partnerségre és a megnövelt csatlakozás előtti támogatásra épül. Ezt a stratégiát a közösségi vívmányok tételes elemzése teszi teljessé, amelyet az egyes tagjelölt országokkal külön-külön végeznek el. A csatlakozási partnerség egy új eszköz, amely biztosítja, hogy a tagságra pályázó közép-kelet-európai országok támogatásának valamennyi lehetséges módozata egységes keretek között valósuljon meg.

Ezen egységes keretek részletesen tartalmazzák minden egyes pályázó országra vonatkozóan azokat a kulcstényezőket, amelyeket figyelembe kell venni a közösségi vívmányok átvétele során. Ezen túl közli azokat a pénzügyi forrásokat, amelyek erre a célra rendelkezésre állnak, közöttük mindelektől a PHARE programot. Ebben az összefüggésben a pénzügyi támogatás a pályázó felkészültségének – egész pontosan a közösségi vívmányok átvételét célzó program megvalósításának – a függvénye.

Jelentősen megnövekszik a csatlakozás előtti támogatás: a PHARE program mellett, amelyet a csatlakozás szempontjainak megfelelően formáltak át, 2000-től a mezőgazdaság támogatására szánt összeget, illetve strukturális fejlesztésekre fordítható keretet – amely a Kohéziós Alap célkitűzéseivel összhangban lévő intézkedéseknek biztosít elsőbbséget – is tartalmazza. A 2000 és 2006 közötti időszak pénzügyi kilátásait meghatározó döntésektől függetlenül a PHARE program az alábbi két fontos cél kitűzésével összpontosít a csatlakozásra: az adminisztratív és a jogi kapacitás növelése (hozzávetőleg a költségvetés 30%-ának felhasználásával).

Az EU egyes programjai (pl. az oktatási, a képzési és kutatási programok) nyitva állnak a tagságra pályázó országok előtt, így azok megismerkedhetnek az Unió politikájával és munkamódszereivel. Ezen országoknak a Közösség programjaiba történő bekapcsolódását egyedi elbírálás alapján határozzák meg. A részvétel pénzügyi fedezetéből a tagságra pályázó országoknak egyre növekvő mértékű önrészesedését kell vállalniuk. Szükség esetén PHARE-forrásból továbbra is finanszírozni lehet a pályázó országok nemzeti hozzájárulásának egy részét. Az ilyen eset finanszírozására fordított összeg, a PHARE-költségvetés maximum 10%-a lehet, a kutatási és fejlesztési

tési alapprogramban való részvétel költségein felül. A tagságra pályázó országok lehetőséget kaptak arra, hogy az őket érintő kérdésekben megfigyelőként részt vehessenek a részben általuk finanszírozott programokat felügyelő bizottságok munkájában az adott helyzetnek megfelelően kialakított eljárás szerint.

A SAPARD program a csatlakozást megelőző intézkedések közösségi támogatását öleli fel a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés területén a középkelet-európai tagjelölt országokban 2000-től 2006-ig terjedő időszakban. Mivel a tíz tagjelölt ország között Magyarország is szerepel, a 2000. január 1-jén életbe lépett rendelet értelmében (azaz a SAPARD program keretében) hazánk 50–60 millió ECU-t kaphat a mezőgazdaság- és vidékfejlesztésre. A fejlesztési programok társfinanszírozást igényelnek. A Közösség hozzájárulásának mértéke legfeljebb a teljes költség 75%-ára terjed ki. Bizonyos esetekben azonban (technikai segítségnyújtás, szaktanácsadás, tanulmányok készítése, népszerűsítési kampányok stb.) a hozzájárulás 100% is lehet. A SAPARD-támogatások igénybevételének szigorú szabályai vannak. Ezért a programban részt vevő valamennyi szervezetnek sokkal előtte el kell kezdeni ehhez a felkészülést. Az első és legfontosabb határidő 1999 első feléve volt. Eddig kellett elkészülnie az ország 7 évre szóló (2000–2006) mezőgazdasági és vidékfejlesztési tervének. A SAPARD program befogadása számos, sokszor igen magas szintű intézkedést igényel. Létre kellett hozni azt a szervezetet, intézményi rendszert, amely a programot meghirdeti, a pályázatokat befogadja, elbírálja, ellenőrzi és a támogatásokat kifizeti.

A SAPARD prioritásoknak összhangban kell lenniük az Unió által Magyarország számára készített csatlakozási partnerségben lefektetett, valamint Magyarország részéről az Unió részére átadott „Nemzeti program az acquis átvételére” című anyagokban megfogalmazott fejlesztési célkitűzésekkel (kiemelt fejlesztési területekkel). A prioritásokat a tényleges programok meghatározásánál figyelembe kell venni, továbbá a CAP (Common Agriculture Policy) valamint a Magyarország és az Unió között megkötött társulási egyezmény előírásait is. Mindezekből az is következik, hogy a programoknak nem elsősorban a termelés növelésére, hanem a munkanélküliség csökkentésére, a vidéki népesség életfeltételeinek javítására, a vidék népességmegtartó képességének fokozására kell irányulniuk. Amennyiben az árutermelés mégis megjelenne a programokban, az nem jelenthet olcsó tömegárut, hanem csak jó minőségű, főleg helyi specialitásokat, amelyekre nincs korlátozó, megszorító rendelkezés az EU-ban.

Az ország vidékfejlesztési tervét – természetesen széles körű konzultáció eredményeként – nyújtja be Magyarország a brüsszeli Európa Bizottságnak. Az ennek alapján kidolgozott (és elfogadásra benyújtott) egyes konkrét projekteknél azonban a helyi kezdeményezések kerülnek előtérbe. Ezeknek a

projekteknek a jóváhagyása már nemzeti feladat, melyet az Európai Bizottság csak utólag ellenőriz. Az Európai Unió, mint a világ vezető bortermelője és fogyasztója a világ bortermelésének átlagosan 60, fogyasztásának 55%-át adja, és ma a világ borfeleslegének megközelítően 25%-áért felelős. Legnagyobb bortermelői és egyben vezető borexportőröi: Olaszország, Franciaország és Spanyolország. A szőlő termőterülete 3,345 millió ha (1995). A hektáronkénti termésátlag országonként eltérő, közösségi szinten 40–50 hl/ha körül alakul. Az összes termésmennyiség így 150–180 millió hl.

A közös borpiac rendtartásáról a Tanács 1999. május 17-i, 1493/1999/EK rendelete szól. Ennek fejezetei: a hatályok, a termelési potenciál szabályozása, a piaci mechanizmusok, a termelői és szakmai szervezetek, a borászati eljárások és kezelések, a termék leírása, jelölése, kiserelése és védelme, a meghatározott termőhelyről származó minőségi borok, a harmadik országokkal való kereskedelem. A rendtartás fő célja, hogy a fogyasztók ellátását elfogadható áron és minőségben garantálják. A bor azon termék, melyek esetében a Római Szerződés mezőgazdaságra vonatkozó egyik fő célja, az önellátás megvalósult, sőt jelentős túlermelés is kialakult.

A piacsabályozási intézkedések döntő részben az asztali borokra vonatkoznak. Ezeket gyakorlati célokból a termőhelyben (és ebből kifolyólag az alkoholtartalomban) adódó különbség alapján két csoportba (vörös és fehér asztali borok), ezen túl pedig 3-3 bortípusra sorolják be. A Tanács minden évben egyes asztali borok fajtáira tájékoztató árat állapít meg. E mellett meghatároznak még az intervenció küszöböt jelentő aktivizáló árat, átlagos termelői árat és reprezentatív árat. Az asztalibor-árak termelési régióként igen nagymértékben, a tájékoztató árak 66% és 135%-a között ingadoznak.

Az EU borpiaca működtetésének alapját az igen alapos nyilvántartás jelenti. A piaci helyzet felmérésére tízévente minden 500 hektárnál nagyobb termőfelülettel rendelkező tagállamban alapvető statisztikai felmérést kell végezni, mely tartalmazza az ültetvényekben található fajták nevét és a tőkék korát. A statisztikai felmérések mellett előírás egy igen részletes kataszteri nyilvántartás vezetése is. Az ültetvények telepítésének engedélyezését néhány kivételes esetre korlátozzák, például: anyatelepek, kísérleti ültetvények létesítése. Minőségi bort adó ültetvények akkor létesíthetők, ha az adott termék utáni kereslet a kínálatot messze meghaladja. A borpiaci rendtartás szigorúan szabályozza az újratelepítési jogot is. Ha a termelési előrejelzések komoly egyensúlyzavart mutatnak, a szerkezeti feleslegek levezetése érdekében a Tanács elrendelhet szőlőültetvény-kivágást, átalakítási támogatást vagy más intézkedéseket.

A jó minőségű, a piacon jól értékesíthető borok készítése érdekében a szőlőfajták osztályozásának alapvető szabályait és a borszőlőfajták osztályozását szabályozó rendeletek ez egyes fajtákat az „ajánlott”, „engedélyezett”

és „ideiglenesen engedélyezett” kategóriába sorolják. Az EU területét az alaprendelet a borászati szabályozás eltéréseinek szempontjából különböző bortermelő zónákra osztotta fel.

A „szakyszerű borkészítés” biztosítása érdekében a Közösség rendeletekben szabályozza a borászati eljárásokat, a cukrozást, a sav hozzáadását és a savtalanítást, a kénezést valamint más borászati adalékanyagok használatát. E szabályok részben a szőlőtermesztési zónák klimatikus adottságainak és fajtahasználatának megfelelően változnak. Rendeletek szabályozzák a Közösségben alkalmazható analitikai módszereket is.

Az EU szőlészet-borászati szabályozása

Az EU szőlészeti és borászati szabályozásában az elmúlt két évben változások történtek, amelynek során a tagállamok 1999-ben elfogadták a reformtervezetet. Ezzel párhuzamosan akceptálták az AGENDA 2000-t is. Később elfogadták az új alaprendeletet és számos egyéb rendeletet is. „A közös agrárpolitika célja a piacok stabilizálása, valamint az érintettek tisztességes megélhetésének biztosítása. Ezek elérhetőek az erőforrásoknak az igényekhez történő hozzáigazításával. mégpedig egy olyan politika által, amely a szőlőtermesztési potenciál piaci igényeihez való igazításán és a minőségpolitikán alapul.

A közös borpiaci szervezet megújítását szükségessé tevő okok a következők voltak:

- strukturális feleslegek ritkábban keletkeztek, több év viszonylatában viszont még mindig kialakulhattak feleslegek – különösen az egyes évek szüreti mennyiségei között fellépő nagy ingadozások miatt,
- a hagyományos intervenciós intézkedéseknek már sokkal kisebb volt a hatása,
- az exporttámogatások lehetősége csökkent, az export túlnyomó része már támogatás nélkül történt,
- közösségi termelők arra kényszerültek, hogy versenyképességüket javítsák,
- szükséges volt fenntartani az egyensúlyt a kereslet és a kínálat között,
- meg kellett oldani a borpiac támogatását és ezzel elősegíteni az élelmiszeripar és a vegyipar borászati alapú alapanyaggal való ellátását,
- a termelői és a szakmai szervezetek szerepét hivatalossá kellett tenni.” (www.fvm.hu/bor.pdf, 1. oldal)

Az EU a világ vezető borgazdálkodója, első a kivitelben és a behozatalban egyaránt. Szőlőtermő területe eléri a 3,4 millió hektárt. Közösségi szinten a átlagos termésátlag mintegy 40-50 hl/ha, amely országonként változó.

Az EU-ban egy ágazat piaci helyzete összefüggésben van a jogi szabályozással, így a borpiaci helyzet elemzése elősegíti a jogszabályok, illetve hátterük megértését. A közös borpiaci szervezet gyökerei a hatvanas évekre nyúlnak vissza. Ekkor alakult ki többek között a szőlészeti-borászati nyilvántartás kötelezettsége is, melynek célja, hogy egy tiszta és átlátható képet kapjanak a borászati szektor helyzetéről. Ezekben az időkben még nem volt termeléskorlátozás, tehát szabadon lehetett szőlőt termesztetni. A hetvenes évek derekán viszont a több nagy mennyiségű évjárat után, kezdett egyre nagyobb problémává válni a felhalmozódó borfelesleg. Az újabb feleslegek elkerülése végett bevezették például a szőlőtelepítések korlátozását és különböző intervenciós intézkedéseket is, melyek mindmáig érvényben vannak. Ide sorolhatjuk például a borok lepárlását, a tárolási támogatásokat, exporttámogatásokat (asztali bor és szőlőlé) és a kivágásokat is. A későbbiekben egyre több jel mutatott arra, hogy változások szükségesek. A feleslegek csökkentek, a piac stabilizálódott és a piac annyira megnyílt (a Világkereskedelmi Szervezettel folytatott tárgyalások következtében), hogy már nem kezelhető az eddigi eszközökkel. A 2000/2001-es borpiaci évben az induló készlet 14 millió hektoliterrel volt nagyobb az előző évinél. A fehérborok ára alacsony maradt. A lepárlási kvótákat is teljességében kihasználták (Portugália, Németország, Spanyolország, Franciaország, Olaszország mintegy 7,05 millió hl borra adtak le krízislepárlási kérelmet).

„Az EU szőlészetre és borászatra vonatkozó jogszabályai nagy vonalakban a következő feladatkörök megoldására irányulnak:

- A jogszabályok egy része az áruk szabad mozgását (a fogyasztók eligazodását) és a termelők közötti versenysemlegességet kívánja elősegíteni. Ide tartoznak a fajtahasználatra, az ágazat egyes termékeire (borra, pezsgőre, ízesített borokra stb.), a borászati technológiákra, az analízisre, a kiserelésre, a külkereskedelemre, az adatszolgáltatásokra és az ellenőrzésre vonatkozó szabályok, melyek az ágazat minden termékét érintik.
- A piacsabályozási rendeletek a borpiaci egyensúly helyreállítását hivatottak megvalósítani. Az ide tartozó nagyszámú jogszabály szinte kizárólag csak az asztali borokra vonatkozik, hiszen a feleslegek mindenekelőtt az asztali borok piacát jellemzik.”
(www.fvm.hu/bor.pdf, 2. oldal)

A Tanács 822/87/EGK rendelete rendelkezik a bor közös piaci szervezetről.

A magyar jogalkotás mindig is közel állt az EU-szabályozáshoz, hisz Magyarország tagja a Nemzetközi Szőlészeti és Borászati Hivatalnak, amelynek sok ajánlását mind Magyarország, mind az EU beépítette. Azonban az erre a szektorra vonatkozó törvények és szabályozások néhány területen eltérnek. A magyar jog borászati, piacszabályozási kérdésekkel nem foglalkozik. A szabályozás rendeletekkel történik, ami annyit jelent, hogy közvetlenül hatályosak minden egyes tagállamra. Miután az EU tagjai leszünk, a teljes joganyag érvényes lesz ránk is. Kivételt képeznek azok a területek, amire derogációt kaptunk.

A szőlőtermesztő tagállamok kötelesek nyilvántartást vezetni a szőlőterületekről. Minden tíz évben felmérést kell végezni „árutermő szőlőültetvényre nézve”. A statisztika megalkotása során különböző jellemzőket tartalmaz az ültetvényre vonatkozólag (például: kitettség, öntözés stb.). Az alapfelméréseket évente időközi felmérések egészítik ki, melynek célja a változások nyomon követése. A termelőknek nyilvántartást kell vezetniük (pincekönyv). Rendszeresen jelenteniük kell a borkészletüket és a szőlőmust- és bortermésüket a kormánynak, amely azokat összesítve elküldi Brüsszelbe az Európai Bizottsághoz. A nyilvántartás a támogatások igénybevételéhez nélkülözhetetlen.

A borpiaci reform keretében az EU a fajtabesorolást tagállami jogkörbe helyezte. A kataszteri felvételezést követően pontosítani tudjuk az EU-konform nemzeti fajtajegyzékünket.

Az EU rendeletekben szabályozza a borászati eljárásokat és a borászati adalékanyagok használatát. Magyarország a szőlőtermesztés hasonlósága és a jogi szabályozás okánál fogva kérte, hogy a teljes szőlőterületét a C I/a övezetbe sorolják. A hazai és az EU-jogszabályok összevetése már elkezdődött, melynek eredménye a Borkönyvben lesz megtalálható. A Borkönyv tartalmazni fogja a borászati eljárásokat, szükséges rendeleteket, illetve olyan szabályokat, amelyek meghozatala tagállami feladat.

A minőségi borok különleges státuszt élveznek az EU borászati szabályozásában. Mivel ezek nem veszik ki részüket a feleslegek képződésében, így gyakorlatilag nem vonatkoznak rájuk a piacszabályozási intézkedések. E borok jellemzője, hogy hagyománnyal, stabil bevétellel és piaccal rendelkeznek. Az EU e borok szabályozását tagállami szintre helyezte, így a tagállam feladata lesz a részletes szabályozás kidolgozása. A Közösség támogatja a minőség javítását, illetve a minőségi borok arányának növekedését, hisz ezek nagyon jó piaci helyzetben vannak. „A csatlakozásig ki kell dolgozni a borvidék termelésének részletes, az EU előírásainak megfelelő rendtartását.” (www.fvm.hu/bor.pdf, 3. oldal.) A hagyományos elnevezéseink a csatlakozás után is megmaradnak, hisz Magyarország 1993-ban aláírt az Unióval egy eredetvédelmi megállapodást. A csatlakozásig és természetesen utána is

hazánknak át kell vennie a minőségcentrikus szemléletmódot. Ez azért fontos, mert mint ahogy azt már említettem, az EU piacán a minőségi borral lehet nagy sikereket elérni.

A Unió az alkoholtartalom alapján határozza meg a közös vámot, melynek célja, hogy a harmadik ország árai és ingadozásai ne veszélyeztessék a uniós stabil piacot. Bizonyos borászati termékek exportjának előremozdítása érdekében a Közösség támogatást nyújt, melynek mértéke a világpiaci ár és az uniós ár közötti különbség. „A támogatás mértékét a világ- és az uniós piac helyzete és a várható tendenciái, a marketing- és szállítási költségek, valamint a piaci szervezet céljai alapján határozzák meg.” (fvm.hu/bor.pdf, 3 old.) Magyarország egyik, ha nem a legfontosabb célja, hogy a belső uniós piacon a vám nyújtotta védetség megszűnése után a versenyképességét megőrizze.

5. táblázat

A következő közösségi eredetű termékek magyarországi importjára az alábbi kedvezmények vonatkoznak.

Magyar vámtarifaszám	A termék megnevezése	Évi mennyiség (hl)	Évenkénti növekedés 2001. január 1-től (hl)	Alkalmazandó vám
Ex 220410 Ex 220421	Minőségi pezsgőbor, legfeljebb 2 l-es kiszerelésben Friss szőlőből készült bor	75 000	15 000	vámmentes
Ex 220429	Friss szőlőből készült bor	65 000	0	vámmentes
220820	Szőlőből, vagy szőlőtörkölyből készült borpárlat	6000	600	32%

Forrás:www.fvm.hu/bor.pdf

6. táblázat

A következő magyarországi eredetű termékek közösségi importjára az alábbi kedvezmények vonatkoznak

KN vámtarifaszám	A termék megnevezése	Évi mennyiség (hl)	Évenkénti növekedés 2001.január 1-től (hl)	Alkalmazandó vám
Ex 220410 EX 220421	Minőségi pezsgőbor, legfeljebb 2 l-es kiszerelésben Friss szőlőből készült bor	300 000	15 000	Vámmentes
Ex 220429	Friss szőlőből készült bor	115 000	0	vámmentes

Az EU a minőségre és az ellenőrzésre vonatkozólag nem fogalmaz meg konkrét szabályozásokat. A tagállamok feladat annyi, hogy a biztosítsák a minőséget. Magyarországon a minősítés és a ellenőrzés egyre hatékonyabb, EU-konformmá akkor fog válni, ha a szakhatóságok felszereltségét és létszámát fejlesztik. Az uniós borbírálati rendszer megalkotásához a borbírálok képzése elkezdődött.

A piacsabályozási intézkedések célja, hogy támogassák a termelőket és a borászokat egyaránt. Két fontos támogatást ismernek: a szőlőmust felhasználásának támogatása és a magántárolási támogatás.

„A lepárlási kifizetések mértékét – mely a lepárlás típusától függően változik – úgy határozták meg, hogy az a gyenge borminőséget adó magas terméskategóriákat szankcionálja”. Az Unió a következő lepárlási típusokat ismeri el:

- Borkészítés melléktermékeinek kötelező lepárlása
- Nem kizárólag borszőlőfajtának minősített szőlőből készített borok kötelező lepárlása
- A borpiacon támogató lepárlási intézkedés, mely biztosítja a borból készülő párlattal való folyamatos ellátást az élelmiszer célú finomszeszt előállító ágazat olyan részei számára, amelyek hagyományosan ilyen akoholt használnak
- Krízislepárlási intézkedések

Az intervenciós rendeltség által vásárolt alkoholt a Karib-szigetekre és Közép-Amerikába adják el, hogy azt, mint feldolgozott alkoholt üzemanyagként az USA-ban, az új iparban és bio-etanolként felhasználhassák.

Az EU-n belül a borászati mellékanyagok, mint arra az egyik lepárlási típus nevéből következtethetünk, lepárlása kötelező. „Ezen intézkedés célja, hogy melléktermékek túlzott kipréselése során keletkezett rossz minőségű bor készítésének megakadályozása és a melléktermék „borkészítés” céljából történő felhasználása.” A magyar borágazatban a törkölylepárlás nagy terhet jelentene a termelők számára, emellett Magyarország nem rendelkezik megfelelő lepárlási kapacitással sem.

A piaci egyensúly javulása többek között a szőlőtermelési korlátozásoknak köszönhető. Ezen korlátozás 2010-ig még érvényben marad. 68 000 hektár új telepítési jog kerül kiosztásra a tagállamok számára minőségi és földrajzi jelzéssel ellátott asztali borokat termő ültetvények telepítésére.

A jövedéki adóról számos irányelv rendelkezik, amelyek meghatározzák azokat a kereteket, amelyeket a tagállamoknak be kell tartaniuk és a kereteket fel kell tölteniük. „A borra kivetett jövedéki adó mértékét a késztermék

térfogatára (hektoliterre) vetítve határozzák meg. Az adó minimum 0 Euro/hl lehet, vagyis a tagállamok dönthetnek úgy, hogy kivetik az adót de adót nem kell fizetni. Franciaország kivételével a bort nézve ezt a lehetőséget minden tagállam kihasználta. A termelőknek nem kell adót fizetniük, de adóraktár formájában kell működniük, hisz az adót kivették.

A szőlészet és borászat területén ismert legfontosabb érdekvédelmi szervezetek:

- COPA (egyéni termelők érdekképviselői szerve)
- COGECA (szövetkezeti termelők érdekképviselői szerve)
- Comité vins (a borászatot és a kereskedelmet képviselő európai szakmai szervezet)
- AREV
- FIVS

Az értékesítés lehetőségének változásai

A hazai borpiac változásai alapvetően a következő tényezőket jelenítik meg:

- A bor elosztási csatornáinak változásai
- A bor és a többi alkoholos italok piaci pozícióinak változása
- Borfogyasztás és borkultúra változása
- Bormarketing és borpromóció
- A bor társadalmi megítélésének változása

A magyar borpiac szerkezetátalakulása mind a termelésben, mind az elosztási csatornáknak jelentős változásokat idézett elő. A borpiacon látható, hogy egyértelműen felborult a termelés és a fogyasztás összhangja. A termelt bormennyiség már önmagában is túl sok a hazai (helyi!) fogyasztás kielégítésére. A másik elem a szereplők súlyának a megváltozása. A megtermelt bor mennyiségének egyre kisebb hányada kerül felvásárlásra, nagyobb része közvetlenül kerül az értékesítésbe.

A magyar borexport esetében meg kell említeni, hogy a magyar borok piaci szempontból erősen kötődnek a közép- és kelet-európai piacokhoz (pl.: Lengyelország, balti államok, Oroszország), ezért az uniós csatlakozásnak előnyei és hátrányai vannak a magyar borszektor számára is. Előnynek tekinthető az, hogy a magyar borok hagyományosan ismertek a régióban (pl.: a tokaji borok évszázadok óta) és az elmúlt évtizedekben kapcsolatokat építettünk ki ezekkel az országokkal, a magyar borkereskedők számára ismertek az itteni lehetőségek. Természetesen a keleti (elsősorban orosz) piac gazdasági bizonytalanságai előreláthatóan hosszabb távon is fennállnak, ezért az export kockázata is nő. Ugyanakkor ezeken a piacokon várható a közepes és alacsonyabb minőségű borok mellett a jobb minőségű borok iránti kereslet

növekedése is. A magyar borszektornak az uniós tagság kettős előnnyel járhat. Egyrészt a belső piac teljesen szabadabbá válik a magyar borok számára, így a hosszabb távon is alacsonyabb árfekvésű magyar borok versenyképessé válhatnak a hagyományos EU-piacokon (pl.: Nagy-Britannia, Skandinávia). Másrészt az Unió támogatási rendszere kiterjed a magyar (asztali) borokra is, így az export a harmadik országok felé megnő. A borászati termékek exportjának növelése érdekében a szükséges mértékig exporttámogatást adnak a világpiaci ár és az Unión belüli ár közötti különbség fedezésére. A támogatás mértéke az Unión belül változhat.

A csatlakozás közvetlen negatív piaci hatása elsősorban a hazai magas vámszint leépítésében jelentkezik, ezért az uniós, illetve a harmadik országokból (pl.: Dél-Amerika, Dél-Afrika) származó borok nagyobb arányú megjelenése várható, mivel Magyarország számára is kötelező lesz az Unió alacsonyabb mértékű vámtételének az alkalmazása. Lényeges kérdés, hogy a konkurens borok megjelenése melyik minőségi kategóriában és milyen ár-szegmensben lesz a legerősebb. Várható, hogy ez leginkább a minőségi borok alsó és középső kategóriájában lesz domináns. Bármely borászati termék importja engedélyköteles 1 hl-es mennyiség felett.

Szőlőtermesztésünk várható alakulása

A piac szempontjából azt a területnagyságot kell megbecsülni, amely biztosítja az egyensúlyi piachoz közeli éves bortermelést. A borpiaci esélyeket latolgatva megállapítható, hogy az EU-csatlakozás után sem várható a magyar borok piacának bővülése.

Ha megfelelő a versenyre való felkészülés, akkor évente egy 3–3,5 millió hl-es hazai piaci részesedés érhető el, míg export által 1–1,5 millió hl bor értékesíthető. Ez mintegy 100 000 ha szőlőterület meglétét igényli. A legutóbbi (2001) kataszter szerint a termőterület 93 000 ha. Jelenleg 218 326 ha a termőhely-potenciál, míg a betelepítési kvóta kb. 126 000 ha. Ezt a tényt a fejlesztési tervek során figyelembe kell venni. Általános az a vélemény, hogy a jó bortermő helyeken is csak ott célszerű fejleszteni a szőlőtermesztést, ahol van esély valamelyik borvidékhez történő csatlakozásra. Az említett méretek megtartására a csatlakozás után csak akkor van esély, ha a tárgyalások során a ténylegesen feltételezett és a meglévő területeket sikerül induló területi kvótaként elfogadtatni, és a támogatást az Unión belül megtartani. A feltételezett csatlakozásig az újratelepítések sem jelentenek kedvezőbb pozíciót, mert ezek üteme nem a kívánt mértékű. Ha a csatlakozási tárgyalások során az előzőekben említett igényt nem sikerül elfogadtatni, úgy új stratégia kidolgozására van szükség. Ez alapvetően azt jelenti, hogy szükséges a szőlőtelepítési támogatások újragondolása, a támogatások mér-

tékének növelése annak érdekében, hogy a területi és fajtaátstrukturálás minél gyorsabb legyen. Fontos feladat továbbra is az importból származó szaporítványanyagok beszerzésének, valamint a biológiai alapok fejlesztésének támogatása.

Nézzük a fajtahasználat, a telepítési rendszer és a termesztési technológiában várható változásokat. Az 1998-adik évi adatok azt mutatják, hogy a fehér szőlők aránya 78%, míg a kék szőlőké 32%. Mivel a vörösbor térhódítása világjelenség („french paradoxon”), ennek hatása Magyarországon is érződik, mert jelentős mértékben megindult a kék szőlők és visszaszorult a fehér fajták telepítése. Ez a tendencia különösen erősen érvényesül az egri borvidéken. Ez a trend az EU csatlakozás után módosulhat, mert az EUpiacon a magyar vörösborok relatíve le-, míg a fehérborok relatíve felértékelődhetnek majd. Ezt befolyásolja Magyarország ökológiai adottsága is. Persze nehéz előre megjósolni a két fajtacsoport közötti arányt, de a szakemberek szerint a fent említettek ellenére is mintegy 35–40%-ra növekedhet a kék szőlők aránya. Érdekes és bonyolult kérdés az is, hogy a kék és a fehér fajtákon belül milyen fajtacsoport és milyen arányban kerül telepítésre. Dombvidéki területeken a világfajták és tájfajták arányának növekedése várható a következőkben:

– Világfajták	40–45%
– Regionális és tájfajták	40–45%
– Új fajták	5–10%
– Rezisztens fajták	5–10%

(Forrás: Hatástanulmány – A magyar borgazdaság helyzete és felkészülése az EU-csatlakozás várható hatásaira. Szerkesztette: Gál Lajos)

A telepítésnél alkalmazott sortávolság meghatározza a hektáronkénti tőszámot, amely nyilvánvalóan szoros kapcsolatban van a művelésmóddal is. A sortávolság lehet kis (kb. 1 m), közepes (kb. 2 m), illetve széles (kb. 3 m). A kis sortávolságú, nagy tőszámú és hagyományos művelődésmódú (pl.: bakművelés) telepítési rendszernek csak kismértékben és néhány borvidéken (pl.: Tokaj-hegyalja) van létjogosultsága. A közepes és széles sortávolságú telepítési rendszernek jelenleg is van és a jövőben is lesz szerepe.

Az EU-csatlakozás várhatóan a 2 m sortávolságú, legfeljebb 5000 tőke/ha-os vagy az ezt megközelítő telepítési rendszer terjedését fogja erősíteni. Ezt elsősorban a kései érésű fajtáknál, illetve a szárazabb hegy- és domboldalakon, a minőségi, különleges termékek előállításánál alkalmazzák. Az EU a Magyarországhoz hasonló ökológiai adottságú országokban a Közösség ajánlása alapján ezt a rendszert preferálja. A művelésmódok a sortávolság

ságtól függnék, a magas és közép-magas kordon és az ernyőművelés elterjedése várható.

A „minőség-különleges minőség”-re való törekvés jegyében előtérbe kerülhetnek a következő termesztéstechnológiai elemek: a terhelés korlátozása, fűrtválogatás, késleltetett szüret. Az önköltség csökkentése miatt az élőkommunka csökkenése várható, amely az egyes műveletek részleges vagy teljes gépességét jelenti. Az EU-csatlakozás ezeket a technológiai változásokat felgyorsítja majd. Várható az ökológiai szemléletű és azon belül az integrált termesztéstechnológiák elterjedése, ami ma már társadalmi elvárás. Ezt a tendenciát az EU csak megerősíti, hiszen a fajtaváltás és az ültetvények áthelyezése mellett az ökológiai termesztéstechnológiák terjesztését tűzte ki célul. Nyilvánvaló, hogy hazánkban, a borvidékeken is célszerű lenne ezt a szemléletet már most bevezetni.

A Magyar Eredetvédelmi Tanács mellett működő Bor Eredetvédelmi Bizottság gondoskodik az eredetvédelmi rendszer bevezetésének módjáról. Hagyományainkat és adottságainkat figyelembe véve a latin és német rendszer sajátos ötvözeete látszik megvalósulni. Feltehetően megmarad a termőhely és a fajta megnevezése is, mint például Dél-Tirolban. Az átmeneti időszakban és utána a borkategóriák megnevezésének, tartalmának, borvidékek – mint megjelölés – tartalmának változása várható. A borvidékek eredetvédelmi körzetté vagy régiónévvé válása eredményezheti néhány bor névének megváltozását is. A rendszer bevezetése földrajzilag is jobban elhatárolhatja majd a termelőket és borvidégeket. Ez jelentkezik a fajtaszerkezeten túl a tenyésztőterület, a tőketerhelés, a fajlagos termés mennyiség és a kézi-gépi művelés arányában is. Várható a termesztett fajták számának csökkenése és a borvidékek fajtaszerkezetének megváltozása. A terméskategóriák követik ezeket a változásokat, ami megnyilvánulhat a minőségi borok mennyiségének csökkenésében, ugyanakkor értékének növekedésében. Ez a folyamat kedvezni fog a nagyobb vállalkozásoknak és erősíti a márka jelleget.

A borászati technológiát ért hatások

A borászati technológia választása az EU-csatlakozás utáni zónabesorolástól függ. Magyarország számára a kedvező a közép-európai besorolás lenne. Hazánk speciális ökológiai adottságai miatt gyakran szükséges a must javítása. Az évjáráttól függően savkiegészítést vagy savtompítást is kell alkalmazni. Az utóbbi két technológia alkalmazása nagy körültekintést igényel.

A tervezés és a borhamisítás elleni küzdelem miatt rendkívül fontos az egyesített adatnyilvántartási és szolgáltatási rendszerek alkalmazása. Ezt a nemrégiben megváltozott törvény már szabályozza. Ennek hatása jelentkezik a borászati technológiák pontos végrehajtásában, a pincerend és a borok

higiéniai körülményeinek javulásában. Természetesen mindezek elősegítik a nagyobb borászati felvásárló üzemeknél a márkák kialakulását. A nyilvántartások és adatszolgáltatások szigorításának elsősorban a termelési költségek növekedésében lesz jelentős hatása (pl.: járulék fizetése).

A túltelített borpiacon csak a tiszta, egészséges és a megnevezésnek megfelelő karakterű borok számítanak sikerre. Ez szemléletváltást jelent, amelyet az EU-csatlakozástól függetlenül is végre kellene hajtani. Fontos az adott technológia céljának megfelelő és pontos alkalmazása. Ehhez a feltételeket a borászatoknak kell megteremteni, ami komoly műszaki fejlesztést tesz szükségessé, és nem valósulhat meg az állami támogatások növelése nélkül.

A borászati technológiák megfelelő műszaki hátterének biztosítása a vállalkozások számára nagy kihívást jelent. Eddig csak néhány technológiai fázishoz kapcsolódó gépbeszerzés volt a jellemző. Ezt ki kell terjeszteni minden fázisra a szőlőtermesztéstől a bor palackba kerüléséig. Nyilvánvaló, hogy a fent említett fejlesztést az EU-ba történő belépéstől függetlenül és minél gyorsabban végre kell hajtani.

Már néhány évtizede érezhető az a tendencia, hogy egy-egy család vagy vállalkozás kiemelkedik az átlagos szőlőtermelők közül. Jellemző, hogy fő tevékenységként végzik a szőlőtermesztést és borkészítést, növelik saját területüket (vásárolnak vagy bérelnek), illetve szőlőt vásárolnak föl. A perspektivikus fajtákat termesztik és telepítik, minőségorientáltak és korszerű borkészítési technológiákat alkalmaznak (a szőlő illatainak és aromáinak megőrzése, barikolás, esztétikus palackozás). Sok esetben szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Termékeiket borszaküzletekben, illetve éttermekben forgalmazzák, és igyekeznek nemzetközi hírnévre és kapcsolatokra szert tenni.

Nézzünk néhány példát az egri borvidékről.

Thummerer Pincészet

A pince alapítója: Thummerer Vilmos, 1995-ben az „Év Bortermelője”, aki 15 éve indította el a családi vállalkozást 50 ha saját telepítésű szőlővel. 2000 m²-es pincével rendelkezik, ahol a borok 80%-a vörös és 20%-a fehér. A pince felszereltsége világszínvonalú. Fő fajták: királyleányka, chardonnay, kékfrankos, cabernet savignon, merlot, pinot noir, blauburger. A borai eljutnak Magyarország nagyobb éttermeibe, szállodáiba valamint Nyugat-Európába (pl.: Belgium, Németország, Anglia) és az USA-ba, ill. Kanadába is. A technológia folyamatosan követi a világszínvonalat. Kizárólag a magas minőség elérése a célja a pincészetnek, és minden évben valami különlegessel lép a piacra. Ezek után nem csoda, hogy nemzetközi és hazai borversenyen sok értékes díjat nyer.

Pók-Polónyi Pincészet

Ezt a családi vállalkozást dr. Pók Tamás és Polónyi György hozta létre 1995-ben. A pincészetnek 5 ha szőlőterülete van. A pince a Verőszalában található, ahol mintegy 320 hl bor rozsdamentes acéltartályban, 70 hl barik és 310 hl hagyományos tölgyfahordóban van tárolva. Forgalomba kerül évente 25–30 000 palack, aminek nagy részét hazai piacon értékesítik. A borászat filozófiája, hogy a hagyományokat és a régi magyar borok ízvilágát megőrizze és megismertesse az emberekkel. A pincészet célja, hogy a borvidék legismertebb és legnagyobb márkáján keresztül (egri bikavér) a borvidék hírnevét növelje.

Gát Tibor (GIA) pincészete

A pincészet 1993 januárjában kezdte meg az egri tevékenységét. Borászati teljesítményének elismeréseként megkapta 1998-ban az „Év borásza” címet, majd később 2001-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét. A pince a Verőszalában helyezkedik el. Szőlőtermesztésének célja a chardonnay, pinot noir meghonosítása jó minőségben, borászatban az Egri Bikavér tökéletesítése. Főbb termékei az egri bikavér, egri pinot noir, egri chardonnay, egri cabernet sauvignon, és egri cabernet franc. A forgalmazott borok döntő hányada a Labirintos „borcsaládban” jelenik meg. Az értékesítéssel jelentős és nagy forgalmazók foglalkoznak: belföldön a Zwack Borház bormintaboltjai, éttermek, külföldön pedig Németország, Olaszország, Anglia, Svájc stb. nagyobb borforgalmazói.

A hazai borkultúra meghatározó tényezőinek a hírnevet szerzett termelők tekinthetők. Ismertté váltak, termékeiknek biztos piaca van. Természetesen az adott borvidék is sokat profitál tevékenységükből. Ők egyben példát, húzóerőt jelentenek a többi termelő számára és meghatározzák a fejlődés fővonulatát, amely kitűnő természeti adottságokat, szakértelmet és tőkét igényel. Az ambiciózusabb termelők számára katalizátorként fognak hatni. Versenyképességük egyre inkább megközelíti a külföldi termelőkét. Ez a csoport már most is jelentős gazdasági és érdekvédelmi pozíciókkal rendelkezik, amely tovább erősödhet. A hazai kistermelők lehetőségeit az alábbiakban vehetjük számba:

- A korlátozás: a növekvő költségek és az erős verseny miatt felhagy a tevékenységgel, vagy hobbi szinten folytatja. Gazdasági jelentősége csekély, az önellátás szintjén van.
- Alapanyag-termelésben nincs teljes eszközrendszere, alacsonyabb készültségi fokon bocsátja áruba termését (szőlő, fejtett bor). Ez a

lehetőség szaktanácsadási tevékenységet kíván. Ők szolgálhatnak a neves pincészetek háttéréül.

- Pinceszövetkezet alakítása, ahol minden szövetkezeti tag egyénileg műveli az ültetvényét. Koncentrált keretek között, magas technológiai szinten végzik a borászati és kereskedelmi tevékenységet. Ennek a formának az előnye, hogy a megtartott szőlőtermesztés mellett egy nagy tőkekoncentrációt igénylő, versenyképes borászati közép- vagy nagyüzem is létrehozható.

A koppenhágai csúcsértekezlet után

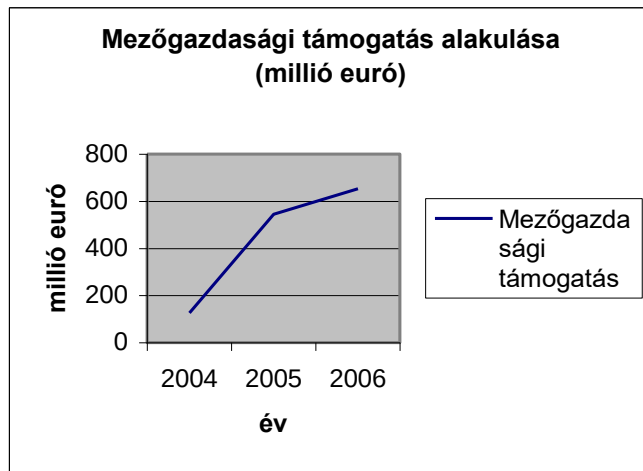
A koppenhágai csúcsértekezlet zárta le a tagjelölt országok, köztük Magyarország csatlakozási folyamatát. Meghatározták a támogatások nagyságát, mértékét. A mezőgazdaság esetében Magyarországnak sikerült több közvetlen támogatást elérni, mint amit eredetileg az Unió adott volna. A támogatások mértéke a következőképpen fog alakulni: 2004-ben 45%-a, 2005-ben 50%-a és 2006-ban 55%-a lesz a annak a támogatásnak, amit a többi tagállam már most kap. Hozzá kell tenni, hogy ebben a pénzben az állami hozzájárulás is benne van. A következő táblázatban Magyarország pénzügyi egyenlegét szeretném bemutatni.

7. táblázat

Magyarország pénzügyi egyenlege (millió euró)

	2003	2004	2005	2006
Összes uniós támogatás	197	824	1342	1487
Ebből: csatlakozási előtti		235	199	124
Mezőgazdasági	n. a.	126	544	653
Strukturális		209	438	524
Összes uniós befizetés	n. a.	554	853	873
Nettó támogatás	n. a.	270	489	614
Egy főre jutó nettó támogatás	n. a.	27	48	61

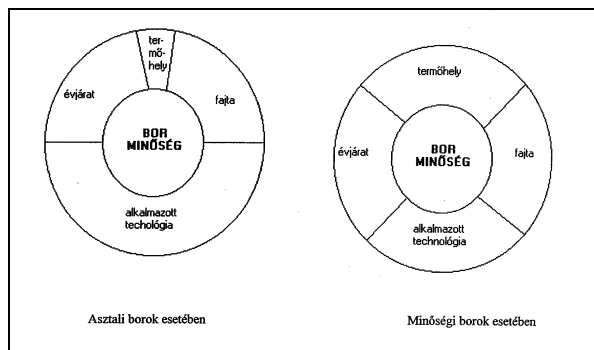
Forrás: HVG, XXIV. évfolyam, 51–52. szám, 11. oldal

Eredetvédelem

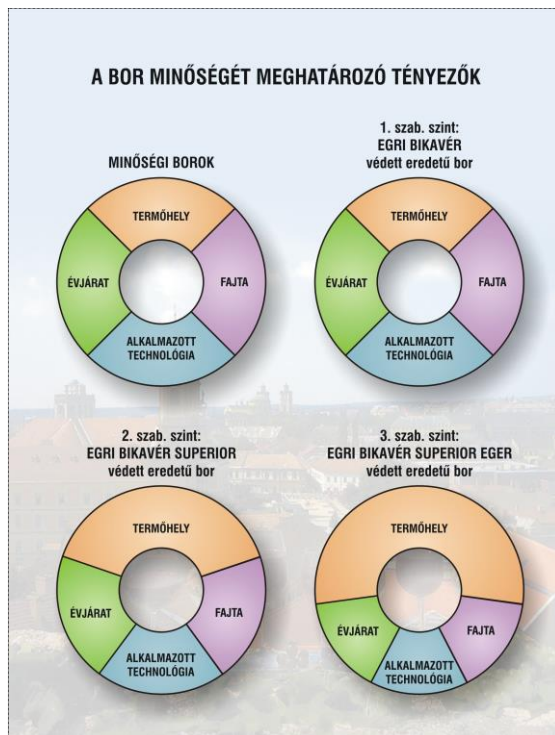
Először is tisztáznunk kell a bor minőségét befolyásoló tényezőket. Ezek a termőhely, az alkalmazott technológia, a fajta és az évjárat. Ezek aránya boronként változó. A következő diagram azt mutatja be, hogy az asztali és a minőségi bor esetén ezek hogyan alakulnak.

2. diagram

Forrás: Gál Lajos, 2001, főiskolai előadás

Az egri bikavér eredetvédelmének kialakításában ezek az arányok a három szinten az alábbiak szerint alakulnak.

1. ábra

Tételezzük fel, hogy a piacon forgalomban van egy bor lédig, illetve palackos kiszerelésben is. A lédig bor jellemzői: kis költségű, alacsony az ára és általában gyenge a minősége. A palackos boroknál már fontosabbak az előbb említett befolyásoló tényezők, tehát egy olyan bor kerül palackba, ami minőségi. Tegyük fel, hogy egy lédig bor szállítóedényére fel van írva a termőhely neve. Ezzel az ugyanazon területhez kapcsolódó palackos bor hírneve fog sérülni. Ezért fontos az eredetvédelem, hogy ezt el tudjuk kerülni. Csak palackba kerülhet az eredetvédett, minőségi bor. Ezután ismerkedjünk meg az eredetvédelem fogalmával.

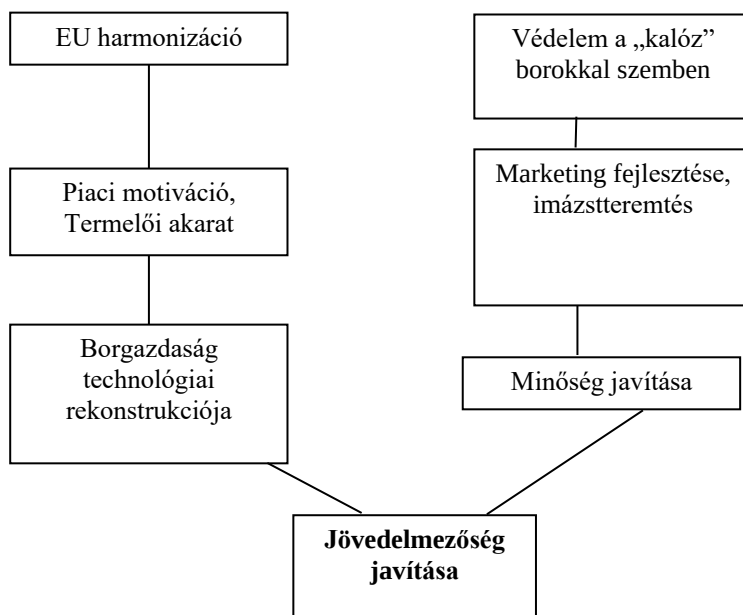
Kataszter-nyilvántartásokon (termőhely, ültetvény, pince, termék) alapuló gazdasági szabályozórendszer, amely előre meghatározott feltételekkel és ellenőrzési pontokkal, ellenőrzési rendszerrel működve garantálja a borok földrajzi, technológiai eredetét és minőségét (Gál 2002). Vizsgáljuk meg ezt a definíciót egy kicsit részletesebben. A kataszter-nyilvántartásban a termőterületeket kataszterekbe sorolják, a kataszteri pontrendszer alapján. Ez alapján alakulnak ki olyan területek, amelyek azonos természeti adottságúak és

ezeket nevezzük ökotópoknak. Létezik pincenyilvántartás, ami azokra a kérdésekre ad választ a pincével kapcsolatban, hogy hol van, mennyi hordó van benne stb.; és terméknnyilvántartás, ami mennyiségi stb. adatokat tartalmaz a termékkel kapcsolatban. A gazdasági szabályozórendszer alatt a törvényeket kell érteni (pl.: bortörvény), a feltételeket és az ellenőrzést a szabályzatok foglalják magukban. Az egri borvidéken négy eredetvédelmi szabályzat létezik: az Egeri Borvidék Szabályzata (1. melléklet), az Egeri Bikavér Superior Szabályzata (2. melléklet), az Egeri Leányka Szabályzata (3. melléklet), és a Debrői Hárslevelű Szabályzata.

Egy meghatározott termelőhelyen termelt minőségi borok szabályozási pontjai, melyeknek a borsabályzatban szerepelniük kell, a következők:

- A termelőhely pontos megjelölése
- A szőlőfajta alkalmazása
- A szőlőtermesztéssel kapcsolatos technológia
- A bor minimális természetes alkoholtartalma
- Borászati technológia
- A minőségjavítás engedélyezett eszközei
- Termésátlagok maximalizálása
- Kötelező nyilvántartások vezetése, termés és készletjelentés
- Ellenőrzés

A következőkben a védett borokról tegyük említést. Először is tisztázzuk a fogalmát: olyan egyedi szabályozású, meghatározott, a termékhez kapcsoltan egyedileg klasszifikált termőhelyről származó minőségi bor, melyet a termelők által önkéntesen kezdeményezett, a bor szabályzatában leírt szőlőtermesztési és borászati eljárások alkalmazásával termelnek. A védett eredetű bor egyedi szabályozását a nemzeti keretsabályozásnak megfelelően a hegyközség, vagy a hegyközségi tanács kezdeményezheti. A szabályzatot a hegyközségi tanács dolgozza ki, amit véleményezés után a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa nyújt be a Nemzeti Bor Eredetvédelmi Bizottságának. A bizottság elfogadó határozat esetén azt beterjeszti a földművelési és vidékfejlesztési miniszternek, aki a védett eredetű bor szabályzatát rendeletben adja ki.

Forrás: Gál Lajos, 2002, főiskolai előadás

2. ábra: A védett eredetű borok szükségessége és céljai

Mint azt láthatjuk, két ágon indulunk el. Az egyik az EU-harmonizációval kezdődik, ami nagyon fontos az EU-csatlakozást illetően. Ahhoz, hogy versenyképesek legyünk, szükség van piaci motivációra, termelői akaratra, hogy újítsunk és fejlesszük a borászati technológiánkat.

A másik vonalon elindulva először a „kalóz” borok elleni védelmet kell említeni. Majd ha ezt sikerült elindítani, a következő lépés az a marketing-tevékenység folytatása, illetve az imázs kialakítása, amelynek segítségével megismertetjük, és vonzóbbá tesszük a terméket. Emellett fontos, hogy a borunk minősége nagyon jó legyen. Ha a fogyasztó találkozik ezzel a borral, amelynek a minősége jó, és amit fejlett technológiával értünk el, megkedvelheti ezt a bort, és többször vásárolhat, tehát a jövedelmezőségünk javul, mert többet tudunk eladni a termékünkől.

A védett eredetű bor kialakításának feltételei:

1. Piaci motiváció–termelői akarat
2. Földrajzi lehatárolhatóság (talaj, kitettség stb.)

3. Szigorú, hasonló szőlőtermesztési és borászati technológia egy megnevezésen belül
4. Érzékszervi hasonlóság az adott bor megnevezésén belül – elkülönülés más megnevezésű boroktól
5. Törvényi háttér – intézményrendszer nyilvántartásra és ellenőrzésre

Forrás: Gál Lajos, 2002, Főiskolai előadás

Analízis

A magyar borszektor analízise:

„Előnyök:

- Olcsó inputforrások, elsősorban a föld és a munkaerő tekintetében.
- Elismert hagyományok a szőlészetben és a borászatban, valamint a borkereskedelem.
- Hagyományos borfogyasztói társadalom, amelynek része egy igényes borfogyasztói csoport is.
- A tokaji borkülönlegességek léte és a nemzeti marketing ereje.
- Sajátos és egyedi klíma a Kárpát-medencében, kiváló a fehérbor számára, egyes helyeken a vörösbor számára

Hátrányok:

- A hazai és a térségi borkereskedelem ellenőrizhetetlen piaci jelenléte.
- Az intézményi háttér működési kialakulatlansága és gyakori változása.
- A technológiai és gazdasági szabályozórendszer gyakori változása.
- Keleti piacok részleges és nem törvényszerűen szükséges elvesztése.

Kihívások:

- Keleti piacok visszaszerzése.
- Import borok megjelenése a magyar borpiacon.
- Európai integráció.
- Tágabb értelemben a nemzetközi integráció, GATT és WTO irányok tartása.
- A hazai fogyasztási szerkezet és a borkultúra átalakítása és fejlesztése.

Lehetőségek:

- A változatos fajtaszerkezet piacokhoz igazodó kihasználása.

- Az intézményrendszer hatékony működtetése és fejlesztése.
 - További hazai és külföldi tőke bevonása az ágazatba.
 - A költségek alacsony szinten tartásával a versenyképesség fenntartása.
 - Erőteljes és hatékony marketingmunka.”
- (Forrás: www.date.hu/kiadvany/tessedik/5/bozsik.pdf)

Az egri borvidék analízise:

Előnyök:

- Olcsó inputforrások, elsősorban a föld és a munkaerő tekintetében.
- Elismert hagyományok a szőlészetben és a borászatban, valamint a borkereskedelem.
- Hagyományos borfogyasztói társadalom, amelynek része egy igényes borfogyasztói csoport is.
- Az egri borvidék borkülönlegességeinek megléte és a nemzeti marketing ereje.
- Sajátos és egyedi klíma a Kárpát-medencében, és Magyarországon belül is.
- Az eredetvédelmi rendszer magas fokú kidolgozottsága

Hátrányok:

- A hazai és a térségi borkereskedelem ellenőrizhetetlen piaci jelenléte.
- Az intézményi háttér működési kialakulatlansága és gyakori változása.
- A technológiai és gazdasági szabályozórendszer gyakori változása.
- Keleti piacok részleges és nem törvényszerűen szükséges elvesztése.
- A jövedéki adó bonyolult szabályozási rendszere.
- A termelői együttműködés alacsony fokú.

Kihívások:

- Keleti piacok visszaszerzése.
- Import borok megjelenése a magyar borpiacon.
- Európai integráció.
- Tágabb értelemben a nemzetközi integráció, GATT és WTO irányok tartása.
- A hazai fogyasztási szerkezet és a borkultúra átalakítása és fejlesztése.

Lehetőségek:

- Változatos fajtaszerkezet piacokhoz igazodó kihasználása.

- Az intézményrendszer hatékony működtetése és fejlesztése.
- További hazai és külföldi tőke bevonása az ágazatba.
- A költségek alacsony szinten tartásával a versenyképesség fenntartása.
- Erőteljes és hatékony marketingmunka.
- A termelők együttműködésének fejlesztése, közösségi marketing.

Összegzés

Jelenlegi helyzet

Az EU-ban borászatra is ugyanolyan komoly szabályozások vannak kivetve, mint más szektorra. Ezeket a szabályozásokat a CAP (Közös Agrárpolitika) tartalmazza. Szerintem az egyik legfontosabb szabályozás az, hogy a belépés után már szinte lehetetlen lesz újabb szőlőket telepíteni, csak a kivágottak pótlására lesz lehetőség. Ezt figyelembe véve megfigyelhető az egri borvidéken, hogy újabb és újabb szőlőültetvények jönnek létre. Az óriási ütemben növekvő szőlőültetvény terület elsősorban az egri borvidékre jellemző. A szőlőterületek létesítéséhez állami támogatás is igényelhető. A csatlakozás után a magyar mezőgazdaság támogatásként 2004-ben a tagországoknak folyósított támogatás 25%-át kapja meg a tárgyalások jelenlegi állása szerint. Az Unió úgy gondolja, hogy a támogatás – amelyet folyamatosan évente növelve – 10 év múlva elérheti a tagországok átlagos szintjét. Ez óriási kihívást jelent ennek a szektornak, mert a versenyképesség megőrzéséhez sok pénz kellene.

A bormarketing területén azt mondhatjuk el, hogy az elméleti alapok megvannak. Az esetek többségében a borászok marketingtevékenysége nemzetközi, illetve országos versenyeken való részvételre és néhány kiállításra, ill. árubemutatóra korlátozódik. Ma a bortermelők a pénzt elsősorban telepítésre és technológiai fejlesztésre fordítják, így sajnos kis költségvetésű marketingtevékenységet folytatnak. A nagyobb cégek, mint pl. az Egervin, az egri borvidék legnagyobb bortermelője, már elkezdett reklámozni rádióban és a tévében. Ugyanakkor egy törvényi korlátozás szűkebb keretek közé szorította a marketingtevékenységet. Ezekből következtetve elmondhatjuk, hogy a borászok legjobb marketingeszköze a borral kapcsolatos rendezvényeken való részvétel.

A jövőbeni teendők

Az Európai Unióval folytatott tárgyalásokon meg kellene próbálni több pénzt kiharcolni, hogy biztosítani tudjuk az agrárszektor jobb versenyképességét. Tovább kell növelni a minőségi szőlőtelepítést. A legfrissebb 2002-es adat a kiadott engedélyek alapján azt jelzi, hogy a fehérszőlő-terület stagnál, a kékszőlő terület tovább növekszik 20%-kal ebben az évben. Az eredetvédelem területén is további teendők vannak. Öröndetes, hogy egy konzorcium nemrégiben elnyert pályázata ezen a területen jelentős előrelépést céloz meg. A pályázat jövőbeni várható eredményei a következők: kataszteri nyilvántartás kialakulása, borkémiai módszerek és borászati technológia fejlesztése. Ezen túl cél az egri bikavér superior Eger eredetvédelmének leírása és egyéniségének megteremtése, az egri bikavér történetének feltárása, a megfelelő marketing- és médiakommunikációs eszközök kiválasztása, és a termék nyilvánosságának biztosítása.

Tervezem, hogy ezt a K+F tevékenységet figyelemmel kísérjem, a lehetőségekhez méreten bekapcsolódjak a program munkájába, elsősorban a marketing területén.

Irodalomjegyzék

- Márton András: A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió, 1998.
Bodnár László: Az Egri borvidék, 2001.
Az Európai Unió közös agrárpolitikája.
Földművelésügyi Minisztérium: Az EU közös borpiaci szervezete, 4. füzet, 1997.
Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.
Dr. Botos Ernő Péter–Szabó Attila–Májer János–Gál Lajos–Horn Endre–Dr. Lakner Zoltán–Dr. Szabó Tibor–Horváth Csaba: Hatástanulmány a magyar borgazdaság helyzete és felkészülése az EU csatlakozás várható hatásaira.
Mosoni Péter: Borkultúra borászati alapokkal, 2001.
Botos E.–Gál L.: A borkategóriák és az eredetvédelem fejlesztésének koncepciója, 2001.
Gál L.–Misik S.: Az egri borvidék eredetvédelmi rendszerének fejlesztése, 1996.
Borászati Füzetek, 2000/1.
Borászati Füzetek, 2000/5.
Borászati Füzetek, 1999/2.
Koktél Egri Üzleti Magazin. 1. évfolyam, 9. szám, 2002. október, 15. oldal.
HVG, XXIV. évfolyam, 51–52. szám.
<http://www.kum.hu/euanyag/csstrategia/MAGYAR/07magyar.html>
<http://www.fvm.hu/euint/euint.html>
<http://www.fvm.hu/20sapard/20sapard.html>
<http://www.fvm.hu/bor.pdf>
<http://www.date.hu/kiadvany/tessedik/5/bozsik.pdf>

Rövidítések

FVMSzBKE – Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet, Eger

OMSZEÁ – Országos Meteorológiai Szolgálat Egri Állomása

CAP – Common Agriculture Policy (Közös Agrarpolitika)

Mellékletek

„Egri Bikavér, Egri Leányka szabályzat által védett borok” és a „Különleges minőségű borok” készítéséhez felhasznált szőlők 200.1 évi minősítésének szabályai

„Egri Bikavér, Egri Leányka szabályzat által védett borok” és a „Különleges minőségű bor” 2001 évjáráttal, tehát 2001 év szüretén csak a Hegyközség által a szüret helyén / szőlő tábla vagy feldolgozóban / mért szőlő cukorfok és az azt követő súlymegállapítás alapján készült minősítést garantáló igazolás szerint adható ki. Ezért a szüret előtt legalább 2 nappal a tulajdonosnak, bérlőnek, felvásárlónak igényét a minősítésre írásban kell a Hegyközségnek bejelentenie. /3300 Eger Deák F. u. 51. Tel/fax: 411-943 /.

- **Egri Bikavér bor** az Egri Borvidéken I-II szőlőkataszterben engedélyezett kék szőlőfajtákból, a Hegyközségek által a fajtánként meghatározott szüret kezdési időpont után szüretelt, a helyszínen a szüretet megelőzően illetve a feldolgozóban a feldolgozás előtt mért szőlő cukorfok és termésbecslés alapján készült, a minősítést garantáló „szőlő származási bizonyítvány” alapján készíthető. A szőlőnek egészségesnek, a fajtára jellemzőnek, minimálisan 17 Mm^g cukortartalmúnak /Kékoportó 16,0 Mm^g!, Merlot, Cabernet sauvignon, Cabernet franc 19 Mm^g/ kell lennie és termésmennyiség nem haladhatja meg a 100 hl/ha mennyiséget (a termésmennyiség felső határa 14,3 t/ha, 800 négyyszögöl esetén 39,7 t/ha).
- Az Egri Leányka szabályzat védett bor az Egri Borvidéken a Hegyközségek által meghatározott szüret kezdési időpont után szüretelt, a helyszínen a szüretet megelőzően mért szőlőmust cukorfok és termésbecslés alapján készült, a minősítést garantáló „szőlő származási igazolás” alapján készíthető. Jellemzően minimálisan 18 Mmo cukortartalmúnak kell lennie, a termés mennyisége nem haladhatja meg a 100 hl/ha.
- **Különleges minőségű bor:** az Egri Borvidék legfeljebb 10 t/ha (800 négyyszögöl esetén 28 q) termésű ültetvényeiből származó, a borvidékre engedélyezett fajták, érett vagy túlérrett, esetleg töppedt termésnek legalább 19,0 tömeg % természetes cukrot tartalmazó szőlőjéből készülhet, termőhelye, fajtája, származási helye és évjáráta miatt különleges megkülönböztetésre érdemes
- Helyszíni szemlén megállapítandó:
- cukorfok, refraktométeres meghatározással szőlő táblán vagy a feldolgozóban (hitelesített mérőműszerrel!)
- termésmennyiség termésbecsléssel (ellenőrzése 24 órán belül hiteles átvételi jegy másolat – mustfok, súly adattal – és annak a Hegyközségnek részére történő átadásával!)
- helyszíni szemlét végzik: hegybíró, hegyközségi minőségi ellenőrök

I. Egri Bikavér néven kizárólag **Védett Eredetű**, száraz vörös bor hozható forgalomba. Minden termelőnek vagy felvásárlónak aki Egri Bikavért kíván termelni, forgalomba hozni illetve az ehhez szükséges szőlőt megtermelni annak az **Egri Bikavér Eredetvédelmi Szabályzatát** kell betartania.

EGRI BIKAVÉR VÉDETT EREDETŰ BOR SZABÁLYZAT

A bor megnevezése

Egri Bikavér

Védett eredetű száraz vörös bor

A Szőlő származási helye

Az Egri Borvidék körzetében található a mellékletben tételesen felsorolt, az adott hegyközség termőhelyi törzskönyvében nyilvántartott eredetvédett szőlőültetvények melyek termőhelyi értékszáma legalább 270 pont.

Szőlő fajtahasználat

Az Egri Bikavér előállításához a Hegyközségek rendtartásában ajánlott fajtaként nyilvántartott fajták: Kékfrankos, Kékoportó, Blauburger, Cabernet franc, Cabernet sauvignon, Merlot, Pinot noir, Kadarka, Kékmedoc és Zweigelt használata lehetséges.

Szőlőtermesztési technológia

A már meglévő szőlőültetvények esetében függetlenül a térállástól és a művelésmódtól kivágásukig védett eredetű bor termelhető. Szükséges valamennyi ilyen ültetvény tökehiányának és fajtaidegen tökeállományának tényleges felmérése és a hegyközségi nyilvántartásokban való feltüntetése.

Az új ültetvények létesítésének eredetvédelmi szakmai követelményei:

- ha-onkénti 4000 feletti tőkeszám, a tőtávolság 0,8 méternél nem lehet kisebb
- alkalmazható művelésmódok: alacsony kordon, Guyot, vagy más alacsony tőkeforma
- vírusmentes és agrobaktérium mentes klónszelektált szaporítóanyag használata
- integrált növényvédelmi technológia alkalmazása

Tőketerhelés, termésmennyiség

A művelésmódokhoz és a fajtákhoz igazított tőketerhelést kell alkalmazni. A hektáronkénti termésátlag semmilyen esetben sem haladhatja meg a 13,6 tonnát, mustban kifejezve 80-95 hl/ha-t (maximum 70 %-os mustkinyerés mellett)

A szőlő minősége

A szőlőfürtnek egészségesnek, a fajtára jellemzőnek kell lennie. A fajtahasználatban engedélyezett szőlőfajták minimális engedélyezett cukortartalma a Kékoportó, Kékfrankos, Blauburger, Zweigelt, Kadarka esetében 17,0 Mmo, a Cabernet franc, Cabernet sauvignon, Merlot, Pinot noir, Kékmedoc fajták esetében 19,0 Mmo.

Szőlőfeldolgozás, borászati technológia és palackozás

A borkészítés a mindenkorai bortörvénynek megfelelően, kizárólag a Hegyközség által ellenőrzött, az Egri Borvidéken pincekataszterben nyilvántartott pincészetekben, palackozókban történhet.

Eredetvédelmi szakmai követelmények:

- 8 napnál hosszabb héjon erjesztés
- savtartalom csökkentése vagy növelése kémiai úton nem történhet
- az ajánlott fajták közül legalább három szőlőfajta borának házasítása szükséges, melyben egy fajta 50 %-nál nagyobb arányt nem, de minden fajta 5 %-nál nagyobb arányt kell, hogy képviseljen
- 2004-ig folyamatosan szükséges elérni a 12 hónapos fahordós érlelést, így a 2004. évi szüretet követően csak 13 hónap után hozható csak forgalomba a Védett Eredetű Egri Bikavér bor.

Jelölés, forgalomba hozatal

Egri Bikavér védett eredetű bor az Egri Borvidéki termelői pincészetekben történő termelői folyóbor értékesítéseken kívül csak palackozva kerülhet forgalomba. A palackokon a jelölés és a forgalomba hozatal a Bortörvény előírásai szerint végezhető el. A címkén a bor megnevezése kiegészül a „Védett Eredetű Egri Bikavér” megjelöléssel.

Nem palackos termék forgalomba hozatalának feltételei:

- A termelői pincészetnek rendelkeznie kell hegyközségi regisztrációval, Termelői Borkimérési Engedéllyel, Egri Borvidéki Védnöki Táblával. Az előbb felsorolt feltételek megléte mellett, az Egri Borvidéken belül, a termelői pincészetekben az általános borkereskedelmi szabályozásban előírtanak megfelelően van lehetőség a fogyasztó részére borkimérésre, poharazásra.
- Egri Bikavér minőségű félkész bor, alapbor értékesítése csak az Egri Borvidéken belül lehetséges akkor, ha a hegyközségi tag folyamatosan regisztrált tagja a borvidék valamelyik hegyközségének és az Egri Borvidéken belül olyan pincével rendelkezik, ami az Egri Borvidéki pincekataszterben és a jövődéki törvény szerint regisztrálva van.

II. Minden termelőnek és felvásárlónak, aki önkéntesen védett eredetű Egri Bikavér Superior bort kíván forgalomba hozni, előállítani vagy az ehhez szükséges szőlőt megtermelni, az alábbi előírásokat kell betartania. Az itt nem érintett kérdésekben a Bortörvény valamint a jövődéki törvény előírásai a mérvadóak.

EGRI BIKAVÉR SUPERIOR VÉDETT EREDETŰ BOR SZABÁLYZATA

A bor megnevezése

Egri Bikavér Superior

Védett Eredetű Bor

A szőlő származási helye

Az Egri Borvidék Egri Körzetében található olyan szőlőültetvények melyeket a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Miniszter eredetvédelem szőlőterületnek elfogadott, a termőhelyi

értékszám legalább 300 pont és helyszíni szemle alapján az eredetvédelmi nyilvántartásokba Egri Borvidéki Superior területként felvételre került.

Szőlő fajtahasználat

Egri Bikavér Superior védett eredetű bor előállításához az Egri Borvidék Egri Körzete Hegyközségei rendtartásának fajta listáján ajánlott fajtaként szereplő szőlőfajták közül legalább négy fajta borának házasításához történő használata kötelező úgy, hogy egy fajta aránya sem haladhatja meg az 50%-ot, valamint egy fajtából legalább 5%-nyi mennyiség házasítása kötelező.

Szőlőtermesztési előírások

Alany:

Az ültetvények alanymegválasztáskor a termőhely adottságait, a nemes fajta igényeit, affinitási és kompatibilitási képességeit kötelező figyelembe venni.

Művelésmód:

A jelenleg eltelepített ültetvények esetében bármely térállású és művelésmódú ültetvény elfogadható. A további, új telepítéseknél fajtától függően csak a Guyot, a közép magas kordon és az ennél kisebb tőkeformájú művelésmódok használata engedélyezett.

Az új telepítéseknél előírt tőkeszám min. 4000 tőke/hektár, olyan módon, hogy a tőtávolság 0,8 m-nél kisebb nem lehet.

Terhelés, termésátlag:

A művelésmódokhoz és a fajtákhoz igazított terhelést kell alkalmazni, amely maximum 3,0 kg/tőke lehet, a 3330 tőke/hektár alatti tőkeszámú ültetvényekben, valamint maximum 2,5 kg/tőke lehet a 3330/tőke/hektár tőkeszám feletti ültetvényekben. A hektáronkénti termésátlag semmilyen esetben sem haladhatja meg a 8 tonnát.

A szőlő minősége:

A szőlőfűrtnek egészségesnek és a fajtára jellemzőnek kell lennie. A házasításhoz használt fajták minimális cukortartalma Kékporto, Kékfrankos, Baluburger, Zweigelt, Kadarka esetében: 18,0 Mm°. a Merlot, Cabernet sauvignon, Cabernet franc, Pinot noir, Kékmedoc fajták esetében : 20 Mm°.

Szőlőfeldolgozás, borászati technológia

A borkészítés a mindenkorai bortörvénynek megfelelően, kizárólag az illetékes hegyközség által ellenőrzött, az Egri Borvidéken pincekataszterben nyilvántartott pincékben, palackozókban történhet. A must cukortartalmát növelni nem lehet, Védett Eredetű Egri Bikavér Superior bor csak mustjavítás, bor színösszetételének, színárnyalatának festőborral történő javítása, és a savtartalom kémiai úton történő változtatása nélkül készülhet.

A borkészítés módja héjonerjesztés, melyet fakádban csömöszöléssel, kóracél erjesztő berendezésekben az erjedő must körfejtésével lehet végrehajtani. Az erjesztési, macerálási időtartam min. 14 nap, melyet a szüreti és a préselési időpont bejelentésével, valamint a pincenaplóba történő bejegyzésével a bortermelő köteles ellenőrizhetővé tenni. Az erjesztéshez csak szükséges esetben javasolt a fájélesztők használata, minden lehetséges esetben a termő-

helyen kialakult spontán élesztő flórával történő erjesztés a javasolt. A bort tölgyfahordóban legalább 1 évig, palackban pedig további 6 hónapig kell érlelni.

A bor minősítése

A Egre Borvidék védett eredetű borai termelésének általános szabályainál „A bor minősítése” című fejezetben leírtakon túl, az Egre Bikavér Superior termelői köre a bor EBBB alapminősítését követően külön – az EBBB szabályai szerinti – minősítéssel dönti el azt, hogy a bor megkaphatja-e az Egre Bikavér Superior elnevezést.

Palackozás, jelölés, forgalomba hozatal

Az Egre Bikavér Superior Védett Eredetű Borként kizárólag az Egre Borvidéken palackozott termék kerülhet forgalomba. A palackozás a jelölés és a forgalomba hozatal a Bortörvény előírásai szerint végezhető el.

Ellenőrzés

Az Egre Borvidék védett eredetű boraira vonatkozó ellenőrzéseken túlmenően, az ellenőrzés szigorúsága és következetessége érdekében, az Egre Bikavér Superior termelői körének tagjai saját hatáskörükben is ellenőrzik a termelést és a kereskedelmet, valamint termékeikért morális felelősséget is vállalnak.

III. Minden termelőnek és felvásárlónak, aki önkéntesen védett eredetű **Egre Leányka** bort kíván forgalomba hozni, előállítani vagy az ehhez szükséges szőlőt megtermelni, az alábbi előírásokat kell betartania:

EGER LEÁNYKA VÉDETT EREDETŰ BOR SZABÁLYZAT

A bor megnevezése

Egre Leányka
Védett Eredetű Bor

A szőlő származási helye

Az Egre Borvidéken található települések határaitban lévő, a külön leírásban meghatározott módszerrel elvégzett helyszíni szemle alapján az eredetvédelmi nyilvántartásokba felvett, törzskönyvben nyilvántartott szőlőültetvények, amelyeket a Hegyközség határozatában elfogadott.

Szőlő fajtahasználat

Védett Eredetű Bor előállításához a Leányka fajtán kívül 15 %-ban házasítható a Hegyközség által elfogadott ültetvényekről származó bor.

Szőlőtermesztési technológia:

A már meglévő szőlőültetvények esetében függetlenül a térállástól és a művelésmódtól kivágásukig védett eredetű bor termelhető. Szükséges valamennyi ilyen ültetvény tőkehiányának és fajtaidegen tőkeállományának tényleges felmérése és a hegyközségi nyilvántartásokban való feltüntetése.

Az új ültetvények létesítésének eredetvédelmi szakmai követelményei:

- ha-onkénti 4000 feletti tőkeszám, a tőtávolság 0,8 méternél nem lehet kisebb
- alkalmazható művelésmódok: alacsony kordon, Guyot, Sylvos vagy más alacsony tőkeforma
- vírusmentes és agrobaktérium mentes klónszelektált szaporítóanyag használata
- integrált növényvédelmi technológia alkalmazása

Terhelés, termésátlag:

A művelésmódokhoz és a fajtákhoz a tőkehiányban és a fajtaidegen tőkékhez arányított terhelést kell alkalmazni, amely maximum 3,6 kg/tőke lehet, azonban a legnagyobb elérhető termésátlag 12 tonna/ha lehet.

A szőlő minősége, helyszíni minősítése, a szüret időpontja:

A hegybíró a szőlő származási bizonyítvány felülbélyegzésével igazolja a helyszíni minősítés eredményét. A szüret időpontját a szőlőültetvény fekvése szerint illetékes hegyközség határozza meg. Ezen időpont előtt védett eredetű termék előállításához a szüretet megkezdeni nem lehet. A Leányka minimális cukortartalma: 18,0 Mm°.

Szőlőfeldolgozás, borászati technológia

A borkészítés a mindenkorai bortörvénynek megfelelően, kizárólag az illetékes hegyközség által ellenőrzött, az Egri Borvidéken pincekatatszterben nyilvántartott pincékben, palackozókban történhet. A must cukortartalmát növelni nem lehet, védett eredetű Egri Leányka bor csak mustjavítás nélkül készülhet. A bor természetes minimális alkoholtartalma 11,5 %.

A termék kötelező érzékszervi bírálata

Az érzékszervi minősítést az Egri Borvidék Borminősítő Bizottsága végzi az erre a célra alkotott szabályzat szerint. Védett Eredetű Bor és dülő név megjelölést csak olyan bor viselhet, ami a borvidéki minősítésen megfelelt és az OBI is engedélyezte forgalmazását.

Palackozás, jelölés, forgalomba hozatal

Egri Leányka Védett Eredetű Borként kizárólag helyben palackozott termék kerülhet forgalomba.

A palackozás és a jelölés, a forgalomba hozatal a Bortörvény előírásai szerint végezhető el a következő kiegészítéssel:

- a címkén a bor megnevezése kiegészül a Védett Eredetű Bor megjelöléssel (a törvényi jóváhagyás után), és a Dűlő névvel.
- a palackon vagy a címkén el kell helyezni a védett eredetűséget igazoló Egri Borvidéki véd- és garanciajegyet, az EBHT engedélyével annak ellenőrzése mellett.

Közös agrárpolitika (CAP; Common Agriculture Policy)

A tagállamok kötelesek pontos nyilvántartást vezetni szőlőtermő területeikről. A tízévenként elvégzett alapfelmérésnek minden árutermő területre ki kell terjednie, tartalmaznia kell az ültetvények méretét, korát, fajtaösszetételét. A változások nyomon követése érdekében az alapfelméréseket időközi felmérésekkel egészítik ki. A termelőknek pontos nyilvántartást kell vezetniük must- és bortermelésükről, a különböző minőségi kategóriák szerinti borkészleteikről. Az adatokat a tagországi hatóságok rendelkezésére kell bocsátani.

Az érvényes magyar szabályozáshoz hasonlóan az EU-ban az egyes szőlőtermő területekre „ajánlott”, „engedélyezett” vagy „ideiglenesen engedélyezett” szőlőfajtákat határoznak meg. A szabályozás célja a minőség garantálása. Az ideiglenesen engedélyezett fajtákat nem lehet telepíteni, azonban a meglévő ültetvények terméséből bor készíthető.

Közösségi szinten szabályozzák, milyen eljárásokat lehet a borkészítés és borkezelés során alkalmazni, milyen módon lehet a bor és a must minőségét javítani (mustjavítás, sav hozzáadása vagy savtompítás, kénezés, borászati adalékanyagok használata stb.). Speciális előírások vonatkoznak a pezsgőkre és likőrborokra. A rendelkezéseket szőlőtermesztési zónák szerint határozzák meg, figyelembe véve az adott zóna klimatikus adottságait, illetve termesztési hagyományait.

A fogyasztó egyértelmű tájékoztatása, a minőség garantálása érdekében egységesítették a kislevelesre, forgalmazásra vonatkozó szabályokat. Csak a közösségi rendeletekben meghatározott palackméretek használhatók, részletesen előírják, milyen információt kell, illetve lehet feltüntetni és milyen formában a címkén. Ugyancsak egységes rendelkezések vonatkoznak a szállítmányokat kísérő dokumentumokra, a számlázás rendjére is.

Az EU a szőlő-szaporítóanyag, valamint a borok és egyéb borászati termékek minősítése, a minőség ellenőrzése tekintetében csak alapelveket fogalmaz meg. A konkrét előírások kidolgozása, a szükséges ellenőrzések végrehajtása a tagországok feladata.

A közösségi szabályozás megkülönböztetett figyelmet fordít a minőségi termelés ösztönzésére. A bor lehet „asztali”, „minőségi” és „meghatározott termőhelyről származó minőségi” kategóriájú. A meghatározott termőhelyről származó kategória a pezsgők és más boralapú készítmények (sherry, madeira stb.) esetén is érvényes.

A minőségi, illetve a meghatározott termőhelyről származó borokról az EU nem rendelkezik felesleggel. E borokra nem vonatkoznak a speciális piacsabályozási, korlátozó intézkedések. A közösségi szabályozás csak a forgalmazás kereteit rögzíti az egyenlő versenyfeltételek biztosítása érdekében.

Az EU megkülönböztetett figyelmet szentel a származás- és eredetvédelmi szabályoknak, azok ellenőrzési és garantálási rendszerének. A szabályozás működtetésben a tagországok hatóságai mellett a termelői szervezetek (hegyközségek) szerepe is meghatározó.

Az asztali borok piaci egyensúlyának fenntartása, a minőségi bortermelés ösztönzése érdekében az EU a piaci, termelési beavatkozások széles eszköztárát alkalmazza. A bor-, a tartósított szőlőmust-, illetve a szőlő-mustsűrítmény- feleslegek időszakos piaci kivonása érdekében a termelők, illetve kereskedők által végzett tárolást támogatják. A pályázatos rendszerben, piaci zavar fennállása esetén nyújtott támogatás fedezi mind a tárolási költségeket, mind a felmerülő kamatterheket.

Amennyiben magántárolással nem lehet hatékonyan kezelni a piaci zavarokat, az EU intervenciót alkalmaz a borkészletek lepárlása formájában. Lepárlásra a termelők általában önkéntes alapon ajánlhatják fel feleslegeiket. Amennyiben a feleslegek túl nagyok, a Bizottság kötelező lepárlás elrendeléséről is dönthet. A lepárolt bor után fizetett támogatást úgy határozzák meg, hogy az szankcionálja a gyenge minőséget adó termelést. A kötelező lepárlás keretében nem csak a termelő kap támogatást. A szeszfőzdéket is segítik annak érdekében, hogy a lepárlásról nyert alkohol gazdaságosan értékesíthető legyen. A borok lepárlásából származó alkohol a szabad piacon kerül értékesítésre. Amennyiben a mennyiségek piaci zavarokat okoznának, a Bizottság gondoskodik az alkohol intervenciók felvásárlásáról és nem élelmezési célú (pl.: üzemanyagként történő) felhasználásáról.

A gyenge minőségű borok előállításának megakadályozása céljából írják elő a borászati melléktermékek (törköly és seprő) kötelező lepárlását. A törköly esetében cél a túlpréselés, a seprőnél pedig az ismételt felhasználás megakadályozása.

A piaci feleslegek keletkezésének megakadályozását szolgálják azok az intézkedések is, amelyek a szőlőmust, illetve mustsűrítmény felhasználását támogatják, vagy az alkoholmentes szőlőé fogyasztásának népszerűsítését segítik.

A borfeleslegek felszámolását szolgálják az ültetvénykivágási támogatások és a speciális telepítési szabályok is. Termő ültetvény kivágása esetén a termelő az ültetvény típusától, illetve a fajtától függően 1500–12000 euró támogatást kap hektáronként.

Új ültetvényt csak akkor lehet telepíteni, ha egy vele legalább azonos nagyságú szőlőt kivágunk. A 2000-től érvényes új szabályozás szerint lehetséges új ültetvények létesítése kivágás nélkül is abban az esetben, ha a minőségi bor előállítása garantált. Az új szabályozás feloldotta a korábbi általános tilalmat, lehetővé téve a strukturális átalakítási, illetve vidékfejlesztési programok keretében a szőlőültetvény-létesítés közösségi támogatását.

A szőlő- és borszektorban is lehetséges a termelői szervezetek létrehozása, működésükhöz jelentős közösségi támogatást kaphatnak. A TÉSZ-ek szabályozás végrehajtásában ma még nem játszanak meghatározó szerepet.

A külkereskedelmi szabályozás keretében a borokra viszonylag alacsony mennyiségi vámot vetnek ki, célja az alacsony minőségű borok behozatalának megakadályozása. A kiváló minőségű borok értékre vetített váma alig haladja meg a 10%-ot. Exporttámogatást kizárólag az asztali borok kaphatnak, pályázatos rendszerben, célszáganként eltérő mértékben.

Részletes előírások vonatkoznak a pezsgőkre, likőrborokra, ízesített borokra, boralapú italokra és ízesített boralapú koktélokra is. Nem tartozik viszont a közösségi piacrendtartás alá a csemegeszőlő vagy szőlő-szaporítóanyagok minősítési rendszere.

Ifjúság és politika (a fiatalok politikai beállítottsága és választói magatartásuk)

Szerző: Kóró Kata, művelődésszervező szak

Konzulens: Szabóné dr. Stefán Edit, főiskolai docens

(Társadalomtudományi szekcióban különdíj)

Miért választottam ezt a témát?

Elsőként azzal tudnám indokolni a témaválasztásomat, hogy igen közeli-
nek érzem magamhoz ezt a témakört. Jómagam is az ifjúság egy tagját
„adom”, így át tudom élni ennek a társadalmi rétegnek, csoportnak a helyze-
tét, problémáit, a „korral járó” örömöket, szomorúságokat, bizonytalanságo-
kat és lehetőségeket.

Másodsorban, mivel a politika a fő érdeklődési körömbé tartozik, ezen
belül is az emberek politikai érdeklődése, beállítottsága, így természetesnek
vettem, hogy a korosztályom politikai beállítottságát szeretném meg tudni,
kutatni.

És végül, nagyon megtetszett a közvélemény-kutatás, a társadalom és a
különböző társadalmi csoportok véleményének mérése.

Így végül magától „állt össze a kép”, hogy miről is szóljon a dolgozatom:
a fiatalok politikai beállítottságáról, és a négyévenként egyszeri lehetőséget
megragadva, az országgyűlési választások kapcsán, a szavazói magatartás-
ról. Természetesen szűkíteni kellett a kört, mert az ifjúság teljes körében
szerezett mintavétel is hatalmas lett volna; így a végzős főiskolai hallgatókra
esett a választásom, mivel ők már közelebb vannak az „Élethez”, a munká-
hoz, és az ifjúságon belül az ő életükre hatnak ki, nyilván ezen okok miatt a
magyar politikai élet döntései. Mivel az Eszterházy Károly Főiskola hallga-
tója is vagyok, ebben az intézményben végeztem el a kutatást.

A főiskolán 1997-ben egy szintén művelődésszervező szakos hallgató ha-
sonló kutatást készített. Az, akkor nagyon tiszta eredményeket hozott. Kí-
váncsi voltam, hogy most mi lesz a kutatás eredménye. Most hogyan véle-
kednek a fiatalok a politikáról, az egyes pártokról, elmennek-e szavazni stb.
Ezt a megkezdett hagyományt szerettem volna folytatni a kutatásommal.

A téma aktualitása

A téma ma is, és a rendszerváltás óta fokozottabban aktuális, mert mi alkotjuk majd a jövő társadalmát, és nagyon fontos, hogy hogyan viszonyulunk a politikához, mit alakítanánk rajta, és hogyan ítéljük meg. Lényeges, hogy a választásokon részt veszünk-e, mert a későbbiekben, ha majd mi adjuk a szavazóbázist, kulcsfontosságú, hogy milyen választói magatartást tanúsítunk. A téma aktualitását az is igazolja, hogy folyamatosak a mérések, és készülnek kutatások az ifjúság körében. Tehát a szociológusok is fontos kérdésként kezelik az ifjúság szokásait és magatartásukat, mert egyszer mi leszünk „A” társadalom, akik az ország életét meghatározzák.

I. A témában megjelent eddigi kutatások 1990–2000 között

Az elmúlt évtizedben több kutatás is készült ebben a témakörben, és ezek nagyon jól szemléltetik a fiatalok laza, és néha mégis oly erős viszonyulását a politikához. A hétköznapiakon egyfajta közömbösség figyelhető meg, viszont a választások környékén igen magas a részvétel a „politikában”, mind a szervezett, mind a mikroközösségek szintjén. Nagy hatással vannak a fiatalokra a belpolitikai események, és szeretik nyomon követni, hogy hogyan alakul az ország sorsa.

I./1. A politika iránt való érdeklődés

Stumpf István és Gázsó Ferenc vezetése alatt folyt egy vizsgálat az 1994-es választások után az ifjúság körében. Az első kérdések között szerepelt az érdeklődési körök megnevezése. Ebből azt vonták le, hogy 18–35 éves korosztálynál az olyan témák mellett, mint sport, mozi, tanulás, utazás, olvasás, tévé, szerelem, popzene, a politika jelentette a legkisebb vonzerőt. A korcsoportos bontásból kiderült, hogy a 18–24 éveseknek is csak 15, míg a 25–35 évesek 25%-a tartozott a politika iránt vonzódók csoportjába. Kétféle motívációt találtak dominánsnak, az egyik a 40% által mondott indok, vagyis hogy „a politika alapvető befolyással van az egyén és az ország sorsára”, a másik, 23% által mondott indok: „mindig is érdeklődtem az efféle kérdések iránt”.

I./2. Kire hallgatnak politikai témában?

Egy 1992-ben végzett, de az 1994-ben készült Stumpf–Gázsó-féle kutatás is azt támasztotta alá, hogy a fiatalok politikai jellegű információik elsöprő többségét a tömegkommunikációból szerzik.

*Politikai témában kire hallgatsz? (%)*⁵⁰

Barátok	9,7
Édesapa	12,5
Édesanya	4,1
Más emberek	3,4
Tanárok	3,2
Televízió	27,1
Rádió	2,6
Ifjúsági lap	0,3
Napi-, hetilapok	9,9
Könyvek	1,2
Papok	0,1
Ifjúsági szervezet	1,1
Egyik sem	24,8

Nagyon jól láthatjuk tehát a televízió elsőprő fölényét, de jelentősnek kell tekinteni a több mint 12%-ot kapott apa szerepét. Ugyanebben a kutatásban szerepel, hogy a megkérdezettek kb. negyede azt állítja magáról, hogy rendszeresen néz, ill. hallgat politikai témájú műsort. 10% tesz említést arról, hogy ebben a témában rendszeres beszélgetéseket szokott folytatni. A kutatás mintájának 2%-a aktívan részt vesz a politikában (részt vesz rendezvényeken, bekapcsolódik a helyi közéletbe stb.).

I./3. Pártpreferenciák az ifjúság körében

A rendszerváltás után a magyar politikai élet főszereplői a pártok lettek, küzdelmük színhelye pedig a parlament. A *Gazsó-tanulmány* szerint az ifjúság többsége negatívan ítélte meg az új, demokratikus rendszer működését és addigi teljesítményét.

*A demokratikus intézményekkel kapcsolatos értékelések a 18–35 évesek körében (%)*⁵¹

Intézmény, szervezet	Elégedett	Elégedetlen	Is-is
Parlament	8,5	51,8	39,7
Kormány	10,8	50,5	38,7
Kormánypártok (MDF, KDNP, FKgP)	7,7	48,8	43,5
Ellenzéki pártok (SZDSZ, MSZP, Fidesz)	23,8	28,5	47,7
Önkormányzatok	30,3	29,6	40,2
Szakszervezetek	15,6	41,3	42,0
Sajtó	39,4	19,9	40,7

⁵⁰ Gazsó Ferenc–Stumpf István (szerk.): Vesztesek – ifjúság az ezredfordulón, Bp. 1995. 112.

⁵¹ Uo. 115.

Mint az adatokból kitűnik, a megkérdezettek a sajtóval voltak a legelégedettebbek, illetve az önkormányzatok munkájához is pozitívan viszonyultak.

A Gázsó-féle kutatásból leszűrtek, hogy a kor igen fontos mutatója a választói hajlandóságnak, illetve, hogy fiatalok lényegesen nyitottabbak az új pártok iránt. Különös hatással vannak az első szavazókra az első választásuk idején történő események.

Egy *Gázsó Ferenc–Gázsó Tibor* által készített és a Politikatudományi Szemle 1993/4. számában közölt kutatás adatai a következő pártpreferenciát mutatják:

*A parlamenti pártok iránti rokonszenv mértéke... (%)*⁵²
(ez a táblázat egy részlete)

30 év alatti nemzedék	Fidesz	SZDSZ	MSZP	KDNP	MDF	FKgP
	73,8	39,4	18,0	11,2	12,9	9,0

(A táblázatban szereplő százalékos értékek összege nem egyenlő 100-zal, ennek oka a pártszimpátia-átfedés, vagyis a megkérdezettek átl. 2-3 párt iránt nyilvánítottak rokonszenvet.)

A parlamenti pártok iránti rokonszenv mértéke... (%)
(ez a táblázat egy részlete)

30 év alatti nemzedék	Fidesz	SZDSZ	MSZP	KDNP	MDF	FKgP
	24,8	24,4	14,8	13,0	18,0	14,5

(A táblázatban szereplő %-os értékek összege egyenlő 100-zal)

A fiatalok Fidesz-támogatását támasztja alá több forrás, például Stumpf István is: „A Fidesz szavazóbázisán belül azonban még mindig többségben vannak a 35 év alattiak, akikről közismert, hogy a legbizonytalanabbak a választási részvételben.”⁵³ Míg a többi pártról azt állapítja meg, hogy az MSZP szavazótáborában a 35 és alatti fiatalok támogatottsága a harmadára esett vissza, ugyanezt a népszerűségvesztést konstatálja az SZDSZ esetében is. Az FKgP esetében pedig különösen figyelemre méltónak találja, hogy a kiscgazda táborban a 35 év alattiak 30 százalékos arányban képviseltetik magukat. (Az MDF-ről és a KDNP-ről nem ír.)

Andorka Rudolf könyvében is hasonló adatokat találunk.

⁵² Gázsó Ferenc–Gázsó Tibor: Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon, Politikatudományi Szemle 1993/4. 118. o., 120. o.

⁵³ Stumpf István (szerk.): Két választás között, Bp. 1997. 194. o.

*Néhány kiemelt párt szimpatizánsainak társadalmi jellemzője (1993)⁵⁴
(ez a táblázat egy részlete)*

<i>Párt</i>	<i>20–29 évesek</i>
Fidesz	34,5 %
MSZP	7,1 %
SZDSZ	17,2 %
MDF	14,2 %

A Gazsó–Stumpf kutatás is tartalmaz egy idevágó adatsort:

A fiatalok pártpreferenciája 1994 januárjában⁵⁵

Párt	%	Párt	%
Agrárszövetség	1	MSZDP	1
Fidesz	45	MSZP	12
FKgP	3	Munkáspárt	3
KDNP	2	NDSZ	1
Köztársaság Párt	6	SZDSZ	12
MDF	7	Vállalkozók Pártja	2
MIÉP	1	Magyarországi Zöld Párt	4

Konkrét politikusok megnevezését tartalmazó adatokat egyet találtam, 1994-ből:

A legalkalmasabbnak tartott politikusok sorrendje⁵⁶

<i>Politikus</i>	<i>%</i>
Orbán Viktor	14,6
Horn Gyula	11,4
Palotás János	10,8
Fodor Gábor	9,8
Göncz Árpád	7,8

Frissebb információkkal szolgál egy 1997-ben készített diplomamunka, *Luterán Emese kutatása* alapján. Ő is az EKF-en végzett egy pártszimpátia-felmérést, amelynek eredménye, hogy az SZDSZ vezeti a ranglistát, és a Fidesz csak 3-4. helyen van a főiskolások népszerűségi körében.

⁵⁴ Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Bp. 1997. 453. o.

⁵⁵ Gazsó Ferenc–Stumpf István (szerk.): Vesztesek – ifjúság az ezredfordulón, Bp. 1995. 117.

⁵⁶ Uo.

1994.	1997.
1. SZDSZ	1. SZDSZ
2. MDF	2. MSZP
3. MSZP	3. Fidesz
4. Fidesz	4. MDF
5. KDNP	5. KDNP
6. Köztársaság Párt	6. FKgP
7. FKgP	7. Köztársaság Párt

I./4. A fiatalok pártválasztási motívumai, befolyásoló tényezők

Kéri László könyvében található egy lista arról, hogy melyek azok a tényezők, amelyek leginkább befolyásolják a választásában a polgárt.

1. Választópolgár
2. Pártok, jelöltek
3. Kampány
4. Közvetlen belpolitikai előzmények
5. Klímaérzékelés
6. Politikai kultúra
7. Szociológiai háttértényezők
8. Külpolitikai környezet⁵⁷

Ezek nem konkrétan az ifjúság, hanem az egész választókorú népesség választói motívumai.

A Gazsó–Stumpf kutatásában viszont korcsoportra lebontva is találhatóak adatok⁵⁸:

19–35 év		
Rangsor	Motívum	%
1.	Pártprogram	23,6
2.	Szimpátia	10,0
3.	Bizalom	8,5
4.	Jobb jövő reménye	7,8
5.	Tanács, családi döntés	7,1
6.	Vezetők személye	7,0
7.	Nemzedéki alap	5,3
8.	Tiltakozó szavazás	5,0

Itt meg kell jegyezni, hogy a többi korcsoportnál (35–50 év, 51–60 év, 61–X év) az első helyen a pártprogram áll, csakúgy, mint a fiataloknál, viszont ami itt második helyen áll, a szimpátia, a többi korcsoportnál csak 7-8. helyen.

⁵⁷ Kéri László: Tíz év próbaidő, 90. o.

⁵⁸ Gazsó Ferenc–Stumpf István (szerk.): Vesztesek – ifjúság az ezredfordulón, Bp. 1995. 118.

Érdekes megállapítás, hogy a 18–35 évesek 16%-a azt állítja, hogy erősen, 54% közepesen és 30% pedig gyengén kapcsolódik a preferált párthoz.

I./5. A fiatalok viszonya az EU-hoz és a NATO-hoz

A *Gazsó–Laki féle kutatás* megállapítása, hogy a fiatalok többsége tisztában van azzal, hogy nincs más alternatíva, mint a nyugati világhoz való tartozás. Így a többség egyet is ért az EU-hoz való csatlakozással, az viszont más kérdés, hogy ezt előnyösnek, vagy hátrányosnak tartja-e. A fiatalok mintegy harmada véli úgy, hogy az EU-hoz való csatlakozás jó és pozitív hatással lesz az ország gazdaságára és az emberek életszínvonalára. Akik elutasítják a javaslatot, azzal érvelnek, hogy nincs eléggé felkészülve még az ország, és ennek következtében gazdasági áldozatokat kell hozni, ami kihat az emberek életszínvonalára is.

A NATO-val kapcsolatban már jóval bizonytalanabbak a fiatalok, itt már több az egyet nem értők száma. Ezt azzal indokolják, hogy a semlegesség a jó pozíció, illetve a megfelelő felszereltség kialakításához sok pénz kell. Akik viszont támogatják a csatlakozást, abban látják a NATO előnyét, hogy védelmet nyújt a fenyegetések ellen, mert az ország nem lenne képes önmagát megvédeni.

*A fiatalok véleménye az EU-ba és a NATO-ba való belépésről*⁵⁹

Választípusok	Európai Unió	NATO
Egyetért	51,7	57,1
Nem ért egyet	7,4	20,2
Nincs határozott véleménye	38,1	18,6
Ismeretlen	2,8	4,1
Összesen	100,0	100,0

[...]

II. A kutatás, amit én végeztem a főiskolán

II./1. Amiket várok a kutatásomtól:

Úgy vélem, a megkérdezett főiskolások mintegy $\frac{3}{4}$ -e, vagyis 75%-a fog elmenni szavazni az első fordulóban. A második fordulóra ez a szám csökkenni fog, kb. 60%-ra. Azért fognak elsődlegesen szavazni menni, mert állampolgári felelősséget éreznek magukban, mint „a jövő értelmisége”. Meggyőződésem, hogy az első fordulóban és a másodikban is, a Fideszre fognak

⁵⁹ Gazsó Ferenc – Laki László: *Esélyek és orientációk*, Bp. 1999. 164. o.

a legtöbben voksolni. Abban a kérdésben, hogy mi a választásában a befolyásoló tényező, ez a válasz lesz a legszimpatikusabb: „arra szavazok, akiről úgy gondolom, hogy a legtöbbet tesz az érdekemben”. A bal-jobb skálán való besorolással lehetnek majd gondok, mert szerintem nem mindenki van tisztában ezzel a fogalommal.

A politika iránt való érdeklődés, szerintem, nem fogja híven a valóságot tükrözni, mert így, a választások kellős közepén óhatatlanul is mindenki (a főiskolások is) jobban odafigyel a politikára, az országban zajló eseményekre. Lesz 1-2 kirívó eset, esetleg „szakmabeli”. Úgy vélem, a többség az arany középutat választja, de a valóság: ennél kisebb érdeklődés. (Például ha most végeznénk egy ilyen felmérést.)

Úgy gondolom, az Orbán–Medgyessy vitát a kérdezettek kb. 80%-a kísértette figyelemmel, mivel ez a kampány és a választások egyik „fénypontja” volt. Megelőzte sok egyezkedés stb., és éppen ezért volt rá oly sok ember kíváncsi. Éppen abból adódóan, hogy – szerintem – a Fidesz-szavazók lesznek többen, Orbánt fogják győztesnek kihozni a vitából.

Úgy vélem, mindenki hibátlanul fogja tudni a köztársasági elnök és a miniszterelnök nevét is.

Szerintem az egi főiskolások közül (a minta szerint) talán 1-2 ember lesz, aki tagja valamilyen ifjúsági szervezetnek. Annál a kérdésnél, hogy valamely párt kampányrendezvényén részt vettél-e, úgy gondolom, hogy a minta kb. 10–15%-a felel igennel. Kifejezetten a fiataloknak talán az egész kampányban csak 1-2 rendezvény szólt, azt is Budapesten bonyolították le, így csak ezért nem utazott el oda senki (hacsak nem épp budapesti), és igen nagy érdeklődéssel kellett, hogy legyen a rendezvény iránt.

Szerintem a fiatalok többsége egyetért az EU-hoz való csatlakozásunkkal, és pozitívan közelíti meg a dolgot. A jó tanulási és megélhetési lehetőségeket veszik figyelembe elsődlegesen. Az EU-csatlakozást 2005–2006-ra fogják tenni.

A NATO-csatlakozásról is egyetértően és pozitívan fognak visszajelezni a megkérdezettek.

II./2. A kutatás előkészítése, folyamata

A. A mintámról:

- kutatásomat az Eszterházy Károly Főiskola 2002-ben végző (illetve már végzett) hallgatói körében végeztem el.
- a mintám 107 fő volt
- vegyes az összetétel, mind a nemek és a szakok tekintetében, ez köszönhető a véletlen mintaválasztásnak

- tehát reprezentatív volt a mintavételelem, vagyis a vizsgálni kívánt sokaság minden tagjának egyenlő esélye volt arra, hogy a mintába kerüljön, illetve véletlenszerűen lettek kiválasztva.

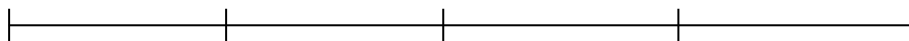
B. A lekérdezésem ideje:

- a 2002-es országgyűlési választások két fordulója között, vagyis
- **2002. április 8. és 2002. április 20.** között (a szavazások időpontja április 7. és 21.)

C. Az általam használt fogalmak:

- választói magatartás: a társadalmi pozícióból levezethető csoportérdekek és a társadalmi környezet határozza meg. Nagy a változékonyság és a kiszámíthatatlanság a szavazói viselkedésben.⁶⁰
- politikai attitűdök: az attitűd olyan mentális hajlam vagy fogékonyság, amely, meglehet, soha nem fordítódik le vizsgálható tettekre, gondosan megfogalmazott gondolatokra, hitelvekre. A pszichológusok meghatározása szerint az attitűd az értékeknél konkrétabb, a viselkedésnél bizonytalanabb jellemző. A politikatudomány képviselői gyakran nem veszik figyelembe az érték és az attitűd közti megkülönböztetést, és a kettőt felcserélhető fogalmakként kezelik.⁶¹
- bal-jobb skála: egydimenziós skála, aminek két végpontját a baloldali és a jobboldali pozíció alkotja, középen a centrumpozíció foglal helyet.⁶² A kérdőívben a skálán 5 pontot jelöltem meg, és ez alapján kellett besorolniuk magukat a válaszadóknak. Ez a következőképpen nézett ki:

○ szélsőbal ○ balközép ○ közép ○ jobbközép ○ szélsőjobb

- pártidentifikáció: valamely párt irányában kialakult erős politikai lojalitást, hovatartozást jelent.⁶³
- pártpreferencia: a pártoknak nagy szerepe van kialakításukban. A preferenciák alakíthatók, manipulálhatók a politikusok által.
- politikai szocializáció: mindazok a társadalmi hatások, – nem feltétlenül tudatos – folyamatok, amelyek révén a politikai kultúra, a hagyományok és a szociológiai értelemben vett politikai szerepek kialakulnak. A politikai szocializáció számtalan csatornán keresztül

⁶⁰ Enyedi-Körösenyi: Pártok és pártrendszerek, Bp. 2001. 210. o.

⁶¹ Politikatudományi enciklopédia, Bp. 2001., 490.o.

⁶² Enyedi-Körösenyi: Pártok és pártrendszerek, Bp. 2001., 149.o.

⁶³ Uo. 205. o.

szakadatlanul érkező befolyások eredménye, forrásai a család, az iskola, a közművelődési intézmények, a baráti körök, a munkahely, a politikai propaganda, a média stb.⁶⁴

- politikai viselkedés: az emberek politikai attitűdjei és ezek kifejezésre juttatása. A politikai viselkedést az érdekviszonyok mellett elsősorban a politikai kultúra és a politikai intézményrendszer (mindezekelőtt a kormányzati rendszer és a pártrendszer) határozza meg.⁶⁵

D. A kérdőív felépítése, módszereim:

a) Bevezető kérdések:

1. Szakod:

2. Nemed: ☐ nő ☐ férfi

3. Korod:év

4. Honnan jöttél? ☐ főváros
 ☐ megyeszékhely
 ☐ város
 ☐ község
 ☐ egyéb, éspedig:.....

b) Fő kérdések:

5. A 2002-es választások első fordulójában, április 7-én, elmentél szavazni?
 ☐ igen
 ☐ nem

6. Ha igen, miért? ☐ állampolgári kötelességemnek éreztem
 ☐ még sose voltam, gondoltam, kipróbálom
 ☐ kényszerítettek, különben nem mentem volna
 ☐ mert az én szavazatom is számít
 ☐ hogy ne az „ellenség” győzzön
 ☐ épp ráérttem, hát elmentem
 ☐ egyéb indok:

7. Ha nem, miért? ☐ el akartam menni, de nem tudtam
 ☐ nem akartam menni, így nem is mentem
 ☐ nem érdekelt az egész
 ☐ nem engedett valaki
 ☐ egyéb indok:

⁶⁴ Gyurgyák J.: Mi a politika?, Bp. 1994., 399.o.

⁶⁵ Uo. 400. o.

8. A második fordulóban, április 21-én, elmégy szavazni?

- ☐ igen
- ☐ nem
- ☐ még nem tudom

9. Ha igen, miért mégy?

- ☐ kötelességemnek érzem
- ☐ ha már egyszer voltam, elmegyek még egyszer
- ☐ fontosnak tartom, hogy részt vegyek ezen (is)
- ☐ egyéb:.....

10. Ha nem, miért?

- ☐ egyszer voltam, még egyszer minek menjek
- ☐ az elsón se voltam, ez se érdekel
- ☐ épp nem fogok ráérni, amúgy elmennék
- ☐ egyéb:.....

11. Kire szavaztál?

☐ MIÉP	☐ SZDSZ
☐ Munkáspárt	☐ Centrumpárt
☐ Fidesz – MDF	☐ Új Baloldal
☐ FKgP	☐ MSZP

12. A második fordulóban kire fogsz szavazni?

☐ MIÉP	☐ SZDSZ
☐ Munkáspárt	☐ Centrumpárt
☐ Fidesz – MDF	☐ Új Baloldal
☐ FKgP	☐ MSZP

13. Mi befolyásol a választásodban?

- ☐ a szüleim is őrájuk szavaznak
- ☐ arra szavazok, akiről úgy gondolom, hogy a legtöbbet tesz az érde-
kemben
- ☐ a politikus személye (jó és rossz értelemben is)
- ☐ a sajtó, a tv, a híradók, tehát arra szavazok, akit a legjobban favorizál-
nak
- ☐ én arra szoktam szavazni, aki épp eszembe jut a szavazófülkében
- ☐ egyéb:.....

14. A bal-jobb skálán hova sorolnád magad?

☐ szélsőbal	☐ balközép	☐ közép	☐ jobbközép	☐ szélsőjobb
---------------------------------	--------------------------------	-----------------------------	---------------------------------	----------------------------------

15. Ha 1-5-ig terjedő skálán kellene meghatározni, hogy mennyire **érdeklőd** a politika iránt, hányast adnál magadnak? (5: nagyon érdekel; 1: kicsit sem érdekel)

- ☐ 5 ☐ 4 ☐ 3 ☐ 2 ☐ 1

16. Az április 5-én, televízió által is közvetített, nagy nyilvánosságot kapott Orbán-Medgyessy vitát megnéztél/hallgattad?

- ☐ igen ☐ nem

Kérlek, néhány szóval írd le, hogy tetszett, mi róla a véleményed!

.....
.....
.....
.....

17. Ki most a köztársasági elnök?

18. Ki most a miniszterelnök?

19. Tagja vagy-e valamilyen ifjúsági szervezetnek?

- ☐ igen, éspedig:.....
☐ nem

20. Elmentél-e a kampányidőszakban valamelyik párt rendezvényére?

- ☐ igen, éspedig:.....
☐ nem

21. Ha igen, miért mentél el?

- ☐ érdekelt, hogy mit mondanak, mi a párt programja
☐ még sosem voltam ilyenén, gondoltam megnézem
☐ hogy jól megnézzem magamnak a kedvelt/utált politikusokat
☐ épp nem volt más dolgom
☐ egyéb indok:.....

22. Mennyiben értesz egyet a következő állításokkal? Karikázd be a megfelelő betűt!

A: egyetértek; **B:** részben értek csak egyet; **C:** abszolút nem értek egyet

a.) A politikusokban nem szabad megbízni, korruptak.

A B C

b.) A politikusok az ország és az állampolgárok érdekeiért tevékenykednek.

A B C

c.) Jobb, ha az ember nem politizál.

A B C

d.) A média túl nagy ügyet csinál mindenből, ami a politikával foglalkozik.

A B C

e.) A politikusok betartják a választási ígéreteiket.

A B C

23. Egyetértesz azzal, hogy Magyarország csatlakozzon az Európai Unióhoz?

- ☐ teljes mértékben
- ☐ nem egészen
- ☐ abszolút nem

Mivel indoklod a válaszod?

.....

.....

24. Szerinted mikorra várható a csatlakozásunk?

☐ 2003	☐ 2007
☐ 2004	☐ 2008
☐ 2005	☐ 2009
☐ 2006	☐ 2010, vagy utána

25. Magyarország 1999-ben csatlakozott a NATO-hoz. Egyetértettél ezzel a döntéssel?

- ☐ teljes mértékben
- ☐ nem egészen
- ☐ abszolút nem

Mivel indokold a válaszod?

.....

.....

Módszertan:

- a kérdőív készítése során egyaránt használtam zárt és nyitott típusú kérdést
- önkitöltésesek voltak a kérdőívek, tehát kérdezőbiztos nem volt jelen a kérdőívek kitöltésénél.

E. A lebonyolítás tapasztalatai:

- a lekérdezés során szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a többség pozitívan viszonyult a felméréshez, a kérdőíveket viszonylag teljesen, pontosan töltötték ki
- a kérdőívek odaadásakor nem történt incidens, tehát nem volt teljes elutasítás, esetleg agresszív fellépés
- olyan viszont történt, hogy íveket kiadtam, de nem kaptam vissza, és az okokat nem tudom

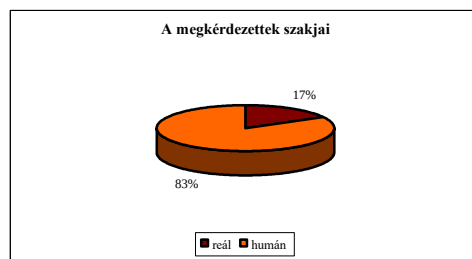
- a legtöbben örültek, hogy kíváncsi vagyok a véleményükre, pláne azért, mert a választások körüli időkben rengeteg közvélemény-kutatás készült, és a többség örült, hogy ők is elmondhatják a véleményüket, érveiket, gondolataikat

II./3. Az eredmények, amiket kaptam:

A) A főiskolások választási szokásai, politikai beállítottsága:

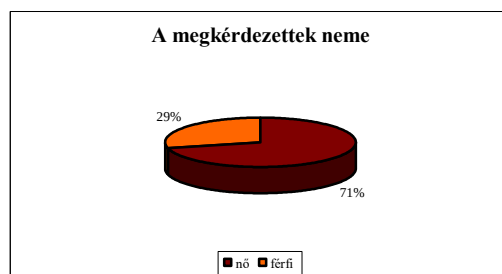
1. A kérdezett szakja:

A kérdőíveket 107 fő töltötte ki, vegyesen humán és reál szakosok. Pontosan nem lehet elkülöníteni, hogy hány fő az egyik, és hány fő a másik, mert sokan voltak, akik a két szakjuk miatt mindkettő besorolásba estek volna. Ha mégis arányszámokat kellene írni, a részvételt úgy jellemezném, hogy 17%:83% a reál-humán szakosok aránya a felmérésben.

2. A kérdezett neme:

Itt is vegyesen töltötték ki az íveket, bár, 71:29%-ban a nők többen. Ez adódhat abból a jellegből is, hogy a főiskolán több a női hallgató, és főleg a humán szakokon, amiből, mint láttuk, elég sok esett a mintába.

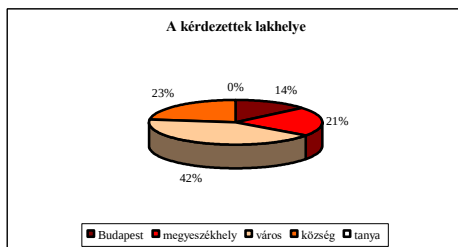

3. A kérdezett kora:

A felmérésben részt vevők kora 21–31 évig terjedt, de a legáltalánosabb a 22-23 év volt. A megkérdezettek átlagéletkora **22,81 év** lett.

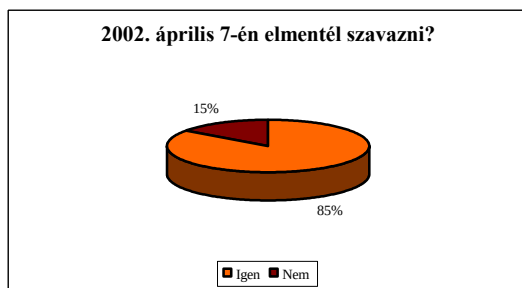
4. kérdés: Honnan jöttél?

A 107 főből 15 fő a fővárosból, 22 fő megyeszékhelyről, 44 fő városból, 25 fő községből és 1 fő tanyáról jött.

5. kérdés: A 2002-es választások első fordulójában, április 7-én, elmentél szavazni?

Erre a kérdésre mindenki adott választ, a következő arányban:

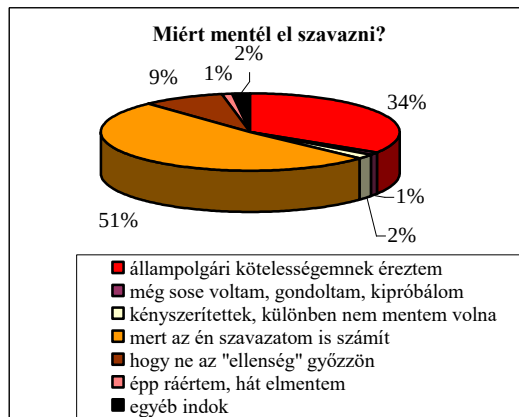

6. kérdés: Ha igen, miért?

A lehetséges indokok mellett 2 egyéb válasz volt.

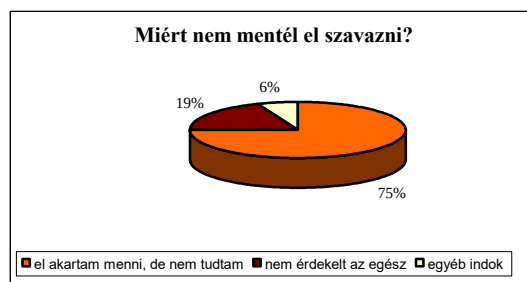
Ezek a következők:

- eddig mindig voltam és '93 óta aktívan politizálok (13. ív.)
- Széchenyi-terv (87. ív)

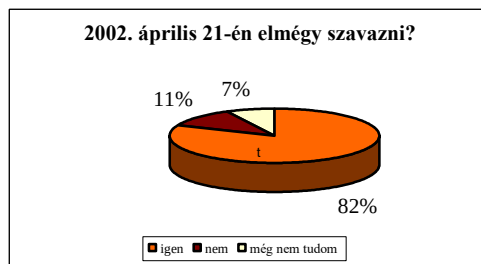

7. kérdés: Ha nem, miért?

Az itt szereplő egyéb indok: elfelejtettem átkérni a papírjaimat (1. ív)

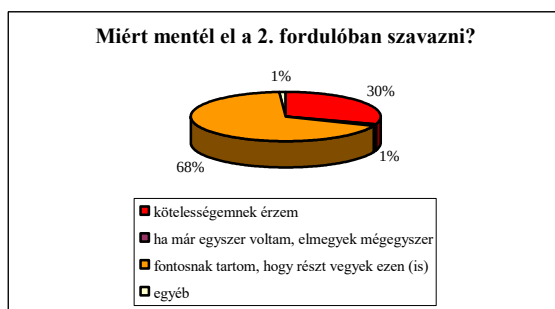
8. kérdés: A második fordulóban, április 21-én, elmégy szavazni?

9. kérdés: Ha igen, miért?

Az itt szereplő egyéb válaszok:

- hogy ne az ellenség győzzön (83., 85. ív)
- hogy a Fidesz-MDF nyerje meg a választást (97. ív)

10. kérdés: Ha nem, miért?

Az elsőn se voltam, ez se érdekel	1 fő
Épp nem fogok ráérni, amúgy elmennék	2 fő
Egyéb ok (nem lesz 2. forduló)	9 fő

(Egyéb indokok: nem lesz nálunk 2. forduló (6., 7., 10., 40., 66., 67., 68., 75., 87.))

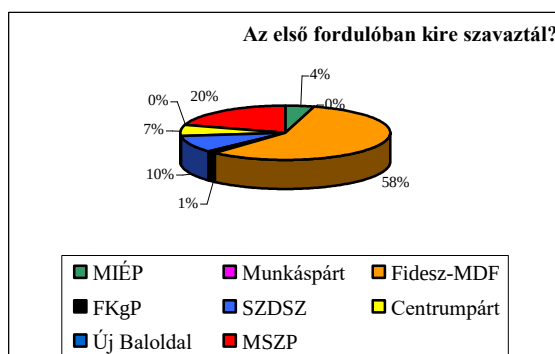
11. kérdés: Kire szavaztál?

Összesen 98 választ kaptam, ezek százalékos megoszlása pártok szerint:

A rangsor:

1. Fidesz- MDF
2. MSZP
3. SZDSZ
4. Centurmpárt
5. MIÉP
6. FKgP

Egyetlen voksot sem kapott a Munkáspárt és az Új Baloldal.

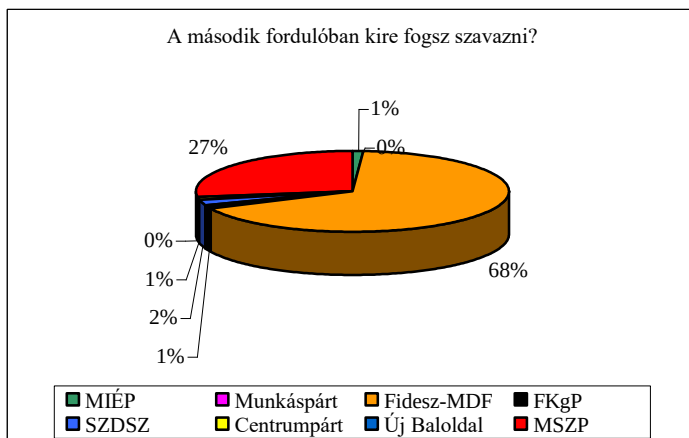
12. A második fordulóban kire fogsz szavazni?

Itt összesen 88 választ kaptam.

A rangsor:

1. Fidesz-MDF
2. MSZP
3. SZDSZ
4. FKgP, Centrumpárt, MIÉP

Egyetlen szavazatot sem kapott a Munkáspárt és az Új Baloldal.

13. Mi befolyásol a választásodban?

Egyéb indokok:

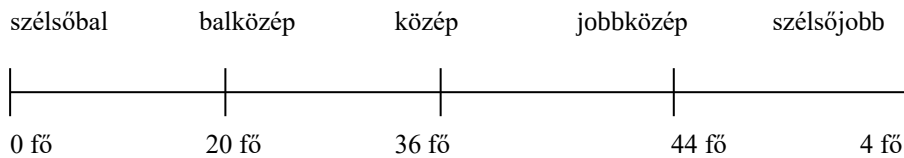
- arra szavazok, akiről úgy gondolom, hogy a legtöbbet teszi az ország érdekében (6. ív)

- elhivatottság (13. ív)
- A Miniszterelnöki Hivatalban dolgozom, tagja vagyok a Fidelitasnak. Szóval én csak a Fideszre szavazom. (22. ív)
- amelyik párt az ország jövőjéért, annak jobbításáért fáradozik (38. ív)
- arra szavazok, akinek munkájában szimpatikus gondolatokat vélek felfedezni (leginkább) (40. ív)
- arra szavazok, aki az ország érdekében bizonyított (60. ív)
- arra szavazok, aki a családom megélhetéséért tesz a legtöbbet, ugyanis még a családomból élek (62. ív)
- pártprogram és lehetőségek (87. ív)
- rátermettség, szakmai tudás (96. ív)
- akinek értékrendje megegyezik az enyémmel (99. ív)

14. kérdés: A bal-jobb skálán hova sorolnád magad?

Talán ez tűnt a legnehezebb kérdésnek, mert igaz, hogy nagyon sokan besorolták magukat, de teljesen logikátlanul (vagyis a szavazatuk nem egyezett meg az önbesorolással), vagy nem is értették a feladatot. A későbbiekben erre még kitérek, hogy miért is lehetett ez így.

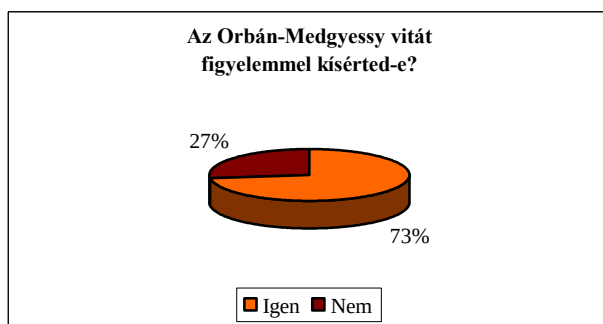
Az eredmény (összesen 104 fő):

15. kérdés: Ha 1-5-ig terjedő skálán kellene meghatároznod, hogy mennyire érdeklődsz a politika iránt, hányast adnál magadnak? (5: nagyon érdekel; 1: kicsit sem érdekel)

Nos, itt is az 1-től az 5-ig minden szám szerepelt, mégis a számtani közép **3,22** lett. Tehát egy erős közepesként lehetne jellemezni a végzős főiskolások politika iránti érdeklődését.

16. kérdés: Az április 5-én, televízió által is közvetített, nagy nyilvánosságot kapott Orbán–Medgyessy vitát megnézted/hallgattad?

Itt néhány szóban véleményt kértem, íme, néhány:

- Sajnáltam Medgyessyt, amiért a kampányemberei nem készítették fel eléggé a vitára. Prédának éreztem, nem pedig egy magabiztos vitázónak. Csak demagógiákat és közhelyeket ismétel, valamint végig egyes szám első személyben beszélt. Rosszul szerepelt. (4.ív)
- A választási kampány legkorrektebb rendezvénye. (9.ív)
- Kiegyenlítettnek találtam a vitát. (18. ív)
- Sajnos a Medgyessy volt a jobb, de remélem ez nem ártott túl sokat a Fidesznek. (21.ív)
- Nem igazán volt vita hangulata. Saját vélemények, programok elmondása történt. Sok fontos dologról nem esett szó. (26. ív)
- A végén már kicsit unalmasnak tartottam. Azt hittem, tényleg igazi vita lesz, nem pedig egymás mellett beszélés. (36.ív)
- Orbán hatalmas kommunikációs fölényrel rendelkezett, rontotta a vitakészségét, hogy olyan székre ültették, amelyről alig ért le a lába. Véletlen lehetett? (41. ív)
- Medgyessy nem volt túl felkészült, Orbán sokkal jobb vitatkozó. Medgyessy jobb szakember, de Orbánnak jobb a fellépése. (58. ív)
- Nagyon tetszett, intelligens vita volt, megfelelően felkészült vitapartnerekkel. (86. ív)
- Orbán kiütötte Medgyessyt. (87. ív)
- Összességében tetszett a vita, bár nem mindenben értettem egyet a résztvevőkkel. Pozitív volt, hogy mindkét fél végighallgatta a másikat, illetve hagyta, hogy kifejtse mondanivalóját (Sajnos ez nem minden esetben volt így). Jó volt, hogy egy kis humort is belevittek a vitába. (97. ív)

17. kérdés: Ki most a köztársasági elnök?

Pusztán a kíváncsiság kedvéért tettem bele ezt a kérdést az ívbe, hogy egy ilyen egyértelmű kérdésre vajon hányan adnak téves választ.

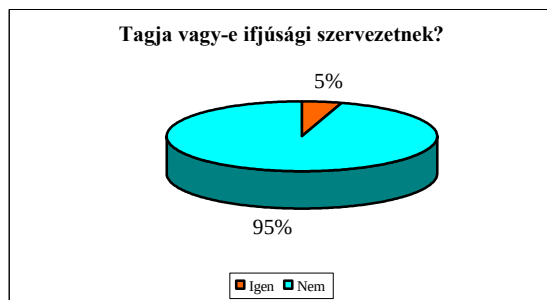
A 107 válaszadóból 2 vétett hibát, ezek a következők:

- Mádal Ferenc (82. ív)
- Göncz Árpád (34. ív)

18. kérdés: Ki most a miniszterelnök?

Itt már jobb volt a hibaarány, csupán a 2. számú kérdőív kitöltője vélte úgy, hogy Orbán József a miniszterelnök.

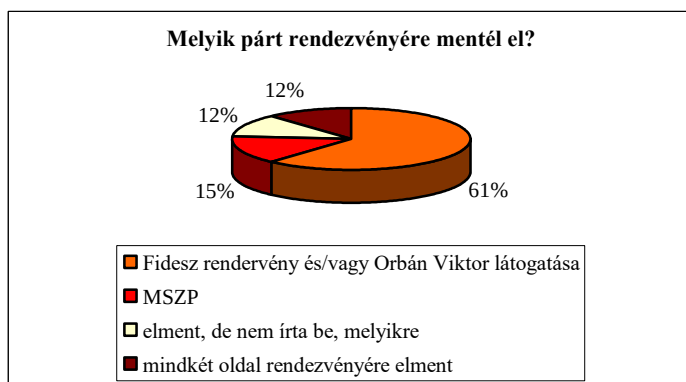
19. kérdés: Tagja vagy-e valamilyen ifjúsági szervezetnek?

Azok közül, akik tagjai valamilyen szervezetnek, 3-an a Fidelitasba tartoznak (4., 22., 86. ív), 1 fő a Fiatal Baloldalhoz (93. ív), és 1 fő (13. ív.) csak azt árulta el, hogy tagja valamilyennek, de pontosan nem írta le.

20. kérdés: Elmentél-e a kampányidőszakban valamilyen párt rendezvényére?

A 107-ből 79 fő nem ment el egyik párt rendezvényére sem, viszont akik elmentek, vegyes képet mutatnak:

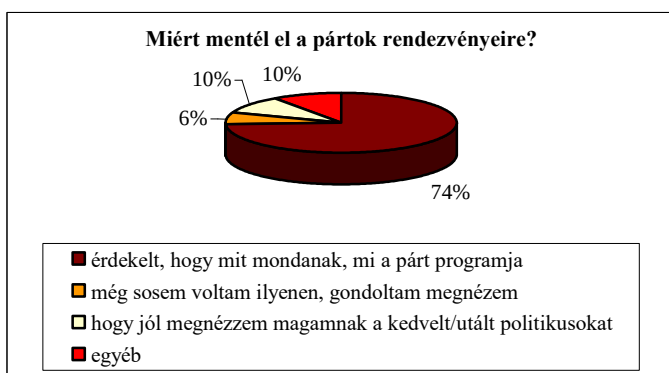

A 88. számú ív kitöltője ment el a legtöbb pártrendezvényre, és tételesen fel is sorolta:

- MSZP-SZDSZ koncert a Köztársaságért,
- T. F. beszéd,
- Terror háza avatás,
- Ápr. 13. Kossuth tér,
- Ápr. 15. Puskin utca,
- Medgyessy beszéd

21. kérdés: Ha igen, miért mentél el?

A 107 fős mintából 28 fő vett részt valamelyik párt rendezvényén. Az indokaik:

4

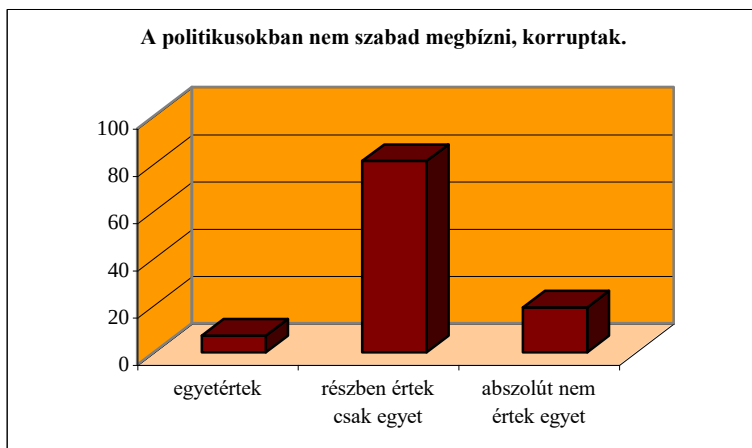
Egyéb válaszok:

- véletlenül odakeveredtem (11. ív)
- rendezőként (13. ív)
- engem ez nagyon érdekel, nem hagyhattam ki, én is voltam szervező otthon (22. ív)

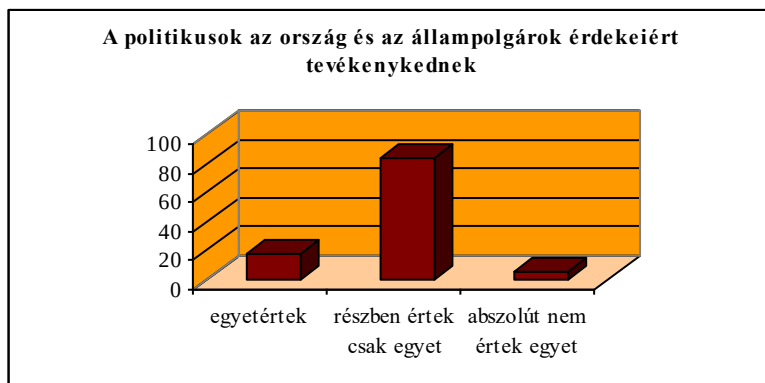
22. kérdés: Mennyiben értesz egyet a következő állításokkal? Karikázd be a megfelelő betűt!

A: egyetértek; **B:** részben értek csak egyet; **C:** abszolút nem értek egyet

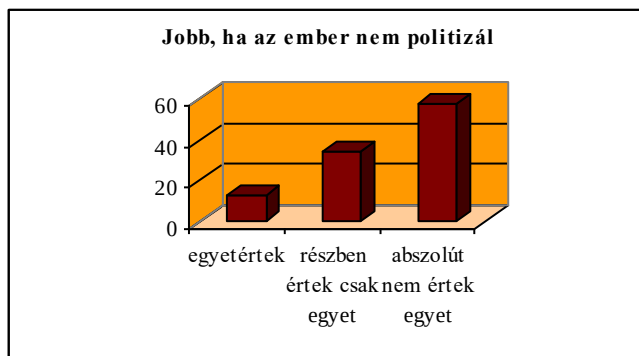
a) állítás: „A politikusokban nem szabad megbízni, korruptak.”

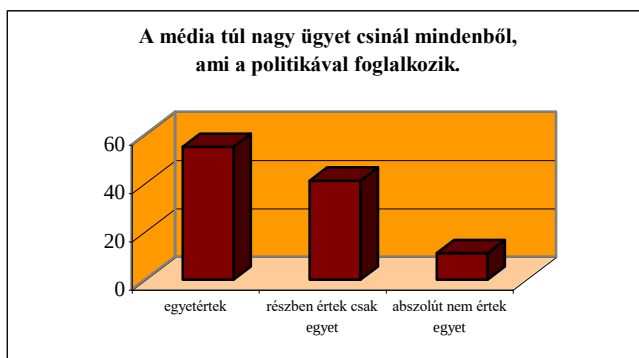
b) állítás: „A politikusok az ország és az állampolgárok érdekeiért tevékenykednek.”

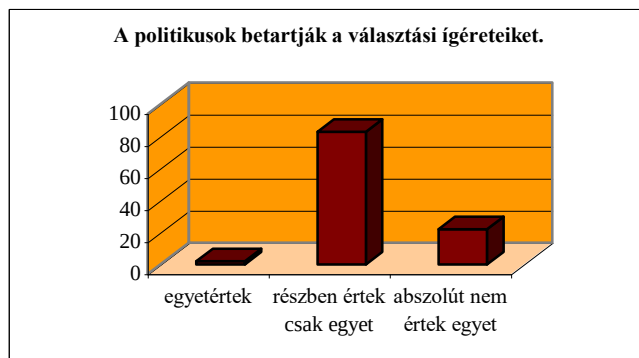
c) állítás: „Jobb, ha az ember nem politizál.”

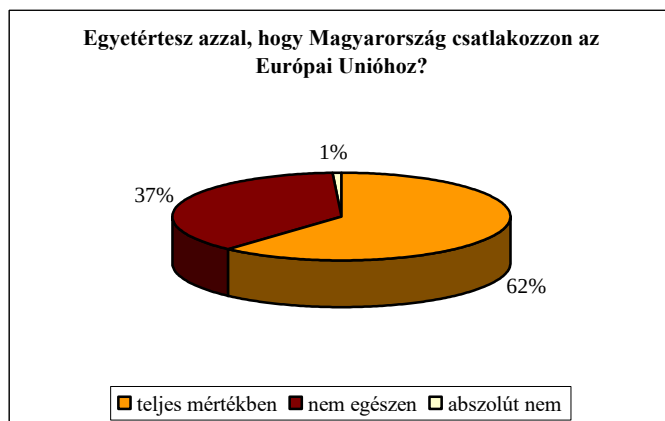
d) állítás: „A média túl nagy ügyet csinál mindenből, ami a politikával foglalkozik.”

e) állítás: „A politikusok betartják a választási ígéreteiket.”

23. kérdés: Egyetértesz azzal, hogy Magyarország csatlakozzon az Európai Unióhoz?

Indoklások (néhány példa):

Aki teljesen egyetért:

- Jobb megélhetés, színvonalasabb oktatás! (12. ív)
- Egyedül gyengék vagyunk. (16. ív)
- Mo. fejlődése csak az Unión belül képzelhető el. (20. ív)
- Európaiak vagyunk. (28. ív)
- Mert ez minden állampolgárnak előnyös lesz és talán stabilizálódik a munka és a fizetés aránya is. (43. ív)
- Fontos az ország fejlődése szempontjából. (69. ív)
- Az EU-s csatlakozás minden tekintetben előnyére válik majd országunknak, és úgy érzem, az Unió is színesedik a magyar értékekkel, leleményességgel. (88. ív)
- Mo. Európa szerves része. Kicsi ország vagyunk, gazdaságilag biztonságot jelent számunkra ez EU. (99. ív)
- Út az egységhez. (103. ív)
- Segít felzárkózni Európához. (106. ív)

Aki részben ért egyet:

- Az ország elveszíti egyéniségét, „függetlenségét”. (3. ív)
- Lehet, hogy „ránk ülnek” az EU-országok. (33. ív)
- Az „uniformizálódás” a magyar kultúra elsivárosodásához vezet. (40. ív)
- Mo. még nem elég fejlett az EU-hoz, a követelményeknek nehezen tudna megfelelni. (46. ív)

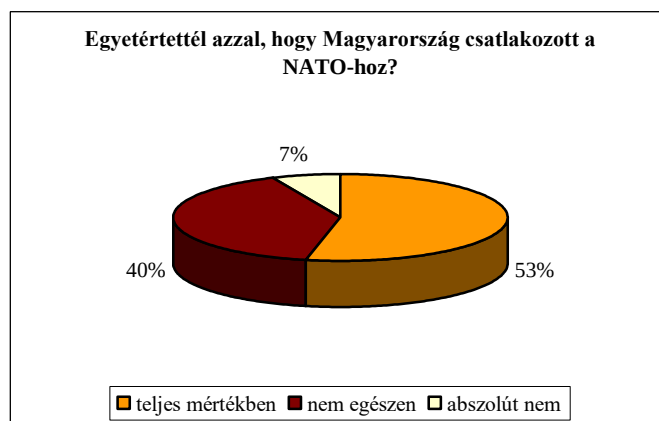
- Az sem jó, ha csatlakozunk, az sem, ha kimaradunk. Csak a piacunk kell nekik. (58. ív)
- Egyrészt jó, mert ez a fejlődés útja számunkra, de másrészt ki leszünk szolgáltatva az uniónak, ill. nagymértékben ki fognak használni minket. (62. ív)
- Félek, hogy Mo. elveszti gazdasági önállóságát (bár ez már megtörtént), s nemzeti értékeit. Máig az ex-nagyhatalmak dominálnak. (81. ív)
- Természetesen vannak előnyei a csatlakozásnak de talán e nélkül is fejlődhetne az ország a svájci v. skandináv példára gondolva. (95. ív)
- Emelkedni fognak az árak. (101. ív)
- Nagyon sok területen jó, de sok területen pedig nem tesz jót és nehezen fogja az ország viselni az átállást. (102. ív)

Az az 1 fő, aki abszolút nem ért egyet a csatlakozással, nem indokolta választát.

24. kérdés: Szerinted mikorra várható a csatlakozásunk?

Az adott válaszokat átlagolva (úgy, hogy a „2010, vagy utána” választ 2010-nek számoltam), 2006,73 jött ki. Tehát **a csatlakozásunkat az Európai Unióhoz 2006-ra becsüli a többség.**

25. kérdés: Magyarország 1999-ben csatlakozott a NATO-hoz. Egyetértettél ezzel a döntéssel?

Indoklások (néhány példa):

Aki teljesen egyetért:

- Ha már kell tartozni valahová, akkor inkább NATO. Közép-Európában semlegesnek maradni nem túl szerencsés. (1. ív)
- Egységben az erő (groteszken szólva). Valamint a fegyverkezési korlátokat is esetleg jó irányba húzza és viszonylagos biztonságot is ad nemzetközi szinten. (11. ív)
- Biztonságosabb, stabilabb a helyzetünk itt a zűrzavaros Balkán szomszédságában. (19. ív)
- Hazánk biztonsága megkívánta ezt a lépést. (31. ív)
- Biztonságérzetet ad, hogy egy „szervezethez” tartozunk. (42. ív)
- Inkább hozzájuk tartozni, mint védtelennek legyünk. Mo. túl kicsi, hogy egyedül képes legyen megvédeni magát. (49. ív)
- Úgy gondolom, a magyar sereg nem képes önmagát megvédeni, talán így biztosabb a védelmünk. (64. ív)
- Elsősorban nem a katonai jelentőségét emelném ki, hanem hogy ez tekinthető az első, igazi gesztusnak a nyugat részéről, hogy Mo. is egyre inkább oda tartozik. (97. ív)

Aki részben ért egyet:

- Anyagilag túl nagy megterhelés és semmi garanciát nem látok arra az esetre, ha az országot megtámadnák, hogy bármelyik másik tagország megvédené. Lásd Jugoszlávia. (8. ív)
- Magyarország túl „kevés” ahhoz, hogy részt vegyen egy esetleges háborúban. (12. ív)
- Nem vagyok benne biztos, hogy a Varsói Szerződés után ismét egy katonai szervezethez kell tartoznunk. (17. ív)
- Jobb a katonai ügyekből kimaradni. (28. ív)
- Nem vagyok „híve” a katonai szervezeteknek. Szerintem óriási anyagi kidobással jár, ami fölösleges, és mint régen volt a Szovjetunió, most másik oldalról az USA „szervezete” és mindez a saját hatalmának erősítésére jött létre. Átestünk a ló másik oldalára. (39. ív)
- Katonai szövetséghez való csatlakozást nem tartom egészen pozitívnak, szerintem egy a tőlünk távol eső háborúban is részt kell vennünk. (47. ív)
- Nem biztos, hogy mindig jó valamilyen rajtunk kívüli csoportosuláshoz csatlakozni, érdemesebb lenne az elkötelezettség nélküli semlegességre törekedni, mint Svájc, v. néhány másik állam. (95. ív)
- Háború esetén az ország más fegyverévé válhat. Bár jó oldala is van. Kis országunk mellé nagyhatalmak lehetnek védőpajzsként. (101. ív)

Aki abszolút nem ért egyet:

- Nem látom értelmét a háborúnak, a fegyverkezésnek, így csak belekeveredünk a nemzetközi konfliktusokba, remélem, most a jó oldalon állunk végre. (21. ív)
- Semleges országnak kellene lennünk. (33. ív)
- Bár biztosítja Mo. védelmét, de így olyan háborús eseményekbe is belegabalyodhatunk, amelyek elkerülhetők lennének. (81. ív)
- Újabb VSZ? (87. ív)
- A NATO ezzel is ki tudta tolni a harci álláspontjait. (100. ív)

B) Néhány érdekes összefüggés....:

1. Keresztábrázat: Van-e összefüggés a között, hogy valaki honnan jött és kire szavazott az első, ill. a második fordulóban? (4–11, 12)⁶⁶

Kire szavazott?	Honnan jött?				
	Fővárosból	Megyesz.h.ről	Városból	Községből	Egyéb(tanyáról)
Fidesz	10	14	26	13	-
MSZP	4	6	10	6	1
SZDSZ	2	-	1	3	-
MIÉP	1	-	3	-	-
FKgP	-	-	1	1	-
Centrumpárt	2	1	2	3	-

Amint azt a keresztábrázatot összefoglaló táblázaton látható, nem vonható le törvényszerűség abból, hogy szoros összefüggés van a lakhely és a szavazat között. Bár, az országos napilapok felmérésében is azt olvashattuk, hogy a Fidesznek vidéken nagyobb a támogatottsága, ez leolvasható erről a táblázatról is.

2. Keresztábrázat: Kire szavazott az első, és kire fog szavazni a második fordulóban?⁶⁷ (11–12)

1. ford. – 2. ford.	Fő	1. ford. – 2. ford.	Fő
Fidesz-Fidesz	45	MSZP-Fidesz	2
MSZP- MSZP	14	SZDSZ-Fidesz	2
SZDSZ-MSZP	3	Centrum p.-Fidesz	2
MIÉP- Fidesz	3	Centrum p.-MSZP	1
SZDSZ-SZDSZ	2	MIÉP-MIÉP	1

⁶⁶ A számok a kérdőívben található kérdések számát jelentik, tehát hogy hányas kérdéseket vettem össze.

⁶⁷ A táblázatban azok az adatok szerepelnek, akik mind a két kérdésnél adtak választ, így összesen 75 fő. A többieknek vagy csak az egyik fordulónál van válasz, vagy teljes a válaszhiány.

A táblázatról azt olvashatjuk le, hogy magasan vezetik a sort, akik az első fordulóban és a másodikban is a Fideszre voksoltak. Érdekesebben azonban a 2-3 fős eredmények. Az SZDSZ-MSZP, illetve a MIÉP-Fidesz szavazóknál egyfajta taktikára következtethetünk, mert ha úgy gondolkodunk, hogy előbb szavaz arra a pártra, aki valószínűleg az ő javára fog visszalépni, s aztán a „nagyra”, teljesen logikus. De lehetett az is a taktika, hogy előbb bejuttatni a kisebb pártokat, mert hogy a második forduló a két nagy pártról fog szólni, már előre lehetett tudni. 2 adattal nem tudtam mihez kezdeni, ez pedig az MSZP-Fidesz és az SZDSZ-Fidesz szavazók. Nos, őrjük lehet mondani, hogy bizonytalanok. Mert a két fordulóban „ellentétesen” szavazni, nos, nem túl logikus. Persze magyarázható azzal, hogy meggondolták magukat, de sajnos ennek már nem lehet utánajárni – a kérdőívek névtelensége miatt. Egyetlen kitartó MIÉP-es szavazót könyvelhetünk el a kutatás során (ő egyébként egy 23 éves, művelődésszervező szakos nő).

3. Kereszt táblázat: Van-e összefüggés a között, hogy mire szavazott az első és második fordulóban, és hogy mi befolyásolja a választásában?⁶⁸ (11, 12–13)

„A” a szüleim is őrjük szavaztak		„B” arra szavazok, aki a legtöbbet tesz az érdekekben		„C” a politikus személye (jó és rossz értelemben is)		„E” ⁶⁹ én arra szoktam szavazni, aki épp eszembe jut a szavazófülkében		„F” egyéb	
Szavazat	fő	Szavazat	fő	Szavazat	fő	Szavazat	fő	Szavazat	fő
MSZP-MSZP	3	Fidesz-Fidesz	39	Fidesz-Fidesz	6	MIÉP-Fidesz	1	Fidesz-Fidesz	3
		MSZP-MSZP	11	MSZP-MSZP	1			MIÉP-MIÉP	1
		SZDSZ-SZDSZ	1	SZDSZ-MSZP	1				
		SZDSZ-MSZP	2						
		MIÉP-Fidesz	2						

Leolvashatjuk a táblázatról, hogy a legnagyobb eredménye ismét a kitartó Fidesz-szavazóknak van, összesen 39 fő gondolta úgy, hogy ők tennének a legtöbbet az érdekükben. De ez elmondható a többi párt szavazójára is, bár

⁶⁸ A válaszolók száma összesen 71 fő.

⁶⁹ „D” válasz nem volt, ezért következik a C után az E.

nem olyan mértékben. Érdekes adat, hogy 3 kitartó MSZP-s szavazó is azt jelölte meg, hogy ők azért szavaznak rá, mert a szüleik is oda voksolnak. Vajon, ha saját belátásuk szerint döntenének, ugyanezt tennék?

4. Kereszt táblázat: Van-e összefüggés a szak és a között, hogy kire szavazott az első és második fordulóban?⁷⁰ (1–11,12)

A szakokat a következőképp csoportosítottam:

H = csak humán szakja van

R = csak reál szakja van

RH = reál és humán szakos is

Kire szavazott (1 ford.-2. ford)	Szak	Fő (ö:75)
Fidesz-Fidesz	H	36
	R	4
	RH	5
MSZP-MSZP	H	11
	R	1
	RH	2
SZDSZ-SZDSZ	R	2
MIÉP-MIÉP	H	1
MIÉP-Fidesz	H	3
SZDSZ-MSZP	H	3
MSZP-Fidesz	RH	2
SZDSZ-Fidesz	H	2
Centrum párt-Fidesz	H	2

Csak az egyik fordulóban szavazók (összesen 27 fő)		
Fidesz	H	7
	R	2
	RH	2
MSZP	H	4
	R	3
	RH	1
SZDSZ	H	1
	RH	1
Centrum párt	H	3
	R	1
FKgP	H	2
Centrum párt-MSZP	H	1

⁷⁰ A teljes minta szerepel a táblázatban: 75 fő, aki mindkét fordulóban, 27 fő, aki csak egy fordulóban szavazott, és 5 fő, aki nem szavazott egyáltalán.

A táblázatból azt olvashatjuk le, hogy nincs törvényszerűség a szak és a szavazat között. Nem állapítható meg kategorikusan, hogy a humán szakosok csak egy pártra szavaznak. Vegyesen fordul elő minden szak minden pártnál és minden variációban.

5. Kereszt táblázat: Van-e összefüggés a között, hogy valaki kire szavazott és figyelemmel kísérte-e az Orbán–Medgyessy vitát? (11,12–16)

A vitát összesen 38 fő nézte a mindkét fordulóban Fideszre szavazók közül, míg ez a szám az MSZP-seknél 10 fő volt.

Azzal kapcsolatban, hogy a vitában kit hoztak ki győztesnek, illetve ki volt a szimpatikusabb, a következő eredmény született:

- akik Orbán Viktort találták jobbnak: 22 Fideszes szavazó, 1 MSZP-s szavazó
- akik Medgyessy Pétert találták jobbnak: 2 Fideszes, 1 MSZP-s szavazó
- akik egyforma jónak találták a két miniszterelnök-jelöltet: 6 Fideszes, 7 MSZP-s szavazó.

6. Kereszt táblázat: Van-e összefüggés a között, hogy az illető milyen szakos, és hogy a bal-jobb skálán hova sorolta magát? (1–14)

A szavazatának megfelelően sorolta be önmagát: 54 fő	H: 41 fő
	R: 9 fő
	RH: 3 fő

Teljesen ellentmondóan sorolta be önmagát a szavazatához képest: 3 fő

A többi 50 fő: – vagy MSZP-re és Fideszre szavazott és a centrumba sorolta magát

- vagy nem tudta besorolni magát

7. Kereszt táblázat: Van-e összefüggés a között, hogy kire szavazott valaki, és a bal-jobb skálán hova sorolta be önmagát?(11,12–14)

A bal-jobb skála 5 fokozatú volt.

<i>Szélsőbal</i>	<i>Balközép</i>	<i>Centrum</i>	<i>Jobbközép</i>	<i>Szélsőjobb</i>
-	MSZP szavazó: 17	Fidesz szavazó: 13	Fidesz szavazó: 7	Fidesz szavazó: 3
-	Fidesz szavazó: 2	MSZP szavazó: 6	MSZP szavazó: 1	MIÉP szavazó: 1
-	SZDSZ szavazó: 1	SZDSZ szavazó: 1	SZDSZ szavazó: 1	
-		Centrump. szavazó: 5		

Azt hozzá kell tenni, hogy a centrumban helyezkedtek el azok (többségükben), akik a szavazás 2 fordulójában 2 különböző pártra voksoltak.

Az önbesorolással egyébként voltak problémák. Többen jelezték, amikor visszaadták az ívet, hogy nem értették ezt a feladatot. Talán ennek is köszönhető a sokszínűség, hogy mindenhol szinte mindenki megtalálható.

8. Keresztábrázat: Van-e összefüggés a szak és a politika iránt való érdeklődés között? (1–15)

A szakokat a következőképp csoportosítottam:

H = csak humán szakja van

R = csak reál szakja van

RH = reál és humán szakos is

Érdeklődés	Szak/fő
5	H: 15
	R: 2
	RH: 2
4	H: 16
	R: 3
	RH: 2
3	H: 28
	R: 6
	RH: 5
2	H: 13
	R: 1
	RH: 2
1	H: 7
	R: 1
	RH: 1

9. Keresztábrázat: Van-e össze összefüggés a között, hogy kire szavazott valaki, és hogy mi a véleménye az EU-csatlakozásról? (11,12–23)

<i>Teljesen egyetért</i>	<i>Nem egészen ért egyet</i>	<i>Abszolút nem ért egyet</i>
Fidesz szavazó: 38	Fidesz szavazó: 19	MIÉP-Fidesz szavazó: 1
MSZP szavazó: 14	MSZP szavazó: 9	-
SZDSZ szavazó: 9	SZDSZ szavazó: 1	-
SZDSZ-MSZP szavazó: 2	SZDSZ-MSZP szavazó: 1	-
MIÉP-Fidesz szavazó: 1	MIÉP szavazó: 1	-

Egyértelműen pozitív vélemény az EU csatlakozásról:	44 fő
Egyértelműen negatív vélemény az EU csatlakozásról:	16 fő
Se nem pozitív, se nem negatív vélemény:	18 fő
Nem érthető indokok:	5 fő

10. Kereszt táblázat: Ki hogyan vélekedik az EU és a NATO csatlakozásról? (23–25)

Európai Unió	
Egyetért	Pozitív hozzáállás: 44 fő
	Negatív hozzáállás: 1 fő
	Semleges hozzáállás: 6 fő
Részben ért egyet	Pozitív hozzáállás: –
	Negatív hozzáállás: 14 fő
	Semleges hozzáállás: 12 fő
Abszolút nem ért egyet	Nincs indok
ÖSSZESEN:	Pozitív hozzáállás: 44 fő
	Negatív hozzáállás: 15 fő
	Semleges hozzáállás: 18 fő
NATO	
Egyetért	Pozitív hozzáállás: 32 fő
	Negatív hozzáállás: 9 fő
	Semleges hozzáállás: 1 fő
Részben ért egyet	Pozitív hozzáállás: –
	Negatív hozzáállás: 9 fő
	Semleges hozzáállás: 15 fő
Abszolút nem ért egyet	Pozitív hozzáállás: –
	Negatív hozzáállás: 4 fő
	Semleges hozzáállás: 1 fő
ÖSSZESEN:	Pozitív hozzáállás: 32 fő
	Negatív hozzáállás: 22 fő
	Semleges hozzáállás: 17 fő

Hozzáállás ⁷¹		Fő
EU pozitív	NATO pozitív	22
EU pozitív	NATO negatív	6
EU negatív	NATO pozitív	2
EU negatív	NATO negatív	4

II./4. A várt és valós eredmények összevetése:

Az a hipotézisem, hogy a megkérdezett főiskolások mintegy $\frac{3}{4}$ -e, vagyis 75%-a fog elmenni szavazni az első fordulóban, majdnem megfelelt a valószínűságnak. Ugyanis a kérdezettek 85%-a ment el a választások első fordulójában szavazni. Ez nagyon jó arány, tekintve az országos részvételi eredményeket; az egri főiskolások nagyon nagy számban képviselték magukat.

⁷¹ A saját, írott vélemény alapján; összesen 34 fő, akiknél mindkét kérdésnél volt valamilyen válasz.

Azt feltételeztem, hogy a második fordulóra ez a szám csökkenni fog, kb. 60%-ra. Ellenben az eredmény az lett, hogy a második fordulóban a választók 82%-a megy el szavazni. Ez szintén nagyon jó arány, mert általában a második fordulóban alacsonyabb részvételi arány szokott lenni. Itt azzal magyarázható ez a nagy szám, hogy többen voltak olyanok, akik az első fordulóban nem mentek el szavazni, így a második fordulóra már biztosra mondták. Ráadásul még soha nem volt ilyen kiélezett helyzet a választásokon, mint idén, a két forduló között.

Úgy gondoltam, hogy azért fognak elsődlegesen szavazni menni, mert állampolgári felelősséget éreznek magukban, mint „a jövő értelmisége”. Nos, ez a hipotézis csak részben valósult meg, ugyanis fő okként azt jelölte meg 51% „mert az én szavazatom is számít”, és csak 34% érezte a szavazást állampolgári kötelességének.

Meggyőződésemm volt, hogy az első fordulóban és a másodikban is, a Fideszre fognak a legtöbben voksolni. Valóban, a listát magasan a Fidesz vezette, 58% szavazott az első fordulóban rájuk és 68% véli úgy, hogy a második fordulóban is a Fideszre voksol. Második helyen az MSZP végzett 20%-kal az első és 27%-kal a második fordulóban.

Úgy gondoltam, hogy abban a kérdésben, hogy mi a választásában a befolyásoló tényező, ez a válasz lesz a legszimpatikusabb: „arra szavazok, akiről úgy gondolom, hogy a legtöbbet tesz az érdekemben”. A hipotézis „bejött”, valóban, a döntő többség, pontosan a kérdezettek 71%-a arra a párt-ra szavaz, aki a legtöbbet tesz (illetve a kampányban ígér) az érdekében. Szerintem ez természetes, hogy az ember azt választja, ami neki a legjobb és legelőnyösebb.

Azt jósoltam, hogy a bal-jobb skálán való besorolással lehetnek majd gondok, mert szerintem nem mindenki van tisztában ezzel a fogalommal. Igen, valóban akadt némi gond, mert ugyan sokan besorolták magukat, de néhány teljesen értelmetlen, ugyanis teljesen más „oldalra” szavazott, mint ahová besorolta önmagát. Ennek 3 oka lehet: tényleg nincs tisztában a bal-jobb skála fogalmával és kategóriájával; csak figyelmetlen volt a besorolásnál; direkt mást jelölt meg (de nem hiszem, hogy direkt olyan sok ember mást írta be).

De úgy érzem, mindazonáltal szerintem a jobbközép-oldal fog vezetni a besorolásnál. Ha nem is kirívó eredménnyel, de valóban a jobbközép álláspont volt az, amit a legtöbben megjelöltek, összesen 44 fő. 36 fővel a második helyen a „közép” kategória végzett.

Úgy gondoltam, hogy a politika iránt való érdeklődés, szerintem, nem fogja híven a valóságot tükrözni, mert így, a választások kellős közepén óhatatlanul is mindenki (a főiskolások is) jobban odafigyel a politikára, az országban zajló eseményekre. Lesz 1-2 kirívó eset, esetleg „szakmabeli”.

Úgy vélem, a többség az arany középutat választja, de a valóság: ennél kisebb érdeklődés. (Például, ha most végeznénk egy ilyen felmérést.) Az eredmény az, hogy a politika iránt való érdeklődést jellemző index 3,22. Nos, ez valóban egy erős közepes érdeklődés, de mégis több olyan személy volt, aki nagyon aláhúzta és megerősítette az 5-öst, vagyis a legmagasabb fokozatot a skálán. (Sőt, egyvalaki hatost írt be.)

Úgy gondoltam, az Orbán–Medgyessy vitát a kérdezettek kb. 80%-a kísértette figyelemmel, mivel ez a kampány és a választások egyik „fénypontja” volt. Megelőzte sok egyezkedés stb., és éppen ezért volt rá oly sok ember kíváncsi. A mért eredmény ennél a 80%-nál valamivel kisebb lett, pontosan a kérdezettek 73%-a nézte azt a bizonyos vitát.

„Éppen abból adódóan, hogy – szerintem – a Fidesz-szavazók lesznek többen, Orbánt fogják győztesnek kihozni a vitából.” Ezt fogalmaztam meg hipotézisként. És valóban, a kifejtős kérdésben többen nyilatkoztak úgy, hogy Orbán Viktor volt a „győztes” a vitában, és nem Medgyessy Péter.

Úgy véltem, mindenki hibátlanul fogja tudni a köztársasági elnök és a miniszterelnök nevét is. Nos, nem a várakozásaimnak megfelelően alakult az eredmény, mert itt is, ott is volt hiba, bár elenyésző. De végzős főiskolai hallgatóktól joggal elvárható, hogy hibátlanul tudják az ország vezetőinek vezetékeit és keresztnévét is.

Szerintem az egri főiskolások közül (a minta szerint) talán 1-2 ember volt, aki tagja valamilyen ifjúsági szervezetnek. Pontosán 5 ember jelölte meg, hogy tagja valamilyen ifjúsági szervezetnek. Azért gondoltam a hipotézisben ilyen kevés emberre, mert Eger nem nagy város, ahhoz képest, hogy nincs sok ifjúsági szervezete, amihez csatlakozni lehessen, pláne úgy, hogy a végzős főiskolások közül milyen kevés ember érdeklődik fokozottan a politika iránt.

Úgy vélem, annál a kérdésnél, hogy valamely párt kampányrendezvényén részt vettél-e, úgy gondolom, hogy a minta kb. 10–15%-a felel igennel. Kifejezetten a fiataloknak talán az egész kampányban csak 1-2 rendezvény szólt, azt is Budapesten bonyolították, így csak ezért nem utazott el oda senki (ha csak nem épp budapesti), és igen nagy érdeklődéssel kellett, hogy legyen a rendezvény iránt. Az eredmény az lett, hogy a kérdezettek 26%-a ment el valamelyik párt rendezvényére, vagyis több, mint amire „számítottam”. A legtöbben Orbán Viktorra voltak kíváncsiak, illetve a Fidesz rendezvényeire.

Úgy véltem, hogy a fiatalok többsége egyetért az EU-hoz való csatlakozásunkkal, és pozitívan közelíti meg a dolgot. A jó tanulási és megélhetési lehetőségeket veszik figyelembe elsődlegesen. Igen, valóban a többség, pontosan a kérdezettek 62%-a ért teljesen egyet az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal. Abszolút pozitív a hozzáállás is, bár néhányan kételkednek az előnyökben.

A csatlakozást 2005–2006-ra fogják tenni. Egészen pontosan 2006 lett az eredmény, ami teljesen reális időpontnak megfelelő.

Úgy gondoltam, hogy a NATO csatlakozásról is egyetértően és pozitívan fognak visszajelezni a megkérdezettek. Nos, itt már nem volt olyan „elsöp-rő” többség, mint az EU-kérdésben, mert csak 53% értett egyet ezzel a döntéssel 1999-ben. Itt már – ebből is adódóan – kevesebb volt a pozitív hozzáállás is.

III. Az eddigi kutatások és a saját kutatás összevetése, tanulságok

A következőkben azokat a megállapításaimat ismertetem, amelyek beigazolódtak, vagy éppen megcáfolódtak az eddigi, ebben a témában megjelent kutatások által:

- A politika iránt való érdeklődés tekintetében nem egyezik az eredményem a Stumpf–Gazsó-féle eredménnyel. Bár más volt a módszer is, mert náluk egy tevékenységlistából kellett kiválasztani a legfontosabbat, itt pedig számmal kellett jelölni az érdeklődés fokát. Ha mégis megpróbáljuk összevetni az eredményeket, azt láthatjuk, hogy az EKF-es főiskolások, nagyobb mértékben érdeklődnek a politikai iránt, mint a másik kutatás alanyai. Ez adódhat főiskolás mivoltukból, illetve abból, hogy választások környékén mindig fokozottabb az érdeklődés a politika iránt, még a főiskolai hallgatók körében is. Ezt igazolja egyébként az Ifjúság 2000 kutatás idevágó eredménye is, mert ott a főiskolásoknak 2,8 a politikai iránt való érdeklődésmutatója.
- A bal-jobb skála az Ifjúság 2000 kutatásban részt vevőknek is gondot okozott. Hasonlóság abban mutatható ki, hogy itt is a megkérdezetteknek körülbelül a fele a „közép” kategóriába sorolta magát, illetve egy kis fölényrel a jobbközép oldalt jelölték meg a fiatalok.
- A választásokon való részvétel tekintetében kissé eltérő az eredmény, ugyanis az én kutatásomban meglehetősen nagy a szavazáson való részvétel, míg az Ifjúság 2000 kutatásban jóval alacsonyabb. Ennek oka, hogy én közvetlenül a szavazás előtt, ill. után kérdeztem meg a fiatalokat, míg a „nagy” kutatás 2000-ben, tehát pont két országgyűlési választás között zajlott le.
- Az ifjúság körében elvégzett, többszöri pártpreferencia-kutatások egyértelműen azt az eredményt adják, hogy a fiatalok javarészt a Fiatal Demokraták Szövetségének a szimpatizánsai. Bár, a kezdeti időkben, a rendszerváltás idején jócskán több volt az SZDSZ-szimpatizáns, mint most, és néhány kutatásban az SZDSZ előnyét regisztrálták (Luterán Emese szakdolgozata 1997-ben), a Fidesz nép-

szerűsége nem vitatható, sőt, több forrással megerősíthető. Az én kutatásom is azt a tényt támasztja alá, hogy a 2002-es országgyűlési választások két fordulója között a Fidesz volt az a párt, akire a legtöbben szavaztak a fiatalok közül, valamint Orbán Viktor személye is döntő erejű. Még a nem Fidesz-szavazóknak is elnyerte a tetszését.

- A fiatalok pártválasztását befolyásoló tényezőknél az eddigi kutatások több motívumot is kiemeltek, például a pártprogram. Ezzel párhuzamban lehet az az eredmény, amelyet én igazoltam, vagyis a fiatalok döntő többsége arra a pártra szavaz, amely a legtöbbet teszi az érdekében. Tehát közvetve a pártprogram az, ami befolyásolja őket. Az előző választásokkor az lehetett a perdöntő a fiataloknál, hogy a Fidesz azt ígérte, eltörli a tandíjat, amit a Horn-kormány vezetett be. Ebből adódóan, a mostani kampány során is felmerülhetett egyesekben, hogy egy esetleges MSZP–SZDSZ koalícióval ismét szóba jöhet a tandíj. Ez ugyebár főiskolai hallgatóknál nem egy elhanyagolható szempont, és ez volt az egyik lehetséges indok, hogy ne rájuk szavazzanak. Bár az MSZP azt hirdette, hogy 30%-kal fogja az ösztöndíjakat megemelni, ez mégsem hatott olyan nagy erővel, mint várták, mert ugye, ott „lebegett” a tandíj bevezetése is a levegőben. A Fidesz ezzel szemben pedig sokkal jobb kondíciókat kínált a felsőoktatásban tanulóknak. Most, hogy az MSZP–SZDSZ kormányozhat, kíváncsian várjuk, mikor és mit fognak tenni a hallgatók érdekében.
- Abban a kérdésben, hogy a fiatalok hogyan viszonyulnak az EU-hoz és a NATO-hoz, teljesen hasonló eredményt kaptam a Gázsó–Laki-féle kutatással. Az ifjúság többsége helyesli a csatlakozást és pozitív a hozzáállásuk is. Ezt igazolja egyébként az Ifjúság 2000 kutatás is, ahol közel hasonló százalékos eredmény jött ki. Az EU-hoz való csatlakozás idejét illetően 2000-ben 2005-öt jelölték meg a legtöbben. Az én kutatásomban 2002-ben 2006-ra tették a csatlakozás várható időpontját. Ennek oka talán az, hogy minél közelebb kerülünk hozzá, annál pontosabban tudjuk meghatározni.

Összefoglalásként az mondható el, hogy a kutatásom javarészt igazolja az eddigi eredményeket, minimális az eltérés egy-egy kérdésben, és arra is pontos magyarázat adható.

Felhasznált irodalmak

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába; Osiris Kiadó, Bp. 1997.
Bihari Mihály–Pokol Béla: Politológia; Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1998.
Enyedi Zsolt–Körösnéyi András: Pártok és pártrendszerek; Osiris Kiadó, Bp. 2001.

- Gazsó Ferenc–Gazsó Tibor: Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon; Politikatudományi Szemle 1993/4.
- Gazsó Ferenc–Laki László: Esélyek és orientációk (Fiatalok az ezredfordulón); Okker Kiadó, 1999.
- Gazsó Ferenc–Stumpf István (szerk.): Vesztesek – ifjúság az ezredfordulón; Ezredforduló Alapítvány, Bp. 1995.
- Gazsó Ferenc–Stumpf István: Pártbázisok és választói magatartástípusok; Társadalmi Szemle 1995/6.
- Ifjúság 2000 kutatás – a www.ifjusag2000.hu weboldaltól
- Kéri László: Tíz év próbaidő; Helikon Kiadó, 1998.
- Magyarország politikai évkönyve 2000-ről, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány közread., Bp. 2001.
- Magyarország politikai évkönyve 2001-ről, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány közread., Bp. 2002.
- Mi a politika? (Bevezetés a politika világába); Szerk.: Gyurgyák János, Századvég Kiadó, Bp. 1994.
- Politikatudományi enciklopédia. Szerk.: Vernon Bogdanor; Osiris K., Bp. 2001.
- Stumpf István (szerk.): Két választás között; Századvég Kiadó, Bp. 1997.
- Szakedolgozat, 1997. Luterán Emese (EKF-hallgató, művelődésszervező szak)

Megváltozott munkaképességű emberek képzésének és művelődésének sajátos andragógiai feladatai

Szerző: Szalay Dóra, művelődésszervező szak

Konzulens: Hidy Pálné dr., főiskolai docens

(Pedagógia, pszichológia, közművelődési és könyvtártudományi szekcióban III. hely)

Bevezetés

Témamegjelölés és a témaválasztás indoklása

Andragógiai évfolyamdolgozat során kerültem kapcsolatba fogyatékos-sággal élő emberek képzésével és közművelődésével. Kutatásom során sok emberrel ismerkedtem meg, számos baráttra leltem közöttük. Mint leendő művelődésszervező, kíváncsivá tett, vajon milyen művelődési és kulturális programok adódnak e speciális igényű réteg számára? Miért nem lehet találkozni velük a kulturális intézmények minden bizonnyal számukra is egyaránt érdekes, értékes programjain?

A Központi Statisztikai Hivatal szerint az **1990. évi népszámlálás eredményei alapján hazánkban 368 ezer, az összlakosság 3,5%-a volt fogyatékos-sággal élő személy** – ami a KSH szerint is alulbecsülte a fogyatékos népesség adatait –, így a létszámot 400–500 ezer főre becsülhettük. A **2000. évi népszámlálás** előzetes adatai már **600 000 fogyatékos személyről számolnak be**, akiknek legalább 2 400 000 rokona, ismerőse, barátja és szakember-segítője van, azaz hárommillió állampolgárt érint valamilyen formában a fogyatékos-ságügy. Ezek az adatok, azt hiszem, reálisan tükrözik, mennyire fontos és aktuális – mivel 2003 a fogyatékosok éve – e téma feltárása és a fogyatékos-sággal élők igényeinek kielégítése.¹

Kutatásom területe

A fogyatékos-ságot érintő terület hatalmas, számos diszciplínát érint, rengeteg szakirodalom kapcsolódik hozzá. Minden tudományág egyaránt fontos, de – mint leendő andragógus és művelődésszervező – kutatásomat a

¹ Vö. Az értelmi fogyatékos-sággal élő személyek emberi jogai – nemzeti jelentés Magyarország 2002. p. 33.

fogyatékossgal élők közoktatásának, szakképzésének, felnőttoktatásának, foglalkoztatásának és művelődésének feltárására szűkítettem. Mindenekelőtt azonban az andragógia fogyatékosokkal kapcsolatos funkcióinak és feladatainak tisztázását tartom szükségesnek, amit még itt, a dolgozat elején teszek meg.

Az andragógia fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos teendői

Az V. Felnőttoktatási Konferencia (Hamburg, 1997. július 8–14.) „Nyilatkozat a felnőttoktatásról” c. dokumentuma felhívta a világ figyelmét a fogyatékossgal élő emberek tanulásának, képzésének és művelődésének szükségességére. Témám szempontjából az alábbi bekezdések fontosak:

9. *„Létfontosságú, hogy az egész életen át tartó tanuláshoz való jog elismerése együtt járjon azokkal az intézkedésekkel, amelyek megteremtik a szükséges feltételeket ennek a jognak a gyakorlásához.”*

22. *„A Salmancai Határozat értelmében a fogyatékos felnőttek beilleszkedését és a művelődéshez való hozzáférését segíteni kell. A fogyatékos személyeknek joguk van a művelődési esélyegyenlőséghez, amely elismeri, és figyelembe veszi sajátos művelődési igényeiket és céljaikat, s amelyben speciális kulturális igényeik kielégítéséhez a szükséges oktatástechnológiák rendelkezésükre állnak.”*

25. *„Sürgetjük az UNESCO szervezetét, bátorítsa a tagállamokat olyan politika és jogi törvénykezés megteremtésére, amelyek kedvezőek és megfelelőek a fogyatékosok művelődési programja számára. Hasonlóképpen tükröződnie kell a döntéshozatalban a kulturális, nyelvi, nemek közötti és gazdasági differenciáltságnak és sokszínűségnek is.”²*

Az andragógia mind tartalmában, mind feladataiban rendkívül összetett diszciplína. Modern világunkban egyre fontosabb – jobban mondva alapvető – szerepet tölt be a felnőttképzés, az egész életen át tartó tanulás. Nem mindegy azonban kit, milyen módon oktatunk. Az andragógiának speciális területei vannak, amelyek számos tekintetben különbségeket mutatnak. A tanulás és a tanítás az általánostól eltérő módon valósul meg olyan speciális, hátrányos helyzetű rétegek esetében, mint például a különböző életkorú emberek, elítéltek, fogyatékossgal élők. Az andragógusnak e rétegek különböző képességeit, igényeit egyaránt figyelembe kell venni ahhoz, hogy a munka eredményes legyen, és az átadott tudás a későbbiekben hasznára váljék tulajdonosának.

² „Nyilatkozat a felnőttoktatásról” – V. Felnőttoktatási Konferencia (Hamburg, 1997. július. 8–14.)

1960-tól lát el a felnőttoktatás olyan sajátos és kiemelten fontos képzőfeladatokat, amelyek során a hátrányos helyzetben lévő rétegeket oktatja, elősegítve a társadalomba való integrációjukat. Ezeket a rendkívül összetett és nehéz feladatokat az alkalmazott, speciális andragógia látja el.

Kutatásom módszerei

Kutatásom alapját a téma szakirodalmának minél alaposabb megismerése jelentette. Kiindulópontom a biológiai alapfogalmak tisztázása volt, majd a jogi vonatkozásban jelentős alapvető kifejezéseket kutattam fel. A fogyatékossgal élő embereket érintő törvények megismerése és elemzése képezte munkám folyamatának következő részét.

Dolgozatomat alapvetően empirikus tapasztalatokra építettem, ezért törekedtem a kutatás során minél több közvetlen élményt szerezni. A téma hatalmas kiterjedtsége miatt azonban nem tudtam az eltervezett gyakorlati tapasztalatokat maximális mértékben megszerezni, de úgy gondolom, kiindulópontként elegendő tudást és tapasztalatot gyűjtöttem.

A kapcsolódó szakirodalmak, tanulmányok minél teljesebb megismerésével, és a fogyatékossgügyi aktuális események figyelemmel kísérésével kezdtem magaménak érezni a témát. Empirikus tapasztalataimat hospitálások, interjúk és kötetlen beszélgetések alapozták meg. A fogyatékossgal élő emberek személyében olyan segítőtársakra leltem, akik együttműködésével sok értékes és hasznos információt szerezhettem.

Szerencsém volt többek között abban is, hogy a magyarországi helyzet alapos megismerése mellett Svájcban is látogatást tehettem komplex rehabilitációs tevékenységet folytató fogyatékosintézetekben, így még inkább reális képet kaphattam az itthoni állapotokról és problémákról.

Munkám során teljességre törekedtem, bár úgy érzem, rendkívül sok dolgot nem térképeztem még fel, azaz akad még elfoglaltságom a jövőben.

Dolgozatom célja

Alapvető célom volt, hogy megismerjem a sérült emberek oktatási, andragógiai és művelődési lehetőségeit, tájékozódjam a magyarországi állapotokról és feltérképezsem a kultúraközvetítő intézmények fogyatékosokkal kapcsolatos tevékenységét, bemutassam feladataikat. Választ keresek olyan kérdésekre, mint például: Mit tehet a kultúra, a kulturális intézmény és a kultúraközvetítő szakember a fogyatékossgal élők érdekében? Segíthet-e a kultúra az esélyegyenlőség megvalósulásában, a diszkrimináció, a megbélyegzés, az izoláció legyőzésében és a teljes értékű élet megvalósításában?

[...]

II. 3. 1. A közoktatás mint az esélyegyenlőség alapja

A fogyatékossgal született, vagy később fogyatékosná vált gyermek **képességeinek fejlesztése, nevelése, oktatása, szakképzése rendkívül fontos.** Mindezek megalapozzák egész életét, lehetőséget adnak a fogyatékossgából kifolyólag megélhető hátrányok kompenzálására, illetve az emberhez méltó élet megteremtésére. A fogyatékossg felismerésének pillanatától kezdve egészen a felnőttoktatással bezárólag – ami ebben az esetben egész életen át tartó tanulást kell hogy jelentsen – fundamentális szerepet tölt be az oktatás és a képzés. A fogyatékossgal élő gyerekek integrációjának első lépcsőfokát, a közoktatást – a „**Gyermek jogairól**” szóló ENSZ-egyezménnyel összhangban – alapvetően a **közoktatásról** szóló **1993. évi LXXIX. törvény** szabályozza: *„a testi, az érzékszervi, az enyhe vagy közép-súlyos értelmi, a beszéd- vagy más fogyatékos gyermek, tanuló óvodai nevelése, iskolai nevelése és oktatása külön – az e célra létrehozott gyógypedagógiai nevelési-oktatási intézményben, óvodai csoportban, óvodai tagozaton, osztályban, csoportban – vagy a többi gyermekkel együtt – azonos óvodai csoportban, óvodai tagozatos, illetve iskolai osztályban történhet.”*

A fogyatékos tanulók nevelésének tartalmát az **Országos Óvodai Alap-program** és **„A fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve”** c. dokumentumok, az iskolai képzés tartalmát – 1–10. évfolyamon – a **Nemzeti Alaptanterv**, a **kerettantervek**, illetve **„A fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelvei”** c. dokumentum határozza meg.³

A hatályos közoktatási törvény célja és törekvései megfelelnek az egyenlő jogok biztosítására irányuló rendelkezéseknek. Abban a kérdésben azonban nem foglal állást, hogy a fogyatékos gyermeket külön e célra létrehozott gyógypedagógiai óvodában, iskolában vagy a többiekkel együtt kell nevelni, oktatni. Így keveredik ellentmondásba, mert nem teszi kötelezővé az integrált nevelést, oktatást, bár végcélként az integráció megvalósítását tűzi zászlajára. A törvény tehát nem foglal állást, nem rendelkezik egyértelműen, és a társadalom, valamint a szakemberek véleménye egyaránt megoszlik. Továbbra is kérdés, vajon az integrált vagy a szegregált oktatás a helyes megoldás?

A közoktatási törvénnyel szemben az **integráció** mellett „voksol” az **Országos Fogyatékosügyi Program**, azaz a **100/1999. (XII. 10.) OGY határozat**, amely alapján *„szükséges, hogy valamennyi képzési rendszerben megkezdődjék az integrált képzési formák meghonosítása. Növekedjék a fogyatékos tanulók sajátos neveléséhez és oktatásához szükséges feltételekkel rendelkező közoktatási intézmények száma.”*

³ Vö. nemzeti jelentés Magyarország 2002. p. 17–20.

II. 3. 2. Az esélyegyenlősítés következő lépcsőfoka a szakképzés és a felnőttoktatás

A szakképzés és a felnőttoktatás területe szorosan összekapcsolódik és át-fedi egymást, így munkám során célszerűnek tartottam egy fejezetben – kronológiai sorrendben – foglalkozni velük. A fogyatékossgal élők szakképzésének fontossága vitathatatlan, mert akinek nincs lehetősége és képessége felsőfokú oktatási intézményben továbbtanulni, annak a fiatalnak célszerű képességeinek és elképzeléseinek megfelelő szakmát elsajátítani, majd munkát vállalni. Az egyéni képességeket figyelembe kell venni, különben nem lenne sikerélményük, nem boldogulnának olyan pályákon és szakmákban, amelyek a hiányzó vagy károsodott képességeikre alapoznak. Mindezek fontossá teszik mind a pályaválasztás, mind a tanácsadók tevékenységének fontosságát.

A **szakképzésről szóló 1993. évi LXXVI. törvény** megjelöli a szakképzés intézményeit (szakközépiskola, szakmunkásképző iskola és szakiskola, speciális szakiskola, valamint munkaerő-fejlesztő és -képző központ). Hatálya kiterjed a hátrányos helyzetűeket, megváltozott munkaképességűeket rehabilitáló szakképzésre is, ami az iskolarendszeren kívüli felnőttképzés speciális területe. Ide tartoznak a megváltozott munkaképességű, fogyatékossgal élő személyek megmaradt, ép képességeire alapozó, azokat fejlesztő képzések, át- és továbbképzések, amelyek az érintettek munkavállalási esélyeit, és munkamegtartó képességük javítását szolgálják. Meghatározza továbbá azon személyek körét, akik részt vehetnek a szakképzésben, illetőleg kijelöli a munkaerő-fejlesztő és -képző központok működésének irányát és feladatait.

A képzés és a felnőttoktatás szempontjából jelentős az **1991. évi IV. törvény**, amelynek a munkaerőpiacra vonatkozó fejezete az Országos Munkaügyi Kutató- és Módszertani Központ, a megyei (fővárosi) munkaügyi központok, továbbá a **munkaerő-fejlesztő és -képző központok megváltozott munkaképességű emberekkel kapcsolatos feladatait határozza meg**. Létrehozta a fontos szerepet betöltő, megyei (fővárosi) munkaügyi központokban működő **rehabilitációs munkacsoportokat**, melyek a rehabilitáció kezdetének jelentős kiindulópontjai, ők segítik, irányítják a megfelelő képzési és munkahelyekre a megváltozott munkaképességűvé vált személyeket.

A **11/1998. (IV. 29.) MüM rendelet** jelentősége, hogy meghatározza a munkaügyi központok foglalkozási rehabilitációs eljárását, valamint a megváltozott munkaképességű munkanélküliek **rehabilitációs foglalkoztatását elősegítő támogatásokat**, és szorgalmazza a megváltozott munkaképességű emberek **vállalkozóvá válását**.

II. 3. 3. A foglalkoztatás mint az esélyegyenlőség sarkpontja

A munka a rehabilitáció egyik sarkpontja. Örök érvényű érték, amelyben a teljesítmény és a kreativitás nagy hangsúlyt kap. Az eredményes és jól végzett keresőtevékenység alapvető az emberek önértékelésében. A fogyatékossgal élők esetében még dominánsabb a szerepe, mert a foglalkozási rehabilitációra szoruló egyént *„egyaránt sújtja a munka- és keresőképességének teljes vagy végleges elvesztése, szaktudásának, tapasztalatainak elvesztése, egyértelmű süllyedés státus és presztízs tekintetében, illetve igen gyakran a függő helyzetbe jutás.”*⁴

Az eredményes foglalkoztatási rehabilitáció sokféle intézkedést foglal magában, amelyek megvalósulása megteremti az esélyegyenlőség foglalkoztatási feltételeit.

„A megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról” szóló 8/1983. (XI. 20.) EüM – PM együttes rendelet fontossága, hogy konkrétan meghatározza a munkáltatói és az állami feladatokat, rendelkezik a rehabilitációs eljárásról, a megváltozott munkaképességű dolgozó munkajogi védelméről, valamint a szociális ellátásról – rehabilitációs eljárás és rehabilitációs munkahely hiánya esetében is. A 27. § részletezi a munkáltatók rehabilitációs tevékenységét segítő támogatás (dotáció) feltételeit és mértékét.

„A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról” szóló 1991. évi IV. törvényben foglaltak szerint a Munkaerőpiaci Alap rehabilitációs alaprészéből támogatás nyújtható megváltozott munkaképességűek foglalkoztatását elősegítő beruházáshoz, rehabilitációs hozzájárulás igényelhető abban az esetben, ha a foglalkoztatottak létszáma meghaladja a 20 főt, illetve 5%-uk megváltozott munkaképességű.

„A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról” szóló 1998. évi XXVI. törvény az esélyegyenlősítés célterületei között említi a foglalkoztatást, de nem tárgyalja részletesen a megvalósítandó feladatokat, csupán az integrált és a védett foglalkoztatásról, valamint a munkáltatók feladatairól rendelkezik. Hiányosnak tekinthető a törvény abból a szempontból, hogy nem tiltja meg konkrétan a munkáltatók részéről oly gyakran fellépő negatív diszkriminációt.

Mindezek ellenére méltányolnunk kell a fenti törvényeket, mert előírják a fogyatékossgal élőket megillető jogokat és köteleességeket. Sajnos **nem tiltják konkrétan a negatív diszkriminációt**, illetve rendelkezéseik megsértése nem von maga után a jogsértőre nézve negatív következményeket, azaz **hiányoznak az esélyegyenlőség megvalósításához elengedhetetlenül szükséges szankciók.**

⁴ Kálmán – Könczei 2002. p. 183.

II. 3. 4. Szociális ellátások

A szociális biztonsághoz való jogot az **Alkotmány** deklarálja. „A Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz, az öreg-ség, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibájukon kívül bekö-vetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak.”

A fogyatékos személyek munkából származó jövedelemmel, a fogyaté-kossághoz kapcsolódó pénzbeli (**fogyatékosáspolitikai**: fogyatékosági támogatás, **családtámogatási**: gyermekgondozási segély, emelt szintű csalá-di pótlék; **szociális**: ápolási díj, közgyógyellátás; nyugdíjbiztosítási, rokkant-sági járadék, rokkantsági nyugdíj, árvaellátás; egészségbiztosítási, gyermek-védelmi pénzügyi rendszerekből, valamint adó- és járulékkedvezményekből származó) ellátásokból élhetnek.⁵

Nem képezi munkám részét a fogyatékosok szociális helyzetét érintő jogi szabályozás mélyreható ismertetése. A fent felsorolt juttatások adják az alap-ját a fogyatékosággal élők szociális helyzetének, amelyek nem biztosítanak elegendő anyagi feltételeket az önálló élethez. Szükséges a szociális juttatá-sok növelése, valamint a munkavállalás és a munkával egyenértékű bérezés feltételeinek megteremtése. Csak így érezhetik magukat teljes értékű ember-nek, a társadalom hasznos és fontos tagjának a fogyatékosággal élők is.

II. 3. 5. Fogyatékosággal élők intézményei

Alapvető az esélyegyenlőség szempontjából, hogy a fogyatékosok számá-ra milyen személyes gondoskodást, intézményi ellátást tud biztosítani az állam. Akik fogyatékoságuk miatt nem képesek az önellátásra, az önálló életre, azok számára biztosítani kell a személyes gondoskodást nyújtó szoci-ális alapellátásokat is.

Ezekről az ellátásokról rendelkezik a „személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről” szülő 1/2000. (I. 7.) SzCsM rendelet. E szerint „az alapellátás keretében nyújtott személyes gondoskodást igénybe vevő lakóhelyén lévő, illetve lakóhelyéhez legközelebb eső intézménynek, szolgáltatást nyújtó személynek kell biztosíta-nia.” Ilyen alapellátásnak számít többek között az étkeztetés, a házi segít-ségnyújtás és a családsegítés. „A családsegítő szolgálat családgondozói fel-adatokat lát el, ellátásokat közvetít és szervezési tevékenységet végez, szoci-ális és egyéb információs adatokat gyűjt az ellátást igénybe vevő megfelelő tájékoztatása érdekében, pszichológiai, jogi és egyéb tanácsadást szervez, szervezi az aktív korú nem foglalkoztatott személyek együttműködési prog-

⁵ Vö. nemzeti jelentés Magyarország 2002. p. 23.

ramját, programokat szervez (üdültetés, táboroztatás, gyermekfelügyelet stb.) a működési területén élő lakosság számára, segítséget nyújt az egyének, a családok kapcsolatkézségének javításához, valamint segíti speciális támogató, önségi csoportok szervezését, működtetését. A családsegitő szolgálat az alapfeladatain túl speciális szolgáltatásokat is nyújthat.” Mindezek a családgondozói feladatok azt jelentik, hogy a fogyatékossggal élő emberek is fordulhatnak segítségért a családsegitő központokhoz, hogy jogaik és érdekeik védelmében eljárva lehetőségük legyen egyenlő esélyekre mind adatszolgáltatás, a tanácsadás, az együttműködés, programszervezés, ugyanakkor a speciális szolgáltatások biztosítása terén.

A rendelet „hatálya kiterjed valamennyi személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátásra. Az e rendeletben foglaltakat kell alkalmazni a nem állami és egyházi szerv által nyújtott szociális ellátásokra is.”

Az „**ápolást-gondozást nyújtó intézmény, otthon** az ellátást igénybe vevő teljes körű ellátása, ápolása-gondozása mellett biztosítja szükség szerinti foglalkoztatását, és egyéb rehabilitációs, rehabilitációs jellegű ellátását.”

„**A rehabilitációs intézményi** keretek között indokolt biztosítani annak a rászoruló személynek az elhelyezését, akinek az egészségi, a pszichés, a mentális, a szociális állapota a rehabilitáció több területén, együttesen zajló, komplex, átfogó segítséget igényel, és ennek hatékony megoldása ambuláns formában, vagy más intézményi keretek között nem valósítható meg.”

A rehabilitációs intézmények feladata az intézményi ellátást igénybe vevő pálya- és munkaalkalmassági vizsgálatának elvégzése, „*önálló életvezetési képességeinek kialakítása, illetve helyreállítása, fejlesztése, továbbá a társadalomba történő be-, illetve visszailleszkedésének támogatása és az utógondozás megszervezése.*”

„A nappali ellátást nyújtó intézmény az ellátást igénybe vevők részére szociális, egészségi, mentális állapotuknak megfelelő napi életritmust biztosító, közösségi szolgáltatásokat szervez.” Szolgáltatásai közé tartozik többek között a munkavégzés és a szabadidős programok szervezése. Ezen szolgáltatásnak „minősül az is, ha az intézmény az ellátást igénybe vevők részére sajtótermékeket, könyveket, kártya- és társasjátékokat, tömegkommunikációs eszközöket biztosít, rendezvényeket szervez.”

Az **átmeneti elhelyezést nyújtó intézményi** ellátásra legfeljebb egy évig kerülhet sor. „A fogyatékos személyek gondozóházában lehetőség szerint a fogyatékossg jellege szerint elkülönített gondozási egységekben kell az ellátást megszervezni”, valamint „az intézmény vezetője a gondozási egységeket az ellátást igénybe vevők életkora és fejlettségi szintje szerint alakítja ki.”

Lakóotthon működtethető ápoló-gondozó otthonhoz, rehabilitációs intézményhez kapcsolódóan, vagy önálló szervezetben. „A lakóotthoni ellátás során biztosítani kell a lakóhelyi, munkahelyi és a szabadidő eltöltésének

szétválasztását, lehetőség szerint foglalkoztatást, esetleg szabadidős tevékenységek, illetve azok szervezését.”

II. 3. 6. Mit tehetnek a civil szervezetek az esélyegyenlőségért?

Örömteli tény, hogy Magyarországon egyre szaporodnak a fogyatékos-sággal élő emberek civil szervezetei. Ezek a szervezetek **társadalmi, közhasznú feladatok ellátására** hivatottak. **Információkat szolgáltatnak** az érintetteknek egészségügyi, fejlesztési, gondozási, jogi, képzési, foglalkoztatási és kulturális lehetőségekről. **Érdekvédelmi** feladatuk által próbálják a fogyatékosok életét könnyebbé tenni. Kutatásom során alapítványok, egyesületek munkájával ismerkedtem meg, és azt tapasztaltam, hogy ezeknek a szervezeteknek hatalmas szerepük lett a hátrányos helyzetben lévő emberek életében, jogaik és érdekeik megvalósításában elengedhetetlen feladatokat látnak el. Az empirikus kutatásom tapasztalatait magában foglaló III. részben bemutatok olyan civil szervezeteket, amelyek ma nagyon fontos szerepet töltenek be a fogyatékosügyben.

A civil szervezetek jogi szabályozása szempontjából a „Polgári Törvénykönyvről” szóló 1959. évi IV. törvény, az „egyesülési jogról” szóló 1989. évi II. törvény, és a „közhasznú szervezetekről” szóló 1997. évi CLVI. törvény számít fontosnak.

A közhasznú szervezetekről szóló törvény közhasznú tevékenységek közé sorolja: az egészségügyi rehabilitációs tevékenységet, a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi esélyegyenlősítését, a rehabilitációs foglalkoztatást, a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű rétegek képzésének, foglalkoztatásának elősegítését és a kapcsolódó szolgáltatásokat, a nevelést és oktatást, a képességfejlesztést, az ismeretterjesztést, valamint a kulturális tevékenységeket.

Mivel a civil szervezetek társadalmi igények kielégítésére szerveződnek, ezért tevékenységükben fontos szerepet tölt be „**A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról**” szóló **1998. évi XXVI. törvény**, amely bár általánosan és tág értelemben határoz a fogyatékosokat megillető jogokról, mégis jó kiindulópontját képezheti a civil szervezetek környezethez, kommunikációhoz, közlekedéshez, támogató szolgálathoz, egészségügyhöz, oktatáshoz, képzéshez, foglalkoztatáshoz, kultúrához és sporthoz kapcsolódó feladatainak körvonalazódásához.

II. 3. 7. A közművelődés szerepe

Dolgozatom témája szempontjából kiemelkedő helyet tölt be a fogyatékos-sággal élő emberek művelődéshez, kultúrához való joga. Az **Esélyegyenlőségi törvény** hivatott ennek biztosítására, aminek 18. §-a így rendelkezik a kultúráról: „*A fogyatékos személy számára lehetővé kell tenni a művelődési,*

sport és más közösségi célú létesítmények látogatását.” Az esélyegyenlőségi törvény ezzel elintéztnek tekinti a kultúrát.

Nem jobb a helyzet az „**Országos Fogytékosügyi Programról**” szóló **100/1999. (XII. 10.) OGY határozat** esetében sem. A kultúrával együtt szereplő sporthoz való jogok és feladatok meghatározása részletesebben történt, amit sérelmezek is. Nem azért persze, mert nem tartom fontosnak a sportot, de a kultúra, a művelődés van annyira fontos – sőt, sok ember számára fontosabb –, mint a sport. Mivel a jog nem jelöl ki irányokat, nem szab meg feladatokat sem, így csupán a közművelődési szakma lelkiismeretére tartozik, hogy teremte-e lehetőséget a fogyatékossgal élő emberek szabadidejének kulturált módon való kitöltésére, művelődésére?

Az országban járva-elve azt tapasztaltam, hogy a **közművelődés intézményei nem készültek fel a fogyatékossgal élők művelődési igényeinek kielégítésére**. Az egri Forrás Gyermek-Szabadidőközpont kerekesszékes gyerekeknek nem megközelíthető, de ugyanez a helyzet a Művészetek Házával és a Heves Megyei Művelődési Központtal is. Székesfehérvár közművelődési intézményei szintén ilyen problémákkal küzdenek, a falusi művelődési házak kilátástalan helyzetéről nem is beszélve. Az esélyegyenlőség alapja és a fogyatékossgal élők elemi joga, hogy bejussanak gyermekszabadidőközpontokba, ifjúsági és művelődési házakba, kulturális centrumokba, illetve minden középületbe. Sajnos nem valósul meg e téren az egyenlő esélyek elve. Napjainkban a fogyatékossgal élő kerekesszékesek főleg a bevásárlóközpontokba járnak, kikapcsolódás szempontjából pedig a multiplexek mozikínálata érhető el számukra – bár akkor is sok hajcihő árán –, mert a közművelődés intézményei általában nem akadálymentesek.

Az akadálymentesség problémáján kívül felmerül még a **fogyatékosokhoz értő pedagógusok, közművelődési szakemberek hiánya és a motiválatlansága** is. Helyenként vannak kezdeményezések, amelyek főleg személyes indíttatás eredményei, de országos szinten sajnos még alszik a közművelődés fogyatékosok ügyét érintő lelkiismerete. Ideje lenne már ébredni és aktivizálódni. **Kiváló példaként járhatnak elől és mutathatnak irányt** e tevékenység megvalósítására olyan közművelődési intézmények, mint például a budapesti **Marczibányi Téri Művelődési Központ**, amely a fogyatékos gyerekek életében kiemelkedően fontos dolgokat tesz meg, segítve őket az életben való minél teljesebb kibontakozásra és érvényesülésre. (A későbbiekben részletesebben is szólok a központról és az ott folyó munkáról.)

A közművelődési programok széles és értékes kínálata, az összetalálkozott emberek és az együtt eltöltött idő sokat tehetne a társadalom elfogadásában, a szemlélet pozitív változásában, és elősegíthetné az integrációt. A kulturális rehabilitáció létjogosultsága nem kérdéses, mert ez olyan terület, ahol mindenki tanulhat, kibontakozhat, fejlesztheti képességeit és készségeit,

ugyanakkor aktívan közre is működhet a fogyatékosügy érdekében. Úgy vélem, a közművelődés olyan terület, amely alapvetően biztosíthatná az egyenlő esélyeket, és a legnagyobb eredményeket érhetné el a fogyatékosok társadalmi beilleszkedésében.

Tisztában vagyok azzal, hogy problémák vannak a szükséges anyagiak biztosításával, de a kutatásom során készített interjúkból kiderült, hogy pénz mindig lehet keríteni, a közművelődési szakembereket tovább lehet képezni e speciális feladatok ellátására, eszközöket lehet szerezni, illetve józan paraszti ésszel az akadálymentesítés is megoldható. **Ambíció, elhivatottság, segítőkészség és kreativitás kell, és kezdődhet a munka...**

III. A fogyatékosággal élők képzésével és művelődésével kapcsolatos empirikus kutatásaim

A fogyatékosügyet érintő fogalmak és a fogyatékosággal élő emberekre vonatkozó jogszabályok áttekintése után empirikus kutatásba kezdtem. Érdekelt, hogy a gyakorlatban milyen mértékben valósulnak meg a törvény által deklarált jogok, milyen tartalommal tudják megtölteni a fogyatékosok életét. Az empirikus kutatás során követtem az eddigi logikai sorrendet, sorra vettem a számomra kiemelkedően fontos esélyegyenlősítési területeket, megfogalmaztam és papírra vettem tapasztalataimat.

III. 1. Esélyegyenlőség megvalósulása a közoktatásban

A fogyatékosággal született, vagy később azzá vált gyerekek esetében a rehabilitációnak minél előbb, már a nevelés, oktatás során el kell kezdődnie. Nagyon fontos, hogy ne csak az orvosi-egészségügyi problémákról essék szó a rehabilitáció kapcsán, hanem a gyerekek iskolázottsága is nagy súllyal szerepeljen a rehabilitációs folyamatban. Csak így valósulhat meg a szocializáció, amely egyenlő esélyekhez juttatja a gyermeket és megalapozza egész életét. Ha már gyerekkorában elfogadja állapotát, kortársaival elfogadtatja „másságát”, akkor könnyebben és nagyobb eséllyel indulhat az integrációban.

Véleményem szerint az integrált nevelés és közoktatás elengedhetetlen a modern társadalomban. Nem szabad senkit kortársaitól elkülönítve nevelni és oktatni, mert ezzel a fogyatékosággal élő gyereket nagymértékben a személyiségfejlődésükben károsítjuk, ép társaikat pedig megfosztjuk egy olyan tanulási területtől, ami minden bizonnyal hasznukra válna az életben. Kölcsönös tanulási lehetőségek tárháza található meg az integrált közoktatásban, bár a gyakorlat nem ennek megfelelően zajlik. Számtalan problémával küzd a magyar közoktatás, ide tartozik az integrált, illetve a fogyatékosággal élők oktatása is.

Az 1990. évi népszámlálás adatai árulkodnak a fogyatékossgal élő személyek oktatásának, képzésének alapvető hiányosságairól és alátámasztják mindezek reformjának szükségességét, hiszen az esélyegyenlőségük megteremtésének alapját az iskolázottság és a megfelelő képzettség jelenti.

Az oktatásban azonban sokféle probléma jelentkezik. A súlyosan halmozottan fogyatékos gyermekek fejlesztő felkészítését a törvény előírja, ám **hiányoznak az ellátást biztosító intézmények**, különösen a szociális területhez tartozó fogyatékos személyek nappali intézményei. A jogszabályban meghatározott fejlesztésre fordítható óraszám kevés, ami a gyógypedagógiai tanárok létszámára szintén igaz. **A jelenleginél sokkal több integrált formában működő óvodára, iskolára lenne szükség**, és pótolni kellene az olyan tankönyveket, amelyekben fogyatékossgal élő gyermekek is szerepelnek. Jelentős gondot okoz, hogy a szülőknek törvény által biztosított **joga van a szabad iskolaválasztásra, de nem állnak rendelkezésre a legtöbb iskolában a szükséges gyógypedagógiai, valamint az egyenlő hozzáférés feltételei** (pl.: akadálymentes fizikai környezet, kommunikációt és információcserét lehetővé tevő eszközök), így e jogukkal a fogyatékos gyerekek szülei gyakran nem élhetnek. Számtalanszor tapasztalható még a speciális ismeretek hiánya mind a pedagógusok, mind a szülők részéről.⁶

Miután az óvoda és az általános iskola letette a megfelelő alapokat, a fogyatékos diákoknak szintén dönteniük kell: hogyan tovább? **A pályaválasztásban a fogyatékossgal élők sokkal nehezebben lelnek jó megoldást.** Az esélyegyenlőség szempontjából fontos és **az integráció alapját jelentő oktatást fel kell készíteni a fogyatékosok állapotából adódó speciális egyéni igények kielégítésére.** Így teremtné meg az igazi szabad iskolaválasztás, illetve az esélyegyenlőség. **A közép- és felsőoktatási intézmények** többségére szintén az érzékszervi sérültek és mozgáskorlátozottak integrációja jellemző. Arányaiban a mozgáskorlátozottak kisebb számban vannak jelen, mert az őket befogadó intézményeknek költséges átalakításokat kellene végezniük, míg az érzékszervi sérült fiataloknak egy-egy eszközzel, illetve bizonyos mértékű személyi segítséggel könnyebbé tehető és megoldható az integrációja.

III. 2. Szakképzés és a...

Ha a fogyatékossgal élő fiatal közép- és felsőfokú oktatási intézményben nem tanul tovább, akkor speciális szakiskolában nyílik lehetősége álla-

⁶ Kutatásom során sajnos nem jutottam el alapfokú nevelési, oktatási intézményekbe, így a nemzeti jelentés (Magyarország 2002. p. 17–20.) alapján készítettem el a fejezetet. Ezt a hiányosságot a későbbikben pótolni fogom, mert úgy vélem, a probléma megoldását az alapoknál kell kezdeni, hogy hatékony és sikeres lehessen.

potának és érdeklődésének megfelelő szakmát elsajátítani. Az esélyegyenlősítés, a foglalkoztatás és az integráció elősegítése érdekében a Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány 1995-ben indította el a fogyatékos fiatalok rehabilitációs szakképzési programját, az EgyMásért Rehabilitációs és Szakképző Programot. Ennek célja, hogy a hátrányos helyzetű fogyatékos fiatal a komplex szakképzés folyamatában olyan készségfejlesztést kapjon – korlátozott képességeinek, adottságainak figyelembevételével és egészségügyi ellenőrzés mellett –, amellyel később a munkaerőpiac feltételeinek megfelelő, tartósan megállja helyét a munka világában, valamint képessé válik az önellátásra. A szakképző program további célja azon szakmák kiemelése, amelyeket a fogyatékos fiatalok képesek elsajátítani, elvégezni, így biztonságos anyagi jövőt teremthetnek maguknak és családjuknak. A szakképzési programokhoz tananyagok, tankönyvek, oktatási segédletek (pl. bemutató filmek) is kidolgozásra kerültek.

1997-ben jött létre a fogyatékos gyermekek szakképzésében újszerű megközelítést hozó, a **Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány** fenntartásában működő Szakképző, Speciális Szakképző Iskola és Kollégium. Jelenleg három – Nyíregyháza Központi Intézmény (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye), Balassagyarmat-Nyírjes Tagintézmény (Nógrád Megye), Bakonyszentkirály Tagintézmény (Veszprém megye) – intézményben működik a fogyatékos fiatalok képzése. 15 szakma (számítógép-kezelő, számítástechnikai szoftverüzemeltető, számítástechnikai programozó, gépíró és szövegszerkesztő, optikaüveg-csiszoló, bőrtárgykészítő, szíjgyártó-nyerges, kerti munkás, szakács, háztartásigép-szerelő, háztartási elektronikai műszerész, állatgondozó, mezőgazdasági munkás, gyorsétkeztetési eladó, cipőjavító) oktatására van engedélyük. Az intézmény újdonságát jelenti, hogy **tevékenysége három pillére épül: elősegíti a szakképzést, a komplex rehabilitációt és a foglalkoztatást (munkába állítást)**. Ennek az intézményi modellnek szükséges az egész országra való kiterjesztése, mert kollégiumi elhelyezéssel biztosítanak szakképzést olyan fogyatékos fiataloknak, akik nyolc osztály elvégzését követően nem tudtak lakóhelyükön szakképzettséget szerezni. A szakképzettség megszerzése növeli munkaerő-piaci esélyeiket, ezáltal megteremtődnek az önálló életkezdés feltételei, és a társadalmi aktivitásuk kibontakozása könnyebbé válik.⁷

III. 2. 1. Addetur Alapítványi Iskola

Az ADDETUR Alapítvány az egyetlen Magyarországon, amely középiskolát tart fenn egészségkárosodott, különösen mozgássérült fiataloknak, akik állapotuk miatt csak akadálymentes környezetben és védett körülmények

⁷ Vö. nemzeti jelentés Magyarország 2002. p. 17–20.

között képezhetők. A Marczibányi téri Mozgássérültek Állami Intézete ad otthont az iskolának, amely szintén a szakképzés, a komplex rehabilitáció és a foglalkoztatás (munkába állítás) hármas pillérére épül. Jelentőségét az adja, hogy szakmunkásképző és gimnáziumi osztályai egyaránt vannak, illetve megtalálható a munkaerő-piaci felnőttképzés kínálatában. A hospitálások során megtudtam, hogy 1991-től olyan szakmákban indítottak tanfolyamokat súlyosan fogyatékosok számára, amelyek könnyen elsajátíthatók, illetve elvégezhetők. A fiatalok az itt megtanult szakmákat hazakerülve végezhetik bedolgozói, vállalkozói, ill. távmunka keretében.

Az **intellektuális szakmák** közül főleg a számítástechnikai képzésekre és az angol nyelvi képzésekre alapoznak. A **manuális szakmáknál** a szőnyegszövők és -javítók, nőruha-készítők, parókakészítők, cipőjavítók és bőrdíszművesek képzése került előtérbe. Az intézményben szervezett szakmai képzések szervesen illeszkednek azon célvállalatok tevékenységéhez, amelyek fogyatékosok foglalkoztatását végzik. Érettségizetteknek szerveznek szoftverüzemeltetői tanfolyamot, és mindezek mellett indulnak **gimnáziumi** képzések, ahol ép és mozgássérült gyerekek egyaránt tanulnak.

Az alapítványi forma létrehozását indokolta, hogy a Marczibányi téri Mozgássérültek Állami Intézetének vezetősége akadálymentes és védett körülményeket biztosító iskolát akart létrehozni, ám az intézmény jellegéből adódóan erre nem nyílt lehetőség. Emiatt hozták létre az alapítványt, s így már az intézet oktató és képző feladatokat is elláthat. Céljukat megvalósították, sok hátrányos helyzetben lévő gyerek számára biztosítják – kollégiumi szolgáltatással kiegészülve – a továbbtanulás lehetőségét. Az épület teljesen akadálymentes. **Fontos az integráció szempontjából, hogy ép és sérült gyerekek együttes képzésével segítik elő a fogyatékossgal élők szocializálódását, a környezetük elfogadását és szemléletbeli javulását.** Az iskola jelentősége szemmel látható az integrációs folyamatban, mert a közösen töltött idő alatt az ép és sérült gyerekek megismerik, megszokják és elfogadják egymást, barátságok alakulnak ki közöttük. A másság egy idő után már semmiféle problémát nem okoz az épek számára, megtanulnak segíteni, együtt élni a fogyatékosokkal. Az iskola eredményességét mutatja, hogy a tanítás utáni szabadidejüket nagyon gyakran együtt töltik, moziba mennek, bóklásznak a bevásárlóközpontokban és csavarognak a főváros utcáin.

Az integráció szempontjából jól működik az iskola, de meg kell említeni azt a tényt is, hogy a tanítás nívója sajnos nem áll magas fokon. Ez annak következménye, hogy az iskola olyan mozgássérült gyerekek oktatását is vállalja, akik nemcsak testileg, de szellemileg is akadályoztatva vannak. Ezzel minden fogyatékossgal élő fiatal számára esélyegyenlőséget biztosítanak a tanulásban, ami egyben azt jelenti, hogy vállalniuk kell az oktatás színvonalának csökkenését. Az ép gyerekek, akik az iskolát látogatják, nem

dicsekedhetnek kiemelkedő tanulmányi eredményekkel, ők éppen a könnyebb tanulás és a kisebb követelmények miatt választják az iskolát. Ördögi kör, amiből lehetetlen kilépni. Dolgozatomban az integráción van nagyobb hangsúly – és nem a tanulás színvonalán –, így azt mondhatom, hogy az iskola sikeresnek bizonyul az integrált oktatás és a szakképzés megvalósulásában. Bizonyos, hogy az a fiatal, aki itt folytatta tanulmányait, képes lesz az életben elfogadni a fogyatékossgal élőket, nem viselkedik sértően, és főleg segíti őket, amiben kell. Így járul hozzá az iskola a fogyatékosok integrációjához.

III. 2. 2. Neumann János Számítástechnikai Szakközépiskola⁸

A különböző fogyatékossgal küzdők **integrált módon történő szakképzése országos szinten nagy gondot jelent**. Ennek szöges ellentéte a zuglói Neumann Szakközépiskola, ahol a képzés integrált rendszere példaértékűnek számít. Látássérült, hallássérült és mozgássérült fiatalok járnak ebbe az iskolába az egészséges gyerekekkel együtt. A modern kor követelményeinek felelhetnek így azzal, hogy számítástechnikai és informatikai ismereteket sajátítanak el.

1990-ben vette kezdetét az iskolában az integrált oktatás, amikor tehetséges vak fiatalokat vettek fel. Ez volt a kezdet a Neumannban, és ettől kezdve egyre több fogyatékos diákjuk van, akik a többiekkel együtt leérettségiznek, szakmát tanulnak (pl. számítógép-kezelő). Tanulás szempontjából a vakoknak van a legnehezebb dolguk, mert nem tudják használni a látóknak készült könyveket, illetve segédeszköz (laptop) nélkül nem tudnak jegyzetelni sem.

A legfontosabb eredménye az iskolának a **fogyatékos gyerekek integrációjának elősegítése. Hasznos, ha egy iskola közösségében „más” diákok is vannak**. Megismerik, elfogadják őket az ép társaik, megtanulnak igény szerint segíteni nekik. Úgy sajátítják el a másság iránti toleranciát, hogy konkrétan nem is esik szó róla.

⁸ Vö. „Minimális kedvezmény, maximális segítség” Új Pedagógiai Szemle, 2002. július

Ebben az iskolában történt meg, hogy egy egész osztály átszervezte két-napos kirándulását, mert egyik osztálytársuk vallási okok miatt nem tudott volna velük menni. Harminc gyerek alkalmazkodott egyhez, más időpontot választottak. Sok iskolában valószínűleg egyszerűen otthon maradt volna ez az egy. **Az elfogadást, a megértést és az alkalmazkodást, amit a gyerekek tanúsítottak, az iskola a fogyatékos diákjainak köszönheti. Ezt jelenti az integráció.**

III. 2. ...és a felnőttoktatás

A megváltozott munkaképességűek, azaz a fogyatékosná vált emberek képzése fontos az esélyegyenlősítés folyamatában. Találkoztam olyan emberekkel, akik nem vallották magukat megváltozott munkaképességűnek, mert eleve fogyatékossgal születtek, vagy még a munkába állás előtt váltak fogyatékosná. Számukra a tanulás és a szakképzés jelentette a fogyatékossg és a munkanélküliség csapdájából való kilábalást, képezniük kellett magukat, hogy pénzt kereshessenek, fenn tudják tartani magukat és családjukat. A baleset vagy betegség következtében keletkezett fogyatékossg elemi változásokat eredményez a sérültek életében, többek között a munkavégzés terén. Az orvosi rehabilitáció után, amikor az egyén egészségügyi állapota már megengedi, sor kerülhet a foglalkoztatási rehabilitációra. Mivel a megváltozott munkaképességű emberek gyakran nem képesek munkahelyük átalakítása nélkül korábbi munkájukat ellátni, ezért új munkahely, vagy új szakma elsajátítására kényszerülnek.

Ebben segíti őket a Munkaügyi Minisztérium, amely **1993-ban cselekvési programot** adott ki a megváltozott munkaképességű munkavállalók munkaerőpiacra történő bejutásának megvalósításához. E program feladatai közé tartozott a **nyilvántartási rendszer kialakítása, a képzési, átképzési lehetőségek bővítése és felmérések készítése**. A cselekvési rendszer olyan **dózációs rendszer** kialakítását javasolta, amelyben az állam növekvő szerepvállalása találkozik a munkaadók és munkavállalók, valamint az önkormányzatok érdekeltségével. Az **Országos Munkaügyi Központ** feladata lett olyan speciális tanácsadó szolgálat működésének kidolgozása, amely e réteg elhelyezkedésének esélyeit javítja.

Az **Országos Szakképzési Tanács** támogatásával a **Munkaerő-piaci Alap Szakképzési Alaprészből** az elmúlt években több mint százmillió forint került felhasználásra egyrészt a fogyatékos fiatalok szakképzésével foglalkozó intézmények eszközfejlesztésére, valamint ezzel párhuzamosan az államilag elismert szakképesítések programjainak fejlesztésére.

A felnőtt fogyatékos személyek esetében át- és továbbképzésre a felnőttoktatási törvény biztosít lehetőséget. A törvény létrehozta testületeit (pl. **Országos Felnőttképzési Tanács, Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Fel-**

nőttképzési Akkreditáló Testület), valamint lehetővé tette a felnőttképzés területén szakmai programok akkreditációját. A munka ebben az évben kezdődött.⁹

Az egyik legjelentősebb változás az **1985**-ben megrendezett **párizsi IV. Felnőttoktatási Világkonferencia** óta a magyar felnőttoktatásban, hogy a rendszerváltást követően a kormány létrehozta a munkaerő-piaci ügyintézésre és képzésre – tehát a munkanélküliekkel való foglalkozásra – a **Munkaügyi Szervezetet**. Ennek alszervezetei a **Megyei Munkaügyi Központok**, ill. a **Regionális Munkaerő-fejlesztő és Képző Központok hálózata** (9 képző központ működik ma Magyarországon). Mindezek létrehozására a Világbank hiteltámogatásával kerülhetett sor. A központok egész országra kiterjedően – magas színvonalú tanfolyamok által – biztosítják a munkanélküliek át- és kiképzését, a munkaerő-piaci képzést. Ilyen tanfolyamok az első szakképzettséget adó, új szakmára átképző, meglévő szaktudást korszerűsítő, azt a számítástechnikával és idegen nyelvvel kiegészítő, a munkát kereső fiataloknak pályaaorientáló és az alacsonyabb képzettségűeket felzárkóztató képzés.

III. 2. 3. Székesfehérvári Regionális Munkaerő-fejlesztő és Képző Központ

Rehabilitációs Modellközpont

Székesfehérvártól alig 15 km-re lakom, így nem volt kérdéses számomra, hol kell keresgélni a fogyatékossgal élők szakképzése után. Fejér megyében és országosan egyaránt ismert központba mentem, ahol **Petróczy Ferenc, a Rehabilitációs Modellközpont vezetője** fogadott. Tőle tudtam meg, hogy **1996**-ban adaptálta a központ a **német rehabilitációs képzési programot**, amelynek alapvető feladata a **felnőttképzés**, ezen belül a **megváltozott munkaképességű emberek oktatása. Szegregációs képzés** keretében valósítanak meg szakmai képzést, amit igénybe vehetnek mindazok, akik testi, érzékszervi fogyatékossgban, allergiás, illetve keringési megbetegedésben szenvednek, enyhe értelmi fogyatékossggal rendelkeznek, vagy rokkantnyugdíjasok, akik bizonyos feltételek mellett munkát vállalhatnak.

A szakmai rehabilitáció során a központ oktatóinak célja a megváltozott munkaképességűeket újra alkalmassá tenni olyan szakma elsajátítására, gyakorlására, ami lehetővé teszi a nyílt munkaerőpiacon való elhelyezkedést. A sérülés jellege szerint differenciált képzési igényeket kell kielégíteniük, illetve a megmaradt képességekre építve a munkaképesség fejlesztését kell megvalósítaniuk.

⁹ Vö. nemzeti jelentés Magyarország 2002. p. 19–20.

A képző központ munkatársainak lehetőségük volt az elmúlt években külföldi (osztrák és német) rehabilitációs rendszert tanulmányozni. Az így szerzett tapasztalatokat megosztják a többi képző központtal, mert céljuk, hogy a megváltozott munkaképességűek képzése, átképzése a lakóhelyükhöz legközelebbi képző központban valósulhasson meg a jövőben.

A Modellközpont **rehabilitációs tevékenységeinek** körébe tartozik:

- Orvosi, pszicho-szociális szolgáltatás;
- A speciális pályairányítás és tanácsadás;
- A pályaaorientációs és munkakipróbáló vizsgálatok elvégzése;
- A szakmai képzés; az egészségesekkel együtt képezhető megváltozott munkaképességűek képzése;
- Az egészségesekkel együtt nem képezhető egészségileg károsodottak képzése, akik szakmai rehabilitációval alkalmassá tehetők a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésre;
- Az elhelyezkedési tanácsadás és az utógondozás. Mindezekon kívül a modellközpont segíti a képző központ hálózatok szakmai rehabilitációs tevékenységeit,
- A megyei munkaügyi központok mellett működő rehabilitációs munkacsoportok munkájában való részvétel.

A megváltozott munkaképességűek szakmai képzése, továbbképzése, ezek hatékonysága attól függ, milyen előzetes tudással, felkészültséggel, tapasztalattal rendelkeznek. Az **előkészítő program** célja a választott szakirányhoz szükséges készségek fejlesztése, az általános műveltség növelése, a sikeres tanfolyami részvétel segítése és hozzájárulás a munkába állás nehézségeinek leküzdéséhez. **Fontos a felzárkóztatás, a speciális foglalkozás a hátrányok csökkentésében, s a felzárkóztató program által könnyebb a tanfolyam elvégzése, sőt a munkavállalás is.** Nagy szükség van erre, mert a rehabilitációra jelentkezők nagy részének nehézséget okoz az írás, olvasás, számolás, nem érik el az átlagos műveltségi szintet, nehézkes a társadalomban való eligazodásuk, alacsony az érdekérvényesítő képességük, rossz a kommunikációs készségük.

A képzési szakirány meghatározásánál **figyelembe veszik a megmaradt képességeket és ezek fejleszthetőségét.** A megfelelő szakma kiválasztásának alapja a teljesítménytesztekben elért eredmény, a foglalkozás-egészségügyi alkalmasság és az óhajtott szakma iránti elhivatottság. Az írás-, olvasás-, számolás- és kifejezőkészség szintjének meghatározása mellett fontos a figyelemkoncentráció, a monotóniatűrés és a tanulási hatékonyság feltérképezése is. Mindezek után az adott szakma speciális képességigényeinek vizsgálata következik, amelyet munkapróbák során térképeznek fel.

Az európai üzleti asszisztens és a számítástechnikai szoftverüzemeltető tanfolyamoknál a „bemeneti szint” feltétele az érettségi. Általános iskolai

előképzettséggel lehet jelentkezni a nyelvi képzéssel kiegészített számítógép-kezelő, a weboldalszerkesztő és a CALL-központkezelő képzésekre.

A megváltozott munkaképességű embereknek a fentiekén kívül lehetőségük van arra, hogy a **képző központ más szakmai képzéseiben is részt vegyenek. A követelmények minden tanfolyamon azonosak az ép hallgatókkal**, különbség az egyéni bánásmódban van. A tanulók képzését a legmodernebb technikai eszközökön túl, az európai üzleti asszisztens szakon ún. „gyakorlócég” teszi teljessé, amelyben élethű körülményeket teremtve sajátíthatják el majdani munkájuk alapjait. A képzés után **segítenek az elhelyezkedésben** is. A megváltozott munkaképességűek általában részmunkaidőben vállalnak munkát, van, aki a központ segítségével vállalkozást alapít.

A modellközpont által nyújtott képzések fontos szerepet töltenek be az integrációban, mert a munkaerőpiac igényeinek megfelelő tanfolyamokkal **versenyképes munkavállalókat képeznek**, akik eredményes keresőtevékenységükkel egyrészt magukon segítenek, másrészt a **társadalom szemléletén változtatnak**. Megmutatják, hogy ők is képesek dolgozni, ők sem haszontalan naplopók, hanem ugyanolyan fontos tagjai a magyar társadalomnak, mint az épek. A munkavállalás és a közösségbe való „visszatalálás” hasznosságát nagyon fontos hangsúlyoznunk, ami természetesen csak képzés, tanulás által válik lehetségessé. Az embernek egész életében tanulnia kell és érdemes, ez a fogyatékossgal élőkre mindennél jobban igaz.

A szakképzés és a felnőttoktatás feltérképezése során törekedtem arra, hogy olyan intézményeket keressek fel, ahol integrált képzés folyik. Nehéz dolog volt, mert Magyarországon ma még korántsem mondható általánosnak az integrált képzés. Azt kell mondanom, hogy a fenti példák kuriózumnak számítanak, olyan képzési helyeknek, amelyek általános elterjesztése elengedhetetlen lenne. Minden fogyatékossgal élő számára a **lakóhelyéhez legközelebb kellene speciális igényeinek megfelelő, korszerű és eredményes képzést biztosítani, hogy megvalósultnak lehessen tekinteni a képzésben való esélyegyenlőséget.**

Mindenkinek fontos a munka...

III. 3. Foglalkoztatás és az esélyek egyenlősége

A szakképzés és a sikeres vizsga után indul a munkahelyvadászat, már akinek a képzés során nem ajánlanak fel munkahelyet. A sérült emberek számára **védett munkahelyek** léteznek, és az állam a **dotációs rendszer** által igyekszik a munkaadókat a megváltozott munkaképességű dolgozók alkalmazására ösztönözni. **Az oktatás, képzés utáni lényeges pont a foglalkoztatási rehabilitáció.** Ez azt jelenti, hogy adott munkahelyen gazdasági hasznot hozó tevékenységet végeznek, azaz pénzt keresnek a megváltozott munkaképességű személyek. A munkához való viszony alapja a motiváció és a megmaradt, vagy megszerzett képesség. A megváltozott munkaképességűeket sújtja a munka- és keresőképességük elvesztése, valamint státuszuknak és presztízsüknek elvesztése, illetve gyakran a függő helyzetbe kerülés.

III. 3. 1. Agria Humán Szolgáltató Kft.

Az Eger város önkormányzata által **1993**-ban alapított kft. alapvető célja, hogy **rehabilitációs munkahelyek teremtésével elősegítse a megváltozott**

munkaképességű emberek visszatérését a munka világába, megadva ezzel számukra hasznos és termékeny életvitel lehetőségét. Főbb **tevékenységi területei** közé tartozik a textil és konfekcióvarrás; szőnyegszövés; papír- és nyomdaipari tevékenység; alkatrész-, részegyszerszerelés; dísz- és ajándéktárgy-készítés; kereskedelem; számítógépes távmunka; lakossági szolgáltatás; építő, karbantartó munkák. Jelentős a szolgáltatásaik kínálata: esernyőt, ruhát és cipőt javítanak, kárpitoznak, lakáskarbantartást végeznek, takarítanak és patyolat-fellevőhelyként is működnek. A Heves megye székhelyén lévő kft. azáltal tölt be fontos szerepet, mert a fogyatékosággal élőknek munkalehetőséget, ezáltal jobb megélhetési körülményeket biztosít.

III. 3. 2. Start Rehabilitációs Vállalat és Intézményei

A kutatásom során került kezembe a Mozgáskorlátozottak Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Egyesülete által **1988**-ban, Nyíregyházán létrehozott Start Rehabilitációs Vállalat és Intézményeinek színvonalas prospektusa. Lehetőségem sajnos nem volt, hogy személyesen is megismerkedhessek a Vállalattal, de remélem, erre még a jövőben alkalmam nyílik, mert szeretném minél részletesebben feltérképezni a fogyatékosok számára adódó képzési és munkavállalási lehetőségeket. A Start azzal a céllal jött létre, hogy értelmet és lehetőséget adjon a csökkent munkaképességű emberek életének. A vállalat már több mint 2000 embert foglalkoztat, akiknek több mint **80%-a megváltozott munkaképességű. Saját szakiskolát és regionális rehabilitációs és képzési központot működtet, ahol 10 szakmát oktatnak**, és a különböző szakmák elsajátítása után **munkalehetőséget is biztosítanak** a végzős tanulók számára. Rehabilitációs centrumuk által a foglalkoztatási rehabilitációval párhuzamosan a **szociális-mentális rehabilitációt** valósítják meg, elősegítik a lakók foglalkoztatását és felkészítését az önálló életvitelre. Fogyatékosággal élők számára szőnyegszövést, parkgondozást, számítógépes távmunkát és portaügyeletet biztosítanak.

A képzés szempontjából **fontos a speciális szakiskolájuk és szakmunkásképző iskolájuk**. A vállalat által 1992-ben alapított szakiskola és szakmunkásképző olyan tanköteles, egészségileg károsodott fiatalok kezébe ad szakmát, akiknek erre máshol nincs lehetőségük. Mivel a diákok betegségeikből adódóan nehezen közlekednek, illetve az ország távolabbi pontjairól jönnek, kollégiumot építettek számukra. Jelenleg a következő szakmákat sajátíthatják el: papírfeldolgozó, könyvkötő, nyomdai gépmester, cipész, szakács, cukrász és pék lehet a tanuló. A végzetteknek mindegy 70%-a él a Start által felajánlott munkalehetőségekkel.

III. 4. Fogytékossággal élők intézetei

Az esélyegyenlőséghez alapvetően hozzátartozik, hogy a súlyosan fogyatékos, önmagukat ellátni képtelen embereknek milyen lehetőségeik adódnak, hogy emberhez méltó életet élhessenek, emberhez méltó lakhatási körülmények között. Két különböző intézetet ismertem meg alaposabban, ahol bentlakásra is van lehetőség, és olyan komplex feladatokat (pl.: lakhatás, étkeztetés, egészségügyi, mentálhigiénés ellátás, képzési, foglalkoztatási, szabadidős lehetőségek biztosítása stb.) kell még ellátniuk, amely komoly és rendkívül összehangolt munkát igényel.

III. 4. 1. Marczibányi téri Mozgássérültek Állami Intézete

A Mozgássérültek Állami Intézetéről már esett szó az intézetben működő Addetur Alapítványi Iskola kapcsán, de az intézetek bemutatása alkalmával újra előveszem a tarsolyomból, mert a hospitálások és az interjúk készítése során sikerült alaposan megismernem az intézetet, a lakókat és a dolgozókat is. Az intézet oktatás és a szakképzés melletti másik nagy profilja, hogy a **diákok számára kollégiumot biztosít** a képzés idejére, valamint az **önálló életre nem képes, de önrendelkező módon élő idősebb emberek lakhatását** próbálja lehetőség szerint biztosítani. Ők sérültségük súlyossága miatt nem tudnának személyes segítség nélkül az intézet falain kívül élni. A Marczi – ahogyan mindenki hívja – **komplex funkciót** lát el; **szociális** (pályaalkalmassági, mentálhigiénia, utógondozás és foglalkozásszervezés), **rehabilitációs** (mozgásterápia, nevelők feladatai, sport) és **ápolás-gondozási** feladatai (egészségügyi szolgálat és szociálpedagógiai tevékenységek) egyaránt vannak. Profiljába tartozik a **beutaltak ellátása, gondozása, életvitelükhöz segítségnyújtás, továbbá oktatásuk, szakmai képzésük és foglalkoztatásuk elősegítése**. Mindezek a folyamatok a komplex rehabilitáció megvalósítása irányába mutatnak.

Az intézet igazgatója **Kogon Mihály**, aki az Országos Fogyatékosügyi Tanács titkára, valamint a fogyatékosággal élő emberek képzési és foglalkoztatási rehabilitációjának szakértője, **jelentős változtatásokat hajtott végre az intézet struktúrájában**: külön választotta a jogi, a képzési, a foglalkoztatási, művelődési területeket és mindegyik élére vezetőket nevezett ki. Ez a területi specializáció még újdonság a Marczi életében, nem is halad a tervezett ütemben és módon a munka, de látszik, hogy már valami kezdetét vette. Természetesen sosem függetlenednek e területek teljes mértékben egymástól, de a hatékony munkának valóban feltétele, hogy egy ember csak egy területen vesse be magát teljes energiával.

Az intézetben találkoztam **Deák Tündével**, aki a **képzéssel, foglalkoztatással** foglalkozik. Elbeszélgetve rádöbbsentem, mennyire sokrétű és szerte-

ágazó a munkája. Foglalkozik a fogyatékossgal élők képzésével és foglalkoztatásával. Felkutatja, meggyőzi, és fenntartja a kapcsolatot a fogyatékosokat alkalmazó munkaadó cégekkel, közvetíti a rehabilitált munkaerőt, segít a foglalkoztatással kapcsolatos problémáik megoldásában. Nem könnyű – de igen szükséges – szerepet vállal a Marcsi életében. Naprakésznek kell lennie, otthonosan kell mozognia a jogi környezetben ahhoz, hogy eredményes és hatékony munkát végezhesen.

Szintén érdekes volt számomra **Szabó Tünde** munkája, aki a Marcsi **szabadidő referense**. Tünde feladata a bentlakók és az alapítványi iskolába járó fiatalok számára a programszervezés. Elmondása szerint ez egyáltalán nem könnyű feladat, mert az épekhez hasonlóan a sérülteknek is nagyon különböző az érdeklődési körük. Munkája kezdetén egy felmérést készített, mely során 130 kérdőívet töltöttek ki az intézet lakói. Arra kellett választ adniuk, mi érdekli őket, milyen kulturális és rekreációs igényeik, elvárásaik vannak. A kérdőív legjelentősebb tapasztalata, hogy a legtöbben **nem tudtak olyan javaslatot tenni, amivel színesebbé, értékesebbé lehetne tenni az intézeti életet**. Ritkán mennek színházba, moziba, koncertre. A kirándulásokat és az országot megismerő utazásokat nagyon szeretik. Az intézetben kis létszámmal működnek **sportcsapatok** (kislabdával gurítók és a street-hokisok) és a **művészeti csoportok** (zene-, fotó-, alkotókör) is. 2002. november végén indult főzőtanfolyamuk, ahol az önálló életre felkészítés jegyében sütni-főzni tanítják a lelkesen kóstoló ifjakat.

A hospitálások során azt a következtetést vontam le, hogy a sikeres rehabilitáció bizony nem valósulhat meg a fogyatékosok motivációja, belső készítése és kitartása nélkül.

III. 4. 2. Viktória Rehabilitációs Központ

A Viktória Rehabilitációs Központba véletlenül tévedtem be még 2002. januárjában. Az **1996** óta működő székesfehérvári Viktória Központ fogyatékosok (mozgássérültek) nappali intézményeként működik. A kb. 1700 négyzetméteres európai színvonalú intézmény teljes egészében **civil kezdeményezésre jött létre**, az érintettek, azaz mozgássérültek szervezésével, irányításával, tevékeny részvételével. Az intézmény létrejöttének körülményeit, méretét, jellegét és szakmai programját tekintve ma még egyedülálló Magyarországon.

Vannak egészségügyi, szociális, oktatási és kulturális, illetve érdekvédelmi, érdekképviselési szolgáltatásaik, de kiemelt szerepe van a foglalkoztatásnak, a munkára való felkészítésnek, illetve a mozgássérültek munkába állításának. A munkára képző funkció jelentős részét átvette a rehabilitációs modellközpont.

Foglalkoztatási tevékenysége azonban megmaradt a Viktóriának, a körülöttük lévő **gazdasági környezet elfogadta** őket, mozgássérültek által végezhető munkákat adnak, amit a központban végeznek el. A számítógépterm munkatársai külső megrendelésre különböző nyomdai munkákat végeznek. Pillanatnyilag 51 alkalmazotti státusú munkatársuk van. Ebből 17-en dolgoznak az **egészségügyi, szociális területen és a működtetésben**, közülük 5-en felsőfokú végzettségűek. A központ **dolgozóinak 90%-a csökkent munkaképességű**. A most épült átmeneti, illetve tartós bentlakást biztosító otthonnál még 17 főnek, ebből 12 mozgássérültnek teremtettek munkahelyet.

A Viktória **kulturális tevékenysége** sajnos nem áll a helyzet magaslatán. Ennek oka, hogy a vezetés nem veszi a kellő mértékben figyelembe az emberek eltérő kulturális igényeit. Indult ugyan a Viktóriában **szövőtanfolyam, kerámia-agyagozó kör**, tartottak **háztartási, számítógép-kezelői és nyelvtanfolyamot** is, de ezek nem tartottak huzamosabb ideig. **Rendeztek szőtteskiállítást, szerb ételkóstolót, üvegfestés- és divatbemutatót, grafikai, montázkollázs- és fotókiállítást.** Horváth Klára, a Viktória igazgatónője szeretné *rendszeressé tenni a kulturális programokat, mivel úgy véli, a bemutatókkal „házhoz jön a kultúra”, és az alkotók, művészek sok nem mozgássérült embert is képesek becsalogatni a központba. Így rásegíthetnek kicsit az integrációra, könnyíthetik környezetük elfogadását. Ennek érdekében rendszeresen rendeznek kiállításokat és konferenciákat, valamint részt vesznek a koronázó város közéletében is.* Mindez szép és jó, de alapvető, hogy a kultúrában is demokrácia legyen.

III. 5. Amit a fogyatékossgal élők civil szervezetei tehetnek az esélyegyenlőség megvalósítása érdekében

Az előzőekben már szó esett arról, hogy a civil szervezeteknek komoly feladat jut a fogyatékossgügyben. **Komplex, integrációt segítő feladatokat** látnak el a sérült társadalom életében. Sokrétű munkát végeznek, összetett és bonyolult tevékenységet látnak el, azzal az alapvető céllal, hogy segítsenek. **Tevékenységi körük rendkívüli kiterjedtsége** (érdekvédelem, jogalkotásban való segítség, pénzügyi tanácsadás, támogatások biztosítása, egészségügyi problémák kezelése, képzési, foglalkoztatási stb.) **miatt napjainkban már elengedhetetlen jelenlétük a társadalom életében.** Kutatásom során nagyon fontosnak találtam a civil szervezetek tevékenységét: segítenek a fogyatékossgal élő sorstársaik érdekérvényesítésében, mindenféle problémáinak megoldásában, jelenlétükkel és **kulturális, közművelődési tevékenységükkel (előadásokat, konferenciákat, ismeretterjesztő programokat, tanulmányi utakat stb. szerveznek)** nemcsak **tagjaik előmenetelét,** hanem a **társadalom szemléletének változását** is előmozdítják. Nagyon

eredményes, hatékony és főleg hiánypótló munkát végeznek olyan területeken, amelyek az esélyegyenlőség megvalósításában fontos szerepet töltenek be. Az egészségügy, a jog, az oktatás, a képzés, a foglalkoztatás és a közművelődés területein egyaránt kiterjedt segítő munkát végeznek, megalapozva ezzel a magyar fogyatékosügy fejlődését. Azt kell mondanom, ha nem lennének a fogyatékossgal élőkből, családtagjaikból és segítőkiből szerveződött civil szervezetek, akkor az esélyegyenlőség és az integráció még csak említés szinten sem lenne jelen napjainkban. Fontosságukat és tevékenységük sokszínűségét a szervezetek közül kiemelt néhány példáján szeretném megmutatni.

III. 5. 1. United Way hálózat

Magyarországon jelenleg hét régióban működnek United Way szervezetek. Tevékenységük célja, hogy erősítsék a helyi közösségeket és hozzájáruljanak a szociális problémák kezeléséhez, valamint adományaikkal hozzásegítsék a helyi szinten működő nonprofit szervezeteket a hatékonyabb munkában. A United Way helyi szervezetei ennek érdekében helyi forrásokat mozgósítanak, rendszeres adománygyűjtő tevékenységet végeznek. Ezután a támogatásokat nyílt és átlátható módon, nyilvános pályázatok útján osztják szét azon szervezetek között, amelyek az adott évben meghatározott támogatási területen a leghatékonyabb tevékenységet végezték. Az adománygyűjtő és adományozó tevékenységen kívül szakmai tanácsadással segítik a hatékonyabb munkavégzést.

III. 5. 2 De JuRe Alapítvány (DRAH)

E kiemelten közhasznú szervezet 1995-ben alakult, és a fogyatékossgal élő emberek jogi problémáival foglalkozik. Az alapítvány fő működési területe:

- Az érdekvédelmi, jogvédő munkára való felkészülés;
- A képzések, tréningek, nemzetközi konferenciák szervezése;
- Az Önálló Élet mozgalom hazai népszerűsítése és fejlesztése;
- Jogi tanulmányok készítése;
- Médiakapcsolatok építése;
- Konszenzusépítés az eltérő érdekeltségű, rokkant-érdekvédelmi szervezetek és NGO-k között;
- valamint társadalmi attitűdformálás.

Tevékenységének sokszínűségét mutatja, hogy a felsoroltakon kívül **fórumokat, tanfolyamokat** (pl. szociális készségek fejlesztése, önismeret-növelés, személyi segítség, angol nyelv, számítógép-használat stb.) szervez, megrendezte az **első magyar kerekesszékes divatbemutatót**, „Közös a

világunk” című fotókiállítást, tanulmányutakat tesz lehetővé, elősegíti az **akadálymentes környezet** megvalósulását, és **publikációival** segíti a fogyatékos emberek megismerését.

III. 5. 3. A fogyatékossgal élő emberek adatbázis-szervezetei

A fogyatékossgal élő emberekből, családtagjaikból és segítőkiből alakult civil szervezetek sokrétű funkciót látnak el a politikai és a civil szférában egyaránt. Igényeik megvalósítására **kiépítették az országos szövetségeket, amelyek az egész országra kiterjedően fogják össze és segítik a fogyatékos emberek helyi szervezeteit.** A helyi szervezetek funkcióiban főképp a sérültekkel való **személyes kapcsolattartás és a közvetlen segítség** dominál, míg az országos szervezetek állami szintű feladatokat látnak el. Célkitűzések azonban alapvetően megegyeznek. Együttműködnek más fogyatékosokat képviselő civil szervezetekkel és az állam intézményeivel.

A fogyatékossgal élők országos szövetségei: **MEOSZ, ÉFOÉSZ, MVGYSZ és a SINOSZ.** (Dolgozatom során az első kettővel kerültem kapcsolatba, így ezeket az országos szövetségeket mutatom be részletesebben.)

III. 5. 3. 1. *Értelmi Fogyatékosok és Segítők Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ)*

Az egyesület húsz éve alakult az értelmi akadályozottsággal élő személyek, családtagjaik, gyógypedagógusok és segítő szakemberek önszerveződésével. **Jelenleg 27 önálló jogi személyiségű tagszervezet, 26 helyi csoportja és 20 000 tagja van országszerte.** A szervezet az értelmi fogyatékosok és családjuk érdekeinek védelmével és jogi problémáival (gondnokság, gyámság, járadékok, állampolgári jogok stb.) foglalkozik. Valamint tanfolyamokat biztosítanak szülőknek és sérülteknek, jogi és életvezetési tanácsadást tartanak, szabadidős programokat és rendezvényeket szerveznek, és ismeretterjesztő kiadványokat készítenek.

Kiemelt feladatának tekinti az általa **képviselt célcsoport érdekeinek feltárását és érvényesítését, helyi és állami döntéshozó mechanizmusokon keresztül** (a szövetség elnöke tagja az Országos Fogyatékosügyi Tanácsnak, mely az Országos Fogyatékosügyi Program kidolgozója volt). A szövetség **szociális, oktatási, egészségügyi és kulturális szolgáltatásokat** biztosít, széles körű **információnyújtást és ügyintézkést** végez. Az általuk szervezett országos rendezvények, művészeti és sporttalálkozók, táborok, konferenciák az értelmi sérült emberek társadalmi integrációjának elősegítése jegyében zajlanak.

Nemzetközi tapasztalatokhoz a Inclusion Internationalben és European Disability Forumban betöltött tagsága révén jut hozzá. E tapasztalatok hazai alkalmazásának érdekében együttműködik alapítványokkal, segítő kezdemé-

nyezésekkel, korai fejlesztő központokkal, óvodákkal, iskolákkal, munkahelyekkel és ellátó intézményekkel.

III. 5. 3. 2. Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége (MEOSZ)

Az 1981-ben alakult országos szövetségnek alapvető szerepe van a **mozgássérültek tájékoztatásában, aktivizálásban és szemléletük formálásában**. Több jelentős kezdeményezést tettek az elmúlt évek során, melyek változást eredményeztek a mozgássérültek és a társadalom életében.

Tevékenykednek az **esélyegyenlőség**, a megfelelő **rehabilitáció**, a **szociális biztonság** érdekében. A szövetség jellegéből adódóan aktív harcot folytatnak az **akadálymentes környezet** megvalósítása érdekében. Az esélyegyenlőség megteremtésére törekednek az egészségügy, a közlekedés, az építészet, a technikai eszközök, az oktatás, a foglalkoztatás, a kultúra, a sport, az emberek szemlélete, az anyagi, pénzügyi, az intézményi és a jogi feltételek terén.

A célok elérésében segít, illetve tevékenységének komolyságát mutatja a szervezet kiterjedtsége, hiszen **30 kilométeres körzetben minden mozgássérült ember eljuthat a MEOSZ helyi szervezetéhez**. Jelentős sikereket könyvelhetnek el a jogalkotás, az akadálymentesítés és az állami támogatások tekintetében.

Helyi egyesületeik **különböző szolgáltatásokkal** állnak tagjaik rendelkezésére: tanácsadás, ügyintézés, klubfoglalkozások szervezése, hazai és külföldi kirándulások, segélyezés, üdültetés, néhány helyen szállító- és házi segítőszolgálat működtetése. Foglalkoznak munkaközvetítéssel, helyenként képzéssel is.

A klubok programján színház-, múzeumlátogatás, előadások szervezése, vetélkedők, sportrendezvények, baráti találkozók, bálók és a különböző jeles napokhoz (karácsony, szilveszter stb.) kapcsolódó egyéb rendezvények szerepelnek.

Hagyományos rendezvényeik az évek során: Mozgáskorlátozottak Nemzetközi Tábora Siófokon; Mozgássérült Gyermek és Szülei Tábora Szolnokon; Alkotó Mozgássérültek Találkozója Nagykörösön; Ifjúsági Tábor Tatán, Camping Találkozó Debrecenben; Nemzetközi Fotó- és Színesdia Kiállítás és Pályázat Szolnokon (MONFODI); a nemzetközi ART fesztivál. Minden évben megemlékeznek a rokkant személyek napjáról.

Egyre intenzívebb képzést folytatnak a szervezetben munkálkodó alkalmazottak és társadalmi aktivisták számára, hogy sokirányú tevékenységüket ne csak lelkesedéssel, önzetlenséggel, hanem egyre gyarapodó hozzáértéssel végezzék.

III. 5. 4. 1. Az Önálló Élet Mozgalom (Independent Living)

A mozgalom az Amerikai Egyesült Államokban született meg 1968-ban, és fokozatosan terjedt el az egész világon. Képviselői szerint a hagyományos rokkantszerep passzivitásra kényszeríti a szellemileg ép, felnőtt mozgássérült embert, aki így elszenvedője a történéseknek, és nem aktív szereplője saját életének. Az intézetekben döntenek róluk és helyettük. Ám amint kikerülnek, az ő felelősségüké válik testük, sorsuk irányítása, miközben nem adatott meg számukra a tanulás, az önálló életvitel kialakításának, a segítőik megszervezésének lehetősége.

Az Önálló Élet Mozgalom elutasítja azt a szerepet, amelyben elveszik a cselekvés és a felelősségvállalás lehetőségét a személyi, családi, társadalmi és foglalkozásbeli viszonyaikban, és ezzel kiszolgáltatottá teszik, függő helyzetbe kényszerítik őket, azaz megtagadják személyi jogaik kiszélesítését, életben való részvételüket. Alapelvük, hogy az ép társadalom a felmerülő és általuk konkrétan megfogalmazott igények szerint segítse őket.

III. 5. 4. 2. Mozgássérült Emberek Önálló Élet Egyesülete (ÖNÉ)

1977-től sorra alakultak meg hazánkban a mozgássérültek egyesületei. Ezeket maguk a mozgássérültek hozták létre egymás segítésére, a közös érdekek védelmére és képviseletére. Felismerték azt a tényt, hogy **szervezett keretek között jobban tudják egymást tájékoztatni a lehetőségekről, és a megélt tapasztalatok alapján hitelesebb tanácsokat tudnak egymásnak adni. Egységesen fellépve pedig hatásosabban képviselhetik közös érdekeiket.** Egyesületi keretek között maguk is tevékenykednek saját érdekeikért, így maguk irányíthatják sorsukat, cselekvő részesei saját életüknek. Nemcsak segítséget kapnak, hanem adnak is.

Az Önálló Élet Mozgalom hatására Az Önálló Élet Egyesületet **1995**-ben hozta létre 30 fiatal kerekes székes mozgássérült. Legfőbb célkitűzésük a legsúlyosabb állapotú mozgássérültek esélyegyenlőségi feltételeinek elősegítése. Az **önrendelkezésen alapuló önálló élet** elsősorban az egyén szuverén döntésétől függ, és nem a mozgássérültség fokától. Olyan állapot, amelyben a fogyatékossággal élő ember saját kezébe veszi életének irányítását azzal, hogy önmaga hoz döntéseket és azokért felelősséget vállal.

Az ÖNÉ tevékenységei mutatják, milyen sokat tesz a társadalom szemléletének pozitív befolyásolásában. Hatékonyságuk alapja: az önkéntes és segítő szándékú munka.

Az egyesület tevékenysége:

Baleset-megelőzési és tudatformáló előadásokat tartanak általános iskolákban nem sérült diákoknak. Ezek az előadások a másság elfogadását, a

mozgássérültek élethelyzetének bemutatását (tanulás, munka, gyermeknevelés, közlekedés stb.) valamint a kommunikáció és a segítő szándék fontosságát hangsúlyozzák. Felhívják a figyelmüket arra, hogy az épített környezet mekkora akadályt jelent számukra, valamint az órák végén beleülhetnek és kipróbálhatják a kerekesszéket. Fontosak ezek az előadások, mert a gyerekek megismerhetik a kerekesszékeseket, akiknek a jelenléte mélyen megérinti a nebulókat. Nyíltan, gátlások nélkül teszik fel kérdéseiket, melyekre őszinte válasz érkezik. Ezzel a kölcsönös párbeszéddel segítik elő az ÖNÉ tagjai a gyerekekben azt, hogy képesek legyenek a másság elfogadására. Ilyenkor mindig fontosnak tartják elmondani, hogy a boldogság nem két láb vagy négy kerék függvénye. Mindenki magában hordozza a boldogságot, csak meg kell találni és értékelni.

Mint a legfőképpen érdekelt **harcolnak Budapest akadálymentesítésért**. Felvették a kapcsolatot a kerületi önkormányzatokkal, és folyamatosan keresik az optimális megoldásokat építészeti és anyagilag egyaránt. A fogyatékosok esélyegyenlőségi törvénye értelmében 2005-ig kell megoldani az akadálymentesítési programot, ám 2002. december 3. óta ennek valószínűtlenségéről mindenki értesülhetett.

1998-tól működött az **ÖNÉ Sorstársi Tanácsadó Irodáját**, amit gyakorlati és lelki gondjaikkal kereshetnek fel a mozgássérült emberek és családtagjaik. Sokszor találkoznak olyan esetekkel, amikor a család nem tudja például, hogyan viszonyuljon sérült családtagjához: kényeztesse sok-sok szeretettel, vagy bánjon vele úgy, ahogy általában szokás a nem sérültekkel.

A **Révész Szolgálat**ként ismert tevékenységük a sorstársi tanácsadásnak egy olyan speciális formája, amikor az egyesület tanácsadói hetente négyszer, személyesen keresik fel a rehabilitációs intézetekben fekvő, baleset következtében nemrégiben fogyatékosná váló embereket. Alkalmakként 3-4 frissen sérült emberrel beszélgetnek, és próbálnak segítségükre lenni különböző problémáik megoldásában. Információkat adnak a kerekesszék, a segédeszközök használatáról, öltözködésről. **Saját példájukon keresztül próbálják elfogadtatni velük megváltozott helyzetüket.** Igyekeznek meggyőzni őket, hogy így is érdemes élni. Lehet, sőt érdemes új célokat kitűzni maguk elé, hiszen a környezetük is csak úgy tudja elfogadni őket, ha saját magukat el tudják fogadni. Felhívják a figyelmet arra is, hogy történjen bármi is az életükben, mindig van lehetőség az emberhez méltó életre.

Dolgozatom utolsó részében a kultúra és a művelődés szerepét, és az általuk megvalósítható eredményeket mutatom be. A kultúra fontosságát hangsúlyozzák az alábbi fényképek, amelyeket egy svájci rehabilitációs intézetben készítettem. (Svájcban a rehabilitáció és az esélyegyenlőség megvalósulása a magyarországi állapotot messze felülmúlja, rengeteget tanulhatnánk tőlük.) Remélem a képek megtekintése és az utolsó rész elolvasása után sen-

kiben sem marad kétséges, hogy érdemes-e a fogyatékossgal élő emberek számára kultúrát közvetíteni, illetve mindent megtenni annak érdekében, hogy ők maguk szabadon bontakoztathassák ki kulturális tevékenységeiket.

III. 6. A közművelődés és a szabadidős tevékenységek funkciója az esélyegyenlőség megteremtésében

Fogyatékossgal élő emberekről manapság egyre többet hallunk. Sok helyen megjelennek, hangot adnak véleményüknek, nemtetszésüknek. Gondoljunk a **2002. december 3-i Parlament előtti demonstrációra**, amikor a kormánynak átadták kérelmüket. Ezzel a kérelemmel a rehabilitáció jogi vonatkozásai váltak hangsúlyosabbá. Előtérbe került a 100/1999. (XII.10) OGY határozatban foglalt Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtásának, ennek szankcionálásának, valamint az 1998. évi XXVI. törvény rendelkezéseinek, az akadálymentes épített környezetnek és a fogyatékos szakemberek alkalmazásának szükségessége.

A kultúra és művelődés jelentőségére, a kultúraközvetítők feladataira és tevékenységük várható eredményeire törvényi szabályozásban még nem hívták fel a társadalom figyelmét. Dolgozatom korábbi fejezeteiben annak érzékeltetésére törekedtem, hogy mennyit tehetne, milyen funkciókat kellene ellátnia az andragógiának, a közművelődésnek a fogyatékosok oktatásában, képzésében, foglalkoztatásában, azzal a céllal, hogy megteremtse az esély-

egyenlőséget, lehetővé tegye az integrációt. Az esélyegyenlősítés szintén elemi területe a művelődés és a kultúra.

Három, fogyatékossgal élő emberekből álló művelődési közösség bemutatásával szeretnék rámutatni, milyen sokféle lehetőség rejlik a művelődésszervezők számára e területen. A csoportok bemutatását szükségesnek érzem, mert hazánkban sajnos még nem számítanak általánosnak. Szeretném, ha e közösségek példáján felbuzdulva, hasonló és még számos más jellegű fogyatékosokból álló művelődési közösség alakulna és maradna életben. Többek között az sem titkolt szándékom ebben a fejezetben, hogy a főiskolát elvégző, munkát kereső hallgatótársaimnak – érdeklődésük és képességeik függvényében – ötleteket adjak az elhelyezkedésre, és olyan életcélokat sugalljak, amelyek biztosíthatják megélhetésüket, szakmai előmenetelüket és mindemellett örömeiket is lelik benne. Kutatásom során úgy tapasztaltam, hogy a fogyatékosügyben nagy szükség van képzett, lelkes és elkötelezett fiatal munkaerőre, segítőkire. A nálunk még modellértékűnek számító művelődési közösségek bemutatása révén azt is szeretném hangsúlyozni, hogy Európához és az emberi esélyegyenlőség elvéhez közeledve számos feladatot kell megoldanunk, rendkívül nehéz, ám mindenképpen gyönyörű és hálás munka vár ránk.

III. 6. 1. 1. Marczibányi Téri Művelődési Központ: „Nyitott ajtó” program

A fogyatékossgal élők művelődési és kulturális igényeinek kielégítésére egy hagyományos művelődési központban is adódhat lehetőség. A fogyatékosokat érintő kulturális programok megvalósításáról nincs törvényi szabályozás, így az egyes intézményekre és a munkatársak elkötelezettségére van bízva, mit tesznek az ügy érdekében. A budapesti **Marczibányi Téri Művelődési Központ fogyatékos gyerekekkel kapcsolatos tevékenysége példamutató.**

1989-ben született meg a magatartás- és viselkedészavaros gyerekeket integráló színjátszó csoport gondolata, majd **1993-ban Németh Katalin** – a jelenlegi igazgatóhelyettes – adta az ötletet, hogy legyenek különböző fogyatékossgal élőket integráló csoportok, melyek nemcsak összetételükben, hanem művészeti tevékenységükben is sokféle képet mutatnak. Ezek az előzményei az **1993-ban létrejött „Nyitott ajtó” programnak**, amelynek keretében foglalkoznak magatartás-, viselkedészavaros, illetve komolyabb értelmi vagy halmozottan fogyatékos gyerekekkel is. Ez a program a központ életében és szakmai körökben egyaránt jelentős. **Művészetterápiás fejlesztő programot** jelent középsúlyos értelmileg sérült és halmozottan fogyatékos fiatalok számára. Felismerték, hogy a művészetet nemcsak szó-

rakoztatásra alkalmazhatják, hanem a sérült fiatalok körében **személyiségük alakítására, fejlesztésére** is.

A foglalkozások során a beszéd, a mozgás, a gondolkodási funkciók gyakorlása és összekapcsolása kerül előtérbe. A csoportos játékok, feladatok szellemi erőfeszítésre, koncentrációra készítetik a résztvevőket, így a részképességeik, önismeretük, csoporttudatuk fejlődik. Megkönnyítik a kapcsolat-teremtést, gazdagítják a kifejezőkészséget, és hasznos kommunikációs készségek gyakorlására nyújtanak lehetőséget a játékok. **A fogyatékossgal élők társadalmi integrációjának elősegítésében igen jelentős szerepet játszanak a művészeti jellegű tevékenységformák.** A művészeti foglalkozások előtérbe helyezik az intellektuális úton nem megközelíthető személyiségelemeket, mint például a kreativitást és az érzelmeket.

A program kulturális-művészeti értékeket közvetít azok számára, akik fogyatékossguk miatt akadályozottak ezek megtapasztalásában, elsajátításában. Csoportos művészetpedagógiai eszközökkel lehetőséget kívánnak teremteni arra, hogy a fogyatékos gyermekek aktív részesei legyenek fejlődésüket segítő kulturális foglalkozásoknak. **Képességeiket fejlesztve, önki-fejezésüket gazdagítva szeretnék segíteni őket a társadalmi integrációban és szocializációban.** Az ilyen típusú művészetpedagógiai fejlesztő foglalkoztatásra széles körben szükség van, ezt bizonyítja, hogy közel 100 intézetben és családban nevelkedő gyermek vesz részt a programban, azaz látogat el kedd délutánonként diákokthonokból, iskolákból, szociális foglalkoztatókból és kisebb létszámban családi környezetből. Mindenképpen **pozitív azon feltételek megteremtése, melyek révén a fogyatékossgal élők ki-léphetnek megszokott életterükből, találkozhatnak kortársaikkal és a felnőttekkel, valamint lehetőségük nyílik személyes kapcsolatok kialakítására és fenntartására.** Az állami gondoskodásban lévő fiataloknak mindezekre általában nincs lehetőségük, a társadalomba való beilleszkedésre pedig nincs sok esélyük az adott körülmények között.

A színvonal megtartásához és a foglalkoztatások körének bővítéséhez szükséges anyagiakat, illetve a foglalkozásvezetők tiszteletdíját pályázatok útján szerzi a művelődési központ. A „Nyitott ajtó” programot 1995 óta támogatja a **Soros Alapítvány**, így térítésmentesen látogatható. Támogatást ad még a Nemzeti Kulturális Alap, a II. kerületi Önkormányzat Szociális Bizottsága és a COIN SERVICE KFT.

A központnak két nagy profilja van, az egyik a **táncház és dramatikus játszóház.** Ez utóbbiba a pszichoterápiás mozgáscsoport (**pantomim**) és az animációs (**báb**) csoport tevékenységei tartoznak bele. Mindezek szellemi erőfeszítésre készítetik a résztvevőket, és bizonyos fokú önismereti fejlődést eredményezhetnek. Fontos eseménynek számítanak a szereplések, így örömmel zajlik minden felkészülés. Újabb elem a szintén pszichoterápiás

alapokon nyugvó **fotózás**, amely nemcsak a fotóklub életének dokumentálását szolgálja, hanem a kreatív tevékenységek (amelyek eddig is jelen voltak: festés, agyagozás és bábkészítés) lehetőségeit bővíti, illetve olyan világot tár fel, ami eddig misztikus és csak a nem fogyatékosok számára volt hozzáférhető.

A másik profilt a képzőművészet, a kézműveskedés, azaz **az alkotókör** jelenti. A létrejött alkotásokat a központban rendezett kiállításokon nézhetik meg az érdeklődők.

A fent említett foglalkozásokon sérült és ép gyerekek egyaránt részt vesznek. Nyaranta egyhetes integrált napközitábort szerveznek, egész napos kézműveskedéssel a repertoáron. A tábor zárásaként kiállítják a műveket. A kiállításokat, bemutatókat, előadásokat és a foglalkozásokat a művelődési központban szervezik meg, mert itt minden személyi-technikai feltétel adott.

A központban a legfontosabb érték a működés és az együtt eltöltött idő, ennek jegyében kéthetente a fogyatékos és az ép gyerekek integrált táncházban vehetnek részt, ahol néptáncot tanulhatnak, népmeséket, népdalokat és népszokásokat sajátíthatnak el. Emellett nagyon kedvelt az alkotókör, ahol kézműves foglalkozások alkalmával természetes és modern anyagokkal, különleges és hagyományos technikákkal egyaránt dolgoznak. A foglalkozások nagy részét a kreatív alkotómunka, a létrehozás öröme tölti ki. Festmények születnek, gyurmázott figurák, bábok. Kiállítások jönnek létre, s ezek a műrecek díszítik az értelmi fogyatékos fiatalok otthonát.

Minden foglalkozáson részt vehettem, és csodálattal néztem, hogy a foglalkozásvezetőknek sikerül elérniük a **fogyatékos és az ép gyerekek együttműködését**, a munkájuk legkomolyabban vételét és azt, hogy élvezik egymás társaságát, megbarátkoznak a mássággal, sőt mi több, elfogadják egymást olyanak, amilyenek. Úgy gondolom a program és a részt vevő szakemberek tevékenysége rendkívül hasznos az integráció folyamatában, s nem szabad ezeket a sérült gyerekeket elkülönítve nevelni, oktatni, foglalkoztatni és a művelődési lehetőségeket az épekkel együtt kell biztosítani számukra. Tudatában kell lennünk annak, hogy ez az összetett folyamat **nemcsak a fogyatékosoknak hasznos, tulajdonképpen segíti az épek egészséges szemléletének, értékrendjének és szociális érzékenységének kialakulását is.**

A központ által biztosított, és kedvelt kulturális programok közé tartoznak még a **koncertek, a vetélkedők, a hagyományőrző ünnepek és a színházi előadások.**

Meghívót kaptam egy keddi **színházi előadásra: „A csillagszemű juhász”**-ra. A központot látogató értelmi sérült 50-60 gyermek és ép kortársaik számára egyaránt értékes színházi előadásokat szerveznek rendszeresen. 2002. október 29-én tehát én is a gyereksereg között ültem, bábelőadást néz-

tem. Egyszerű, ugyanakkor látványos műsor volt. A szereplőket egy személyben eljátszó művésznő játékával, ötletes kellékeivel érthetővé tette mindenki számára a mesét. **Úgy játszott és beszélt, hogy a sérültek is megértették.** Együtt izgultak a szereplőkkel, nagyokat nevettek a tréfás jeleneteken. Az általános előadásoktól csak annyiban különbözött, hogy hangosabban adtak hangot véleményüknek, vagyis hangosabban és hosszabban nevettek. Amint az épek között is szokás, bele-beleszóltak a mesébe. Hosszabb ideig tartott, mire megértették az elhangzottakat, de a reakció sosem maradt el. Végig figyelemmel kísérték az előadást, nem kellett fegyelmezní senkit. A bábok csetlése-botlása közérthető és rendkívül szórakoztató volt számukra, így egy-egy hangosabb nevetés még sokáig hallatszott a teremben.

A Marczibányi Téri Művelődési Központ szervezi, bonyolítja és otthont ad a programnak, **befogadja** – még ha csak pár órára is – **a sérült gyerekeket, akik bizony sok gondot okoznak a központ munkatársainak.** Letekezrik az összes papírt a mosdóban, rácsimpaszkodnak és leszakítják a csapot, szétszerelik az aulában lévő nyilvános telefont. Mindig van valami probléma, erőteljesen megérzi a központ a sérült tömeg jelenlétét, de eddig elő tudták teremteni a javítások költségét, mindig volt keret, hogy mindent helyreállítsanak. A dolgozók takarítanak, szerelnek a gyerekek után, és **nem hagyják abba a munkát, mert arra gondolnak, ha a Marczibányi térre nem jöhetnének, akkor vajon hová mennének?!** Hetenkénti rendszerességgel nem sok kulturális intézmény fogadna ilyen létszámban szellemi fogyatékos gyerekeket. A program elindításában, koordinálásában és működtetésében Juszcák Zsuzsának volt nagy szerepe, s a „Nyitott Ajtó”-t nemrég Pilinger Zsuzsa vette át.

III. 6. 1. 2. Marczibányi Téri Művelődési Központ – KAKTUSZ CSOPORT

A Kaktusz csoport immár **15 éve működik a Marczibányi Téri Művelődési Központban.** A csoport vezetője **Juszcák Zsuzsa**, aki szívén viseli a fogyatékosággal élő gyerekek sorsát, ezt sokéves tevékenysége – a „Nyitott Ajtó” program szervezése és lebonyolítása is – prezentálja. Zsuzsa foglalkozását tekintve gyógypedagógus és drámapedagógus. A program kezdetétől foglalkozik a sérült gyerekek művészetpedagógiai fejlesztésével.

A csoport 15 főből áll, harmadrésze értelmi fogyatékos, a többiek egészségesek. Az egészségesek jelentős húzóerőt képviselnek, így segítik sérült társaik fejlődését. A fogyatékosággal élő gyerekek integrációja szempontjából nagyon fontos az ilyen típusú művelődési forma, mert a halmozottan sérült gyerekek – köztudottan zárt rendszerű – szociális otthonokban laknak, így nincs lehetőségük ép társaikkal találkozni. A fentiek mellett kedvezőtlen szociális helyzet jellemzi őket, azaz a Marczibányi Téri Művelődési Központ

ingyenes kínálata nélkül valószínűleg nem lenne lehetőségük szabadidejüket esztétikus környezetben, alkotó módon úgy eltölteni, hogy egyúttal társadalmi beilleszkedésük esélyeit is növeljék.

1989-ben – négy évvel a „Nyitott Ajtó” program előtt – alapították meg a fogyatékosokat integráló színjátszó csoportot, amelynek **célja, hogy művészeti kifejezőeszközt adjanak sérült gyerekek kezébe, akik a közösségbe valamilyen ok miatt nem tudnak beilleszkedni. Ezzel önkifejezési lehetőséget biztosítanak, segítenek megtalálni a hangot a külvilággal, és pozitívan befolyásolják a környezet elfogadását.** Megmutathatnak valamit magukból a gyerekek, amire joggal büszkék, amit elismer, és értékesnek talál a többségi társadalom. A színjáték, a színjátszás nagymértékben alkalmas eszköz, mert játékosan fejleszti a személyiséget.

Juszcák Zsuzsa kevésnek találja a kedd és csütörtök délutáni 2-2 órát, mert sok időt elvesz, mire egymásra hangolódnak. Ebben a bemelegítésben mindig van egy kis mozgás, beszélgetés, figyelemfelkeltés, memóriafejlesztés és koncentráció gyakorlat. Jó a gyerekeknek, mert más irányból veszi őket igénybe, mint az iskola. Itt lassabban is jöhet a válasz, és bármit felelhet, minden jó, a fantáziájára van bízva, hogyan old meg egy-egy feladatot. Csak a fantáziája, az ügyessége és a kreativitása szab határt annak, mennyire meri a testével, a beszédével kifejezni azt, amit ő az adott szituációról gondol, vagy amit az adott helyzetben megél.

Többször alkalmam nyílt találkozni és beszélgetni Zsuzsával, valamint a Kaktusz foglalkozásain hospitálhattam. **Nagyon érdekes és hatékony a munka, a gyerekeket mindig sikerült teljes mértékben összhangba hozni egymással.** Zsuzsa elmondása szerint még **sosem okozott konfliktust a gyerekek állapotából adódó másság.** A csoportban való részvétel tulajdonképpen **önkéntes vállalkozás az egészséges gyerekek részéről**, mert ők tudják milyen csoportba mennek, milyen hasznos tevékenységben vesznek részt. Zsuzsa mindenkit előre tájékoztat, de aki csak 10 percet is eltölt közöttük, tisztában lesz vele, mivel vannak akár viselkedésbeli, akár gondolkodásbeli problémák.

„Azt gondolom, ez a foglalkozás az épeknek olyan tanulási terület, ami biztos, hogy hasznukra válik. Itt emberséget tanulnak. Akinek van a családjában vagy az osztályában sérült, már megtapasztalta, de van, aki itt kerül először kapcsolatba fogyatékosokkal.”

A Kaktusz lényege, hogy együtt vannak az ép és a fogyatékos gyerekek. Fontos továbbá, hogy ne kényszerből vegyen részt a foglalkozásokon, különben hitelét veszti a játéka, nem képes fegyelmezni magát és megnehezül beilleszkedése is. Örömet kell lelnie a játékban. Szabadon dönthet és reagálhat az adott szituációban a szerinte megfelelő drámajátékkal. A foglalkozás

sokat segít abban, hogy elfogadják magukat és másokat is, sőt mi több, ma már erősen kötődnek egymáshoz.

*A Kaktusz életében az előadás nem cél, csupán eszköz.
Igazi cél az együtt töltött idő, a folyamatos játék és az alkotás. A játékból egyszer csak valami maradandó alakul ki, ami örömmel tölti el mind a fogyatékos, mind az ép gyerekeket.*

A gyerekeknek Zsuzsa azt a feladatot adta, hogy jelenítsék meg úgy a szomorúságot, ahogyan ők képzelik. Bármilyen pozíciót felvehettek, minden megoldás jó volt. Fokozatosan kapcsolódtak be a játékba: volt, aki a kapott jegy miatt szomorkodott, volt, aki a halállal jelenítette meg a szomorúságot. Így kapott más és más jelentést a szituáció.

A Kaktusz nem tekinthető kizárólag színjátszó csoportnak, problémamegoldó összejövetel is egyben. Az élet különböző területein adódó problémákat beszélnek meg, és közösen próbálnak megoldást találni. Egyaránt napvilágra kerülnek a fogyatékossgal élő és az ép gyerekek félelmei, szorongásai is. Körben leülnek a szőnyegre, halk zene szól. Bárki bármit mondhat, mindig van, aki figyel rá, segít a probléma kezelésében.

Erre a meghitt, bensőséges kapcsolatra, úgy vélem, lehet építeni, így ki-küszöbölhető a megbélyegzés, az előítéletek megszületése. Efféle foglalkozások során lehet jóra és emberségre nevelni a felnövekvő generációt, elfogadtatni a másságot, és elősegíteni, hogy a másság is képes legyen elfogadni, elfogadtatni önmagát.

III. 6. 2. Kapernaum Csoport

A fogyatékossgal élő személyek életében a hitnek, a vallásnak még nagyobb szerep juthat. Reményt, segítséget és erőt merítenek az evangéliumból, a Biblia történeteit olvasva kitartást és küzdeni tudást sajátítanak el. A sérültek a lelki és a fizikai segítség terén egyaránt segítőre találtak az egyházakban, hiszen ahol tudnak, segítenek a bajba jutottakon és a nehéz, hátrá-

nyos helyzetű embereken. Elég megemlíteni a Bárka nemes és szép tevékenységét, ahogyan közvetlenül segíti a sérülteket és ösztönzi a társadalmat a fogyatékossgal élők teljes elfogadására.

Csoporttársam, **Avar Csenge** segítségével jutottam el a Kapernaum Csoporthoz, amely a **budapesti Pasaréti Református Gyülekezet**hez tartozik. **Keresztyén szolgálat halmozottan sérült fiataloknak**, akiknek mozgássérültségük mellé más fogyatékossg is társul, mint például beszédképtelenség, értelmi fogyatékossg, siketség stb. A Kapernaum Csoport keresztyén non-profit szervezet, amely adományokból tartja fenn magát. A csoport 1993-ban alakult és 1997-ben vált alapítvánnyá, így teremtették meg az adományozás formális keretét.

A csoport alapítója és vezetője, Bartókné Lutár Barbara, készségesen rendelkezésemre állt az interjú készítésekor, bemutatta a csoportot, céljait, eddigi tevékenységüket és megosztotta velem mindazt, amit számára a csoport jelent. A csoport ötletét Isten munkálta ki Barbarában. Foglalkozása gyógypedagógus, halmozottan sérültekkel foglalkozik, s a csoport megalakítása előtt már rendszeresen nyaraltatta is őket. Egy alkalommal az összes tábori segítő a református gyülekezetből került ki. Az így összetalálkozott hívők **bibliaórát** tartottak a gyerekeknek, akik nagy érdeklődést mutattak, rengeteg kérdésük volt a bibliai történetekkel kapcsolatban.

Kezdetben csak 6-7 mozgássérült gyerek volt tagja a csoportnak, bár már ekkor is kellett volna autók a szállításhoz. Sok gondjuk volt, melyek szépen folyamatosan megoldódtak, Isten segített. Egy házaspári csendeshéten meséltek a csoportról és a közlekedés nehézségeiről. Ekkor egy 7 gyermekes házaspár felajánlotta, hogy a hétvégékre kölcsönadják kisbuszukat. *„Isten akarata volt – véli Barbara –, és Isten abban is segített, hogy minden programunkra elég segítő jelentkezik.”*

Céljuk és elsődleges szempontjuk az, hogy a fogyatékos gyerekek és fiatalok is megismerjék Jézus Krisztust. „Azt látom, az emberek problémáira, azokra a keserűségekre, amelyek bennük élnek, a megoldatlan kérdésekre az evangéliumban találnak választ. **Az életüket nem tudjuk megváltoztatni, lakást és pénzt sem tudunk adni, de a lelki békesség megszerzésében segíthetünk. Abban, hogy képesek legyenek elfogadni a sérültségüket, megbékélni magukkal és az élettel.**”²¹

A Kapernaum szolgálata abban áll, hogy vasárnap istentiszteleten vesznek részt a fogyatékosokkal, utána közösen megebédelnek, és délután olyan programot szerveznek, amit a gyerekek szeretnének. Ebbe belefér minden: a kulturális programoktól kezdve (színház, mozi, hangverseny, egyéb szórakozás) a kirándulásokon át egészen a közös nyaralásokig minden.

²¹ Az idézetek Bartókné Lutár Barbarával készített interjúból származnak.

„Fontos, hogy megismerjék a világot, és részt tudjanak venni olyan dolgokban, amelyekben eddig nem volt lehetőségük. Az integrációban, a társadalom elfogadásában sokat segít, ha közelebből megismerik őket. *A vasárnapi programok, a nyári nyaralások mind-mind azt segítik elő, hogy a világgal való kapcsolatuk szorosabbá, személyesebbé váljon. Ne legyenek elszeparálva, kizárva. A világnak le kell győznie azt a félelmet és görcsöt, ami az emberekben ma is megvan.* Nem mernek hozzájuk szólni, nem mernek segíteni, de még sokszor rájuk nézni sem. Ezek a dolgok azonban a sérültek megismerése által átértékelődnek, megváltoznak.”

1993-ban még csak havonta egyszer találkoztak, de ahogy nőtt a csoport, úgy egyre gyakrabban, ma már minden vasárnap látni őket a templomban. Igaz meg kellett osztani a csoportot: külön vannak a kicsik, a fiatal felnőttek és a halmozottan sérültek. A segítők és a sérültek létszáma összesen **50 fő** körül van. Minden sérültre jut egy segítő. Ez a **nyári táborokban** a legfontosabb. Három turnusban nyaraltatnak, mert így több lehetőség nyílik a kicsikkel, a fiatal felnőttekkel és a halmozottan sérültekkel foglalkozni.

„Vasárnaponként a fiatal felnőttek a felnőtt istentiszteletre mennek, az ép értelmű gyerekeket bibliaóra-ra visszük, az értelmi fogyatékosoknak speciális bibliaórát tartunk. *Azért szervezzük így, hogy az emberek megismerhessék és befogadhassák őket. Akiknek ép az értelme, csak mozgásukban akadályozottak, azokat egyáltalán nem szabad elkülöníteni. Az értelmi fogyatékosoknak nyilvánvalóan speciális bibliaórát kell tartani, hogy megértsék a hit lényegét. Ezt a speciális órát mi találjuk ki, s mi tartjuk meg.*”

„A délutáni programokban minden benne van: mozi, színház, kiállítás, bábszínház, bevásárlóközpont, kirándulás, szóval bármi, amit akarnak. *Mindig megmondják, mit szeretnének, hova akarnak menni. Például bobozni járunk. Olyan nincs, hogy valamit azért nem teszünk meg, mert azt mondjuk, ez a sérülteknek nem való.* Nálunk nem létezik lehetetlen. *Beül a bobba egy sérült és egy segítő, s már indulnak is. Óriási élmény a száguldás. Imádják. Szóval a vasárnap délutánokba minden belefér.*”

A családtagok a vasárnapi programokon és nyaraláson nem vesznek részt, így próbálnak a kapernaumosok egy kis pihenőt biztosítani számukra, hiszen nekik 24 órán keresztül kell foglalkozniuk fogyatékos gyermekükkel. „*Megérdemelnek egy kis pihenést, kikapcsolódást. Am legtöbbször ezt az időt úgy használják fel, hogy elvégzik azt a munkát, amire máskor nem lenne lehetőségük.*” Ettől függetlenül azonban nagy segítség, amit a Kapernaum nyújt.

A nyári táborok minimum egyhetesek. Mindig máshova mennek, arra azonban figyelnek, legyen a közelben tó, vagy valamilyen fürdősi lehetőség. A mozgássérültek szeretik a vizet, sokkal könnyebb mozogni, és olyan mozgásokat tehetnek, amire a szárazföldön képtelenek.

„Úgy látom, hogy a csoport létezésével és működésével elősegítjük a sérültek elfogadását az épek körében. A gyülekezeten belül is tapasztalunk változásokat. *Eddig ilyen tömegben még nem találkoztak sérültekkel, de képesek elfogadni őket.* A világban, főleg a nyaralásokkor – amikor hosszabb időt töltünk valahol –, érezzük a szemléletváltozást. *Ha bemegyünk egy vendéglőbe ebédelni, az első nap maga a rettenet. De ha mindennap odajárunk, akkor szép lassan átalakul az emberek szemlélete, viselkedése. Nem jönnek már zavarba, segíteni hamar megtanulnak. Időnként fantasztikus dolgok történnek. Ha fiatalok a pincérek, akkor mindig összebarátkoznak a sérültekkel. Volt, hogy megtanulták az énekeket, vagy együtt imádkoztak velünk. Sokat változnak, ami előnyükre válik. Vidéken már néhány nap után érezni lehet a változást. Kérdeznek, minden érdekli őket, ami a mozgássérültekkel kapcsolatos. Én azt gondolom, hogy az ilyen kapcsolatok nagyon jók, sok mindent elősegítenek az emberekben. Tulajdonképpen a sérülteknek is sokat jelent, mert ismerkedhetnek és valljuk be, mikor mennének amúgy étterembe? A többség sajnos nyaralni sem tudna a Kapernaum segítségével nélkül.* „

„*Bibliaórákat tartanak szociális otthonokban, de kifejezetten ilyen csoport – úgy tudom – nincs több a fővárosban.*” Barbaráék a többi gyülekezetben beszélnek a csoportról és a sérültek világáról. Próbálnak kedvet teremteni hasonló közösségek létrehozásához. A Kapernaum Csoport Budapest egész területéről vesz fel gyerekeket és fiatalokat, pedig **az lenne a legjobb, ha mindenkinek saját lakóhelyén biztosítanák a lehetőséget a hit gyakorlásához. A Kapernaum nem hirdeti magát,** már elegenden vannak, s ha még többen jelentkeznének, már nem tudnák megoldani a szállítást. 20 keresztes székes embert egyszerre elvinni valahova: nehéz és időigényes. Ha sokan vannak, éppen arra nem jut idő, amit elterveztek. Nem céljuk, hogy növeljék a csoport létszámát, inkább azt próbálják meg elérni, hogy másutt is legyenek hasonló életképes csoportok.

„Ha valaki igazán szeretettel, elfogadással, megértéssel közeledik a sérült felé, nem pedig sajnálattal, akkor nagyon jól funkcionál a dolog. Nem szabad úgy közeledni, hogy: jaj, szegénynek segíteni kell! Egyenértékű embernek kell tekinteni, minden dologba bele kell vonni. Ha a sérültek érzik az elfogadást, kinyílnak. Olyan kapcsolat alakul ki közöttünk, ami mind a két fél számára hasznos. Mi is rengeteget tanulunk tőlük. *Korábban el se tudtam képzelni, hogy mozgássérültekkel bobozni megyek. Mégis járunk. Fantasztikus élmény, látni rajtuk az örömet, érezni a szeretetüket és hálájukat. Ezek mind-mind csodálatos élmények. Az évek folyamán látni, ahogyan kinyílnak, mert mindez óriási változást hoz életükbe.*”

A csoporton belül **komoly konfliktus sosem volt.** Arra nagyon vigyáznak, hogy kisfiúnak fiú a segítője, kislánynak lány. A kinti világban ez saj-

nos nem megoldható, így nem véletlen, hogy a sérülteknek annyi problémájuk van a szexualitással és az identitásukkal.

„Az a tény, hogy a hitre támaszkodunk, sok mindenben segít. A Kapernaum történetben minden benne van, amit képviselünk. Célunk, hogy a fogyatékossgal élők elérjék Jézust. Mindaz, amivel találkoznak útközben, az életben, hogy mindenhol tömeg van, nem lehet sehova bejutni, nem akadálymentes a környezet. Fontos a csoport találékonysága, mert ha kell, megbontjuk a tetőt, hogy bejussunk valahová. Nincs olyan, ahová ne jutnánk el, nincs olyan, amit ne tennénk meg. Az évek folyamán azt tapasztaljuk, teljesen megváltozik a fogyatékosok gondolkodása. Megismerik a világot és a világ is megismeri őket.”

III. 6. 3. Gördülő Táncsoport

A Gördülő Táncsoport Európa egyetlen olyan kerekesszékes táncsoportja, melynek **tagjai mindnyájan kerekesszékekben mutatják be speciális koreográfiát igénylő repertoárjukat.** Az 1999 májusában megalakult csoport tagjai különböző betegségek és balesetek következtében kényszerültek kerekesszékekbe.

Balázs J. Balázs, a gördülősök vezetője, interjú során mesélt a csoportról, sikereikről, terveikről és problémáikról. A Gördülő Táncsoport **kedvtelésből jött létre, majd civil szervezetté vált,** mert szerették volna törvényes keretek között folytatni művészeti tevékenységüket. **A táncsoport ötlete** az Önálló Élet Egyesület vezetőjétől, **Jelli Magdolnától,** és több tagjától származott. **Olyan táncsoportot alakítottak, ahol mindenki négy kerekén hódol szenvedélyének: a zenének és a táncnak.** Mindannyiukban belülről fakad a tánc iránti elkötelezettség. Óriási öröm dallamra mozogni, pörögni-forogni – még akkor is, ha mindezt kerekesszékekben lehet csak megtenni. A csoport tagjait a közös próbák, az együtt töltött idő és a művészi értékeket teremtő tevékenység kovácsolta valódi közösséggé. És mint ahogy egy valódi közösség, a gördülősök sem létezhetnek konfliktusok nélkül. Apró össze-zördülések, grimaszolások teszik a munkát változatosabbá, de végül a közös és mindenek feletti cél győzedelmeskedik.

A tánc önmaguk kifejezésének egyik módja, mely során mosolyuk azt sugallja, hogy nincs az életben olyan, amit akaraterővel, kitartással és szorgos munkával ne lehetne elérni. Kifejezésre juttatják, hogy a kerekesszékekbe kényszerült ember ugyanúgy ember maradt, aki képes teljes életet élni, fizikai korlátozottságát legyőzve művészeti tevékenységet folytatni.

Az ország számos városában bemutatkoztak már, sérült és nem sérült közönség előtt egyaránt fellépnek. A produkciót hosszú, fárasztó, néha mármár idegőrlő próbák sora előzi meg. Sok tanulás, még több gyakorlás és kitartó munka áll egy-egy gördülős, pörgős, színes és vidám fellépés háttéré-

ben. Jelenlegi műsoruk, a „**Gördülő Show**” 45-50 percnyi programot ölel fel, s ezt szeretnék külföldön is bemutatni.

Lehetőségük nyílt a **médiában is** megismertetni magukat: különböző tv-csatornákon készítettek velük riportot, valamint számos rádiócsatornának adtak interjút, és az újságok is cikkeztek róluk. Nemrég készítették el **demokazettájukat**, amely ízelítőt ad színes, látványos műsorukból. Egy 70 perces **dokumentumfilm** mutatja be a csoport tagjainak életét, szintén tükrözve, milyen kiemelt helyet tölt be életükben a tánc és a zene.

Kezdetben hatan-nyolcan voltak, ma már 18-20 főből áll a csapat, bár a fellépésekre 12 táncosnál több nem megy, mert a kerekesszékes tánc sok helyet követel.

Néhány megörökített örömteli pillanat a Budapest hajóról, ahol egy jótékonysági műsor keretében léptek fel.

A Gördülő Táncsoport vezetője **Balázs J. Balázs** és a gazdasági vezető, **Ungváriné Pechtel Györgyi**

***Sárai Rita** – a gördülősök művészeti vezetője és koreográfusa – párjával külön produkciót mutat be*

A csoport tagjainak közös tulajdonsága – és egyben a belépés alapvető kritériuma – a **zene és a tánc szeretete**. Elengedhetetlen a próbákön való rendszeres jelenlét, a rendületlen gyakorlás. A csoport egyharmada vidékről jár fel Budapestre, hogy a fellépések előtt gyakorolják a régebbi táncokat, újabb koreográfiát tanuljanak. A próbáknak és a vidéki táncosoknak erre az időre a Mozgássérültek Állami Intézete ad otthont, de a MEOSZ székházában is próbálhatnak. Mindezek mutatják, hogy művészeti tevékenységükhöz nem elég csupán a zene és a tánc szeretete.

[...]

III. 6. 5. Akiknek sikerült...

Ebben a fejezetben bemutatok olyan mozgássérülteket, akiknek sikerült „lábra állniuk”, életcélokat találni és elérni, megvalósítani önmagukat. Kulturális értékeket teremtve sokat tettek önmagukért, sorstársaikért és a fogyasztósság ügyéért hazánkban, kiemelkedő javulást eredményeztek a társadalom szemléletében.²²

Sárai Rita baleset miatt deréktól lefelé béna. Óvónőként végzett, és balesete sem szakította el eredeti érdeklődési területétől. **Tervei vannak.** Ezek között szerepel, hogy kiállítás rendezzen festményeiből, sikeres színpadi előadást valósítson meg gyerekekkel, CD-t szeretne megjelentetni gyerekdalokkal, és szeretne egy könyvet kiadni kisiskolásoknak. Rita az 1999-ben alakult Gördülő Táncsoprot koreográfusa és aktív táncosa. Önálló élete a

²² A bemutatásban általam készített, illetve az „Üzenetek” című könyvben közölt interjúkat használtam fel.

táncsal kezdődött, a Gördülő Táncsoportban. Megtanulta, hogyan kell különböző helyzetekhez alkalmazkodni, vonattal, autóval közlekedik – egyedül. Az önállóság úgy véli, visszahat a koreográfiájára is, mert minél önállóbb, annál szabadabban és merészebben alkot. Ritára rámosolygott a szerencse, két vágya teljesült: a médiában tevékenykedik, és emberekkel foglalkozik, valamint főiskolára jár. Művelődésszervezőnek tanul.

Jakoby Judit baleset miatt négyvégtag-bénult. Judit olyan, mint ahogyan a görög zenét jellemzi: kellemes keverék. Vannak angolból tanítványai, kap egy-egy fordítást. 1987 óta, mint alapító tag énekel a Maskarades együttesben, görög zenét játszanak. Balesete után 1990-ben úgy gondolta, véget ért zenei pályafutása, de 1992-ben az együttes 5. születésnapján két dalt elnekelve észrevétlenül visszacsúszott az együttesbe és a dolgos hétköznapiakba.

Egész évben **fellépnek**, a legkülönbözőbb helyeken. „Magyarország nem igazán integrált, hiszen már a környezet miatt sem vagyunk integráltak. Tehát nem megszokott, hogy illet látnak a színpadon, és látod, hogy a legkülönbözőbb gondolatok suhannak át az embereken, amikor téged meglátnak. De mikor már jön a produkció, akkor minden rendben van. Van, amikor nagyon utálok: ez a leejtett állkapcsú bámulás vidéken gyakoribb, de utána meg tűnemenyesek, mert ők kimondják, amit gondolnak. Ha így vesszük, akkor én is járok előadásokat tartani, mint a révészek, mert **minden tudatformálás, ha olyan helyeken mozogsz, ami nem neked van szánva**. Sokszor éltem át, hogy rádöbbenek a művelődési házban dolgozók, tényleg szép, gyönyörű a házuk, de kellene még egy rámpa, egy lift. Főleg, amikor nekik kell felcipelni, nyüglődni velem. Ha az ember egyszerűen azzal, hogy minden akadály és nehézség ellenére benne van az élet sűrűjében, akkor megváltoztatja a rólunk való gondolkodást.”

Kató László baleset utáni életében is a **zene** tölti be a legfontosabb szerepet, bár igazi örömet az adna számára, ha gitárjával felléphetne, utazhatna a világban. Mai munkáját is nagyon fontosnak tartja, mert **akadálymentes mérnökként a Mozgássérültek Egyesületeinek Országos Szövetségében tevékenykedik**, és keményen harcol az akadálymentesség gyakorlati megvalósításáért. **Cikkeket ír** a Humanitás c. MEOSZ-újságba. A Gördülő Táncsoport megalakulásában aktív szerepet vállalt, és már szervezi – a Gördülő és a pesthidegkúti Combi Roll Dance-en kívüli – harmadik táncsoportot. Munkáját a társadalom felé való pozitív megnyilatkozásnak tekinti. Annak megmutatására és elfogadtatására törekszik, hogy **a kerekas székesek is értékes emberek, nem otthonülő és a postást váró nyomorékok. Létre tudnak hozni értékeket a művészet terén is**. Hasznosnak és fontosnak tartja a táncot, a zenére való együtt mozgás élményét.

A tanulás szükségességét, a világ több módon való megismerését és az érdeklődésnek megfelelő munka megtalálását tartja Kató László a legfontosabbnak.

Navratyil Sándor számára elképzelhetetlen, hogy élete ne legyen **integrált**. Azt vallja, nem az a lényeg, hogy minden mozgássérült rendezvényen ott legyen. Tagja a balatonfüredi mozgássérült szervezetnek, de rendezvényeiken döntően nem vesz részt. Ezzel nem tartja őket magánál kisebb rendűnek, nem nézi le őket, csupán integrált életet él. Balesete után **megmaradt a régi baráti társasága és hobbija: a sport**. Azt vallja, és teljes mértékben igaza van, hogy **egészséges embernek is lehet mozgássérült barátja, ismerőse, és fordítva**. Dolgozik, versenyszerűen sportol, olimpiára jár, bejárta már fél Európát, volt a tengerentúlon és nagyon jó baráti kapcsolatai alakultak ki kerekesszékes élete ellenére is. „Amit egy egészséges ember sikerként könyvelhet el, megtettem. Néhány éve azon gondolkodom, hogy valami olyat kellene csinálni, amibe az ember beleadja a kreativitását. Például elindítani azt a fajta rehabilitációt, amit Ausztriában láttam, szívesen foglalkoznék sérültekkel. Azt tartom fontosnak, hogy a **sérültnél a baleset feldolgozása legyen az elsődleges dolog, mindenkinek vállalnia kell önmagát. Mi kívül viseljük a sérülésünket. A környezettel azt kell megértetni, hogy ne azonosítsanak a kerekesszékekkel, az csak azért van, hogy helyet tudjak változtatni. De ahhoz az kell, hogy elsősorban én fogadjam el önmagam, és elfogadtassam magam a többiekkel is.**”

„Olyan értelemben szeretném az eddigi életemet példaként mutatni a sérült embereknek, hogy érezzék meg: **mindenkinek vannak lehetőségei**. Nem tálcán kínálják, hanem meg kell keresni, de ha adódik, akkor meg kell ragadni. A sérültnek kevesebb a lehetősége, sőt sokszor ennek megteremtéséért is küzdenie kell. De ezek nem kilátástalan harcok, ezek olyan harcok, amelyeket **érdemes megvívni.**”

Ungvári Mihályné Pechtel Györgyi gyermekparalízis miatt négyvégtagbénult. Györgyi kicsattan a jókedvtől, mosolyog a szeme, minden porcikája jókedvet sugároz. **Mindenben megtalálja a derűt, a humort**. Szeret utazni, férjével sokszor jártak külföldön. Vállalkozó szellemét érzékelteti, hogy a Balaton jegén fakutyázott is. A Kézműipari Vállalatnál adatrögzítő és önkéntes munkákat végez. A Gördülő Táncsoport gazdasági és a MEOSZ Heine-Medin szekciójának helyettes vezetője, valamint az ÖNÉ tagjaként révéskedik is.

Ma a tánc sok idejét elveszi, pedig „nem is tudunk annyit próbálni, mint kellene. De megéri. Az elején láttuk a közönség arcán, hogy na mit akarnak ezek itt, de aztán a második, harmadik számnál már velünk vannak. Van, hogy végig tapsolnak, és könnyeket csalunk néhány ember szemébe.”

Györgyike úgy gondolja, „nem volt véletlen az én betegségem, és nem véletlen, hogy révészkedem. Az a dolgom a világban, hogy segítek másoknak. Nem tudnék az életemből egy vagy két fontos dolgot említeni. Úgy érzem, sok apró dologból rakódik össze az élet, és ezeket a mozaikokat kell megtalálni, összerakni. Így lesz teljes az élet. Azt szeretném elérni, hogy ezeket az apró mozaikokat legyen elég időm, energiám és egészségem összerakni.”

Balázs J. Balázs baleset miatt két lábát amputálták. 1971-ben két barátjával egy tűzérési lövedéket akartak szétszedni, de az felrobbant. Életének és ténykedésének alapja, Madame Curie szavaival élve: **hinni kell abban, hogy van tehetségünk valamihez, és hogy ezt a valamit mindenáron el akarjuk érni.** Ez erősítette abban, hogy az akadályokkal teli környezet ellenére az ELTE-re ment, ahol alkalmazott matematikát és számítástechnikát tanult. Részt vesz a révészszolgálat munkájában, ami ott kezdődik, ahol az orvosé és a pszichológusé már befejeződött.

Tanulni sosem késő, vallja, és ennek a szemléletnek megfelelően is él. 2001. szeptemberétől van Magyarországon rehabilitációsszakmérnök-képzés. Svédország és Anglia után nálunk akkreditálták harmadikként. A képzés négy féléves, komplex módon azt tanulják, hogyan lehet a sérült embereket visszaintegrálni a társadalomba. „Tanulunk jogot, anatómiát, építészetet, magatartástudományt, pszichológiát, ergonómiát, tehát mindent, amit tudni kell ahhoz, hogy egy sérült ember ismét élhesse a sérülés előtti életét. Mert a sérült önálló életéhez a társadalomnak is meg kell teremteni a feltételeket. **Mert én ember maradtam attól, hogy nincs lábam, ugyanúgy élek, mint más, csak dolgozni nem tudok, mert a hivatalok nem akadálymentesek.**” A MEOSZ is azt vallja, hogy ami a mozgássérülteknek jó, jó az egészségeseknek is. A tágasabb konyha és fürdőszoba, a szélesebb ajtók, az, hogy nincs küszöb, jó az épeknek is.

„Amikor visszajöttem az életbe, már akkor tudtam, hogy valamire még kell az életem. Mert nincs hiába való élet, ha véghezvitted, amire képes vagy. Amióta találkoztam a civil mozgalommal, a sorstársaimmal, azóta tudom, hogy nekem, nekünk az a dolgunk, hogy megmutassuk másoknak az életünket, hogy így is lehet teljes, aktív életet élni. Ehhez kell a Gördülő Táncsoport is, de mindig szerettem sportolni, és a balesetem után is volt bennem vágy, hogy csináljak valamit. De járok edzőterembe, színházba, szabadidőmben olvasok, lógok az Interneten, és utazni szeretnék.”

Alapvető fontosságú – és Balázs a rehabilitációsszakmérnök-képzésben emiatt vesz részt –, hogy a kerekesszékes embereknek beleszólásuk legyen az épített környezet kialakításába, hiszen ők az igazán érintettek, nekik kell elboldogulniuk a lépcsőkkel, akadályokkal teli világban. Azok a szakemberek, akik nem ülnek kerekesszékekben, más szemmel nézik a világot. Nagyon

empatikusak a mozgássérültekkel, de könnyedén átlépnek egy apró küszöböt, ami a kerekes székesnek felér egy stoptáblával.

„Azt gondolom, hogy az **életünk értelme folyamatosan változik**. Kezdetben azt gondoltam, hogy a sérülésem ellenére tanulni kell, képezni magamat. Aztán azt, hogy önállóan kell élnem, legyen lakásom, autóm, és ezeket mind fenn tudjam tartani. Ez is hatalmas kihívás volt nekem. Aztán, amikor jött a változás, azt kellett feldolgozni, és megtalálni a civil szférát, tehát mindig más feladat motiválta az életemet. Az élet értelme szerintem, átadni másoknak azt, amit tudunk. Vállalni a dolgokat, intézni az ügyeket, és mások felé kommunikálni, hogy a sérült emberek kasztja ugyanolyan, mint az egészségeseké, akkor, ha megkapja a minimális segítséget, például az akadálymentes környezetet. **Nekem ez a sors rendeltetett. Feladatom, hogy felhívjam a fogyatékossgal élő emberekre a társadalom tagjainak figyelmét. Mi megmutatjuk a nagyvilágnak, mire képes az, aki elkötelezettséggel, kitartással küzd egy nemes cél érdekében.** A fogyatékos emberek helyzetének javítása érdekében tanultam és tanulok. Olyan szakemberré képezem magam, aki nemcsak szavakkal, hanem tettekkel próbál segíteni másokon és önmagán. Káposztásmegyeren már sok akadálymentes épület megépítését és átépítését megélték a lakók, amiket az én közreműködésemmel sikerült megvalósítani.”

Balázs az interjú során az alábbi bibliai idézettel búcsúzik, ami úgy vélem, méltó befejező gondolata a fogyatékossgal élő emberekről szóló dolgozatomnak is:

„A megtört nádat, és a pislogó gyertyabelet ne dobd el, mert ki tudja, mi lesz belőle.” Tehát ne írd le a sérült embert, mert az ugyanolyan érték, mint te vagy, akinek megadatott a szerencse, hogy két lábbal harcolhatod végig az életedet.

Összegzés

Nem mérhető, mennyire sikerül dolgozatommal a kitűzött céljaimat teljesíteni. Azt azonban már most biztosnak veszem, hogy ha sikerül is érdeklődést és figyelmet felkeltenem a fogyatékossgal élők képzési és közművelődési igényei iránt, akkor sem leszek képes egyedül megváltoztatni az országban uralkodó állapotot. Egyedül biztos nem képes erre senki, de a társadalom szemléletének változásával és összefogással nagy lépéseket tehetnénk előre ez ügyben.

Munkámat eredményesnek tartom abból a szempontból, hogy napfényre kerültek számomra eddig nem ismert hiányosságok, megváltozott a szemléletem és az életet is kezdem a „másság” szemével látni. Sokat tanultam az interjúk során, számos olyan hatás ért, melyek egészen biztosan befolyásol-

ják életem, karrierem alakulását. Úgy gondolom, jó útra leltem, amit elhivatottsággal és rendkívül nagy kitartással kell majd bejárnom. E dolgozat során megismert emberek minden bizonnyal támogatni fognak, és remélem összefogva sikerül elérnünk, hogy a többségi társadalom is elfogadja és megtanuljon együtt élni a mássággal.

Bízom benne, hogy a jövőben sikerül biztosítani a fogyatékos emberek számára az önálló és önrendelkező életet, az esélyegyenlőséget az élet minden szférájában. A dolgozat zárásaként ismét a nemes gondolat:

A megtört nádat, és a pislogó gyertyabelet ne dobd el, mert ki tudja, mi lesz belőle.

Felhasznált, valamint a kapcsolódó szakirodalmak

A fogyatékossgal élő emberek esélyegyenlőségének alapvető szabályai (MEOSZ, Bp. 1995.)

A gyógypedagógia alapproblémái. Szerk.: dr. Göllesz Viktor (Medicina, Bp., 1979.)

A kapcsolódó törvények, rendeletek, jogszabályok

Az értelmi fogyatékossgal élő személyek emberi jogai, nemzeti jelentés Magyarország (Bp., 2002.)

Bánfalvy Csaba: A fogyatékos személyek a családban és a társadalomban, Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ: Család és társadalom (2000.) p. 91–96.

Csató Zsuzsa: Fogyatékossgal élő emberek csoportjai, Szociális munka és egészségügy (Bp., 1994.)

Dávid A. – Mórítz Rita (szerk.) Támogatott foglalkoztatás. Értelmi sérült munkavállalók a nyílt munkaerőpiacon. (Salva Vita Alapítvány, Bp. 2000.)

Dr. Buda Béla: Empátia

Dr. Chikán Csaba: Esélyegyenlőség – fogyatékossg (Naszály Print Kft. 2001.)

Dr. Gere Ilona. A megváltozott munkaképességű emberek bekapcsolása a munka világába (Bp. 2000.)

Gere Ilona: A foglalkozási rehabilitáció központi és területei szerveinek kialakítása (Munkaügyi Kutatóintézet, Bp. 1981.)

Göllesz Viktor: Gyógypedagógiai rehabilitáció (Tankönyvkiadó, Bp. 1985.)

Gönczi Rita–dr. Perlusz Andrea: „Az integrált nevelés szakmai feltételeit javító pályázati lehetőségek eredményeinek tapasztalatai” (Gyógypedagógiai Szemle 2002. XXX. évfolyam 3. Szám p. 175–186.)

Gyógypedagógiai alapismeretek. Szerk.: Dr. Illyés Sándor (Tankönyvkiadó, Bp. 2000.)

Gyógypedagógiai Pszichológia. Szerk.: Illyés Gyuláné (Akadémia Kiadó, Bp. 1978.)

Humanitás (A Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége lapja)

Jenny Byron: Beszélgessünk a fogyatékossgról (1997.)

Kálmán Zsófia–Könczei György: Taigetosztól az esélyegyenlőségig (Osiris Kiadó, Bp. 2002.)

- Kálmán Zsófia: Az antidiszkriminációtól a pozitív diszkriminációig (Fundamentum, 1–2. Sz. 103–104.)
- Könczei György: Fogyatékosok a társadalomban (Gondolat, 1992.)
- Lakatos Miklós – Tausz Katalin: Az 1990. évi népszámlálás. A fogyatékosokkal élők életmódja és életkörülményei (KSH, Bp. 1995.)
- Lányiné Engelmán Ágnes (szerk.): Kiscsoportos lakóotthonok – A szervezés és a tartalmi munka aktuális kérdései (Esélyegyenlőségért sorozat – Kitagolás program, Bp., Soros Alapítvány 1999.)
- Új Pedagógiai Szemle 2002. július–augusztus p. 223–228. „Minimális kedvezmény, maximális segítség” – Fogyatékos diákok a Neumann János Számítástechnikai Szakközépiskolában
- Üzenetek – Önálló, önrendelkező módon élni (Strart Rehabilitációs Vállalat és Intézményei, Nyíregyháza 2002.)
- V. Felnőttoktatási Konferencia (Hamburg, 1997. július 8–14.) „Nyilatkozat a felnőttoktatásról” c. dokumentuma
- Zümehebe (Werkheim Uster lapja, Svájc)

A nők helyzete az egri börtönben

Szerző: Szander Ágnes, művelődésszervező szak
Konzulens: Szabóné dr. Stefán Edit, főiskolai docens

(Társadalomtudományi szekcióban különdíj)

I. Bevezetés

Dolgozatomat kezdhethném valós tényekkel, magyarázatokkal, következtetésekkel és unalmas számokkal is. De nem teszem. Először is fontosnak tartom, hogy kifejtsem, miért is ezt a témát választottam. Nem egy közkedvelt és nem is egy könnyű téma ez. A valóságról, a mindenki által „ha nem beszélünk róla, tán nem is létezik” témáról szól, egy olyan rétegről, akit az emberek többsége megvet, száműzne, egy olyan zárt társadalomról, akiket segíteni kéne, de nehezen lehet. Bármikor, amikor meghalljuk azt a szót, hogy bűnözés, egy kicsit összerezzenünk, szeretteinkre gondolunk, és talán félünk is egy kicsit. Az újságok, a televízió tele van a bűnügyi képekkel, megpróbálják elhitetni velünk a „senki sincs biztonságban” és a „holnap veled is megtörténhet” című mesét, és ez lehet, hogy igaz.

Hisz az elkövetett bűncselekmények száma évről évre nő, ráadásul a felderítési arány csökken. Szerencsére gyermekeinknek még nem kell fémkerecső kapun átmenni az iskola bejáratánál, de a veszély itt van a közelben. A kérdés az, hogyan állíthatjuk meg a bűnözést. Sehogy? Más választási lehetőség nincs, de talán segíthetünk megfelelő nevelési módszerekkel, legyen szó óvodáról, iskoláról, felsőoktatási intézményről, nevelőintézetéről, családról vagy a büntetés-végrehajtó intézetről, amik ha megszüntetni nem is, de csökkenteni tudnák. A kérdés az, hol kell ezt elkezdeni. Természetesen a legjobb esetben már a születés pillanatától fogva. Később bizonyos helyzetekben mindenki letérhet a rendes útról. Ha megtörténik a baj még lehet változtatni, a múltban már nem, de ha bizakodva nézünk a jövőbe és mindenkinek adunk még egy lehetőséget, talán elkerülhetjük, hogy ismét baj történjék.

Sokan hisznek a változásban, abban, hogy valaki megjavulhat. Szerintem ez csak akarat kérdése.

Témaválasztásomnak igazi okát nehéz volna megválaszolni. Évek óta érdekel a kriminológia, főként a pszichológiai és szociológiai oldala. Amikor feladatot kaptunk, hogy írjunk egy kutatást, ami kötődik a szociológiához, rögtön tudtam, hogy én nem egy szokványos témát szeretnék, azt is tudtam, hogy olyan csoport/réteg vizsgálatával szeretnék foglalkozni, akik „kilógnak

a sorból”, így esett a választásom a több szempontból is nehezebb helyzetben lévő csoportra. A gyengébb, de szebbnek vélt nemet választottam, nem csak azért, mert magam is nő volnék, hanem azért is, mert a női bűnözés nem annyira lerágott csont, nem is vizsgálják annyira, talán az emberek nagy része úgy gondolja, hogy a bűnözés férfi tevékenység. Nem, nem az.

A nők is kiveszik a részüket, náluk is kialakul ez a deviáns magatartásforma. Éppen ezért gondoltam úgy, hogy figyelmet kell nekik is szentelni. Azért választottam az egri börtönt, mert ez az intézmény a nőkre specializálódott. Természetesen tartanak fogva férfiakat is, de ők főként előzetesek, elítélt kevés van. Kutatási tervem elkészítésekor még nem voltam az intézményben, így utólag sok mindenben változtattam. Eredetileg interjúk módszer szerettem volna alkalmazni, de rájöttem, hogy kérdőíves kérdésnél talán jobban megnyílnak, és így nagyobb mintával tudok dolgozni. Több mint 50 nőt kérdeztem meg, ami a fogva tartottak 60%-át kiteszi. Két nővel beszélgettem is, de ezeket nem nevezném interjúkészítésnek, hanem csak egy kis „betekintés a benti világba”. Az intézetben dolgozókkal nem töltöttem ki kérdőívet, interjút is csak három emberrel készítettem. Rövid beszélgetés során képet kaptam a munkájukról, nevelési módszerekről és az intézet helyzetéről. A kutatási terv alcíme az volt, hogy „Az elítéltek és a személyzet viszonya”. Végül ezt az alcímet kihagyva végeztem a kutatást. Azért nem tértem ki erre a pontra, mert elég kényes témának érzem, és mind a fogvatartottak, mind a dolgozók részéről zárkózottságot tapasztaltam volna. Természetesen megkérdeztem az elítélteket, hogy mennyire elégedettek a nevelők, felügyelők munkájával, de ennek eredményeit a kutatásomban fejtem ki. A kutatás fő céljának végül azt választottam, hogy megvizsgáljam, milyen szociális, mentális körülmények között élnek a nők, és milyen lehetőségeik vannak a szabadidő eltöltésére, a kultúrálódásra és a továbbképzésre.

A bevezető befejezéseként csak annyit mondanék el, hogy a elítéltekkel való személyes találkozásaim során nem tapasztaltam ellenszenvet, udvariasságot. A legtöbb nő fél, félnek a jövőtől, attól, hogy mi lesz velük, ha innen kikerülnek. Legtöbbször a társadalom áldozataivá válva váltak bűnözővé, de persze vannak, aki ezt az életformát választották. Sajnálni nem, de segíteni kell őket.

II. A bűnözői magatartás kialakulásának elméletei

II. 1. A bűnözés pszichológiája

A személyiség és a bűnözés közötti kapcsolatot már sok pszichológus vizsgálta. Az elméleteik szerint a bűnözők sokkal ösztönösebben viselked-

nek, sokkal ellenségesebbek, önzőbbek és éretlenebbek, mint a nem bűnözők.

A kriminálpszichológia úttörőjének tartják Isaac Ray-t, aki a „morális elmezavar” fogalmát vette védelmébe egyik tanulmányában¹. Az erkölcsi fejlődés elméletét vizsgálta többek között Kohlberg is, aki három szintet különböztetett meg. Kohlberg szerint a prekonvencionális erkölcsi szinten gondolkodik a legtöbb bűnelkövető, de ezen a szinten való gondolkodás azonban önmagában nem vezet bűnözéshez. A második szinten a konvencionális erkölcs szintje, ekkor már a társadalom tagjaként közelíti meg az egyén az erkölcsi problémákat, míg a posztkonvencionális erkölcs szintjén az emberek morális elvekre hivatkoznak, amelyek a társadalom morális elveinél átfogóbbnak látszanak. Hans J. Eysenc elmélete szerint az ember személyiségét három dimenzióban lehet szemlélni: pszichoticitás, extroverzió és neurocitás. Gyakran erőszakosnak, egocentrikusnak ismerhetjük meg azokat az embereket, akiknek a pszichoticitásszintje magas. Az extroverzió mércéi szerint az élre kerülők domináns személyiségűek és tolakodóak. A neurocitás magas szintjét a gyenge önbecsülés és a gyakori hangulatváltozás jellemzi. Eysenc elméletének második része szerint a lelkiismeret kondicionálás útján fejlődik ki. Freud gondolataiból kiindulva több elméletet is fejlesztettek ki, annak ellenére, hogy ő maga nem igazán írt kriminológiai témakörben.

Freud szerint a fejlődés ödipális szakaszában alakulnak ki az önkorlátozások, amelyek az erkölcsi érzékünkben közre játszanak. A pszichopata egyének zárkóztak, olyanok, akik élvezik az öncélú erőszakoskodást. Sok vizsgálatot végeztek a gyermek és az anya kapcsolatáról, ilyen kötődésvizsgálatot végzett John Bowlby pszichológus is, aki a születéstől kialakult szeretet iránti igényt, illetve azt vizsgálta, hogy mi történhet ennek hiányában. Hét lényegesebb jellemzőből álló elméletet állított fel: specifikus jelleg, tartósság, érzelmi elkötelezettség, ontogenezis, tanulás, szerveződés és biológiai funkció. Van, aki azt állítja, hogy a bűnözők képtelenek gyengéd kötelek kialakítására.

A pszichológiai elméletek legfeljebb a bűnözés bizonyos vonatkozásait magyarázzák meg. Nem mondhatjuk azt, hogy a bűnözők mindegyikére jellemzőek az adott pszichológiai vonások. Hisz annyi bűncselekménytípus van, hogy nem lehet kategorizálni. Véleményem szerint a pszichológia nagy részben közrejátszik, hisz a súlyosabb bűnözőknél jellemző a rossz gyermekkor. Ugyanakkor az is lehet, hogy a gyermekkorban elszenvedett sérelmek nem kerülnek a felszínre. A „felszínre kerülésben” közrejátszhat a bio-

¹ Isaac Ray (1807–1881): *The Medical Jurisprudence of Insanity* (A kóros elmeállapot orvosi jogbölcsélete)

lógia és a szociális körülmények. Szerintem az, hogy valaki bűnözővé válik, ugyanúgy függ a gyermekkori vagy későbbi hatásoktól, mint a környezet hatásától, amiben élünk.

II. 2. A bűnözés biológiai elméletei

A magatartás összefüggését a biológiai vonásokkal legkorábban egy görög tudós vizsgálta, aki szerint Szókratész koponyája és arcvonásai egy alkoholizmusra és kegyetlenségre hajlamos emberre vallanak.

A XVI. században alapították meg a fiziognómia² iskoláját. Később a frenológia³ tudományát megalkotva bővítették ki a XVI. századi elképzeléseket. XIX. századra a fiziognómia és a frenológia tudománya különleges tényezőket vezettek be a bűnözés okainak vizsgálatába. Cesare Lombroso 1876-ban, a *L'uomo delinquente* (A bűnöző ember) megjelenésével a kriminológia új úttörőjévé vált. Elmélete több mint egy évszázadon keresztül uralkodott és követőivel létrehozták a kriminológia pozitivista vagy olasz iskoláját.

A bűnözők bizonyos elméletek szerint erősek, hatalmas termetűek, szinte vadállatias külsővel rendelkeznek. Természetesen ezt nem vehetjük minden esetben hitelesnek, mert az összes bűnöző talán 10%-ra illik ez a leírás. Tapasztalatom alapján én sem értek egyet ezzel az állítással. Hisz a legtöbb nő, akivel találkoztam nem sorolható ebbe a csoportba. A férfiaknál gyakoribb, de náluk sem feltétel. A kérdés az, hogy a biológia milyen mértékben játszik közre a bűnözői hajlam kialakulásában. A XX. század első felében vált népszerűvé a szomatotipológiai iskola. Ernst Kretschmer három alapvető típust különböztetett meg.

- Aszténias: sovány, gyenge felépítésű, keskeny vállú
- Atletikus: középmagas vagy magasabb, erős, izmos, vastag csontozatú
- Píknikus: Középmagas, gömbölyded, vastag nyakú, széles arcú

William Sheldon (1898–1977) szintén három csoportot különböztetett meg: az endomorfot, a mezomorfot és az ektomorfot. Ezeket az elméleteket sokan élesen bírálták, nem tartották elég reprezentatív mintavételnek a kísérlet során vizsgált egyedeket. Csak később a kromoszóma vizsgálatok során támadt fel az érdeklődés a testalkat tipológiai elméletek iránt. A kromoszómák abnormitásával magyarázták a múlt század hatvanas éveiben a bűnözői

² FIZIOGNÓMIA: Az arcvonások, illetve az arcvonások és az emberi viselkedés közötti kapcsolat vizsgálata. Adler-Mueller-Laufer: Kriminológia 540. oldal

³ FRENOLÓGIA: Az emberi viselkedés mozzanatai az agy és a koponya specifikus területein lokalizálhatóak. Az elmélet szerint a bűnözői viselkedés megmagyarázható a fejen lévő dudorok alapján. Adler-Mueller-Laufer: Kriminológia 540. oldal

hajlamot. Köztudott, hogy minden embernek 23 pár kromoszómája van. A nő X kromoszómát örököl mindkét szülőjétől. A férfi pedig X-et anyjától és Y-t az apjától. Néha egyfajta mutáció jöhet létre, mely során létre jöhet az XYY kromoszómás férfi, átlagban ezer újszülöttből egy ilyen születik. Végeztek kutatásokat börtönkórházakban, ahol az ilyen férfiak gyakorisága hússzorosa az átlagosnak. Később rájöttek, hogy nincs akkora jelentősége ennek a mutációnak. Számomra az elmélet azért is megkérdőjelezhető, mert női bűnözést ezzel nem magyarázhatnánk. Náluk nem bonyolódnak kromoszómagyarázatokba, inkább a női hormonokkal próbálnak magyarázatot találni arra, hogy miért bűnöznek. Összefüggést mutattak ki a premenstruációs szindróma és a bűnözés között, és arra a következtetésre jutottak, hogy nagyobb a veszélye az agresszív viselkedésnek és az öngyilkosságnak a menstruációs időszak alatt és közvetlenül előtte.

Kutatásom során nem tettem fel ehhez kapcsolódó kérdést, de nem hiszem, hogy a vagyoni elleni bűncselekmények elkövetésében ez közrejátszott volna.

A gyilkosság vagy más személy elleni bűncselekményeknél már elképzelhető az összefüggés, mert érzelmileg tényleg zaklatottabbak a nők a PMS időszakában. Lombroso⁴ szerint a női bűnözők eltérnek a férfiaktól. Közöttük a prostituált képviseli a született bűnözőt, míg a férfiaknál a vad külső a jellemző. Természetesen ez a felfogás mára már elavult, talán nincs is született bűnöző.

„Amikor a pszichés központok morbid tevékenysége felerősíti a nők rossz tulajdonságait...nyilvánvaló, hogy a normális nőkben jelen levő ártalmatlan fél bűnöző olyan született bűnözővé alakul át, aki minden férfinél szörnyűbb... Következésképpen a női bűnöző szörnyeteg.” (Cesare Lombroso–William Ferrero : *The Female Offender*) Ferrero és Lombroso a nőket alacsonyabb rendű lényeknek tartották, olyanoknak, akik tulajdonképpen fejlődésben visszamaradt férfiak. Szerintük a szervezeti alsóbbrendűségnek egyenes következménye a pszichológiai alacsonyabb rendűség is.

„A hazugság a női karakter organikus, öröklött vonása...A nő kevesebbet gondolkodik, ítélőereje gyenge, gyűlöli az elemzést, és nem tud különbséget tenni igaz és hamis között” Lombroso nézetei ma már nem állnák meg a helyüket, hisz már az egyenjogúságra törekszik szinte mindenki (főként a nők). A nőket Lombroso idejében (XIX. század) még nem kezelték egyenjogúként, de a nézetei már akkor is szokatlanok voltak.

A további elméletek sem voltak teljesen meggyőzőek.

⁴ Cesare Lombroso (1835-1909): eleinte katonai orvosként szolgált, majd pszichiáterprofesszor lett. Egyesítette Comte pozitivizmusát, Darwin evolúcióelméletét, illetve a bűnözés és a test közötti viszonyra vonatkozó többi úttörő nézetet.

II. 3. A bűnözés szociológiája

A kriminálszociológiát mindig Durkheim⁵ és Merton elméleteinek ismeretével kezdik magyarázni. Durkheim elmélete szerint szükséges minden társadalomban a deviancia jelenléte, hiszen ha nem lenne, az is egyfajta anómia lenne. Szóval a bűnözést normális állapotnak tekinti feltéve, hogy nem halad meg egy bizonyos mértéket, hisz teljesen lehetetlen megszüntetni. A bűn elválaszthatatlanul kötődik mindenfajta társadalmi élet alapfeltételeihez, de éppen ezért hasznos is, hisz a feltételek, melyektől elválaszthatatlan, a maguk részéről nélkülözhetetlenek az erkölcs és a jog normális fejlődéséhez. Merton feszültségelméletével keltette fel a figyelmet. Szerinte az igazi problémát az idézi elő, hogy általában egy társadalmi szerkezet ugyanazokat a célokat tűzi ki minden tagja elé anélkül, hogy mindenki számára egyenlő eszközöket biztosítana azok eléréséhez. A célok és az eszközök közötti különbség frusztrációt szül, ami aztán feszültséghez vezet. Őt csoportot állított fel⁶ arra, hogyan alkalmazkodnak az emberek a társadalmi célokhoz, eszközökhöz.

- *Konformizmus*: Az ebbe a csoportba tartozó emberek elfogadják a kultúra által meghatározott célokat és a cél elérésének előírt eszközeit.
- *Újítás*: Elfogadják a társadalmi célokat, de kevés törvényes eszközüik van ezeknek az eléréséhez, ezért gyakran kisebb törvénysértést követnek el, például: betörés, lopás, sikkasztás.
- *Ritualizmus*: Az intézményesített eszközöket elfogadva feladják céljaikat, majd beletörődve életmódjukba, általában középvezetői állással rendelkeznek.
- *Visszahúzkodás*: Belső nyomás nehezedik rájuk, hisz a célokat és az eszközöket is gyakran feladják. Az alkoholistákat és drogfüggőket sorolják általában ebbe a csoportba.
- *Lázadás*: A kulturálisan meghatározott célokat és a törvényes eszközöket elutasítva a saját céljaikat és eszközeiket részesítik előnyben.

A bűnözői magatartás egyik legkorábbi szociológiai elméletét Gabriel Tarde fogalmazta meg. Lombroso elméletét elutasította. Szerinte a viselkedésmódokat ugyanúgy utánozzák az emberek, mint a divatot. A kulturális deviancia elméletei szerint a bűnözés az alsóbb osztályokra jellemző, „a

⁵ Émile Durkheim (1858–1917): Már gyermekkorában megtapasztalta, hogy milyen a társadalmi zűrzavar. Fiatalon lett a filozófia professzora.

⁶ Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Budapest, 1980, Gondolat, 355. l.

bűnözés olyan kultúrák értékkövetkezménye, amelyek megengedik, sőt megkövetelik a törvénytörő viselkedést”. A differenciális asszociáció elmélete szerint a bűnözést tanulják az alsóbb osztályba tartozók, míg a kulturáliskonfliktus-elmélet szerint a különböző csoportok különböző viselkedési normákat sajátítanak el, amelyek összeütközhetnek a középosztály konvencionális szabályaival. A társadalmi dezorganizáció elmélete szerint a konvencionális értékek felbomlanak az urbanizáció és a bevándorlás következtében.

A bűnözés szerintem nem feltétlenül alsóbb osztályára jellemző, hisz gondoljunk csak a féhérgalléros bűnözésre. Az igazság az, hogy gyakrabban kerülnek napvilágra a hétköznapi bűncselekmények, mint a felsőbb osztály elit bűncselekményei. Az alsóbb rétegre azért is lehet jellemző, mert valóban a megélhetés miatt bűnöznek. A börtönből kikerülő embernek nehéz beilleszkedni a társadalomba, hisz az erkölcsi bizonyítványában ott van a börtön „nyoma”. Az igazán nagy gond számukra, hogy a hátralevő életükben címkét kell viselniük, amit gyakran az ismerősök, barátok, család ragaszt rájuk. Ha valakit ők sem támogatnak, nagyon nehéz, szinte lehetetlen helyzetbe kerül. Gyakran a tudatukba bele ivódik az „ő tudja rólam” gondolkodás. Edwin Lemert fogalmazta meg a címkézéselmélet alapgondolatait.

Sok tényező befolyásolhatja még a bűncselekmény elkövetését. Quetelet és Guerry a földrajzi adottságoknak tulajdonított jelentőséget. A tapasztalatok szerint a gazdasági körülményekkel és helyzettel szoros kapcsolatban áll a bűnözés, gondoljunk csak a gazdasági krízisekre, amik növelik a kriminalitás arányait. Fontosnak tartom még megemlíteni a város és vidék közötti eltéréseket. Városokban mindig magasabb a bűnözést a nemzetközi statisztikában is ez látható.

A társadalmi osztályok közötti különbségek miatt kialakult feszültségről az imént már írtam. A családi állapot szerinti megoszlás is érdekes. A házasélet kedvező hatása a férfiaknál domborodik ki jobban. A fiatal családapák a kisebb vagyon elleni bűncselekmények elkövetésében szoktak magasabb arányt mutatni, talán a rájuk nehezedő terhek miatt. A férjes nőknél inkább a családon belüli erőszak, ami kiváltja később a személy elleni bűncselekményt, gondolok itt a férjgyilkosságra.

A csecsemőgyilkosság inkább a hajadon fiatal nőkre jellemző, akik családjuk előtt titkolták terhességüket. Az elváltaknál már jóval magasabb a bűnözés, talán azért, mert a házasságok felbontását általában hosszabb huzavona előzi meg, ami általában züllött lélektani állapotot idéz elő. Köztudott, hogy az alkohol és a drog is a befolyásoló tényezők közé tartozik.

Az utóbbi években ugyan csökkent az alkoholos befolyásoltság során elkövetett bűncselekmények száma, de a drog hatása, illetve a droggal kapcsolatos bűncselekmények száma ugrásszerűen megnőtt.

Vizsgálták a kulturális tényezők hatását⁷ a kriminológiára. A vallási viszonyoknak is jelentős hatása van a bűnözésre. Eltérő vallási nézetek indulatot szülhetnek a fanatikusok között, vagy gondoljunk csak a különböző illegális hitgyülekezetekre, akik mindent megtesznek „imádott” vallásuk miatt, akár tömeges öngyilkosságban is részt vesznek. Fontos a kulturális tényezők között megemlíteni a nemzetiségi jelleget is, amely erős befolyást gyakorol valamely nép erkölcsi életére.

A köztudatban az él, hogy a cigánybűnözés kimagaslik. Tény, hogy magas náluk a bűnözés, ami általában megélhetési gondok miatt vagy az ellenük irányuló bizalmatlanságból adódik. Magas a magyarok bűnözése is, amit egyesek a lobbanékony, heves jellemmel magyaráznak.

Végül a bűnözésszociológia tárgyalásának lezárásaként említeném meg a háborúk hatását a bűnözésre. A hadjáratok elején csökken, a háború folyamán emelkedik, majd a hosszabb folyama során erőteljesen emelkedő hatást mutat a bűnözés. Ennek talán az az oka, hogy a vége felé már mindenki megkeseredett, elvesztett sok általa szeretett embert, és valószínű, hogy vagyoni tárgyait is.

III. Bűnözés Magyarországon

A hetvenes évektől folyamatosan emelkedik a bűnözés⁸. A 10 000 lakosra jutó bűncselekmények száma húsz év alatt megháromszorozódott. Számottevő emelkedés a nyolcvanas évek közepe táján figyelhető meg. A felderítési hatékonyság csökkent. A nyolcvanas évek második felében váltak dominánssá a vagyon elleni bűncselekmények. Az egri börtönben is ezért vannak a legtöbben fogvatartva.

A kilencvenes évek elején az ismeretté vált bűncselekmények több mint 80%-a vagyon elleni volt. Az erőszakos, személy elleni bűncselekmények szintén emelkedtek, de nem olyan nagy mértékben, mint a vagyon elleni. A magyar bűnelkövetők többsége (79%) 18–39 év közötti férfi, ez a korosztály a magyar férfi lakosság 28,2%-át teszi ki, amiből arra a következtetésre juthatunk, hogy nagyon magas ebben a korosztályban a bűnelkövetési arány.

A kilencvenes évek elejére csökkent a női bűnözés, azóta nagyon lassan emelkedik, szinte stagnál. A többszörös visszaesők száma nagy mértékben emelkedett. A közhiedelemmel ellentétben a bűncselekmények túlnyomó többségének az elkövetője magyar állampolgár. Azért tűnhet olyan magas-

⁷ Hacker Ervin: A kriminalitás környezeti tényezői. A deviancia szociológiája. 57–67 oldal, T-Twins Kiadó, 1993.

⁸ Gönczöl Katalin: A bűnözés társadalmi összefüggései, Társadalmi Szemle 1993. évi 3. szám. 37–48. oldal.

nak a kisebbség által elkövetett bűnözés, mert a cigány bűnözők aránya saját lakosságszámukhoz képest magas. Ez valószínű azért van így, mert kevés lehetőség adott számukra az országunkban. Viszont náluk a bűnözők száma gyorsabban emelkedik. 1975 és 1986 között az összes ismertté vált bűnelkövetők száma 20%-kal nőtt.

Ugyanennyi idő alatt cigány származású bűnözők száma 70%-kal emelkedett. 1990-ben 341 061 ismertté vált közvéleménybűncselekményt regisztráltak, 1999-ben már 505 716-ot. A létminimum alatt élők száma évről évre növekedik, éppen ezért a megélhetési bűnözés is egyre nyilvánvalóbb. A problémát meg kellene oldani, de nem könnyű feladat. Megyék szerint eltérő a bűnözési arány. Legmagasabb Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ami nem meglepő, hiszen pont ezekben a megyékben magas a munkanélküliség, itt élnek legtöbben létminimum alatt és itt van a legkevesebb lehetőség a megfelelő munka találására. Legkedvezőbb helyzetben a nyugati megyék vannak: Vas, Veszprém és Győr-Moson-Sopron.

A fiatalkorúak aránya is emelkedett az elkövetők között. Egyre több a szegény gyermek, a nevelés is egyre lazább, sok helyen hiányzik a társadalmi kontroll.

Gyökeresen megváltozott a család normaközvetítő szerepe. A média szocializáló szerepe ellentmondásos. Az erőszak-ábrázolás hatása általában negatív, és most már egyre nagyobb teret kap a médiában. A gyakori televízió-, videó-, filmnézés könnyen kiszoríthat más interperszonális (szülő-gyermek) kapcsolatokat. A társadalmi kötődések lazulása a politikai rendszerváltás időszakában a hajléktalanság megjelenését eredményezte. A hajléktalanok között elég sokan követnek el valami garázda bűncselekményt a tél közeledtével, mert a börtön még mindig jobb, mint a hideg utca. Kapnak alvóhelyet, meleg ételt, és ha esetleg dolgoznak, akkor még némi pénzt is. A bűnelkövetők majdnem negyven százaléka alkalmi munkás, foglalkozás nélküli és 14,7% inaktív személy.

A közlekedési bűncselekmények száma csökkent a kilencvenes évek elejéhez képest, csakúgy, mint a házasság, család, ifjúság elleni bűncselekmények.

Természetesen nem beszélhetünk a család elleni bűncselekmények valószínű csökkenéséről, mert ezeket az eseteket nagyon gyakran nem jelentik. Kevés az olyan gyerek, aki el meri mondani, ha otthon bántalmazták, zaklatják stb.

A nők részvétele a látens bűnözésben nagyobb, mint a regisztrált bűnözésben⁹. A női kriminalitás számos országban emelkedést mutat Németországban 1972–1990 között 17,5%-ról 22,5%-ra emelkedett a női bűnözők

⁹ Fehér Lenke: A női bűnözés, Forrás: Gönczöl–Korinek–Lévai: Kriminológiai ismeretek, 272. oldal.

aránya. Az Egyesült Államokban pedig a letartoztatott nők aránya 1972–88 között 80%-kal, a férfiaké viszont csak 40%-kal nőtt¹⁰. Magyarországon viszont nem emelkedett a nők aránya a bűnözésben.

1989:	13,3%	1992:	10,2%
1990:	12,3%	1993:	10,1%
1991:	10,1%	1994:	10,3%

IV.1. Börtönártalmak¹¹

Szervezett dilemmánk: a börtön címmel remek könyvet írt Lukács Tibor. Aki olvasta a könyvet, képet kaphatott a magyar börtönökben uralkodó helyzetről. Nem szeretném a könyvet részletesen kifejteni, hisz most nem ez a feladat, csak szeretnék pár, szerintem a kutatásom szempontjából fontos részt kiemelni.

A börtönártalmak fejezetben fejtette ki Lukács a különböző dolgoktól, eszközöktől való megfosztás hatásait. A szabadságtól való megfosztás a legnyilvánvalóbb. A börtön időben és térben is behatárolt lehetőség, elvileg azt a célt szolgálva, hogy a bűncselekményt elkövető tanuljon hibájából és később jó útra térjen. Az elzárás lényege a büntetés, de ezt manapság inkább nevelés szintjén próbálják megoldani, hisz jobb eredményt érnek el a neveléssel, mint a büntetéssel.

Amikor valaki megérkezik a börtönbe, utcai ruháját lecserélik a „rabruhára”, ami a közhiedelemmel ellentétben nem csíkos. A fogvatartottaknak saját ruhájuk nem lehet, csak cipőt illetve fehérneműket hozhat otthonról vagy kaphat a hozzátartozóktól. A hétköznapi viselet mindenkinél ugyanabból az anyagból készül. A személyes holmik is korlátozva vannak.

A személyes tárgyaktól való megfosztást nehezen viselik, gyakran olyan dolgokhoz tudnak ragaszkodni, ami a kinti világban talán nem is fontos. Az elítéltek közössége kényszerközösség. Egymásra vannak utalva, egymáson segíteni kell a bajban, és el kell egymást viselni akkor is, ha nehezen megy.

A szexuális élettől való megfosztást szintén nehezen viselik, nem csak a férfiak, hanem a nők is. A nőknél állítólag még hamarabb előjönnek a homoszexuális hajlamok, de náluk ez inkább lelki folyamat és egyfajta érzelmi pótlék, szemben a férfiakkal, akiknél általában csupán szexuális vágy kielégítésére szolgálnak a börtönben kialakult homoszexuális kapcsolatok. Nyugat-, illetve Észak-Európában van több olyan börtön is, ahol a fogvatartott egy külön kis zárt helyen találkozhat a feleségével/férjével, élettársával stb.

¹⁰ Schneider H, J 1993, 197–202. oldal

¹¹ Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön. Magvető Kiadó, 1987.

Szintén nehéz elviselni a tértől való megfosztást, nemcsak azért, mert nem sétálgathatnak kedvük szerint, hanem mert túlszűfoeltságban kell élniük. Így még kevesebb tér jut egy főnek. Saját, személyes tere senkinek sincs, a cellákban kétszer, háromszor annyi embert tartanak fogva, mint amennyi megengedett. Egy idő után a szubjektív idő eltorzul az elítélt számára, csak a szabadulásának időpontja lebeg a szeme előtt. Ha valaki csak arra az időre koncentrálni, akkor nehezen tudja a bent töltendő időt hasznosan eltölteni. Ebben kell segíteni a nevelőknek. Börtönpszichológusok segítsége is ajánlatos lenne, de az egri börtönben jelenleg nem dolgozik egy sem.

IV.2. A Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet¹²

A Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet 1906–1908 között épült Krusper Béla mérnök vezetése alatt Wágner Gyula műépítész tervei szerint. Az eleinte fogházként működő épület befogadóképessége 123 fő volt. Az építési rajzok alapján 84 férfi és 24 női fogvatartott lakózárákában, 15 fő pedig magánzárákában volt elhelyezhető. A fogházépület Y alakúra épült, az Y két szára egy zárt belső udvart foglalt magába, a halálbüntetéseket itt hajtották végre.

1964–72 között fegyház és börtön fokozatú elítélt nők töltötték itt a büntetésüket. Sok probléma volt velük, hisz nem tudták őket foglalkoztatni, ezért elszállították őket, és csökkent munkaképességű férfiak letöltő házáként funkcionált egy darabig. 1982-től ismét börtön fokozatú női elítéltek vannak az intézetben elhelyezve. Jelenleg a balassagyarmati Ipoly Cipőgyár szervezésében cipőfelsőrész készítésével foglalkoztatják a nőket. 1987-ben épült az intézet bástyafala.

Az intézet főépülete észak-déli fekvésű. Befogadóképessége az érvényes jogszabályok alapján 114 fő, a fogvatartottak 1 fős kis, illetve 5-6 fő elhelyezésére alkalmas nagy zárákban vannak elhelyezve, a fogvatartottak átlagos létszáma 2001-ben 220 fő volt. A nagy zárákban gyakran 12–14 elítéltet őriznek, a kis zárákban 3-4 főt. A zsúfoltságból adódik, hogy a jogszabályban biztosított elhelyezési körülményeket nem tudják biztosítani. A második emeleten nyolc nagy zárákban vannak a nők elhelyezve, létszámuk jelenleg több mint nyolcvan.

A büntetés-végrehajtás célja, feladata

Fontos, hogy elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba való beilleszkedését és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmények elkövetésétől. A büntetés-végrehajtási intézet alapvető feladatai közé tartozik,

¹² Forrás: Az intézet egyik dolgozója által ismertetett anyag, 2002. június.

hogyan a szabadságvesztés ideje alatt biztosítsák a fogvatartottak őrzését, ellenőrzését, anyagi (elhelyezés, ételmezés, ruházat) és egészségügyi ellátását. Biztosítani kell még a neveléshez és az oktatáshoz szükséges feltételeket. A nevelés az elsődleges cél az intézetben.

A büntetés-végrehajtás (továbbiakban bv.) nevelésfogalma a következő: fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszere, amely a jogszabályi keretek mellett és zárt intézeti viszonyok között az elítélt személyiségéhez igazodó differenciáltsággal segíti elő a bv. céljának elérését, a társadalmi beilleszkedéséhez szükséges viselkedés, magatartás kialakulását.

A nevelésnek hozzá kell járulnia a szabadságvesztés végrehajtásának eredményességéhez és lényeges, hogy az elítélt később képes legyen megfelelni a társadalmi elvárásoknak.

A fogvatartottak nevelése nehéz feladat. A nevelőknek pedagógus végzettséggel kell rendelkeznie, fontos, hogy rugalmas, türelmes és megértő legyen. Nagy feladat hárul rá, felelősséget kell vállalnia minden csoportjába tartozó elítéltért. Munkájukat nehezíti, hogy sok elítélt jut egy nevelőre, így kevés időt tud szánni a négy szemközti, személyes kontaktusra.

Először is fontos, hogy megismerje az elítélt személyiségét közvetett és közvetlen módon. Az elítélt megfelelő foglalkoztatása, önképzése szintén jelentős. Az egri börtönben nincs alapfokú iskolai oktatás, de gyakran indítanak tanfolyamokat. A szabadidő megfelelő szervezésére sok figyelmet kell szentelni. Dolgozatom második felében ismertettem a szabadidős lehetőségeket az egri börtönben.

A megye területén elkövetett bűncselekmények elkövetőinek esetében az előzetes letartóztatás végrehajtása mellett, az intézeti költségvetés terhére foglalkoztatott férfi elítéltek fogvatartása a feladat. Fő feladat még is a börtön fokozatú női elítéltek szabadságvesztésének végrehajtása. Az egyik legnagyobb problémát a túlzsúfoltság okozza.

Három nevelési csoport működik. Az elítélt férfiak csoportja mennyiségi szempontból nem jelentős. A második nevelési csoportba elítélt nők tartoznak. Végül az előzetesek csoportja, akik a legnehezebb helyzetben vannak, náluk közel 300%-os a túlzsúfoltság, ráadásul a nap nagy részében be vannak zárva a cellába. Ez a legnehezebb időszak, mert a büntetési eljárás eredményének bizonytalansága lelki terheket okoz a legtöbb ember számára. A személyiség gyakran torzul már ebben az időszakban, főleg olyanok esetében, akik hat hónapnál többet voltak előzetes letartóztatásban.

A kutatásom eredménye ráadásul azt mutatja, hogy a megkérdezett nők legnagyobb hányada hat hónap és egy év közötti időszakot töltött előzetesben, akadt olyan személy is, aki több mint egy évet volt előzetes letartóztatásban.

V. A kutatás eredménye

A hatvanas évektől a kilencvenes évek közepéig az országban végzett kriminológiai kutatások nagy mértékben hozzájárultak a magyar börtönügy fejlődéséhez¹³.

A hatvanas évek kezdetén a kriminológusok elkezdtek a börtönök zárt világát vizsgálni, a hatás nem maradt el. A kutatásoknak köszönhetően a hetvenes években elkezdődött egyfajta humanizálódási folyamat. Molnár József és Szabó András¹⁴ vizsgálta a fiatalok büntetőintézkedéseit. Vermes Miklós a visszaeső bűnelkövetők börtönkörülményeit vizsgálta. Egészen a nyolcvanas évekig tartottak ezek a kutatások.

Vígh J.–Tauber I. (1976) a szabadságvesztés-büntetés hatékonyságát elemezték. Tavassy Tibor pedig a szabadságvesztéssel járó negatív hatásokat vette sorra végig¹⁵. Kővér Ágnes empirikus kutatása kimutatta, hogy a börtönök valós világa nem képes teljesíteni a törvényben megfogalmazott legfontosabb követelményeket, például sokan lakóhelyüktől távol vannak fogvatartva.

Egy csütörtöki napon mentem be a börtönbe kitölteni a kérdőíveket, végül ötvenhárom került kitöltésre. Kettő olyan kérdőív volt, amit értékelhetetlennek minősítettem, mert a kérdések több mint 50%-ára nem válaszoltak. Amire válaszoltak, azt természetesen felhasználtam az értékelésnél. Szinte minden kérdésre volt értékelhetetlen vagy hiányos válasz. A harmincnégy kérdésre átlagolva 9,69% nem válaszolt. Tehát a kutatás 90,31%-os válaszadással dolgozik.

Az első 13 kérdés általános dolgokra kérdez rá, ezekre a kérdésekre szívesebben is válaszoltak. Az itt ismertetett adatok mindig a kérdésre válaszolók szerinti megoszlást mutatják majd.

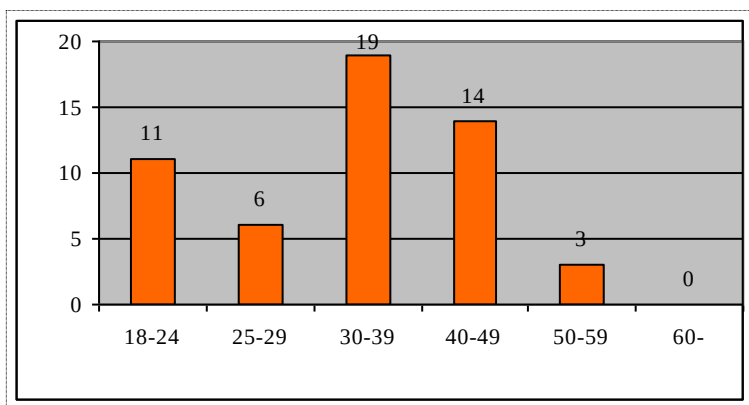
V. 1. Általános adatok

Az életkor szerinti megoszlást könnyű volt értékelni, erre a kérdésre ugyanis mindenki egyértelműen válaszolt. A kérdőívet kitöltők között nem volt 60 év feletti nő.

¹³ Lőrincz József–Kanódi Csaba: A szabadságvesztés büntetés-végrehajtásának hatásrendszere. Forrás: Gönczöl–Korinek–Lévai Kriminológiai ismeretek. Bűnözés, Bűnözéskontroll. Corvina, 1996.

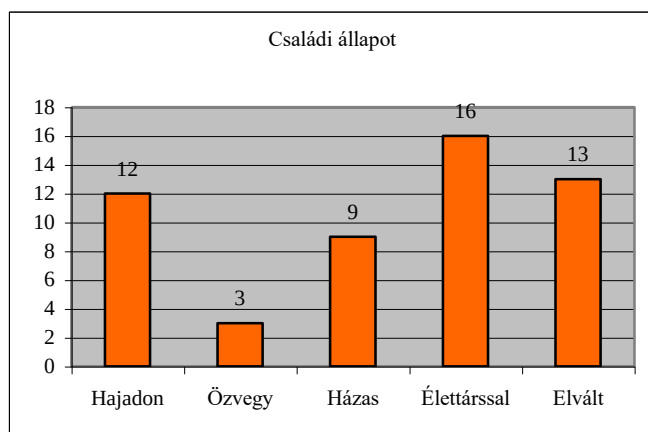
¹⁴ Szabó András: A büntetőjog reformja. G&G Kiadó, Budapest. 1992.

¹⁵ Tavassy Tibor: A szabadságvesztés- büntetés és problémái. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 15. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1978.

A júniusi adatok szerint van egy nő, aki elmúlt 60 éves, ő vagy szabadult azóta, vagy nem vállalta a kitöltést. A kitöltők között legkevesebben az 50–59 éves korosztály tagjai voltak, mindössze 5,66%. Utánuk a 25–29 éves korosztály helyezkedik el, az ő arányuk 11,32%. Ők bizonyára azért vannak ilyen kevesen, mert az időintervallum náluk a legrövidebb. Középső helyen van a legfiatalabb korosztály, a 18–24 év közöttieké, 20,75%-ot tesz ki. Magas a 40–49 év közöttiek aránya (26,41%), de legtöbben még is a 30–39 éves korúak vannak, a kitöltők 35,84%-a esik ebbe a korosztályba.

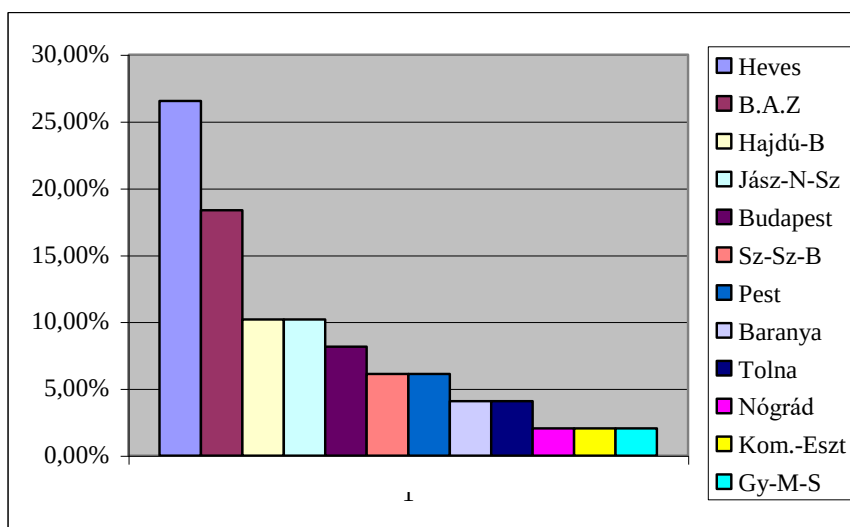
A családi állapotra vonatkozó kérdésre szintén mindenki válaszolt. A legtöbben az élettársi kapcsolatot részesítik előnyben (30,18%), az elváltak száma szintén magas, a nők közel egynegyede elvált nő. A hajadonok száma is sok (12%), sőt közöttük elég magas azoknak az aránya, akik a 30–39 éves korosztályba esnek és még hajadonok, van egy 40–49 év közötti nő is a hajadonok sorában. A júniusban kapott adatok az összes nőre vonatkoztak, akkor a házas nők voltak a legtöbben, de az adatok gyakran változnak.

Az egri börtönben fogva tartott nők egy főre jutó gyermekszáma 1,94, tehát közel két gyereke van minden megkérdezett nőnek. Vannak olyanok, akiknek egyáltalán nincs gyermekük, 5 nőnek viszont öt gyermeke van, a legtöbb gyermekkel egy 40-49 év közötti Szabolcs megyei nő rendelkezik, neki hat gyermeke van. A nők között ketten voltak, akik fogadott gyermeket is nevelnek.

Az állandó lakhely megye szerinti megoszlása változatos eredményt hozott. A szomszédos Nógrád megyéből a megkérdezettek csupán 2,04%-a származik, ez meglepő volt számomra. Mivel általában a környező megyékből szokták ide szállítani az elítélteket, ezért volt meglepő, hogy kevesen jöttek Nógrád megyéből, ráadásul a megye bűnözési adatai sem az alacsonyabbak közé tartozik.

Valószínűleg a megye női bűnözése nem annyira magas. Legtöbbször a környező megyékből jöttek, de voltak olyanok is, akik Baranyából, Győr-Moson-Sopronból jöttek. Mivel a börtön megyei funkciókat is ellát, ezért természetesen Heves megyéből érkeztek a legtöbbször.

V. 2. Iskolai végzettség és tanulmányok, munka

A kutatási tervemben azt a hipotézist vettem fel, hogy összefüggés van a nők és szüleik iskolai végzettsége között.

A kérdőívben a vér szerinti/nevelőapá iskolai végzettségére és a munkájára kérdeztem rá. A kérdésre 11,32% nem válaszolt.

A nők iskolai végzettségének vizsgálata a várt eredményt hozta, a börtönben levő nők iskolai végzettsége igen alacsony, legtöbbnek a nyolc általános a legmagasabb végzettsége, a vér szerinti/nevelőapáknál az átlag iskolai végzettség itt is a nyolc általános, de náluk már magasabb az analfabéták száma (5-en vannak). Sokan az összes elvégzett iskolájukat bekarikázták. Náluk természetesen a legmagasabb végzettséget számítottam. Van egy nő, akinek főiskolai és egyetemi diplomája is van, az illető először a tanári diplomát szerezte meg, majd egy közgazdasági végzettséggel egészítette ki.

Van olyan elítélt, aki két egyetemi diplomával rendelkezik. Sajnos az analfabéták aránya azonos az egyetemi végzettségűek és a főiskolai végzettségűek arányával. Mindhárom kategóriában ketten-ketten foglalnak helyet.

Az analfabéták valószínűsíthetően többen vannak, hisz én is találkoztam olyannal, aki elvégzett pár osztályt, de írni nem tudott. Az analfabéták száma megközelítheti az 5-6 nőt is.

Azoknál a nőknél, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, a vér szerinti, nevelőapák minden esetben alacsonyabb végzettségűek, az egyik nőnek a vér szerinti apja vegyipari munkásként dolgozott, és kevesebb, mint nyolc általános volt a legmagasabb iskolai végzettsége. Az egyetemi diplomákkal rendelkező nő vér szerinti apja gyármunkásként dolgozott a nő gyermekkorában. A főiskolai és egyetemi diplomával rendelkező elítélt nő apja, pedig bányásztként dolgozott. Az ő esetükben nem volt hatással az apa iskolai végzettsége. Az egyik nő elmondása szerint apja a mai napig segíti, támogatja. A szülők alacsony iskolai végzettségének az is magyarázata lehet, hogy a középkorú nők szülei nagy valószínűséggel a háborúk időszakában voltak fiatalok és talán nem adódott lehetőség. Természetesen vannak olyan szülők is, akik nem akartak tanulni.

A hipotézisem beigazolódott, miszerint a szülők, ez esetben az apa iskolai végzettsége megközelíti, ill. kihat gyermekeik végzettségére. Természetesen ellenpélda is van. Az elítéltek a büntetésük időtartama alatt tovább képezhetik magukat. Az intézetben iskolai oktatás nem folyik, az oktatásban részt venni szándékozó jogerős elítélteket kérelmükre az erre kijelölt másik büntetés-végrehajtási intézetbe szállítják. A tanszereket a bv. intézet biztosítja.

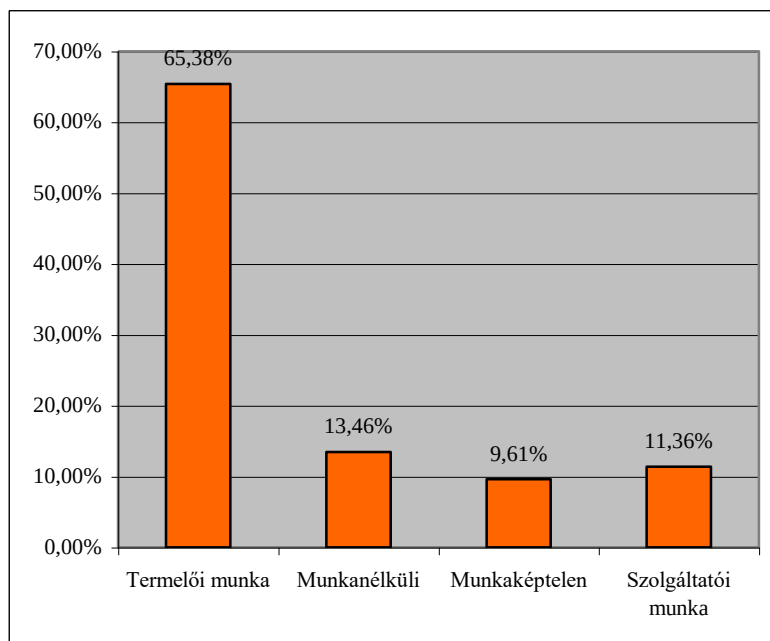
Tanfolyamokat szoktak indítani az intézményben. Az ÉRÁK, Észak-magyarországi Regionális Átképző Központ tanfolyamán bárki részt vehet. Elsősorban olyanokat szoktak kiválasztani, akik legalább a nyolc általánost elvégezték. Sajnos alacsony az érdeklődés erre az oktatási formára. Az intézményen kívül is folytathatja valaki a tanulmányait, erre külön engedélyt kell kérni az intézet parancsnokától. Évente szerveznek szaktanfolyamokat az intézetben. Többször indult már cipőfelsőrész-készítő tanfolyam.

A munkájukhoz kapcsolódó cipőfelsőrész-készítő tanfolyamot nagyon sokan elvégezték, de ezt csak kevesen írták be a kérdőívre az adott kérdés-

nél, valószínű úgy érezték, hogy kint milyen tanfolyamokat végeztek. A nők között van fodrász, férfiszabó, virágkötő, eladó, cukrász és postaforgalmi ügyintéző is, ezeket a végzettségeket kint szerezték meg. Sokan végeztek önismereti tréninget a négy fal között. Sajnos a lehetőségek sem elég jók a benti továbbképzésre, de jellemző az is, hogy a nők nagy része nem is akar tanulni, ami megnehezíti a visszailleszkedés esélyeit.

Az itt fogvatartott nők között sokan vannak, akiknek sohasem volt bejelentett munkaviszonya. A munkaviszonyra vonatkozó kérdést nehéz értékelni, mert sokan csak egy számot írtak be, amiről nehéz eldönteni, hogy az a munkahelyek számára vagy a munkával eltöltött évek számát jelöli e. Azok, akik egyértelmű választ adtak, átlagosan 13,5 év bejelentett munkaviszonnyal rendelkeznek.

A legtöbben háztartásbeliek (39,62%). Magas a szellemi dolgozók és alkalmazottak száma is (16,89%), viszont a foglalkozás nélküliek aránya is majdnem olyan magas (15,09%). Egy nyugdíjas nő van. A vállalkozók száma 5 fő. Az intézményen belül nincsen ennyiféle választási lehetőség. Legtöbben termelői munkát végeznek, sokan munkanélküliek vagy munkaképtelenek.

A szolgáltatói munkát végző fogvatartottak közé tartozik egy kultúros, egy fodrász, őri takarítók, szabó stb.

V. 3. Kapcsolattartás, család, barátok és ellenségek a börtönön belül

Az egyik legfontosabb témának érzem ezt. A család hatása, támogatása sokat tud jelenteni ezekben a számukra nehéz időkben. A hipotézisem szerint a gyermekkorban jelentős hatása van a felnőttkorra. Sok szakirodalom mondja azt, hogy a gyermekkorban elszenvedett sérelmek később, a felnőttkorban valamilyen deviáns formában jelennek meg.

A bűnözői hajlamot is gyakran a rossz gyermekkorban tulajdonítják, pszichológiai és szociológiai okokat is következtethetünk belőle. A hipotézisem az volt, hogy a börtönben tartózkodó nők nagy részének rossz gyermekora volt. Ennek ellenére a kutatás más eredményeket hozott.

A megkérdezett és egyben válaszoló nők 21,73%-a volt nevelőotthonban rövidebb-hosszabb időre, átlagban 5 évet töltöttek ott. A nevelőotthonban valamennyi időt eltöltött nő szinte mindegyike rossznak minősítette gyermekkorát. A nők általában pár szavas választ adtak arra a kérdésre, hogy milyennek látják gyermekkorukat. Van, aki több mondatos választ adott. A kérdésre hatan (11,32%) nem válaszoltak. Huszonhárman mondták jónak vagy ehhez hasonlónak, ötven változónak, csupán 24,4% mondta egyértelműen rossznak. Három nőnek ivott az apja, amit ők gyermekkoruk egyik negatív tényezőjének tartanak.

Megvizsgáltam azokat, akik rossznak minősítették a gyermekkorukat, hogy vajon miért érzik így. Azok, akik rossznak találták az alkoholista apa vagy a nevelőotthonos évek miatt, általában alacsony iskolai végzettségűek, nehezebben barátkoznak az intézményen belül. A családtól való távolság rányomja bélyegét a hétköznapiakra, nehéz elviselni a bűncselekmény elkövetése miatti lelki terhet (ami szinte minden esetben van), a bezártságot stb. Ezért fontos, hogy barátságokat kössenek a börtönben.

A kutatásom megkezdése előtt úgy gondoltam, hogy sok barátság alakult ki és persze ellenségeskedések is születtek.

A kutatásom eredménye igazolta ezt a feltételezésemet. Megkérdeztem a nőket, hogy szereztek-e barátokat, illetve ellenségeket az intézményen belül. A kérdésre, hogy miért fontos számukra a barátság, 22,64% nem válaszolt. Azok, akik nem válaszoltak, szintén találtak barátot az intézményen belül, de talán azért nem válaszoltak, mert a kérdésre kifejtős választ vártam. A nők nagy részének azért fontos, hogy legyen itt is barátjuk, hogy legyen kivel megosztani a problémákat, segítsék egymást túljutni ezen.

Természetesen, mint minden csoportban, itt is van öntörvényű ember, aki szeret kilógni a többi ember közül és szereti játszani a hangadót. A barátság egyfajta pótlék a család hiányára. Vannak páran, főleg a magasabb végzettségűek és az öntörvényűek, akik nem tartják fontosnak az itteni barátságokat. A magasabb végzettségűek azért találnak nehezen barátot, mert nehéz

számukra megfelelő beszélgetőtársat találni. A nők 68,75%-a gondolja úgy, hogy talált barátot (barátokat). Jópáran a zárkatársaikat tartják egyben a barátjuknak. A barátkozási módok között legtöbben (15,5%) azt írták, hogy a közös munka során sikerült valakivel összebarátkozni. A válaszoló nők közül 17-en szereztek ellenséget (ellenségeket). Itt említeném meg az egyik kényes témát is: a nők között kialakult homoszexualitást.

A köztudatban benne él, hogy a börtönökben főként a bezártság miatt kialakul(hat) egyfajta vonzódás az azonos nemek között. Nőknél hamarabb ki szokott alakulni, de náluk nem jellemző az erőszakos rábírás, mint a férfiaknál. A nők inkább emocionális szempontból gyengülnek el, hamarabb elvesztik a tartásukat, mint a férfiak. Nőknél sokkal könnyebben fejlődik ki a személyiség valamifajta torzulása, előbb válnak gyermekké az adott helyzetben. Sokkal hajlamosabbak a veszekedésre is, de ez nagy általánosságban jellemzi a női nemet.

A családdal való viszony nagyon sokat számít az elítélt hétköznapi magaviseletében, akitől elfordul a családja inkább válik agresszívabbá, mert úgy érzi, cserbenhagyták. A kapcsolattartás a külvilággal nagyon fontos. Az is lényeges, hogy milyen formában tarthatja valaki a kapcsolatot. A hozzátartozók alatt az egyenesági rokont és annak házastársát, az örökbefogadó és nevelőszülőket, az örökbefogadott és nevelt gyermeket, a testvért, házastársat, az élettársat és a jegyest, a házastárs egyenesági rokonát, valamint a testvér házastársát értjük. Ha másvalakivel kíván kapcsolatot tartani, arra engedélyt kell kérni.

Kapcsolattartás formái

1.) Levelezés

A levelezéshez szükséges eszközöket vásárlás során vagy a hozzátartozóktól lehet beszerezni. Indokolt esetben az intézet tud eszközöket adni. Az engedélyezett kapcsolattartóknak írt leveleket lezáratlan borítékban kell kiadni. A leveleket biztonsági okokból ellenőrizhetik. Az elítéltnak a hatóságokkal, a nemzetközi szervezetekkel és a védővel való levelezését tartalmilag nem ellenőrizhetik. A megkérdezett nők 83,6%-a levél formájában tartja a kapcsolatot a családjával, barátaival, élettársával stb. Ezen kívül más formában is sokan tartják, és a nők több mint 60%-a az összes lehetséges formában tartja a kapcsolatot.

2.) Csomagküldemény

A hozzátartozóktól, engedélyezett személyektől és a karitatív szervezetektől kaphatnak csomagot. Egy hónapban maximum három csomagot kaphatnak az elítéltek. Ha ezt a számot meghaladja, akkor is megkaphatja a

csomagot, de az a következő havi csomag terhére történik. Két hónap alatt hatnál többet nem kaphat kézhez az elítélt, azon felül érkező csomagokat az intézet nem veszi át. A felbontása mindig felügyelet mellett történik. Többféle csomagot kaphatnak.

- Élelmiszer, vegyes csomag: az 5 kg-ot nem haladhatja meg.
- Tisztasági cikket, ill. ruhaneműt tartalmazó csomag: a nevelő engedélyezi, súlya meghaladhatja 5 kg-ot.
- Írószer-tanszer tartalmú csomag: Levelezéshez és önképzéshez szükséges eszközök, kártya, naptár, könyvek, újság, fényképek stb. Az 5 kg-ot meghaladhatja, nevelő engedélyezi. A csomag nem tartalmazhat: rágót, hajtógázzal működő spray-t, bizsut, pénzt, nemesfémből készült tárgyakat, ékszereket, üdítőitalt, savanyúságot, befőttet, ecetet, őrölt borsot, erős paprikát, kompótot, tejet és más folyékony tejterméket, gyógyszereket, kristálycukrot. Az elítélt is küldhet csomagot a családjának saját költségén.

3.) Látogatás

A nők 60,78%-a mondta, hogy nem változott a viszonya a családdal. Akik azt mondták, hogy változott, azok is tartják a kapcsolatot a családdal, náluk talán egy-egy személlyel változott a viszony. A nők 10,86%-át nem látogatják. Három olyan nő van, akinek változott a viszonya, és nem is látogatják.

Akiket látogatnak, változó gyakorisággal, más és más családtag vagy ismerős. Az elítéltek havonta egyszer, szombati napon fogadhatnak egy órára látogatót. A látogatási idő meghosszabbítható jutalomból, vagy valami családi probléma esetén. A fogvatartott egy alkalommal két felnőtt személy és két kiskorú gyermek látogatását fogadhatja. A beszélő alkalmával az elítélt elfogyaszthatja a látogató által hozott nem romlandó ételt. Nem engedélyezett ételféleségek: alkoholtartalmú édességek, fagylalt, krémmel töltött sütemények, befőttek, kompótok, levesek, mindennemű folyadék, mérgező anyagok.

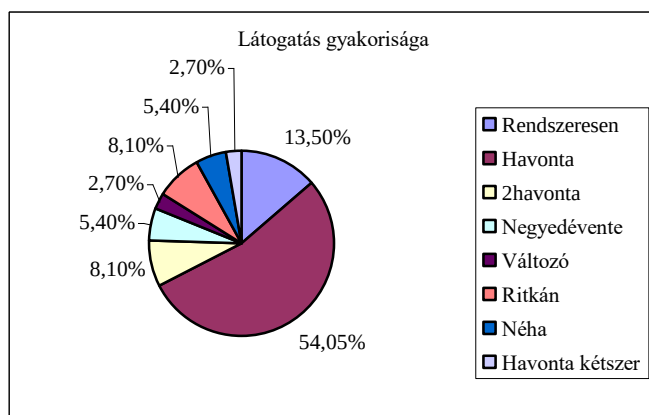
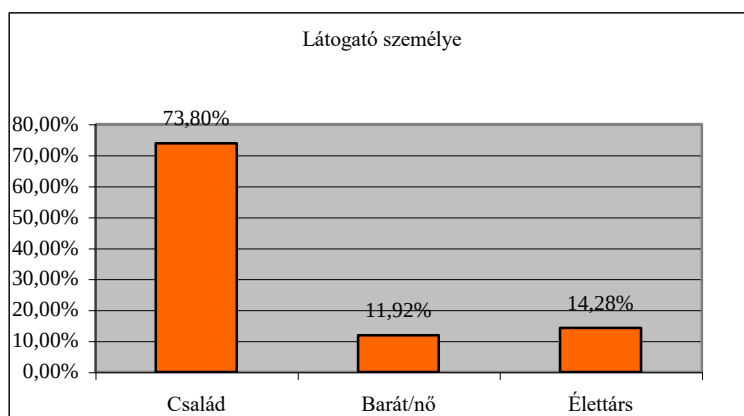
A látogatás végén az elítélt 10 doboz cigarettát átvehet. Az előzetesen le tartóztatottak havonta két alkalommal fogadhatnak látogatót. A nem magyar állampolgárságú fogvatartottat csak az intézet parancsnokának engedélyével látogathatják meg.

A kutatásom kimutatta, hogy a legtöbb nőt havonta meglátogatják. A többiek eltérő válaszokat adtak, 13,5% mondta, hogy „rendszeresen” látogatják, ez valószínű szintén havi egy alkalmat jelent. Azokat, akiket „ritkán” vagy „néha” látogatnak csak, azt írták, hogy a rokonok túl messze laknak. Véleményem szerint nem annyira nagy az ország, hogy havonta egyszer,

akár az ország másik végéből ne tudnák meglátogatni az elítéltet. Leginkább anyagi okok miatt nem tudnak utazni.

Nagyon nagy százalékban (73,8%) a család látogatja azokat a nőket, akik erre a kérdésre válaszoltak.

Volt olyan is, akit a család mellett élettárs vagy barátok is látogatják. Mivel a kapcsolattartás nagyon fontos a nők lelki egyensúlyának megőrzésében, ezért gondoltam, hogy ezt a témát bővebben kielemezem. A kitöltött kérdőívek és a személyes tapasztalatom alapján úgy vélem, a család nagyon fontos nekik. Szerintem a havonként egy óra nagyon kevés, főleg, hogy igazán nem ölelhetik meg szeretteiket, és nem maradhatnak négy szemközt a hozzátartozókkal, a beszélőn egyszerre több fogvattartott tartózkodik a látogatóival, ez is csökkenti a meghitt hangulatot. A kapcsolattartási formák a szigorú felügyelet miatt pedig általában elég protokollárisan zajlanak, hisz senki sem szereti az érzéseit más előtt kinyilvánítani.

4.) Telefon

Ezt a kapcsolattartási formát a megkérdezettek 63,2%-a használja. Csak a hivatalosan forgalomba hozott telefonkártyával működtethetőek az intézmény készülékei. Naponta délelőtt 10.00 órától 11.30 óráig, délután 14.00 órától 17.00 óráig és 18. 30 órától 19.30 óráig telefonálhatnak. Az előzetesen letartóztatott csak az engedélyezett személyekkel beszélhet telefonon. A készülék kintről nem hívható vissza.

Természetesen a kapcsolattartási formák ellenére a nők 88,46%-nak a család hiányzik a leginkább. A szabadság is nagyon sok nőnek hiányzik mégis csak 15,38% írta. A szeretethiányt 7,6% írta. A többi válasz egy ember saját gondolata, apró dolgok, ami neki fontos, másoknak talán nem. Sokan több dolgot jelöltek meg. A család hiánya mellett általában a szabadságot írták, az otthoni környezetet stb.

Legtöbben a családjukkal szeretnének lenni, ha kikerülnek a börtönből. Ha a család is szívesen visszafogadja a szabadult nőt, akkor jó esély van arra, hogy beilleszkedjenek a társadalomba. 22,9% írta azt, hogy az első feladat az lesz, hogy munkát keressen. Van, aki pihenni és szórakozni akar. Sokan írták a család átölelése után elsődleges feladatnak a munkakeresést. Ha kapnak munkát, akkor ők is be tudnak illeszkedni a társadalomba. Egy nő azt írta, hogy még nem tudja. Neki most van folyamatban a perújrafelvétele, már két éve az egri börtönben tartózkodik.

V. 4. Szabadulás utáni lehetőségek, esélyek

A fogvatartott nők elég bizakodóan néznek a jövőbe.

Az alacsony iskolai végzettségek ellenére mégis 32% úgy véli, jó esély van a szabadulás utáni beilleszkedésre. Optimista, bizakodó még 30%, akik vagy a család segítségét írták esélyforrásnak, vagy tervekkel vannak tele, vagy a végzettségük miatt éreznek jó esélyt, persze az utóbbiak száma elenyésző. Öt nő érzi azt, hogy az esélyei se nem jók, sem nem rosszak. A pesszimisták aránya 24%, ebből 10%, akik semmilyen esélyt nem éreznek az új életre.

Próbáltam összefüggést keresni, hogy milyen nők éreznek kisebb esélyt. Először az iskolai végzettségekkel hasonlítottam össze ezeket az adatokat, a kapott eredmény meglepett, ugyanis a legoptimistábbak a 8 általánossal rendelkező nők, a 14 abszolút optimista nő közül 7 volt olyan, akinek a legmagasabb iskolai végzettsége a nyolc általános. A magas iskolai végzettségűek is optimisták. Van olyan is, aki saját vállalkozással rendelkezik, ezért úgy érzi, nem lesz gondja.

A legtöbbben mégis alkalmi munkát fognak találni érzésük szerint, persze az ő iskolai végzettségük alacsonyabb, mint azoké, akik úgy érzik, hogy

szakmájukban tudnak majd elhelyezkedni. Hárman nyilatkoztak úgy, hogy már van munkájuk. A büntetés-végrehajtási intézet segítségével sokan bíznak. A körülmények javítását reméli a válaszolók 23,8%-a, a képzési lehetőségek bővítését 19,04% várná el. Ezen kívül írták még a nevelők készséges munkáját, a felkészítést a kinti életre, segítséget a problémák megoldására stb. A büntetés-végrehajtás feladatai közé tartozik a fogvatartottak anyagi (elhelyezés, élelmezés, ruházat) és egészségügyi ellátása, neveléshez és oktatáshoz szükséges feltételek megteremtése. A válaszolók 43,24%-a úgy véli, hogy nem tud segíteni a bv. intézet.

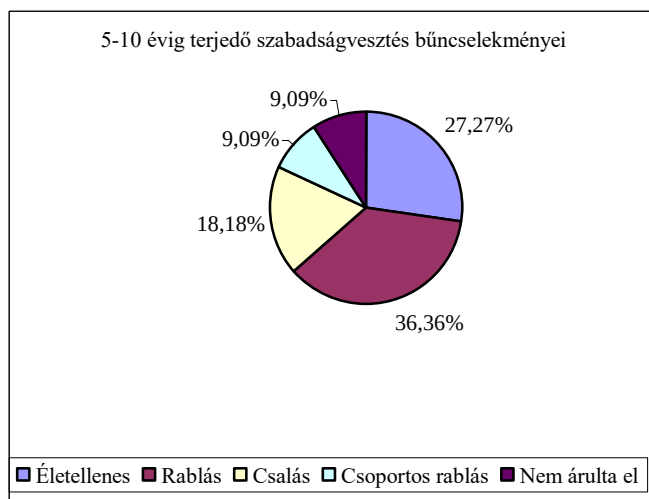
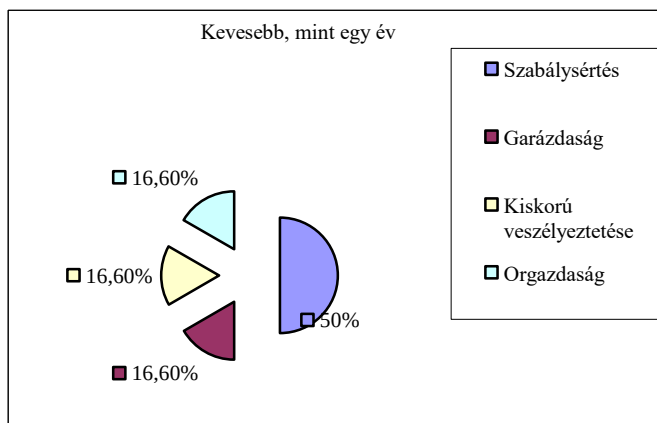
V. 5. A bűncselekménnyel és a büntetéssel kapcsolatos tények

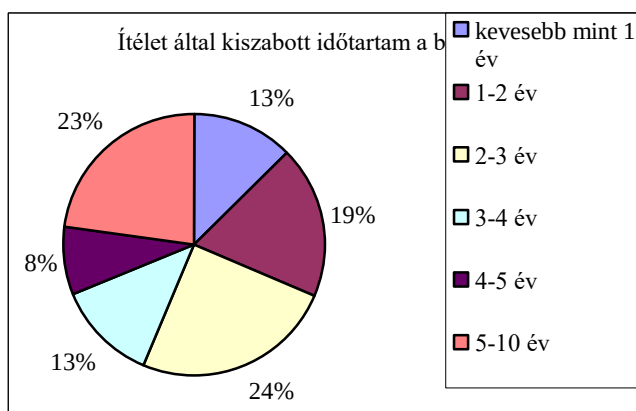
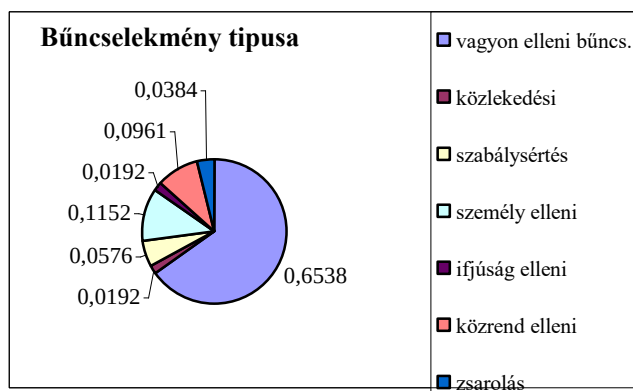
Az egri börtönben átlagosan 1 évet és 1 hónapot töltött az az 51 nő, aki erre a kérdésre válaszolt. Van olyan, aki már két éve bent van, de olyan is akadt, aki a kitöltés előtt egy héttel került be. Az ítélet által kiszabott szabadságvesztés időtartama is változatos. Az időtartam arányos a bűncselekménnyel, de sok nő (14,7%) úgy véli, nem arányos a büntetésük az általuk elkövetett bűncselekménnyel. Legtöbbször 2–3 évig terjedő büntetést kaptak, de sokan (11-en) vannak 5–10 évig terjedő szabadságvesztéssel itt. Tíz évnél többet senki sem kapott azok közül, akik kitöltötték a kérdőívet. A bűnözési statisztikát is alátámasztja, hogy a legmagasabb a vagyoni elleni bűncselekmények száma.

A súlyosabb bűncselekményeket elkövetettek inkább Kalocsán vannak fogvatartva. Érdekes összehasonlító vizsgálatnak gondoltam a két szélsőséges időtartamra fogvatartottak bűncselekmény szerinti megoszlását. Azok, akik kevesebb mint egy évet kaptak, leginkább szabálysértés miatt vannak a börtönben. Természetesen az ítélet meghozatalában közrejátszik, hogy a vádlott volt-e már börtönben, és milyen kihágásokat követett el eddig. Majdnem kétszer akkora azoknak a nőknek a száma, akik 5–10 évet kaptak. Ötötől tíz évig terjedő szabadságvesztést kaptak az életellenes bűncselekményt elkövetők és a rablás miatt letartóztatottak. Fontosnak tartottam, hogy megkérdezzem, milyen jellegű bűncselekmény miatt kerültek be, igazságosnak érzik-e az ítéletet és hogy mi motiválta őket. Ezeket az adatokat összehasonlító elemzés szerint értékeltem. A nők 70,8%-a nem érzi igazságosnak az ítéletet. Azokat vizsgáltam meg, akik igazságosnak érzik. Tizennégy nő gondolta igazságosnak az ítéletet, elég eltérő bűncselekményeket követtek el.

Egy nő van életellenes bűncselekmény miatt Egerben, a motivációjára nem válaszolt. Három nő rablást követett el, ők megélhetési gondok miatt kényszerültek erre. Olyan is van, aki alkoholos befolyásoltság következtében követte el tettét. A többség nem érezte igazságosnak az ítéletet, általában azért, mert úgy gondolják, nem ők követték el a bűncselekményt, olyan is

van, aki a származása miatti diszkriminációra hivatkozik, és öten arra hivatkoztak, hogy a kiszabott ítélet túl hosszú.

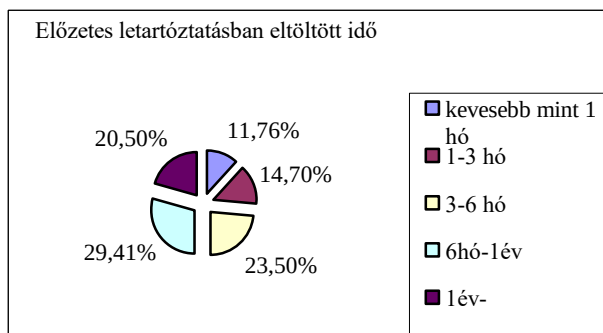

Az összes börtönben eltöltött idő arra vonatkozott, hogy a kérdés napjáig mennyi időt töltött börtönben. Ezt a kérdést néhányan félreértelmezték, de más válaszaikból ki lehetett következtetni.

Csupán a megkérdezettek 10%-a töltött több mint 5 évet börtönben. Ők természetesen visszaesők, megjárta már Kalocsát, Tökölt, Pálhalmát és Mélykútot. Volt olyan nő is (4), aki több helyen is volt már. A kevesebb mint egy évet börtönben töltöttek aránya megegyezik azokéval, akik 1-3 évet töltöttek eddig börtönben. A visszaeső bűnözők közül a legtöbben Mélykúton voltak. Két olyan nő van, aki Egerben „visszajáró vendégnek számít”. Az előzetes letartóztatás függetlenül a bűncselekmény típusától akár több mint egy évre is elnyúlhat. Nehéz időszak ez az emberek számára. A bizonytalanságot senki sem szereti, és néha jobb a biztos rossz, mint a bizonytalan jövő. Az előzetesből vagy egy másik cellába vagy a szabad ég alá jutnak. Nem mindegy, hogy mennyi ideig kell várni az ítélet meghozatalára. Az

előzetes nőkre (és persze a férfiakra is) más szabályok vonatkoznak, szigorúbb feltételek mellett tarthatják a kapcsolatot a családdal.

A kérdőívet kitöltött nők 32,7%-a nem volt előzetes letartóztatásban. Akik voltak, azok más és más időtartamra. Legtöbben 6 hónap és egy év közötti időtartamra voltak előzetes letartóztatásban. Véleményem szerint ez nagyon sok idő bizonytalanságban. A szerencsésebbek csak 48 órát, egy hetet töltöttek ebben az állapotban, de ez a legritkább. Az egri börtönben az előzeteseknek legrosszabb a helyzete, hisz náluk a túlszűfoztság eléri a 300%-ot, egy 5-6 fős zárkában akár 14-en is lehetnek, és ráadásul ők a nap nagy részében be vannak zárva.

Átcsoportosítani viszont nem lehet, mert az a többi nevelési csoport rovására menne. A befolyásoló tényezők között elég gyakran szerepel az anyagi ok (32,5%-nál), talán ha a megélhetésük feltételei adottabbak lennének, nem kényszerülnének rá. Vannak olyanok is, akiknél a bűnözés életformának tekinthető, általában bűnözői családban nőttek fel, ezt a példát látták otthon. Egyre több a kábítószer hatása miatt elkövetett bűncselekmények száma. Olyan nő is volt, aki félelem és rettegés miatt követte el a gyilkosságot. A rossz házasság, kapcsolatok, amiből nem lehet kilépni a társ terrorja miatt, a gyerekek bántalmazása gyakran odavezet, hogy a nő már nem bírja tovább, és úgymond felemeli a konyhakést. A családban jelenlévő erőszak sajnos a mai napig nagyon magas, nagyon sok férj veri, megalázza feleségét és „az utolsó csepp a pohárban” bekövetkezik. A fiatalabb bűnözőknél gyakori a társaság befolyása, mivel a fiatalok szeretnek egy bandához tartozni, talán pótolva a családi szeretet hiányát.

V. 6. Szabadidő, kultúra, művelődés, elégedettség

A börtönben mindenki hallgathat rádiót az intézet vezetékes rádióján vagy saját készülékén. A televízió műsorát az intézet vagy a saját tulajdonát képező készüléken tekintheti meg, a napirendben meghatározott időpontok-

ban. A nők 66,6%-a mondta azt, hogy szeret tévét nézni. A tévézés összességében kedvelt tevékenység, a 30 év alattiak mégis kevesebb időt töltenek a készülék előtt.

A legnépszerűbbek a szappanoperák, gondolom az alacsony iskolai végzettség is közrejátszik, hogy az egyszerűbb műsorokat kedvelik. Hetente a kultúrteremben videófilmet vetítenek. Megpróbálnak mindenki számára élvezhető ismeretterjesztő jellegű anyagokat vetíteni.

A kultúrteremben található a több mint hatezres állományú könyvtár. A kölcsönzésre kéthetente biztosítanak lehetőséget.

A könyvtár nyitva tartásának időpontjai:

Hétfő	9.00-12.00
Kedd	10.00-11.00
Csütörtök	11.00-12.00
	15.00-16.00
Péntek	16.30-17.20

Egyszerre három könyvet kölcsönözhet mindenki, a kölcsönzési határidő két hét.

A fogvatartottak saját költségükön rendelhetnek újságokat, folyóiratot. Ezeket csomagban is beküldhetik. Legtöbb nő Kiskegyedet, Tinát és az egyéb ilyen női magazint olvassa. Egy olyan nő van, aki a Magyar Hírlapot járátja. Az intézet könyvtárában szintén vannak újságok, folyóiratok, magazinok. Az intézetnek jár a Népszabadság, Heves Megyei Hírlap stb.

Az olvasási szokásokra is rákérdeztem. A nők 47,05%-a mondta azt, hogy szívesen olvas szabadidejében, közülük csak 16-an írták le, hogy mi a kedvenc könyvük. Teljesen eltérő válaszok születtek. Természetesen a romantikus regényeket (Daniel Steel, Júlia, Romana, Tiffany) többen is említették. Az „Elfújta a szél”-t ketten említették. A verseket is sok nő szereti, kedvencek: Poe, Kosztolányi, József Attila, Ady Endre.

A könyveket inkább a magasabb végzettségűek olvassák, éppen ebből adódóan világirodalmat és történelmi jellegű könyveket olvasnak leginkább.

Sportolási lehetőségek is vannak, amit a nők 25,49%-a szeret rendszeresen űzni. Saját maguknak szerveznek aerobicot. A fogvatartottak asztaliteniszezhetnek, télen a kultúrteremben, jó időben pedig az udvaron. Lehetőség van az elítélteknek a kondicionáló terem használatára is. Aki a konditermet igénybe veszi, csak meghatározott sportruházatban használhatja az eszközöket. A teremben van bordásfal, csocsó, sakk. Az elítélt nők – az időjárás függvényében – a sportudvaron tollaslabdázhatnak, különféle ügyességi versenyeket, labdajátékokat játszhatnak.

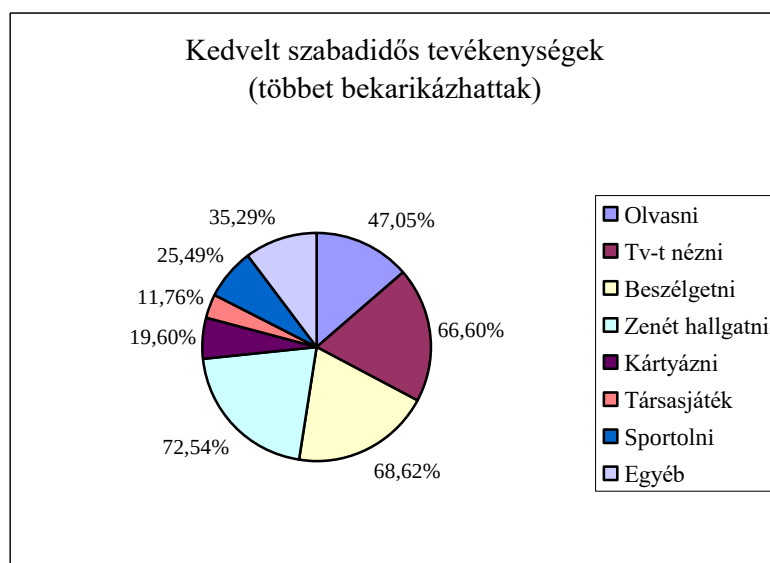
Az Eszterházy Károly Főiskola hallgatói is szoktak foglalkozásokat tartani, régen a művelődésszervező szakos hallgatók, jelenleg a szociálpedagógus

szakosak járnak gyakorlatra. A nők kertészkedhetnek is az udvaron. Gyakran indítanak önismereti tréningeket, rehabilitációs programokat.

A társasjátékokat bevihetik a zárkákba. Mindössze 11,76% írta kedvelt időtöltésének a társasjátékozást. Gyakran hallgatnak zenét a kultúrteremben, leginkább cigányzenét, nótákat és magyar könnyűzenét. Igény van a klasszikus zenére is, de ezt a műfajt inkább a magasabb végzettségűek kedvelik, és mivel ők vannak kevesebben, ritkán jut lehetőségük arra, hogy klasszikust hallgassanak.

A nők 72,64%-a írta legkedvesebb tevékenységei közé a zenehallgatást.

Arra is rákérdeztem, milyen egyéb tevékenységet folytatnak szívesen. A nők 35,29%-a írt valami mást is a felsoroltak mellé. Ilyen kedvelt tevékenységek: mosás, vasalás, kézimunkázás, hímzés, tanulás, alvás, éneklés, gitározás, táncolás, rádiózás stb.

Ünnepek során mindig készülnek valamilyen külön műsorral, karácsonykor betlehemeznek. A szabadidő-felhasználás korosztályonként eltérő. Láthattuk, hogy a nők közel fele szeret olvasni, közel 2/3-a szeret zenét hallgatni, beszélgetni. A fogvatartottak közül az 50 év felettiek szeretnek leginkább olvasni az eredmények alapján, de mivel a mintanagyság náluk csupán három fő, ezért lehet, hogy ez az adat nem a valóságot tükrözi. Legkevésbé a 30–39 éves korosztályba tartozó nők olvasnak, de náluk egyik szabadidős tevékenység sem volt annyira népszerű, mint más korcsoportoknál. Talán még a kártyázásban kitűnnek, mert 26,31%-uk mondta, hogy szeret kártyáz-

ni, míg a többi korosztálynál (a 18–25 év közöttieket kivéve) alacsonyabb volt a tevékenység iránti szeretet.

A 18–25 év közötti nők 100%-a szereti a szabadidejét beszélgetéssel tölteni, a 30–39 éves korosztálynak már csak 35,71%-a írta kedvelt tevékenységei közé a csevegést.

Az iskolai végzettséggel is összefüggésbe lehet hozni a szabadidő megfelelő kihasználását. Arra a következtetésre jutottam, hogy a magasabb végzettségűek jobban és szívesebben tudják szabadidejüket kihasználni.

A napirend szerinti szabad foglalkozás műszakonként, a fogvatartás típusa szerint eltér. A délelőtti dolgozóknak délután van három szabad órájuk. A délutános dolgozóknak délelőtt majdnem 4 óra áll rendelkezésükre, hogy olvassanak, kártyázzanak, beszélgessenek stb. Az előzeteseknek és a dolgozóknak a munkaszüneti napon egész nap szabad foglalkozás van, leszámítva a kötelező napirendi feladatokat és szervezett foglalkozásokat kitöltő időt. Olvasni leginkább az érettségizettek vagy annál magasabb végzettségűek szeretnek.

Az alacsonyabb iskolai végzettségű fogvatartottak kevésbé kedvelnek bármilyen jellegű szabadidős tevékenységet, kevesebb választ karikáztak be. Nehéz megfelelő kulturális programot szervezni az intézményben, hisz a végzettségek eltérőek. Az alacsony végzettségűek kevésbé hajlanak a tanulásra, kulturálódásra. Persze kivételek vannak, ők szívesen részt vesznek minden programon. A probléma az, hogy egy nyolc általánost végzett nő számára más jellegű műveltségi vetélkedőt kellene szerveznünk, mint a diplomásnak. Mivel a nyolc általánost végzettek vannak többségben, ezért az ún. „értelmesebb” réteg ritkán tud számára kielégítő vetélkedőn részt venni. Így inkább ők a szervezésben segédkeznek, vagy félrevonulnak egy könyvvel. Az ő helyzetük igen nehéz a börtönben. Nem tudnak igazán kivel beszélgetni, a zsúfoltság miatt pedig nem tudnak nyugodtan egy könyvet végigolvasni, hisz valaki mindig közbeszól.

Az alacsonyabb végzettségűeket pozitív irányba kellene terelni, hogy megszeressék az olvasást, persze eddig ezek a kísérletek nehezen sikerültek.

A kutatás egyik fontos részének tartottam, hogy megvizsgáljam, milyen körülmények között élnek a fogvatartottak. Megkértem az elítélteket, hogy egy hétfokú skálán értékeljék a megadott dolgokat. Arra voltam kíváncsi, hogy mennyire elégedettek az intézményben lévő dolgokkal. Sokan félreértették a kérdést, és csak egyessel és hetessel értékelték a meghatározásokat. Őket nem vettem be az értékelésbe, hiszen ezek az adatok valószínű, hogy hamis képet mutatnának. Persze így is lehet, hogy a kapott eredmény csalóka, hisz erre a kérdésre nehezebben válaszolnak őszintén, mivel konkrétan az intézmény tevékenységeire, szolgáltatásaira kérdez rá. A kérdésekre átlag 14-16 nő nem válaszolt, ezért a kapott adatok csak megközelíthetik a valós elégedettséget.

Legkevésbé az étkeztetéssel (2,8), vásárlási lehetőségekkel vannak megelégedve. Az egy főre jutó napi ételpénz 293 forint, ebből kell kigazdálkodni. Az egyik interjúalanyom, aki osztályvezető pozíciót tölt be az intézetben, azt mondta, hogy a rosszabb sorból jött nők panaszkodnak az étel és a körülmények miatt. Megvizsgáltam azokat a nőket, akik alacsony pontokat adtak. Hat olyan nő volt, aki átlagba kevesebbet adtak, mint 3,75. A hat nő között volt egy felsőfokú végzettségű, két érettségizett, egy szakmunkás és egy olyan nő is, akinek a legmagasabb végzettsége a nyolc általános. A kérdőívük alapján úgy vélem, hogy a magasabb végzettségűek elégedetlenkednek inkább, az ő fogalmazási stílusuk és válaszaik alapján nem hiszem, hogy a börtönnél rosszabb körülményekből jöttek volna.

Egy másik ott dolgozó szerint sok mindent nem esznek meg a fogvatartott nők. A vásárlás a fogvatartott keresményéből vagy letéti pénzéből történhet.

A vásárlás nem történhet felhalmozás céljából. Nem vásárolhatnak: alkoholtartalmú italokat vagy ezzel töltött édességeket, szemes és őrölt kávé, ömlesztett teát, ecetet, őrölt borsot, erős paprikát, aeroszolos készítményeket, fényűzési cikkeket, biztonságra veszélyes eszközöket. A elégedettségi listán hátulról a következő a tisztálkodási lehetőség.

Hetente kétszer van lehetőség zuhanyozásra, a többi napon lavórban mosakodhatnak le. A nők kedden és pénteken zuhanyozhatnak.

Véleményem szerint felháborító, hogy 2002-ben még ilyen létezik. Egy nőnek amúgy is megalázó, hogy nem tud igazán nőként élni, úgy vélem a tisztálkodás minden nő számára elsődleges, főleg a hónap bizonyos szakaszában. Van olyan börtön, ahol mindennap lehet zuhanyozni, de az ilyen börtönök általában nagyobbak, és csak nők vagy csak férfiak vannak fogvatartva. Mivel Egerben vannak férfiak is, ezért nekik is kell két napot biztosítani, ők hétfőn és csütörtökön zuhanyozhatnak. Orvosi rendelés hétfőn, szerdán és pénteken van. Fogorvos keddenként látogat el az intézménybe. Természetesen vannak olyan nők, akik rosszabb körülményekből jöttek, náluk az értékelés magasabb számot kapott. A képzési lehetőségek 3,6-os értéket kaptak.

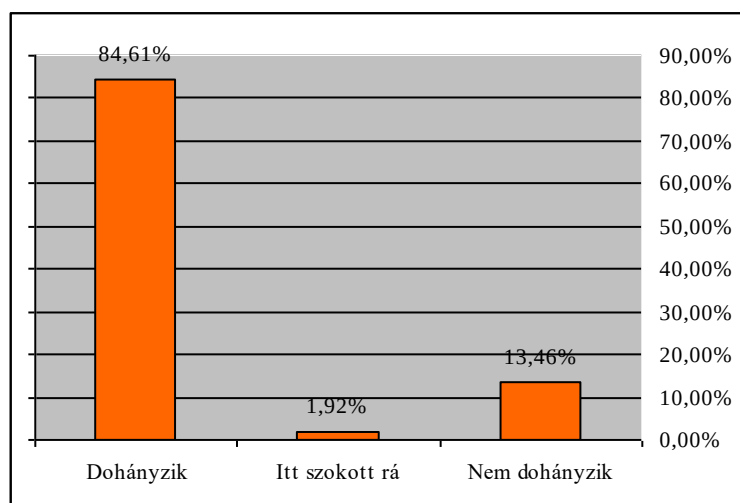
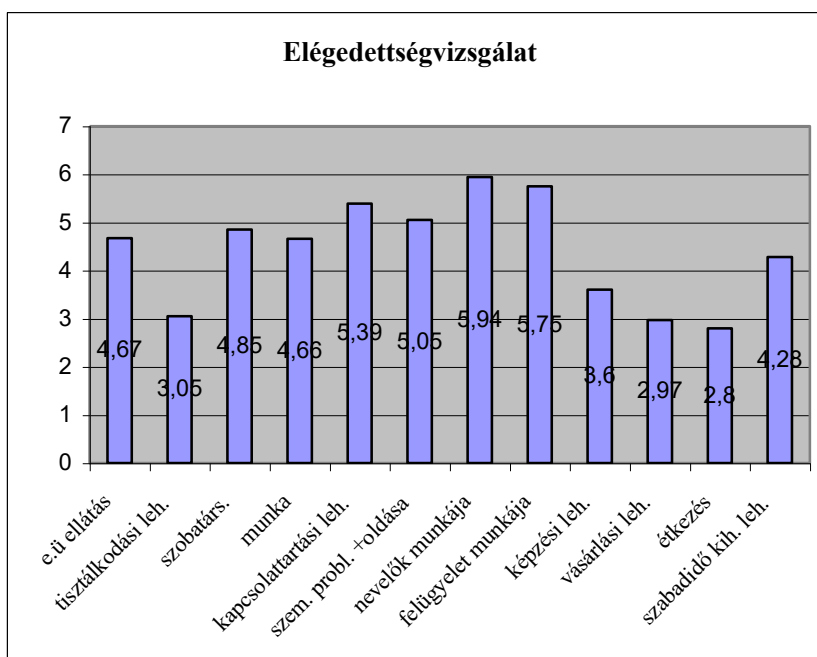
A szabadidő kihasználásának lehetőségeit 4,28-as értékre tartották, mégis sok tevékenységet szívesen csinálnak. Talán arra gondoltak, hogy túlságosan korlátozva van, hogy mikor használhatják a kultúrtermet, a konditermet és az udvart.

A munkájukkal és az egészségügyi ellátással ugyanannyira vannak megelégedve (4,6).

A szobatársak megítélésére természetesen eltérő válaszokat adtak, van olyan, aki úgy véli, jól kijön a zárkatársaival, de van olyan is, aki konfliktusok között él.

A nőket megpróbálják úgy elhelyezni, hogy az azonos helyzetű, végzettségű, és temperamentumú nőket rakják össze.

A személyes problémák megoldásának lehetőségeit 5,05-re értékelték. Legmagasabb értékeket a nevelők és a felügyelet munkájára adták. Mégis néhányan úgy vélik, hogy a nevelők kevés időt tudnak rájuk szentelni, talán a sok papírmunka miatt.

A börtönben nagyon magas a dohányzó nők száma. 52 nő válaszolt a dohányzással kapcsolatos kérdésre. Az eredmény meglehetősen meglehetősen. A válaszolók 84,61%-a dohányzik, egy olyan nő volt, aki itt szokott rá, és heten mondták azt, hogy nem dohányoznak. A nők részlegében egy nemdohányzó zárka van, ahol tizenegyen vannak, tehát a közel nyolcvan nő közül csupán 1/8-a nem dohányzik. Összefüggést ennél a kérdésnél nem lehet találni, kortól, végzettségtől függetlenül dohányzik majdnem mindenki.

V. 7. Együttműködő szervezetek

Az egri börtön számára fontos, hogy több szervezettel együttműködjen, hisz a munka csak úgy lehet eredményes, ha az adott témában jártas szakemberek segítségét kérjük.

Eszterházy Károly Főiskola

Már évek óta együttműködik a bv. intézettel. Jelenleg a szociálpedagógus hallgatók szokták gyakorlatukat itt tölteni, régen a művelődésszervező szakos hallgatóknak is lehetősége volt, hogy megpróbálják az elítéltek művelődési lehetőségeit segíteni. Véleményem szerint a két szak elég eltérő jellegű munkával foglalkozik, éppen ezért szükség lenne művelődésszervező szakos hallgatókra is. Hisz amíg a szociálpedagógusok önismereti tréninggel segítik a fogvatartottakat, addig a szabadidős programokat és a kulturális lehetőségeket szervezhetnének a művelődésszervezők, akiknek ez remek gyakorlat lehetne.

Magyar Vöröskereszt Egri Városi Szervezete

Ismeretterjesztő előadásokat szoktak tartani a káros szenvedélyek ellen, a személyi higiénéért elősegítő. Alkalmanként ruhasegélyt is adnak.

Egri Családsegítő Intézet

Ismeretterjesztő és szabadulásra felkészítő előadásokat tartanak. Segítenek a családi kapcsolatok megőrzésében. Elősegítik a szabad életbe visszatérők munkábaállását, albérlet és lakás keresését, szükség esetén átmeneti szállást nyújtanak.

Heves Megyei Roma Kisebbségi Önkormányzat

Szaktanfolyamokat és szórakoztató műsorokat szerveznek az elítéltek között, anyagi segítséget is nyújtva. A cigány kultúra és hagyomány bemutatása és ápolása a fogvatartottak körében szintén céljuk.

Hivatásos Pártfogói Csoport

Az elítéltek utógondozásában, szabadulásra való felkészítésében, szabadulás után munkahely keresésében vesznek részt a hivatásos pártfogók. A fogvatartottak maguk is kérhetik a pártfogói felügyeletet, amit csak az kaphat, aki feltételesen szabadul.

Egyházak, felekezetek, börtönmissziók, vallásgyakorlat

2000. július 14-től a 13/ 2000 sz. IM rendelettel létrehozták a börtönlelkészi szolgálatot. Jelenleg a harmincegy börtön mindegyikében alkalmaznak börtönlelkészeket. Mindenki gyakorolhatja saját vallását és az ahhoz szükséges könyveket, eszközöket megvásárolhatják. A lelkésszel ellenőrzés nélkül tarthatják a nők a kapcsolatot. Többféle felekezet tart lelkigyakorlatot az intézményben, legtöbbször az evangélikus és katolikus vallást gyakorolják.

VI. Befejezés

Mindennek van kezdete és vége. Befejezést mindig nehéz írni, nehéz összegezni azt, amit leírtam, átéltem, tapasztaltam. A kutatás során közelebb kerültem a kriminológiához, egy olyan társadalomhoz, akikhez nem juthat oda bárki. Örülök, hogy lehetőségem adódott egy ilyen érdekes, sokak által veszélyesnek vélt, zárt társadalommal foglalkozó témához közelebb férkőzni. Nagyon remélem, hogy ezzel nincs vége. A téma megfogott, és szeretnék még ugyan más formában, de a bűnözés világával foglalkozni, jó értelemben persze.

A kutatás rádöbrentett, hogy a bűnözőknek is szükségük van a segítségre, támogatásra. Eredményeim arra a következtetésre juttathatnak bárkit, hogy ma Magyarországon a börtönök nehéz helyzetben vannak. Az egri börtönben a viszonyokon kellene változtatni, hisz gondoljunk csak bele a heti kétszeri zuhanyzás hátrányaiba. A kutatás során kiderült, hogy a család szerepe nagyon fontos a fogvatartott nők életében, aki nem kap támogatást szeretteitől könnyebben fordul társai vagy maga ellen. A bűnözés teljesen nem felszámolható, talán nagymértékben nem is csökkenthető, inkább arra kéne vigyáznunk, hogy a kikerülő emberek vissza tudjanak illeszkedni, és felhagyják régi életformájukat. Ha csak a visszaesők száma csökkenne radikálisan, már az is nagy eredmény lehetne.

Dolgozatom során igyekeztem végig tényszerű, objektív lenni, persze néhol szubjektív véleményemet nem hagyhattam ki, de ezek a valóságot semmilyen mértékben sem torzítják. Remélem munkám sokak számára egy kis betekintést nyújt a benti világba, és remélem, hogy lesz olyan is, aki velem

együtt szintén elgondolkozik azon, hogy hol kellene kezdeni a helyzet javítását, legalábbis az olyan dolgokon, amiken mi segíthetünk.

Felhasznált irodalom

- Freda Adler, Gerhard O. W. Mueller, William S. Laufer: Kriminológia. Osiris Kiadó, 2000. 115–153. oldal.
- Anthony Giddens: Szociológia. Osiris Kiadó, 2000. 137–175. oldal.
- Gönczöl Katalin: A bűnözés társadalmi összefüggései. Társadalmi Szemle 1993. évi 3. szám. 37–48. oldal.
- Hacker Ervin: A kriminalitás környezeti tényezői. Kriminológiai szakirodalomgyűjtemény. Tankönyvkiadó. Budapest, 1990. 387–396. oldal.
- Korniek László: A bűnözés alakulása Magyarországon és a jövőbeli kilátások. Társadalomtudomány 16. szám. MTA, Budapest, 1991. 7–12. oldal.
- Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön. Magvető Kiadó, 1987.
2000. évi statisztikai évkönyv

Tisztelt kitöltő!

A kérdőív kitöltésével szeretném segítségét kérni munkámhoz. Kutatásom témája „A nők helyzete az egri börtönben”. A kérdőívek, interjúk és statisztikai adatok segítségével szeretnék egy szociológiai témájú kutatást végezni, ami a főiskolai tanulmányomhoz szükséges.

A kitöltés önkéntes!!!

Karikázza be a megfelelő választ, némelyik kérdésre pár mondatban válaszoljon!

1. Életkora

a) 18-24	d) 40-49
b) 25-29	e) 50-59
c) 30-39	f) 60-

2. Családi állapota

a) házas	d) hajadon
b) elvált	e) élettársi kapcsolatban élő
c) özvegy	

3. Állandó lakhelye melyik megyében található?

4. a) Gyermekai száma _____
b) Gyermekai közül hányan töltötték be már a 18. életévüket?
c) Vannak e fogadott gyermekei?
Igen Nem

5. Iskolai végzettsége

a) Analfabéta	e) Szakmunkás
b) Általános iskola 2-4 osztály	f) Érettségi
c) Általános iskola 5-7osztály	g) Főiskola
d) Általános iskola 8 osztály	h) Egyetem

6. Szakmunkás végzettség esetén mi a szakmája? Főiskolai vagy egyetemi végzettség esetén a diploma megnevezése?

7. Milyen tanfolyamokat végzett?

8. Elkezdett, de be nem tanulmányai?

9. Mennyi bejelentett munkaviszonya van?

10. Polgári foglalkozása
a) Háztartásbeli	e) Vállalkozó
b) Segéd- vagy betanított munkás	f) Foglalkozás nélküli
c) Szakmunkás	g) Nyugdíjas
d) Szellemi dolgozó és alkalmazott	
11. Volt nevelőotthonban? Ha igen, hány évet?
12. a) Kérem mondja meg mi volt vérszerinti/nevelőapjának foglalkozása, amikor ön gyermek volt
12. b) Vér szerinti/nevelőapja iskolai végzettsége
a) analfabéta	e) érettségi
b) kevesebb mint 8 általános	f) főiskola
c) 8 általános	g) egyetem
d) szakmunkás	
13. Pár mondatban írja le milyennek látja gyermekkorát.
14. Mióta tartózkodik az egri börtönben?
15. Az ítélet által kiszabott időtartam a börtönben?
a) kevesebb mint 1 év	e) 4-5 év
b) 1-2 év	f) 5-10 év
c) 2-3 év	g) 10-15 év
d) 3-4 év	h) 15 év-
16. Milyen jellegű bűncselekményért ítélték el?
17. Volt e már börtönben? Ha visszaeső, melyik börtönben/börtönökben volt már?
18. Összes börtönben eltöltött idő
a) kevesebb mint 1 év	d) 5-10 év
b) 1-3 év	e) 10-15 év
c) 3-5 év	f) 15 év-
19. Igazságosnak érzi az ítéletet?
a) igen	
b) nem, mert _____	
20. Volt-e előzetes letartóztatásban?
a) igen	b) nem

21. Mennyi időre?

- a) 1 hónap
b) 1- 3 hónap
c) 3- 6 hónap
d) 6- 1 éve
e) 1 év

22. Milyen jellegű munkát végez az intézményben?

- a) Termelői munka
b) Szolgáltatói munka
c) Munkánélküli
d) Munkaképtelen

23. Szenved e tartós egészségkárosodásban? Miben?

- a) igen : _____
b) nem

Most szeretnék néhány kérdést az intézményekben szerzett tapasztalatokkal kapcsolatosan kérdezni. Kérem osztályozza hétfokú skálán, az egyes az egyáltalán nincs megelégedve, a hetes pedig a teljesen elégedetett jelenti.

24. Mennyire van megelégedve a/az	1	2	3	4	5	6	7
a) egészségügyi ellátással							
b) tisztálkodási lehetőségekkel							
c) szobatársaival							
d) munkájával (ha dolgozik)							
e) kapcsolattartási lehetőségekkel							
f) személyes problémák megoldásával							
g) nevelők munkájával							
h) felügyelet munkájával							
i) képzési lehetőségekkel							
j) vásárlási lehetőségekkel							
k) szabadidő kihasználásának lehetőségeivel							

25. Milyen gyakran látogatják? Ki/Kik?

26. Tartja a családjával a kapcsolatot? Hogyan?

- a) igen: _____
b) nem

27. Változott a viszonya a letartóztatása óta a családjával, ismerőseivel?

- a) igen
b) nem

28. Önt milyen tényezők befolyásolták a bűncselekmény elkövetésében?

29. Ön szerint milyen esélye van önnek az új élet kezdésére a szabadulása után?

30. a) Véleménye szerint fog találni munkát? Milyen jellegűt?

30. b) Milyen segítséget vár el a büntetés-végrehajtási intézettől?

31. Ha kikerül mi lesz az első, amit csinálni szeretne?

32. Szerzett az intézményben barátokat? Ha igen, hogyan? Ha nem, miért nem?

a) igen: _____

b) nem, mert _____

33. Kérem írja le pár mondatban, hogy miért fontos önnek, hogy legyenek barátai

34. Ellenségeket szerzett? Hogyan? Miért?

a) igen _____

b) nem

35. Mi hiányzik önnek legjobban a kinti világból?

36. Mit szeret csinálni szabadidejében? (Többet is bekarikázhat)

a) Olvasni	e) Kártyázni
b) Tv-t nézni	f) Társasjáték
c) Beszélgetni	g) Sportolni
d) Zenét hallgatni	h) Egyéb _____

37. Kedvenc könyve?

38. Dohányzik? Ha igen, többet dohányzik, amióta bekerült?

- a) igen, de már régen is dohányoztam
- b) igen, itt szoktam rá
- c) nem, itt szoktam le
- d) nem dohányoztam régen sem

Köszönöm, hogy a kérdőív kitöltésével segítette munkámat.

Az iskolai drogprevenció helyzete Magyarországon budapesti, salgótarjáni és egri kutatások tükrében

Szerző: Tumpek Gabriella, biológia–környezetvédelem

Konzulens: Gaál Gabriella, főiskolai tanársegéd

dr. Dobos Anna, főiskolai docens

*(Pedagógia, pszichológia, közművelődési és könyvtártudományi
szekcióban, III. helyezés)*

Bevezetés

Napjainkban a *drogok használata* és az ezzel összefüggésben fellépő *egyéni és társadalmi károk az ország meghatározó problémájává váltak*. Folyamatosan emelkedik a drogfogyasztók száma, nő a kábítószerekkel kapcsolatos bűncselekmények aránya. A drogok veszélyt jelentenek az egészségre, a közösségekre és a társadalomra. Fenyegetik a használót és annak hozzátartozóit egyaránt.

A *kábítószer-probléma* sohasem elszigetelt jelenség. Ok és következmény egyszerre. Egyéni és közösségi, lelki és szociális problémákkal együtt jelentkezik, így ellene csak világos és megalapozott együttműködéssel lehet eredményt elérni.

A fiatalok drogokkal szembeni attitűdjére a legtalálhatóbb idézet Marek Kótánski-tól származik:

„Sok fiatal szeretne átélni valami mást, valamit, ami naiv föltételezésük szerint lelkesítő, ami képes elszakítani őket a hétköznapiságtól. Nem látják, hogy a narkó csapdává válik. Ilyesféleképpen kezdődik: csak játék, csak érdekesség. Gyakran csak azért, hogy dacosan elforduljanak attól, amit mi javasunk nekik, mivel unalmasnak és türelmetlennek találnak minket, akik szomorúan és komoran verklizzük az életünket, s ezt az életet elébük is úgy tálaljuk, mint sanyargattatások és lemondások sorozatát. A fiatalok nem akarják ezt, így hát minden igyekezetükkel azon vannak, hogy ne kövessék a mi viselkedésünket. Mások akarnak lenni.”

A mássághoz azonban nem a drogokon keresztül vezet az út. Ennek megértetése, illetve a gyermekek szemléletének formálása a cél, a drogprevenció során is ezt kell elérnünk. Az ehhez vezető egyik leghatásosabb eszköz maga az *iskolai drogprevenció*, hiszen ez a tevékenység a diákokat a szocializáció 6-14 év közötti évekre eső döntő szakaszában szólítja meg. Megvalósításá-

hoz alapvető fontosságú a *jelenlegi droghelyzet iskolai monitorozása, a veszélyeztetett csoportok azonosítása és a pedagógusok felvilágosítása*.

Jelen dolgozat célkitűzése során szintén e szempontokat tartottuk szem előtt. A dolgozat első részében a Magyarországon leggyakrabban előforduló drogokat és hatásait mutatjuk be, a második részben részletesebben ismertetjük a hazai drogfogyasztási szokásokat, majd kitekintést adunk a drogprevenció helyzetéről. Az általános problémafelvetéseket és helyzetelemzéseket követően a dolgozat gerincét három hazai mintaterületen (Budapest, Salgótarján, Eger) végzett kutatás alkotja. A kutatás egyrészt *elméleti alapú* volt (foglalkozásterv kidolgozása, kérdőíves felmérés), másrészt *gyakorlatban alkalmazható módszerekre* épült (felvilágosító előadássorozat, pozitív, önmagát nem romboló életmódra való nevelés, készségfejlesztés, attitűdformálás).

Felméréseinkben és gyakorlati tevékenységünk során kiemelten foglalkoztunk az alábbiakkal:

- kérdőíves felmérés:
 1. a legális és illegális drogok ismerete és használata,
 2. iskolai drogprevenciós programok ismerete,
 3. az iskolák drogmegelőzéses tevékenységhez való hozzáállása,
 4. a különböző korosztályok viszonyulása és véleménye a témáról,
 5. a drogproblematika szerepe a pedagógusképzésben,
 6. a drogprevenció akadályai az egyes oktatási intézményekben,
- felvilágosító előadássorozat tervezetének kidolgozása, az előadások lebonyolítása, értékelése,
- készségfejlesztés szituációs játékok és rejtvények segítségével.

A dolgozat utolsó fejezete kutatási eredményeink értékelésével és felhasználásával részletesebb képet nyújt a különböző korosztályok, oktatási intézmények drogokkal szembeni hozzáállásáról.

2. A drog

2.1. Fogalom meghatározás, csoportosítás

Mi a drog?

Nézőpont kérdése. Másként látja a vegyész, az orvos, a bűnüldöző, az irodalomtörténész, a közgazdász, a pszichológus, a jogász, a szociálpolitikus, a szülő, a tanár. Másként szemlélik azok, akik elutasítják és azok, akik élnek

vele. A tudatállapot-változást kiváltó anyagok multipoláris jellege gyakran gerjeszt feszültséget, vitákat akár nemzetközi konfliktusokat is.

A kábítószeres biológiai definíciója:

Kábítószer minden olyan anyag, amely a fogékony biológiai struktúrák ingerléséhez vezet, amelynek fogyasztása veszélyes, visszaélésre alkalmas vagy deviáns magatartáshoz vezet (Réz A. 1998).

Jogi megítélés szerinti felosztás:

Legális kábítószeres: Valamennyi kábító hatású gyógyászati anyag, amelyet szigorú ellenőrzés mellett az orvostudomány alkalmaz, legális kábítószereknek nevezünk. Gondoljunk csak az érzéstelenítésre használt szerekre, vagy a súlyos fájdalmak enyhítésére alkalmazott morfiúkra.

Illegális kábítószeres: Minden olyan kábult, bódult állapotot előidéző anyag ide tartozik, amelynek előállítását, forgalomba hozatalát jogszabály tiltja. (Szabó Zs.–Soltész M. 1997)

A drogokat domináns hatásaik alapján négy fő csoportba sorolhatjuk (Kőrösi A.–Varga E. 1999), ezek a következők:

- A *stimulánsok*, vagy a szleng nyelvén „gyorsítók”, ahogy a nevük is kifejezi, energetizálják, feldobják fogyasztóikat. Ezek közé tartoznak az amfetaminszármazékok (speed, extasy), a kokain, és a legális szerek közül a koffein.
- A *bódító szerek* csoportjába tartozó anyagok erős *szorongásoldó*, *nyugtató* hatással rendelkeznek. Ezek közé soroljuk az ópiátokat, az alkoholt, a ragasztó- és hígítószereseket, illetve a nyugtatókat.
- A *hallucinogének* legismertebb képviselője az LSD (Lizergisav-dietil-amid), de ide tartozik számos növényi alkaloid, például az úgynevezett „varázsgombákban” található psilocybin is.
- A negyedik csoportba az *atípusos hatású* – tehát a fenti három csoporttól eltérő hatásmechanizmusú – *drogok* tartoznak. E csoport prominens képviselői az indiai kenderből (*Cannabis sativa*) készült marihuána és a hasis, de ide tartoznak a sportolók által abúzus szerűen használt anabolikus szteroidok is.

2.2. Főbb drogtípusok Magyarországon

Magyarországon a legelterjedtebb kábítószer típusok – az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (OPNI) által, a különböző kezeléseken megjelent betegek szerhasználata alapján 2000-ben összeállított statisztika szerint (Ritter I. 2001) – ***az alábbiak:***

Főbb kábítószer-kategóriák	2000-ben kezelésben részesült összes beteg
Ópiát típus	4927 fő
Politoxikománia	2000 fő
Nyugtató típus	1924 fő
Kannabisz típus	1838 fő
Amfetamin típus	964 fő
Szerves oldószerek (inhalánsok)	491 fő
Hallucinogének	270 fő
Kokain típus	171 fő
Egyéb kábítószer	204 fő
Összesen	12789 fő

A fejezet további részében a fent leírt előfordulási sorrendben kaphat az olvasó részletes információkat az egyes típuscsoportokról, az adott kategóriákba tartozó egy-egy kiemelkedő jelentőségű példán keresztül.

3. Droghorbléma Magyarország

A kábítószerrel összefüggő *problémák a rendszerváltozás óta* jelentős társadalmi problémává váltak. A dolgok ellentmondásosságáról tanúskodik, hogy máig nem rendelkezünk megbízható statisztikai adatbázissal. A rejtett drogfogyasztó populáció szokásaihoz való közelférkőzést a különböző *önbevallásos vizsgálatok* és ezek trendjei szolgálták.

A 90-es éveket megelőzően az egészségügyi kezelésbe került droghetegek egyfelől a visszaélés kábítószerrel bűncselekményt elkövetők, másfelől gyakorlatilag a kábítószer tartalmú gyógyszereket, vagy máknövényeket illegálisan használók köréből kerültek ki.

A klasszikus kábítószerek beáramlása Magyarországra, illetve a különböző fogyasztói rétegek kialakulása a 90-es évekre tehető. A megnyíló határokon keresztül a 90-es évek elejétől kezdődően egyre több marihuána, hasis és LSD jutott hazánkba, elsősorban a nyugat-európai országokból (főleg Hollandiából). Az 1994-es év két szempontból is *fordulópontot jelentett a magyar „kábitószer-történelemben”*, egyrészt elkezdődött az addig csak „import árunak” számító marihuána hazai termesztése, másrészt pedig először járt el a rendőrség olyan ügyekben, amikor valamely amfetaminszármazék volt az „elkövetés tárgya”.

A következő évben már robbanásszerű emelkedést mutatott az amfetamin-fogyasztás és az ahhoz kapcsolódó illegális kereskedelem.

A délszláv polgárháború 1990-es kitörését követően a Nyugat-Európát közel-keleti heroinnal ellátó török és koszovói albán bűnszervezetek arra kényszerültek, hogy a heroin szállításra használt „Balkán útvonal” középső

ágát (Isztambul–Szófia–Belgrád–Zágráb–Ljubljana) északabbra helyezzék; ennek eredményeképpen **Európa egyik legjelentősebb tranzitországává váltunk.**

A különböző kábítószeres megjelenése és robbanásszerű elterjedése általánosan jellemzi a következő éveket (pl. a rendőri szervek 1997-ben közel 6000 db extasy-tablettát foglaltak le, 1998-ban már közel 12 000 db-ot, 1998-ban a legelterjedtebb drog Magyarországon a marihuána).

Az egészségügyi és szociális szolgálatok fejletlensége vagy az ország nagy részén ezek hiánya jellemző. A prevenció intézményrendszere kialakulatlan.

Megállapíthatjuk, hogy a droghasználóknak feltehetően csak egy töredéke keres valamilyenfajta segítséget kábítószerrel összefüggő problémái kezelésére, és szintén csak töredéküket éri el a büntető-igazságszolgáltatás.

A magyar kormány a vázolt aggasztó helyzetkép visszaszorítására elkészítette a **Nemzeti Drogstratégiát.**

Előzmények: Az 1039/1998.(III.31.) Korm. határozat értelmében „A Kormány a hazai kábítószerhelyzet alakulására, a Kábítószerügyi Tárcaközi Bizottság működésének tapasztalataira, továbbá az Országgyűlés 125/1997. (XII. 18.) OGY határozatában foglaltakra figyelemmel Kábítószerügyi Koordinációs Bizottságot hoz létre.” A Korm. határozat 2. b) pontja értelmében a KKB feladata többek között „a kábítószer-ellenes nemzeti stratégia kialakítása, elfogadását követően a végrehajtásának folyamatos ellenőrzése „.

Általános célja: a harmadik évezred küszöbén egy szabad, magabiztos és produktív társadalom kialakítása, amely képes kezelni a drogokkal kapcsolatos hátrányokat.

Fő célok:

- Helyi közösségek együttműködése,
- Elsődleges prevenció (megelőzés),
- Másodlagos és harmadlagos prevenció (gyógyítás, rehabilitáció),
- Kínálatcsökkentés.

A kábítószer-probléma valamennyiünket érint. Az állam és intézményei az együttes cselekvésben jelentős szerepet kapnak. A droghasználat elleni küzdelem sokrétű, különböző válfajaira számos példát sorol fel a Nemzeti Stratégia, ami megoldást jelenthet a kábítószeres kihívásával szemben (ISM 2001).

A Nemzeti Drogstratégia szorosan kapcsolódik az **Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Programba**, melynek célprogramja a népegészségügyi problémák megelőzése Magyarországon.

A program 2001–2010-ig tartó periódusra tervezett 10 kiemelt nemzeti feladata közül az egyik a káros szenvedélyek elleni küzdelem. A célok eléré-

sét és a feladatok megvalósítását szolgáló 17 alprogram közül 3 foglalkozik a témával:

14. alprogram: A dohányzás visszaszorítása

Fő célja a rászokás megelőzése és a leszokás segítése.

15. alprogram: Egészségfejlesztés az oktatásban és a nevelésben

Fő célja: az ifjúság felkészítése az aktív szerepvállalásra egészsége megőrzése érdekében.

17. alprogram: A szeszital- és drogfogyasztás visszaszorítása

Fő célja 2010-ig a drogfogyasztók és a túlzott mértékben szeszitalt fogyasztók számának csökkentése 30%-kal

A 2001-2002. évre prioritást élvező programok körében is helyet kap az egészséges életmód „divatba hozása” kapcsán a dohányzás és a szeszital fogyasztás csökkentése (EüM 2001).

4. A drogpreevenció

4.1. Az egészségfejlesztés fogalma, feladatai, célja a droghasználattal kapcsolatban

4.1.1. Az egészségfejlesztés fogalma

„Az egészségfejlesztés az a folyamat, amely módot ad az embereknek egészségük fokozott kézbe tartására és tökéletesítésére. A teljes fizikai, szellemi és szociális jólét állapotának elérése érdekében az egyénnek vagy csoportnak képesnek kell lennie arra, hogy feltárja és megvalósítsa vágyait, kielégítse szükségleteit, és környezetével változzék vagy alkalmazkodjék ahhoz. Az egészséget tehát mint a mindennapi élet erőforrását, nem pedig, mint életcélként kell értelmezni. Az egészség pozitív fogalom, amely a társadalmi és egyéni erőforrásokat, valamint a testi képességeket hangsúlyozza. Az egészségfejlesztés következtésképpen nem csupán az egészségügyi ágazat kötelezettsége, hanem az egészséges életmódon túl a jólétig terjed” (Egészségügyi Világszervezet, Ottawai Karta, 1988).

4.1.2. Az egészségfejlesztés feladatai

- **Tudatosítani**, hogy a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, környezeti, viselkedési és biológiai tényezők mind az egészség kárára, mind javára lehetnek.
- **Módot adni** az embereknek arra, hogy legtökéletesebb egészségi állapotukat valósíthassák meg. Ebbe beletartozik az egészséges környezet, az információhoz való hozzáférhetőség, illetve az egészséges választást lehetővé tevő képességek kialakítása.

- **Közvetíteni** a társadalom különböző csoportjai között az egészség előmozdítása érdekében, hiszen az egészségfejlesztés összehangolt tevékenységet követel meg valamennyi érdekelttől: kormányoktól, egészségügyi, szociális és gazdasági ágazatoktól, nem kormányzati és önkéntes szervezetektől, helyi hatóságoktól, az ipartól, a tömegtájékoztatástól, de az egyes egyénektől, a családoktól és a közösségektől is.

4.1.3. Az egészségfejlesztés célja

Az egyén egészségi állapotát a jelen lévő védő (protektív) és kockázati tényezők együttesen határozzák meg, így az egészségfejlesztés célja a droghasználattal kapcsolatban az ahhoz vezető kockázati tényezők szerepének csökkentése és a drogfogyasztás előfordulását mérséklő védő tényezők fel erősítése, összességében a droghasználat előfordulási arányának csökkentése.

A droghasználat kialakulását elősegítő tényezők, kockázati faktorok:

a) Pszichológiai kockázati faktorok:

- a drogozással kapcsolatos elvárások és korábbi tapasztalatok
- pl.: „jó”, „izgalmas” lesz,
- inger- és kockázatkereső magatartás,
- stresszel való megküzdési készségek hiánya,
- szorongás, depresszió, düh.

b) Pszichoszociális fejlődési visszamaradottság (a gyermeki gondolati és érzelmi világ serdülőkorban is fennmarad), melynek jellemzői:

- a játék és a munka elkülönülésének elmaradása,
- a realitás téves érzékelése,
- énközpontú világnézet fennmaradása,
- környezeti követelményekkel történő konfrontáció elkerülése,
- a szabadság illúziója, vagy ennek keresése (pl. valamilyen ifjúsági szubkultúrához csatlakozás).

c) Családi kockázati tényezők:

- szülők alkoholizmusa vagy ezzel kapcsolatos megengedő, közömbös attitűdje,
- „csonka család”, válás,
- a család érzelmi szegénysége,
- szülői nevelési stílusok (főleg az egyszer szélsőségesen megengedő, máskor szélsőségesen tiltó nevelési stílus),
- Családi erőszak, fizikai és szexuális bántalmazás,
- Fel nem dolgozott gyermekkori lelki trauma.

d) Kortárs hatások:

- a kortársak alkohol- és droghasználata,
- a kortársak elvárásai.

e) Kulturális hatások:

- a társadalom viszonya az alkohol- és a droghasználathoz, illetve a dohányzáshoz,
- a reklám és a tömegkommunikáció hatása
- törvényi és jogi szabályozás, valamint a társadalom rendje,
- iskolai beilleszkedési problémák, rossz tanulmányi eredmény,
- milyen perspektívát tud nyújtani a társadalom a fiataloknak, illetve a fiatalok csoportján belül az alacsony iskolai végzettségű, hátrányos helyzetű, munkanélküli fiataloknak.

Védő (protektív) tényezők

- a) egyéni védő tényezők: iskolai sikerek, fejlett kapcsolatteremtő és döntéshozó készségek,
- b) az iskolában, otthon vagy máshol végzett felelős munkavégzés,
- c) a társadalmilag elfogadott normák betartása,
- d) a személyes élet fordulópontjainak sikeres megoldása (pl. iskolaváltás, új szabadidős tevékenység),
- e) a lehetőségekhez, pl. továbbtanuláshoz való hozzáférés,
- f) a segítséget és érzelmi támaszt nyújtó szülők, tanárok, felnőtt segítők,
- g) pozitív kortárshatások,
- h) az iskolához, vagy más társadalmi intézményhez való tartozás érzése,
- i) a kockázati faktorok negatív hatását gyengítő tényezők, pl.: az iskolai beilleszkedés javítása egyéni foglalkozásokkal,
- j) A rizikófaktorok hatásaiból kialakuló negatív láncolatot megszakító tényezők, pl.: büntetés kilátásba helyezése.

4.1.4. A prevenció módszerei

Információközlés

Lényege a célzott csoportban a droghasználat negatív következményeinek feltárása. A módszer abból az előfeltevésből indul ki, hogy az emberek racionális úton, a megfelelő információk birtokában hozzák a döntéseiket, tehát ha a drogokkal kapcsolatban negatív információkat hallanak, nem fognak drogozni. A vizsgálatokból kiderült, hogy a módszer nem igazán hatékony: az információ nagy mennyisége a használatától nem fogja az egyéneket feltétlenül távol tartani, a veszélyek eltűlése pedig megkérdőjelezi a közlő hitelességét és megbízhatóságát, továbbá a serdülőkorú fiatalok egy részére

jellemző kockázatkeresés miatt akár a droghasználat iránti kíváncsiságot is fokozza.

Érzelmi nevelés

Lényege a megfelelő döntéshozó és kommunikációs stratégiák kifejlesztése. A módszer abból a feltevésből indul ki, hogy a droghasználat előidézésében a személyiség és a szociális készségek fejlődésének, illetve e fejlődés hiányosságának döntő szerepe van.

A vizsgálatok alapján ez sem kellően hatékony módszer, továbbá – mivel a módszert csoportos foglalkozások keretében alkalmazzák – sokszor speciálisan képzett szakembereket és hosszú időt igényel.

Társashatás-modell

Háttérét az a feltevés adja, hogy a droghasználat olyan tanult viselkedés, amelyben a társas hatásoknak, a modellkövetésnek jelentős szerepe van, ezért ezeket a tényezőket a prevencióban alkalmazni lehet. A módszernek két alapvető formája van:

- Az egyik módszer a ***társas „immunizáció”***, melynek lényege, hogy a fiatalokat droghasználat ellen szóló üzenetekkel „oltjuk be”, mielőtt még a drogozást bátorító kortársi, vagy egyéb attitűdökkel találkoznának. Így amikor ezek a hatások érik őket, már megfelelően tudnak ellenük védekezni.
- A másik módszer a ***droghasználat elleni készségek fejlesztése***, a „nemet mondás” képességének kialakítása, gyakoroltatása.

Ezek a programok viszonylag hatékonyak, rövidebb idő elég a megtanulásukhoz, azonban mindössze 1-3 évig hatnak, majd fokozatosan kioltódnak.

Drogalternatívák

Elvként működik, hogy a drogok reális pszichológiai szükségleteket elégítenek ki a társadalom számára nem elfogadható módon, tehát a cél, e szükségletek társadalmi normák betartásával – pl. sportok, táborozások, művészeti tevékenységek révén – történő kielégítése. Ezek a módszerek akkor eredményesek, ha egyénre szabottak, ezért meglehetősen költségesek lehetnek.

Integrált megközelítés

Lényege, hogy a társashatás-modellhez hasonlóan kiemelkedő szerepet tulajdonít a kortárs és egyéb hatásoknak, de ezt kiegészíti a személyiségfejlődéshez szükséges készségfejlesztéssel (döntéshozással, problémamegoldással, önértékelés növeléssel, stresszkezeléssel). Ez a módszer a leghatékonyabb.

Az előző csoportosítás mellett a prevenciós módszereknek egy másik felosztását is alkalmazzuk. Ez alapján megkülönböztetünk **interaktív és nem interaktív programokat**. Az utóbbiak gyakorlatilag hatástalanok, míg az előbbiek jelentős hatással bírnak. Az interaktivitás azt jelenti, hogy a diákok nem pusztán hallgatóságként, hanem aktív személyként vesznek részt a prevencióban (az oktató a diákokat bevonja a gyakorlatokba, szerepjátékokba; a különböző készségeket gyakoroltatja velük; és csoportosan megbeszéljük a felmerülő kérdéseket stb.), (Bácskai E. 2001).

4.2. Az iskolai drogprevenció

A szenvedélyszer-használat, és ezen belül a kábítószer-fogyasztás megjelenése a magyar iskolarendszerben nem újkeletű probléma. Egy tíz évvel ezelőtti, az ország összes alap- és középfokú oktatási intézményére kiterjedő vizsgálat eredményei szerint az iskolák mintegy 90%-a tudott arról, hogy diákjai közül többen-kevesebben dohányoznak, kétharmaduk arról is beszámolt, hogy diákjaik körében vannak olyanok, akik már ittak valamilyen alkoholtartalmú italt, és minden hetedik iskola vezetője azt válaszolta, hogy tanulóik egy része előtt a kábítószeresek sem ismeretlenek.

Egy ugyanebben az időben végzett vizsgálat adatai azt mutatták, hogy a 10–11 éves tanulók több mint 10%-a, a 14–15 éves diákok fele legalább egyszer kipróbálta már a dohányzást, míg az alkohol tekintetében az általános iskolások 40%-a, a középiskolások háromnegyede vallotta azt, hogy ivott már életében.

A különböző kábítószeresek ebben az időben még csak egy-két általános iskolás gyermeket érintettek, és a középiskolások tanulók körében sem haladta meg a fertőzöttség a 3%-ot.

A vizsgálatok adatai már ekkor egyértelműen jelezték, hogy a dohányzás és az alkoholfogyasztás mellett, bár még csak kis mértékben, de a különböző kábítószeresek használata is megjelent. Ennek ellenére *nem készült átfogó prevenciós stratégia az iskolák számára*, nem jelentek meg kellő számban prevenciót szolgáló oktatási segédanyagok, és nem történt meg a pedagógusok felkészítése sem. Mindez azt eredményezte, hogy az iskolák magukra maradtak a későbbiekben egyre növekvő szerfogyasztás iskolai problémáival.

A *későbbi évek hasonló kutatásai* mind a kipróbálók, mind a potenciális fogyasztók számának emelkedését mutatták a diákok körében (Bácskai E. 2001).

Kutatásom során három ilyen felmérést végeztem: az egyiket *salgótarjáni általános iskolás tanulók*, a másodikat *budapesti általános iskolák igazgató-sága*, a harmadikat az *egri tanárképző főiskolai hallgatók* körében (lásd 5. fejezet).

5. Önálló drogprevenciós kutatások, három mintavételi terület alapján

5.1. Kutatás tárgya, módszerei

Az iskolai drogprevenció helyzetének elemzésére irányuló kutatásokat végeztünk Salgótarjában általános iskolás diákok (40 fő), Budapesten különböző általános iskolákban tanító pedagógusok (365 fő) és Egerben tanár szakos főiskolai hallgatók körében.

A cél annak megállapítása volt, hogy milyen mértékű fertőzöttség figyelhető meg a diákok körében, hogyan viszonyulnak a drogokhoz és arra is kíváncsiak voltunk, hogy a drogokkal kapcsolatos preventív tevékenységeket a vizsgálat alanyai hogyan ítélik meg.

A *vizsgálatok módszerét* tekintve, mind a három esetben általunk készített, önkitöltéses kérdőívek segítségével valósult meg. A kérdőívek felépítésüket tekintve hasonlóak voltak, de minden esetben speciálisan az adott csoporthoz igazodtak.

A *salgótarjáni kutatás* kérdőíve természetesen gyermekekhez szólóan íródott. Tartalmát tekintve, főleg a különböző drogokkal kapcsolatos fertőzöttségre irányultak a kérdések, de arról is képet szerettünk volna kapni, hogy megítélésük szerint szükség van-e a különböző drogprevenciós tevékenységekre.

A *budapesti kutatás kérdőíve* tanárok számára készült, akik a saját iskolájuk nevében nyilatkoztak. Itt elsősorban az iskolák drogprevencióhoz való viszonyulására voltunk kíváncsiak.

Az *egri kutatás kérdőíve* II. és IV. évfolyamos, tanár szakos főiskolai hallgatók számára készült, a kérdőív kérdései összegezték tulajdonképpen az előző kettőt, hiszen diákokhoz szoltunk, de egyben tanárjelöltekhez is. Fontos szempont volt számunkra, hogy egyrészt II. évfolyamos hallgatók, akik még tanulmányaik elején tartanak, másrészt IV. évfolyamos hallgatók, akik már tanulmányaik végén tartanak, vegyenek részt a felmérésben.

5.2. Önálló kutatások

5.2.1. Előadássorozat a drogokról: Salgótarján – 1999

Korábbi drogmegelőzési előadásaim alapján 1999 augusztusában a Magyar Vöröskereszt Nógrád Megyei Szervezetének megyei titkára, Juhászné Kincses Helén *egy drogprevenciós program megtartására* kért fel. Az előadás helyszíne a Salgótarjáni Gyermektábor volt.

A programon egyszerre részt vevő gyerekek többnyire 6–7. osztályosak voltak. A kihívás számomra abban rejlett, hogy *az általam kidolgozott fog-*

lalkozástervet akkor volt módom először a gyakorlatban is kipróbálni. A program elérendő célja a diákok szemléletének formálása, a pozitív, önmagát nem romboló életmódra nevelés volt. Az előadások alapját a Levi's Alapítvány által kiadott Drogvilág című film adta.

A konkrét program egy 3x45 perces előadássorozatot ölelt fel az alábbi tematikával:

- 1. előadás – A tényanyagok bemutatása.
- 2. előadás – A tanultak rögzítése és értelmezése.
- 3. előadás – Készségfejlesztés rejtvény és szituációs játékok alkalmazásával.

Az előadások végén a diákok egy általam készített kérdőívet töltöttek ki (1. melléklet), amit névtelenül kellett beadniuk. A felmérésben való részvétel nem volt kötelező számukra, de ennek ellenére minden gyerek kitöltötte a kérdőívet.

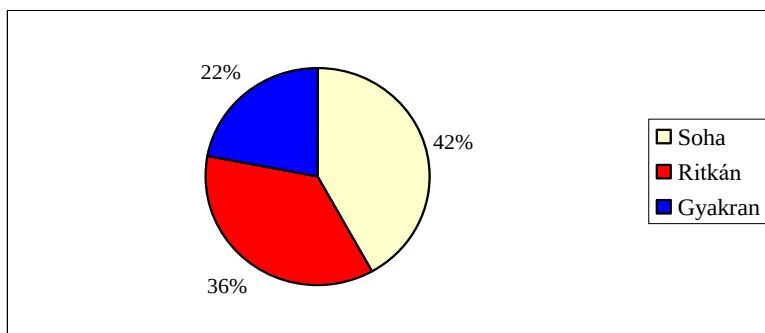
A kérdőívek kiértékelése

A kérdőívek a 6–7. osztályos diákok korcsoportját leginkább veszélyeztető alkoholfogyasztásra és dohányzásra kérdeztek rá. A kérdéseket mind a lányoknak, mind a fiúknak azonosan tettük fel. A kérdőívek kiértékelése után elgondolkoztató kép rajzolódott ki.

2. táblázat: A salgótarjáni kérdőíves felmérés összefoglaló táblázata (1999)

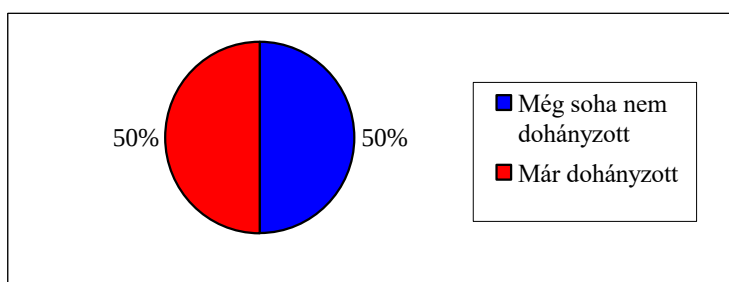
	Fiúk		Lányok	
	Igen	Nem	Igen	Nem
Fogyasztott már alkoholtartalmú italt	30%	70%	72%	28%
Volt már részeg	0%	100%	22%	78%
Dohányzott már	30%	70%	61%	39%
Rendszeresen dohányzik	0%	100%	28%	72%

A 2. táblázat adataiból kiderül, hogy sajnos már ez a korosztály is érintett a dohányzás és alkoholfertőzőség tekintetében, s kiemelt figyelmet érdemelnek minden kategóriában a lányok adatai. Az alkoholtartalmú italok fogyasztása és a dohányzás – a bevallottak alapján – a fiúkat 30%-ban érintette, míg a lányoknál ehhez képest 60–70%-os volt ez az arány.

1. ábra: Az alkoholfogyasztás gyakorisága

Az *első ábrát* elemezve az alkoholfogyasztás gyakoriságáról kapunk információkat. Negatívumként értékelhető, hogy az adatok szerint a diákok 58%-a fogyaszt alkoholt kisebb-nagyobb rendszerességgel.

2. ábra: A dohányzás gyakorisága a vizsgálatban részt vettek összlétszámára vonatkoztatva.

A 2. ábra értékelése során kiderült, hogy dohányzás tekintetében 50%-os a fertőzőtségi arány.

Összegzés: A vizsgálat eredményei dohányzás és alkoholfogyasztás tekintetében a vártnál rosszabbak lettek. Pozitívumként értékelhető azonban az a tény, hogy ez a korosztály – saját bevallása – szerint még nem találkozott az illegális kábítószerekkel. A drogreprevenció fontossága számukra véleményem szerint alapvető igény.

Személyes tapasztalataim alapján általánosítható az a jelenség, hogy a gyermekeknek a drogokról az intravénás drogozó jut eszébe, és nem az, hogy a drog tablettá, por és számtalan más formában is jelen lehet az utcán

vagy a szórakozóhelyeken. Tehát kimondható, hogy a gyerekek sok esetben – megfelelő információk hiányában – gyanútlan áldozatokká válhatnak.

5.2.2. A drogprevenció munka helyzete Budapest általános iskoláiban – 2000

A salgótarjáni előadássorozatot követően a közelmúltban lehetőségem adódott bekapcsolódni az ÁNTSZ Fővárosi Intézete Mentálhigiénés Osztályának „A drogprevenció munka helyzete Budapest általános iskoláiban – 2000” című felmérésébe. Feladatom a kutatás eredményeinek tudományos feldolgozása volt dr. Vajda Miklós irányítása alatt.

Felmérésünk annak megállapítására irányult, hogy a fővárosi általános iskolákban milyen mértékben terjedt el a drogprevenció munka, milyen az iskolák hozzáállása az ilyen tevékenységhez, hogyan ítélik meg a probléma súlyosságát, illetve melyek a megvalósítást akadályozó tényezők.

A magas reprezentativitás érdekében – az ÁNTSZ kerületi intézeteinek közreműködésével – Budapest valamennyi általános iskolájába elküldtük az önkitöltéses kérdőíveket (2. melléklet), amelyekből 307 db érkezett vissza (ez 83%-os mintának felel meg). A válaszokat kódolás után számítógépen, szociológiai statisztikai program – SPSS – segítségével dolgoztuk fel, és a következő adatokat kaptuk (3–9. táblázat).

3. táblázat: Drogmegelőzés a budapesti általános iskolákban (2000).

Drogmegelőzés fajtája	Iskolák száma	Százalék (%)
Állandó program	206	67,1
Csak egy vagy néhány órás előadás	51	16,6
Nem volt szervezett drogmegelőzés	42	13,7
Nem válaszolt	8	2,6
Összesen	307	100

Mint látható, Budapesten az iskolák mintegy 2/3-ában zajlik valamilyen állandó program, ami úgy gondolom öröndetes, és arra utal, hogy az iskolák többsége felismerte a cselekvés fontosságát. Az iskolák 16,6%-ában egy vagy néhány órás előadás formájában foglalkoztak a drogmegelőzéssel, 42 iskolában (13,7%) pedig egyáltalán nem volt drogmegelőzés.

Az intézmények vezetőségének véleménye szerint a legnépszerűbb program az „Életvezetési ismeretek és készségek” (38,8%) volt, ezt követte a DA-DA (31,6%), illetve az Egészségvirág Alapítvány Programja (20,9%).

4. táblázat: A drogprevenciós programban részt vevő iskolák kerületenkénti aránya Budapestén (2000).

Kerület	Iskolák száma	Drogmegelőzést folytató iskolák száma	Drogmegelőzést folytató iskolák százalékos megoszlása
I. kerület	7	3	42,9
II. kerület	17	13	76,5
III. kerület	17	14	82,4
IV. kerület	19	13	68,4
V. kerület	5	3	60
VI. kerület	8	7	87,5
VII. kerület	7	3	42,9
VIII. kerület	11	8	72,7
IX. kerület	8	5	62,5
X. kerület	16	11	68,8
XI. kerület	24	16	66,7
XII. kerület	14	9	64,3
XIII. kerület	15	14	93,3
XIV. kerület	21	13	61,9
XV. kerület	9	8	88,9
XVI. kerület	16	9	56,3
XVII. kerület	13	8	61,5
XVIII. kerület	17	13	76,5
XIX. kerület	17	6	35,3
XX. és XXIII. kerület	16	11	68,8
XXI. kerület	21	13	61,9
XXII. kerület	9	6	66,7
Összesen	307	206	67,1

A 4. táblázat adatai jól tükrözik, hogy a főváros III., VI., XIII. és XV. kerületeiben folyik a legaktívabb drogmegelőzés az általános iskolákban (>80%). E kérdéskör az I. és XIX. kerület iskoláiban a legelhanyagoltabb (<40%). A kerületek iskoláinak többségében, 60–80%-ukban ugyanakkor jelentős erővel dolgoznak a drogok elterjedésének megelőzésén és felszámolásán.

5. táblázat: A drogprobléma jelentősége a budapesti általános iskolákban (2000).

Megítélés	Iskolák száma	Százalék (%)
Nagyon jelentős	0	0
Jelentős	24	7,9
Jelentéktelen	110	35,8
Egyáltalán nincs	169	55
Nem válaszolt	4	1,3
Összesen	307	100

A legtöbb iskola vezetőségének megítélése szerint egyáltalán nincs jelen náluk ez a probléma, kb. egyharmaduk szerint az iskolai drogprobléma jelentéktelen, és csak kevesebb, mint 10%-uk nyilatkozott úgy, hogy a problémát jelentősnek érzi. Nagyon jelentősnek egyetlen iskola sem ítélte a problémát!

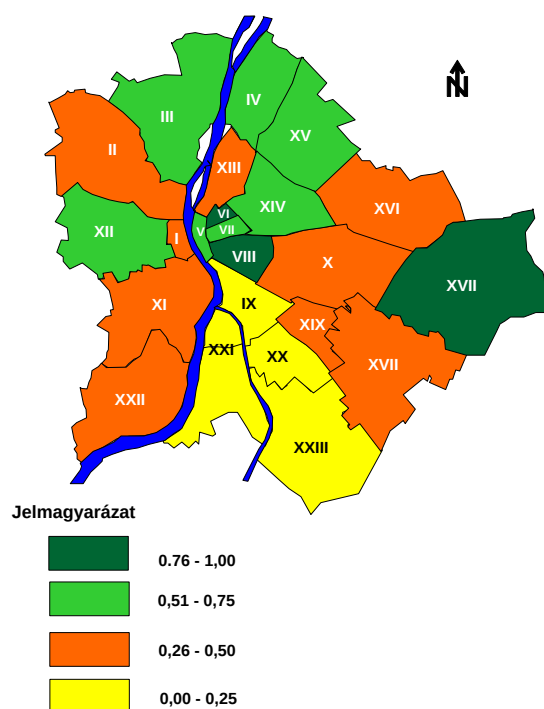
A valóságban az iskolák véleménye kissé optimális, hiszen a különböző felmérések azt mutatják, hogy a fenti aránynál nagyobb mértékben van jelen a drog már az általános iskolákban is. A drogveszély fel nem ismerésének (eltitkolásának) több oka lehet, pl.: a pedagógusok tájékozatlansága, az iskola jó hírnevének féltése, ugyanakkor a probléma „szőnyeg alá seprése” felelőtlen, és a gyermekek testi, illetve szellemi fejlődése szempontjából mindenképpen veszélyes.

6. táblázat: A drogprobléma súlyosságának megítélése Budapest kerületeinek bontásában (2000).

Kerület	Iskolák száma	Megítélés (0 és 3 között)
I. kerület	7	0,43
II. kerület	17	0,41
III. kerület	17	0,65
IV. kerület	19	0,63
V. kerület	5	0,6
VI. kerület	7	1
VII. kerület	7	0,71
VIII. kerület	10	0,8
IX. kerület	8	0,13
X. kerület	16	0,5
XI. kerület	24	0,38
XII. kerület	14	0,64
XIII. kerület	15	0,33
XIV. kerület	21	0,52
XV. kerület	9	0,56
XVI. kerület	16	0,38
XVII. kerület	12	0,92
XVIII. kerület	17	0,41
XIX. kerület	17	0,41
XX. és XXIII. kerület	16	0,25
XXI. kerület	20	0,75
XXII. kerület	9	0,44
Válaszolt összesen	303	0,52
Nem válaszolt	4	
Összesen	307	

A 6. táblázatot és a térképet nézve (4. ábra) megállapítható, hogy egy külpesti kerület (XVI. kerület) és a belpesti kerületek ítélik a helyzetet a

legjelentősebbnek, míg a legkedvezőbb helyzetben – saját bevallásuk szerint – a dél-pesti kerületek (és Csepel) vannak.

4. ábra: A drogprobléma jelentőségéről alkotott vélemények átlaga kerületenként

7. táblázat: A fővárosi iskolák véleménye a drogprevenció fontosságáról (2000).

Megítélés	Iskolák száma	Százalék
Nagyon fontos	239	77,9
Fontos	62	20,2
Nem fontos, felesleges	4	1,3
Nincs válasz	2	0,6
Összesen	307	100

Az iskolák kb. 98%-a fontosnak, illetve nagyon fontosnak érzi a drogprevenciós tevékenységet, és mindössze 4 iskola (1,3%) gondolja úgy, hogy ez „Nem fontos, felesleges”. Ugyanakkor, ha nem a százalékokat, számadatokat, hanem az ezek mögött álló több száz gyermeket és az ő sorsukat nézzük, az az 1,3% is hatalmasnak tűnik.

8. táblázat: Megfelelő súllyal szerepel-e a drogproblematika a pedagógusképzésben?

Megítélés	Iskolák száma	Százalék
Igen	41	13,4
Nem	228	74,2
Nincs válasz	38	12,4
Összesen	307	100

A felmérésben részt vett iskolák 74,2%-a érzi úgy, hogy ez a témakör nem szerepel megfelelő mértékben a tanárképzésben. Ez az arány rámutat arra, hogy e területen a későbbiek során előre kell lépnünk.

9. táblázat: A drogprevenció elutasításának okai (2000).

Okok	Iskolák száma	Százalék	A válaszadók százaléka
Nem hatékonyak	9	2,9	9,4
Nincs drogfogyasztás	53	17,3	55,2
Nincs rá anyagi fedezet	5	1,6	5,2
Nem iskolai feladat	4	1,3	4,2
Egyéb megjegyzés	25	8,2	26
Összesen válaszolt	96	31,3	100
Nem válaszolt	211	68,7	
Összesen	307	100	

A drogprevenció elutasításának okaként az iskolák 17,3%-a azt jelölte meg, hogy intézményükben nincs drogfogyasztás. Az általános iskolák közel 3%-a úgy találja, hogy nem hatékonyak a megelőzési módszerek, 1,6%-uk azt nyilatkozta, hogy nincs rá anyagi fedezet, végül 1,3% szerint a drogmegelőzés nem iskolai feladat. Úgy gondolom, maga az a tény, hogy ez 1,3%-ot ért el, szomorú és elgondolkodtató.

Összegzés:

A vizsgálat eredményeit áttekintve elmondható, hogy sok vonatkozásban sikerült árnyalt képet kapnunk arról, hogy 2000-ben milyen szinten van a fővárosi általános iskolák drogmegelőzési tevékenysége. Megállapíthatjuk, hogy vegyes és ellentmondásos kép rajzolódott ki, amiben keverednek a negatív és pozitív elemek.

Mi előzetesen azt reméltük, hogy pl. több iskolában zajlik valamilyen formában drogmegelőzés. A tény, hogy az iskolák 14%-ában semmilyen drogmegelőzés nem folyt, mindenképpen elgondolkodtató, még akkor is, ha másrészt az iskolák több mint 2/3-ában viszont működik valamilyen kohe-

rens program. Ez arra utal, hogy egyrészt az iskolák túlnyomó többsége felismerte a cselekvés fontosságát, másrészt arra, hogy a drogmegelőzési szervezetek kapacitása is dinamikusan fejlődik (legalábbis a fővárosban). Több más kérdésnél is hasonlóan ellentmondásos eredmény jött ki. A mára kialakult helyzetben úgy gondolom, hogy csak azt fogadhatjuk el igazán, ha valamennyi iskolában lesz többé-kevésbé rendszeres drogprevenció.

5.2.3. Kérdőíves felmérés az Eszterházy Károly Főiskolán – 2002

Az általános iskolai és középiskolai korcsoport kérdőíves felmérését követően, 2002-ben már egy felsőoktatási intézményben (Eszterházy Károly Főiskola, Eger) mértük fel a fiatalok drogfogyasztási szokásait, valamint a drogprevenciós programokról alkotott véleményüket és tudásukat (3. melléklet).

E kutatás célja egyrészt az volt, hogy kiegészíthessük a korcsoportos felméréseket, másrészt kíváncsiak voltunk arra, hogy a jövőben tanári diplomát kapó főiskolai hallgatók milyen attitűdökkel rendelkeznek a hazai drogproblematikával kapcsolatban. A XXI. században ugyanis ők lesznek azok, akik pedagógusként e kérdéskörrel gyakorlati oktatási és nevelési tevékenységük során sajnos már nagyobb mértékben fognak találkozni.

10. táblázat: Az alkoholfogyasztás és a dohányzás alakulása szakcsoportonként, EKF (2002).

Szakcsoport	Hetente legalább egyszer fogyaszt alkoholt (évfolyamtól függetlenül)	Volt már részeg (az évfolyamtól függetlenül)	Naponta dohányzik (az évfolyamtól függetlenül)
humán	34%	65%	35%
reál	49%	68%	34%
készség	52%	84%	34%

Az 10. táblázat adatai szerint az **alkoholfogyasztás** a legnagyobb mértékben a készség (nyelvtanári, testnevelés, ének stb.) szakos főiskolai hallgatók körében fordul elő, 52%-os aránnyal. Mindössze 3%-kal lemaradva második helyen a reál (matematika, kémia, biológia, környezetvédelem stb.) szakos hallgatók állnak, míg a fertőzőbetegség a humán (magyar, történelem stb.) szakosok körében a legenyhébb. A felmérésből kiderült, hogy az alkoholfogyasztás tekintetében legrosszabb a helyzet a reál szakos fiúknál. 76%-uk vallotta azt, hogy hetente legalább egyszer fogyaszt valamilyen alkoholtartalmú italt. A legkisebb arányt a humán szakos lányok képviselték 36%-al.

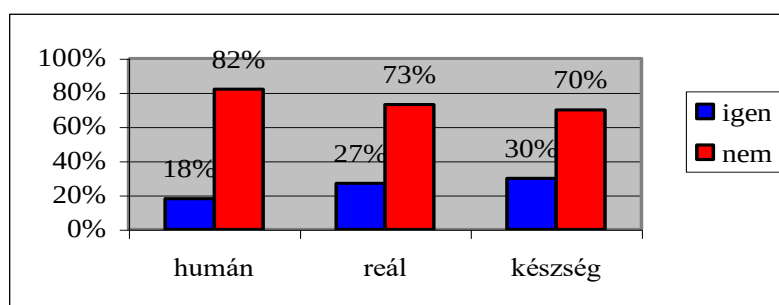
A **részeg állapot** szempontjából szintén a készség szakosok reprezentálták a legmagasabb értéket, a második-harmadik helyet szinte azonos eredménnyel a reál és a humán szakos hallgatók foglalták el. A dohányzás tekintetében szakonként nem találtunk lényeges eltérést, ugyanakkor nem szerinti bontásban a fiúk rendszeresebben dohányoznak: közel minden második fiú

és minden harmadik lány dohányzik napi rendszerességgel. Ezen belül is a humán szakos fiúknál tapasztaltuk a legrosszabb értéket (64%), míg a legkedvezőbbet a humán szakos lányoknál (19%).

11. táblázat: Az alkoholfogyasztás és a dohányzás alakulása évfolyamonként, EKF (2002).

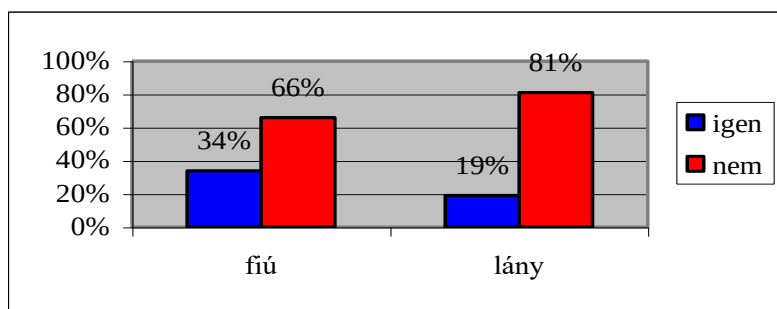
Évfolyam	Hetente fogyaszt alkoholt (az évfolyamhoz viszonyítva)	Volt már részeg (az évfolyamhoz viszonyítva)	Naponta dohányzik (az évfolyamhoz viszonyítva)
II. évf.	47%	70%	32%
IV. évf.	52%	76%	37%

A 11. táblázat adataiból megállapítható, hogy mind **az alkoholfogyasztás, mind a dohányzás** tekintetében rosszabb a helyzet a felsőbb évesek körében. Ezt a negatív irányú tendenciát – úgy gondolom – csak megfelelő egészségnevelési tevékenységgel lehet megszüntetni, amit az alap- és középfokú oktatási intézményeken túl a főiskolákon, egyetemeken is érvényesíteni kell. Hogyan várhatjuk el a leendő pedagógusoktól, hogy gyermekeinket egészséges életmódra neveljék, ha az ő szemléletük sem ezt tükrözi? Véleményem szerint egy egészségesebb, káros szenvedélyektől mentes ország építését azoktól az emberektől kell elkezdni, akik jelentős befolyással lehetnek a felnövekvő generáció attitűdjére.

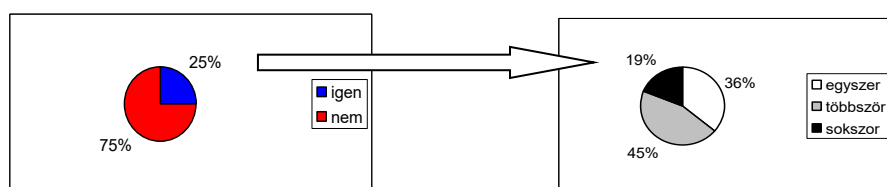
5. ábra: Valamely illegális drogot kipróbálók aránya szakcsoportonként, EKF (2002)

Az alkoholfogyasztáshoz, illetve a dohányzáshoz hasonlóan – a **drogozás** tekintetében is a készség szakosok adatai (30%) mutatják a legrosszabb képet. A humán szakosok ebben a kategóriában is a legkedvezőbb eredményt érték el 18%-kal.

6. ábra: Valamely illegális drogot kipróbálók aránya nemenként, EKF (2002)

A 6. ábrán látható, hogy a **drogfogyasztás nemenkénti megoszlása** tekintetében a fiúk fertőzöttsége (34%) közel kétszerese a lányokénak (19%).

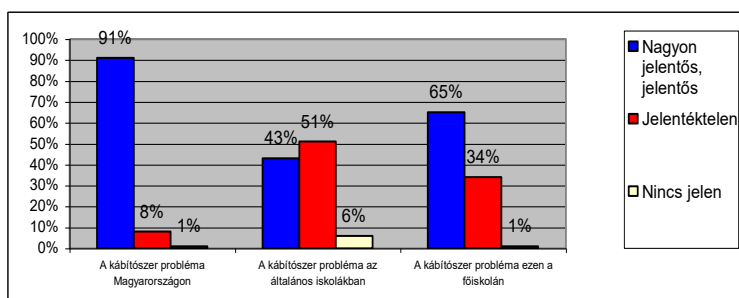

7. ábra: Valamely illegális drogot kipróbálók aránya a vizsgálatban részt vettek között (266 fő)

8. ábra: A valamely illegális drogot kipróbálók (25%) a megoszlása a használat gyakorisága szerint

A kérdőívet kitöltött főiskolások közül minden negyedik hallgató (25%) már legalább egyszer kipróbált valamilyen tiltott kábítószer (7. ábra).

A 8. ábrát a 25%-ba tartozó diákok adatainak részletes tanulmányozására készítettük el. Ebből látható, hogy az alkalmi kipróbálók 64%-a a későbbiekben többször is hozzányúl a kábítószerhez. Ez a szakmai körökben „drogkarrier”-nek nevezett folyamat létezését bizonyítja. Az ábra üzenete egyértelmű: az alkalmi droghasználat veszélyes, hiszen elősegíti a rendszeres kábítószer fogyasztás kialakulását.

9. ábra: A kábítószer probléma megítélése a tanár szakos főiskolai hallgatók körében (266 fő)

Az 9. ábrához tartozó kérdésekkel (7., 8., 9.) arra voltam kíváncsi, hogy a hallgatók hogyan értékelik a kábítószer probléma súlyosságát. A legegységesebb eredményt a magyarországi droghelyzet kapcsán kaptam, ezt láthatja az olvasó az első három oszlopon. A főiskolások döntő többsége szerint (91%) a kábítószer-probléma Magyarországon nagyon jelentős, illetve jelentős, 8% szerint nem jelentős és mindössze 1% mondja azt, hogy az országban nincs jelen ez a probléma.

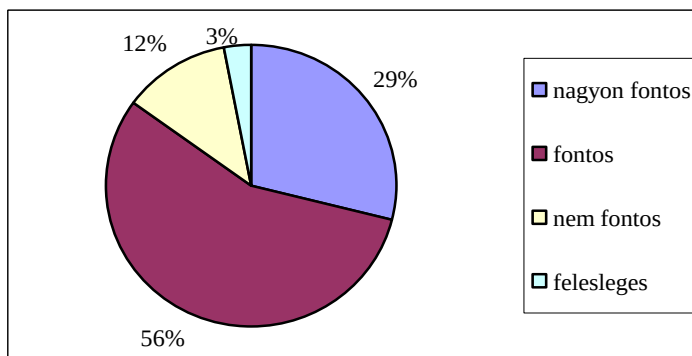
A második három oszlop az általános iskolai droghelyzetről ad képet, természetesen a hallgatók szemszögéből nézve. E szerint a főiskolások 51%-a tartja a drog helyzetet jelentéktelennek, 6%-uk pedig úgy véli, hogy az alsófokú oktatási intézményekben egyáltalán nincs jelen a kábítószer.

A főiskola hallgatója lévén, a harmadik kérdést kiemelten fontosnak tartottam. Az adatok kiértékelése után kirajzolódó kép azonban rosszabb helyzetet mutatott, mint azt a vizsgálat megkezdése előtt feltételeztem. A hallgatótársaim 65%-ának véleménye szerint ugyanis a főiskolán a kábítószerhelyzet nagyon jelentős, illetve jelentős és mindössze 1% mondta azt, hogy a drog nincs jelen a főiskolán.

12. táblázat: A drogproblematika kérdésköre a pedagógusképzésben

Válasz	Kellő súllyal szerepel a drogproblematika a pedagógusképzésben?	Jó ötlet lenne bevezetni a főiskolán a drogmegelőzés az iskolában című tantárgyat?	Jó ötlet lenne szabadon választható tanegységként bevezetni a drogmegelőzés az iskolában című tantárgyat?	Jó ötlet lenne kötelező tanegységként bevezetni a drogmegelőzés az iskolában című tantárgyat?
Igen	16%	83%	86%	59%
Nem	84%	17%	14%	41%

A 12. táblázat adatai alapján elmondható, hogy a hallgatók 84%-a szerint a drogproblematika a pedagógusképzésben nem szerepel kellő hangsúllyal. Erre – úgy gondolom – megoldást jelentene egy új preventív jellegű tanegység bevezetése, amely foglalkozna a kábítószer okozta pszichés, szomatikus és társadalmi problémákkal, illetve elméleti alapot szolgáltatna a hallgatók részére a pályájuk során előforduló droggal kapcsolatos helyzetek megoldásában. A tantárgy bevezetésének ötletét a főiskolások 83%-a támogatja, de mint az a következő kérdésben kiderült kötelezővé csak a válaszadók 59%-a tenné.

10. ábra: A pedagógusok drogprevencióval való foglalkozásának fontossága

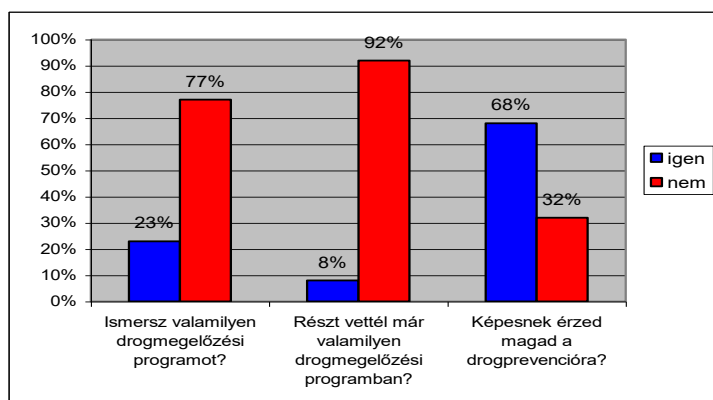
Az 10. ábráról leolvasható, hogy a tanár szakos főiskolai hallgatók 85%-a érzi fontosnak, illetve nagyon fontosnak, hogy a képzett pedagógusok munkájuk során foglalkozzanak a drogmegelőzéssel. Úgy gondolom ez az eredmény, illetve az, hogy mindössze a hallgatók 3%-a gondolja feleslegesnek a prevenciók tevékenységet, örömdetes.

13. táblázat: Melyik intézménytípusban a legfontosabb a drogmegelőzéssel foglalkozni?

Intézménytípus	Érték	Százalék
Óvoda	6	2%
Általános iskola	61	23%
Középiskola	170	64%
Főiskola/Egyetem	11	4%
Egyik sem	18	7%
Összesen	266	100%

A 13. táblázat adataiból látható, hogy a főiskolások 64%-a a középiskolában, 23%-a az általános iskolában végzett prevenciós tevékenységet érzi a legfontosabbnak.

Ezt a különböző hatásvizsgálatok is alátámasztják, hiszen ezekben az esetekben a szocializáció döntő szakaszában foglalkozunk a diákokkal.

11. ábra: A pedagógusjelöltek kapcsolata a drogprevencióval

A kérdőív három kérdését a grafikonon kombináltan ábrázoltam. A valós eredmények érdekében a kérdéseket két csoportban helyeztem el, így az első kettőt a kérdőív közepén, a harmadikat a végén. Ezzel a módszerrel arra voltam kíváncsi, hogy a hallgatók mennyire járatosak a drogprevenció különböző módszereiben, és ezt szembeállítottam azzal a véleményükkel, hogy alkalmasnak érzik-e magukat a gyakorlati kivitelezésre.

Az adatok kiértékelése után a várt eredményt kaptam: ugyan a főiskolások 77%-a nem ismer semmiféle drogmegelőzési programot, és csupán 8%-uk vett részt valamilyen prevenciós oktatásban, a hallgatók 68%-a mégis úgy érzi, hogy képes leendő diákjait felvilágosítani a drogok okozta problémákról. Az eredmény rávilágít a drogprevencióval kapcsolatos egyik legjellemzőbb problémára: bárki képesnek érzi magát a tevékenység végzésére, mindenfajta szakmai tudás nélkül.

Érdekes még megjegyezni, hogy a drogmegelőzési programok ismeretében, illetve az ezekben való részvételben nem találtam különbséget sem szakonként, sem –ami sajnálatosabb – a II. és a IV. évfolyam között.

Összességében:

A vártnál rosszabb képet kaptunk. A hallgatók drogfogyasztásának mértéke nagy. Szomorú, hogy nem ismerik kellő mértékben a preventív programokat. A jövőre nézve talán megoldást jelenthet egy „drogprevenció az isko-

lában” című tantárgy. Pozitívumként értékelhető, hogy van igényük a diákoknak a drogokról szervezett formában tanulni.

6. Összegzés

A három lefolytatott kutatás alapján megállapítható, hogy mind az általános iskolás tanulók, mind a felsőfokú oktatási intézmények hallgatói körében fennáll a drogok okozta veszélyeztetettség. A kapott adatokat áttekintve sikerült képet kapnunk arról, hogy az iskolai drogmegelőzés helyzete milyen ingatag lábakon áll ma a gyakorlatban Magyarországon. Pozitívumként értékelhető ugyanakkor az általánosan kirajzolódó álláspont, mely szerint a szakszerű drogprevenciós tevékenységre szükség és igény is van. Mindenki egyetért abban, hogy a jelenlegi programoknál hatékonyabb preventív tevékenységre van szükség. Az iskolák és a pedagógusok kiemelt feladata a jövőre nézve a drogmegelőzési előadások, programok és egyéb tevékenységek gyakorlása, illetve adaptálása saját iskolai környezetükhöz. A drogok okozta egyéni és szociális veszélyek elhárításához társadalmi összefogásra van szükség, melyhez minden érdekelt (család, iskola, munkahely, kormányzat, hatóságok stb.) aktív munkája és teljes elkötelezettsége szükséges.

